

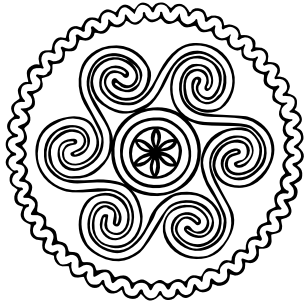
SELOVENIJA

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Glasnik SED):
Strokovno-znanstvena revija Slovenskega etnološkega društva
55|2015, št. 1–2

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:
Scientific Journal
55|2015, Issues 1–2

Revija je od leta 1956 izhajala kot **Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje**, od leta 1959 (15 letnikov) kot **Glasnik Slovenskega etnografskega društva**, po letu 1976 pa izhaja kot **Glasnik Slovenskega etnološkega društva**. | The Bulletin had been published under the name **Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje** (Bulletin of the Institute for Slovene Ethnography) until 1956; as **Glasnik Slovenskega etnografskega društva** (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (15 volumes); and as **Glasnik Slovenskega etnološkega društva** (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izidejo štiri številke. | 4 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO **etnološko** DRUŠTVO
SLOVENE **ethnological** SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©
Slovensko etnološko društvo
Zanj | Represented by Anja Serec Hodžar

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address
Slovenski etnografski muzej
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38
Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si
Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Uredniški odbor | Editorial Board
Dr. Miha Kozorog: glavni urednik | Editor-in-Chief
Dr. Rebeka Kunej: odgovorna urednica | Editor-in-Charge
Dr. Mateja Habinc, mag. Martina Piko-Rustia, Anja Serec Hodžar: članice | Members

Prispevke so recenzirali člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti. Redakcija št. 1-2, 55|2015 je bila končana 29. 5. 2015. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on the 29th of May 2015.

Za znanstveno in strokovno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Jezikovni pregled | Language Editor
Dr. Saša Poljak Istenič

Prevodi angleških povzetkov in izvlečkov | Translation into English
Nives Sulič Dular

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification
Breda Pajsar

Oblikovanje | Design
Ana Destovnik

Računalniški stavek | Computer Typesetting
ZMAS Group d. o. o.

Tisk | Printed by
ZMAS Group d. o. o.

Naklada | Circulation
400 izvodov | 400 copies

Draga bralka, dragi bralec,

s pričujočo številko *Glasnika SED* obračamo še en list v bogati zgodovini naše cenjene revije. Kot glavnemu uredniku in Rebeki Kunej kot odgovorni urednici nama je v veselje in čast nadaljevati delo zvedavih ljudi, ki so njeno vsebino oblikovali že od davnega leta 1956. Nazadnje je več kot predano revijo urejala Tatjana Vokić Vojkovič in ob njej Bojan Knific, ki se jima novo uredništvo zahvaljuje za zagona polno zapuščino. Novo uredništvo sicer ni povsem novo, saj v njem ostajajo vsi preostali člani: Mateja Habinc, Martina Piko-Rustia in Anja Serec Hodžar. Na novo pa za jezik skrbi Saša Poljak Istenič, za katere natančnost si želim, da je nalezljiva.

Kaj reči o pričujoči številki, ki je nastala v jubilejnem letu, ob 40-letnici Slovenskega etnološkega društva? Predvsem upam, da se v njej odraža raznoterost in barvitost raziskovanj in snovanj v etnologiji, socialni in kulturni antropologiji ter folkloristiki. Morda še ne docela, a prav tega si s sourednico najbolj želiva: z vsako številko pokazati vsebinsko, metodološko, konceptualno, teoretsko in drugo bogastvo, ki ga premoremo v disciplini (oziroma disciplinah, kot pač raziskovalno polje družbeno-kulturnega človeka kdo razume). Ni torej naključje, da na naslednjih straneh avtorji spregovorijo tako o Sloveniji kot o drugih krajih (Albaniji, Argentini, Turčiji itn.) ter se problemsko lotevajo tako različnih tem, kot so nacionalizem in etničnost, zgodovina pravnega urejanja plesa, antropologija otrok in otroštva, vloga zakonodaje in etike v raziskovanju, antropologija upanja in evropeizacije, kritika neoliberalne ekonomije, pomen zgodovinske osebnosti ter popularna glasba in popularna kultura. Vsaj ko gre za to revijo, se zlahka podpišem pod *tutti frutti* s tisoč c(s)vetovi!

Vsebina pred nami je torej odraz uredniškega razumevanja *Glasnika SED* kot revije, ki je še posebej odprta za miš-maš, v katerem si stvari sledijo na videz brez repa in glave. A ni čisto res, da je kompozicija revije preprosto naključje. Namenoma je, na primer, na prvem mestu Razglabljanj besedilo o nacionalizmu, saj med drugim pokaže tudi na nevarnost avtohtonističnih idej, ki Drugemu odrekajo enako pravico do prebivanja na nekem ozemlju. Čeprav govori o Turčiji, nas – torej prebivalce Slovenije in sosedstva ter tukajšnje raziskovalke in raziskovalce – kot primer, ki daje misliti, še kako zadeva. Pravkar smo namreč v Sloveniji priča vznesenemu »teku nazaj«, kot Ivan Čolović duhovito poimenuje tekmovalnost, ki vlada med iskalci korenin narodov, da bi jih našli v čim bolj oddaljeni preteklosti. Slovenski avtohtonizem postaja vse glasnejši kot »znanstveni« diskurz, tj. podprt s »pravo znanostjo«, denimo genetiko, še več, postaja celo napadalen do etnoloških raziskav, ko zahteva ukinitve raziskovalne skupine Božidarja Jezernika, češ da njene raziskave zavajajo o starosti slovenskega naroda. Čeprav smo Jezernikovo knjigo *Nacionalizacija preteklosti* tako ali tako nameravali predstaviti kot izjemni znanstveni dosežek leta 2013 (podeljen v 2014), imamo zdaj še bolj tehten razlog, da to storimo. V reviji bomo premišljali marsikatero idejo, po možnosti čim bolj kritično tiste, ki družbo zastrupljajo. Imamo znanje in znanost, seveda pa tudi *Glasnik SED*, s katerimi je vredno spregovoriti glasno.

Številka pred nami je, glede na avtorice in avtorje (slednjih je tokrat resda malo, kar pa ni odraz kake uredniške politike), tudi relativno »mlada«. Nemara bi kdo celo utegnil reči, da je v *Glasniku SED* vse več študentskih objav. Resnica je bolj ta, da bo revija za študente ostala odprta, kot je bila doslej. Je pa zanimivo in poučno prebirati razprave »še neodkritih«. Skoznje ali drugače bomo skušali prostor odpreti tudi novim teorijam, ki se v svojih začetkih sicer lahko kažejo kot modne muhe, a se nemalokrat izkažejo kot potentni tokovi, ki dolbejo nove struge razvejane discipline. *Glasnik SED* gre v prihodnost optimističen.

Miha Kozorog,
glavni urednik

		Jubilej	Anniversary
5	Anja Serec Hodžar	Praznični pogled naprej A Festive Look Ahead	
		Nekrolog	Eulogy
6	Luisa Antoni	V spomin Pavletu Merkùju: Pavle Merku (1927–2014) In Memory of Pavle Merku (1927–2014)	
7	Barbara Sosič	Dušan Jakomin (11. 1. 1925 – 12. 2. 2015) Dušan Jakomin (January 11, 1925 – February 12, 2015)	
		Razglabljanja	Reflections
9	Beja Protner	»Detomorilci« in druge pošasti: Demonizacija sovražnika v nacionalističnih naracijah o turško-kurdski vojni v Turčiji "Baby-killers" and Other Monsters: Demonization of the Enemy in Nationalist Narratives about the Turkish-Kurdish Conflict in Turkey	
23	Tomaž Simetinger	Zgodovina prava in plesna kultura od prvih virov do sredine 20. stoletja: Drugi del The History of Law and Dance Culture from the First Sources until Mid-20 th Century: Part 2	
32	Barbara Turk Niskač	Otroci in otroštvo v etnologiji in antropologiji Children and Childhood in Ethnological and Anthropological Studies	
41	Irena Rožman	Zakon o varstvu osebnih podatkov in zadrege pri demografski antropološki raziskavi Personal Data Protection Act and Difficulties with Demographic Anthropological Research	
48	Nataša Gregorič Bon	»Na poti v Evropo«: Upanje in razmišljanje o prihodnosti v Albaniji "On the Way to Europe": Hopes and Reflections about the Future in Albania	
57	Anja Moric, Borut Žerjal, Kaja Cigut, Urša Koveš, Maša Demšar Fila, Mirjam Zelenc	Occupa, resiste y produce!: Delavski prevzemi podjetij v Argentini in Sloveniji Occupa, resiste y produce!: Workers' Factory Takeovers in Argentina and in Slovenia	
67	Marina Gradišnik	Janko Trošt: Ustanovitelj ribniškega in idrijskega muzeja Janko Trošt: The Founder of the Museums in Ribnica and in Idrija	
74	Mojca Ramšak	Šest desetletij Avsenikovega glasbeno-poslovnega uspeha Six Decades of Successful Musical and Business Activities of The Ensemble of Brothers Avsenik	
86	Leni Ozis	Od <i>blackbooka</i> do <i>piecea</i> : Grafitarska – <i>writerska</i> subkultura na primeru mesta Celje From the <i>Blackbook</i> to the <i>Piece</i> : The Subculture of Graffiti Writers in Celje	
		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
94	Ingrid Slavec Gradišnik	Božidar Jezernik: Nacionalizacija preteklosti Božidar Jezernik: Nationalization of the Past	
96	Mojca Kovačič	Bratko Bibič: Harmonika za butalce. Ulomki iz življenja nekega glasbila Bratko Bibič: Accordion for Dummies. Fractions from the Life of a Musical Instrument	
97	Jasna Fakin Bajec	Špela Ledinek Lozej: Od hiše do niše. Razvoj kuhinje v Vipavski dolini Špela Ledinek Lozej: From the House to the Cooking Niche: The Development of the Kitchen in the Vipava Valley	
99	Iztok Ilich	Novi tiski na kratko Briefly on New Publications	
		Muzeološke strani	Museology Pages
101	Bojan Knific	Razstava Ko je obleka naredila človeka: O študijskem krožku in pripravi občasne razstave Gorenjskega muzeja When Clothes Made the Man Exhibit: About the Study Circle and the Preparation of a Temporary Exhibit at the Museum of Gorenjska	

		Konservatorske strani	Conservation Pages
104	Eda Benčič Mohar	Delovna skupina etnologov konservatorjev: Poročilo o delu 2014 Ethnologists Conservators Work Team: 2014 Work Report	
		Etnografski film	Ethnographic Film
107	Naško Križnar	Dnevi etnografskega filma – DEF 2015: Mednarodni festival, Ljubljana, 10.–13. marec 2015 Days of Ethnographic Film – DEF 2015: International Festival of Ethnographic Film (Ljubljana, March 10 – 13, 2015)	
109	Miha Peče	Etnološki večer z Naškom Križnarjem Ethnological Evening with Naško Križnar	
		Slovinci zunaj meja Republike Slovenije	
		Slovenes Living Beyond the Borders of the Republic of Slovenia	
111	Petra Kolenc	Obiskali muzej SMO We Visited the SMO Museum	
		Poročila	Reports
112	Meta Gorup, Dan Podjed	Izgon antropoloških demonov iz slonokoščene stolpa: Drugi mednarodni simpozij o aplikativni antropologiji v Padovi Expulsion of Anthropological Demons from the Ivory Tower: The 2nd International Conference on Applied Anthropology in Padua, Italy	
114	Simona Jazbinšek	Znanstveno-strokovni posvet Revni in brezdomni ter njihovo zdravje Health of the Poor and the Homeless Conference	
		Društvene strani	Society Pages
115	Mateja Kakež	Pustna nedelja z Vrbiškimi šemami: Strokovna ekskurzija SED, 15. februar 2015 Carnival Sunday with the Masks of Vrbiča: Excursion of the Slovene Ethnological Society, February 15, 2015	
117	Jasmina Kuduzovič, David Šebenik	Knjižni sejem v senci (ne)kulturnega programa: Udeležba SED na Slovenskih dnevih knjige, Ljubljana, 20.–25. april 2015 Book Fair in the Shadow of an (Un) Cultured Program: Participation of the Slovene Ethnological Society in the Slovene Book Days Event (Ljubljana, April 20 – 25, 2015)	
		Odmevi	Echoes
118	Silvo Torkar	Odstiranje slovenskih krajevnih imen: Kotlje in Globasnica Slovene Place Names: Kotlje, Globasnica	
		Razpisi, vabila, obvestila	Tenders, Invitations, Notices
120		Razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za dosežke v etnologiji na Slovenskem za leto 2014/2015 Tender for the Bestowing of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology in Slovenia for 2014/2015	
121		Vabilo: Strokovna ekskurzija po akademskih poteh Matije Murka An Invitation: Following the Academic Trail of Matija Murko (Excursion)	
122		Vabilo: Poletna šola vizualne etnografije An Invitation: Summer School of Visual Ethnography	
123		Navodila za avtorje Instructions for Authors	

SLOVENSKO *ĕtnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ĕthnological* SOCIETY

40
LET
YEARS

PRAZNIČNI POGLED NAPREJ

Ob praznovanjih se nam skorajda vsakič zgodi, da se oziramo v preteklost. Kaj se je zgodilo, kje smo bili, kaj smo naredili ... v vseh teh letih? Slabe stvari za trenutek zbledijo, spominjamo se tistih dobrih, ki se najbolj svetijo. Tudi listanje po preteklosti Slovenskega etnološkega društva je prijetno opravilo. Ni leta brez pomembnega dosežka, težko bi prešteli vse, ki so bili v društvu aktivni, spreminjalo se je vodstvo, a društvo ni nikoli zastalo, soglasja in nesoglasja, strinjanja in nestrinjanja, krog brez konca, v katerega vstopamo in izstopamo že 40 let.

Vsi ti spomini so lahko priložnost za klepet o tem, kako je bilo v »dobrih starih časih«. Sploh v obdobju, ko nam z vseh strani šepetajo, govorijo in kričijo, naj se pripravimo na najslabše, da lahko gre samo še navzdol, da so časi težki in še dolgo ne bo bolje. Mar je res denar tisti, ki poganja svari? Se po njem merijo dobri in slabi časi? Ali so morda to le naše ideje, misli in zamisli, ki se nam podijo po glavi, ko jim to dovolimo? V rednih službah, kjer je naše delo dejansko povezano tudi s plačilom, gre res za neposrednejšo povezavo s finančno situacijo. Stanovsko društvo pa je prostor, kjer delamo zaradi lastne želje in navdušenja, zaradi ljudi, ki jih tam srečujemo, zaradi možnosti, da počnemo nekaj, kar si želimo, in ne tega, kar moramo. In to bo naše praznovanje. Pogovarjanje o željah, kaj vse bi počeli, če bi lahko, kako to doseči, kaj bomo počeli, pa naj stane, kar hoče, kaj čutimo, da moramo narediti. Da, naše praznovanje bo načrtovanje, pogled naprej, malo trmoglavo vztrajanje, da lahko, če se hoče.

Seveda ne želimo reči, da nas preteklost ne zanima. Seveda nas, zato smo se tudi spomnili na »velikana« iz preteklosti, Matija Murka, in šli bomo po njegovih akademskih poteh – pridružite se nam med 11. in 13. septembrom. Kaj je torej pogled v prihodnost? To, da bomo kdaj šli tudi po njegovih raziskovalnih poteh. Ne bo klasičnega praznovanja? Bo, praznovali bomo na dan ustanovitve Slovenskega etnološkega društva, 21. oktobra. Tako, da bomo sami sebe spomnili, kdo so tisti, ki omogočajo naše delo. Naši sogovorniki s terena, informatorji, torej tisti, za katere imamo največ vprašanj. Praznični dan bomo posvetili temu, da se spomnimo, kaj smo se od njih naučili, in da se zavemo, da so ravno informatorji in terensko delo tisti, ki nas zaznamujejo, so osnova našega dela, so bili in bodo.

V prazničnem letu si v Slovenskem etnološkem društvu želimo, da bi se čim večkrat videli. Kot navadno, zaradi pridobivanja novih znanj, izmenjave izkušenj, konstruktivnih polemik, odpiranja novih obzorij, res, prav zaradi vsega tega, ampak letos še posebej zaradi nečesa drugega – da se vidimo, poklepemo o vsakdanjih stvareh ter se jim smejimo, dobrim in slabim. Zato, da stopimo skupaj in pozabimo na vsakdanjost, ker je čas za lesketanje v očeh in smeh na naših prihodnjih poteh. Pridite, si bomo izmislili dobre stvari za naprej in si čestitali za prihodnjih 40 let!

Anja Serec Hodžar,
predsednica Slovenskega etnološkega društva

Pavle Merku.
Foto: Tihomir Pinter, b. n. l.

Pavle Merku med obiskom v Reziji, v sredini je citiravec Guen Pikot.
Foto: Neznani avtor, 1983, Učja (Rezija, Italija).

V SPOMIN PAVLETU MERKÙJU Pavle Merku (1927–2014)

»Biti rob pomeni biti izpostavljen pisanim igram in pritiskom; občutiti vsaj občasno kak dvom o tem, kam spadaš in kako je najbolj prav, da si glede narodnosti; biti prisiljen, da se opredeliš za eno ali drugo narodno skupnost.« (P. Merku)

Mogoče ravno te besede najboljše opisujejo srž Merkùjeve osebnosti. Njegovo življenje je bilo nenehno na robu, na robu različnih intelektualnih ljubezni (od glasbe do muzikološkega raziskovanja, od etnomuzikoloških raziskav vse do jezikoslovja in imenoslovja) in na robu vseh treh različnih narodnostnih skupnosti, ki so sobivale v prostoru, čigar pravi sin je bil Pavle Merku.

Če zremo na Pavleta Merkùja z osrednjeslovenskega zornega kota, je njegovo raziskovalno, ustvarjalno delo ogromna gmota, ki je bistveno obogatila slovensko identiteto. Če gledamo nanj z zamejskega zornega kota, se nam pokaže kot velikan, ki je s svojim delom razkril izredne razsežnosti tistih Slovencev, ki so po zgodovinskih delitvah ostalo onkraj meje. Če gledamo nanj z zornega kota Trsta, je njegovo delo izredno bogastvo in pomeni odpiranje dimenzij v obdobju, ko Tržačani še nis(m)o bili zreli za to.

Rojenemu v Trstu leta 1927, v obdobju, ko so se protislovenski narodni pritiski globoko vrisali v mestno tkivo, mu je bil prvi jezik italijanščina, drugi nemščina; slednjo sta Pavle in mlajši brat s staro mamo govorila do njene smrti. Kljub temu sta oba slutila, da je še nekaj: ko je oče že nekoliko starejšima razlagal, da so Slovenci, sta mu odgovorila, da to že vesta. Pravo učenje slovenščine se je začelo pri Pavletovih 15. letih, ko se je mama, sicer učiteljica, odločila, da bo sinova prikrito učila: njun prvi učbenik je bil Ribičičev *Mihec in Jakec*. Kot najstnik je Pavle doživel grozote vojnih in povojnih dogajanj v Trstu, ki so ga – kot je večkrat povedal –

zbolele vsakič, ko se jih je spomnil. Kljub temu je njegovo življenje teklo v izredno pozitivnih vzporednicah grajenja mostov in odkrivanja vedno novih kulturnih in intelektualnih zakladov.

Na podlagi začetnega šibkega znanja slovenščine – po koncu vojne je maturiral na slovenskem klasičnem liceju v Gorici – se je vpisal na študij slavistike v Ljubljani, kjer je tudi diplomiral. Diploma ga je pripeljala do profesorskega poklica v Ljubljani in Trstu in pozneje, oktobra 1965, do službe na slovenskem odseku italijanske radiotelevizije, kjer je ostal do upokojitve. Služba urednika na Radiu Trst-A (tako se imenuje slovenski odsek RAI) mu je omogočila, da je raziskoval različna področja. Sam je priznal, kako si v mlajših letih ni mislil, da se bo ukvarjal z ljudsko glasbo. Ob nastopu nove službe ga je odgovorni urednik vprašal, kako bi po njegovem mnenju lahko povečali poslušnost tudi v Benečiji in Kanalski dolini, kjer so ravno postavili nove repetitorje. Ker se je zavedal, da Beneški Slovenci ne bi poslušali oddaj v pravilni slovenščini (torej jeziku, ki jim je bil tuj), se je odločil, da bo uporabil njihova narečja. Jeseni 1965 je začel snemati na nadiškem območju, dve leti pozneje na terskem in leta 1969 v Reziji. Mnogo let pozneje je v intervjuju z Darko Zvonar Predan za *Novo revijo* povedal: *»Bistveno, kar hočem povedati, je to, da me je delo, ki sem ga opravljal od leta 1965 naprej, tako spremenilo, da ne morem, niti ko pišem še tako neljudske stvari, mimo ljudskega bogastva, ki sem ga spoznal, to me je zaznamovalo, da sem kuhan in pečen.«* Na začetku zbiranja ljudskega gradiva je Merku za pomoč prosil strokovnjake (Milka Matičetova, Zmago Kumer in Julijana Strajnarja), ki so delali na Inštitutu za slovensko narodopisje in Glasbenonarodopisnem inštitutu v Ljubljani; najprej so to-

* Luisa Antoni, dr. glasb. estetike, prof. klavirja in glasb. zgod.; info@antoniluisa.com.

rej nastale oddaje, pozneje pa še temeljna monografija, ki je izšla pri založbi ZTT in je pred kratkim doživela tudi ponatis. Merku je svoje etnomuzikološko raziskovanje dopolnil tudi z etnografskim in zgodovinskim poglobljanjem. Če pogledamo njegovo bibliografijo, se nam pokaže raznolika slika: od jezikovnih učbenikov do priročnikov o krajevnih imenih in člankov o priimkih in slovenskem imenoslovju v Italiji.

Poseben del Merkujevega življenja je zavzemala njegova predanost glasbi. V različnih spisih in intervjujih je večkrat poudaril, da so že njegovi prvi otroški spomini vezani prav na glasbo, in sicer na domače poustvarjalno delo, na tisto muziciranje, ki je bilo značilno za srednjeevropski prostor: oče, mati in še kak družinski prijatelj so doma skupaj igrali in radovednemu otroku razkrivali čarobni svet zvokov. »*Moje otroštvo so dejansko vse do leta 1943 osrečevale predvsem violina in slovnice.*« Mali Pavle se je violine učil z očetom in znamenitim Tržačanom Cesarejem Barisonom (1885–1974), pozneje pa je osvojil tudi prvine skladanja, najprej pri Ivanu Grbcu (1889–1966) in nato še pri Vitu Leviju (1899–2002). Tržaški skladatelj in pianist Fabio Nieder je napisal, da »*če pregledujemo zajeten katalog Merkujevega glasbenega opusa, nam bosta takoj padli v oči velika enovitost in pa zvestoba*

določeni duhovni in etnični pripadnosti, ki kljub spremembam in dvomom ne podleže puhli modi. Merkujevo vračanje k stilemom in gradivu iz preteklosti zanj ni novost, ampak značilnost, ki ga vedno spremlja.« Splošen pogled na celoten skladateljski opus Pavleta Merkuja nam razkriva skladateljski razvoj od modernističnih teženj tja do odkritja in vrednotenja ljudskega izročila. Po drugi strani pa lahko v njegovem skladateljevanju vidimo različne oblikovne zvrsti, s katerimi si navadno pomagamo pri katalogizaciji skladateljevega dela. Na prvem mestu je vokalna glasba, ki jo lahko »delimo« na umetno glasbo in na tisto, ki je zrasla iz ljudske (pri tem pa je treba vedeti, da je teoretska določitev zvrsti Merkujevega opusa nekako nasilna); zatem pride opera *Kačji pastir* in različne skladbe, ki so vezane na dramsko besedilo in dela, nastala za radio; in ne nazadnje instrumentalne skladbe za enega ali več izvajalcev.

V svojem dolgem in plodnem življenju je Pavle Merku za svoje delo prejel številne nagrade, nazadnje Prešernovo nagrado za življenjsko delo februarja 2014. Njegova zapuščina je zdaj – po njegovi želji – deloma v Gledališkem muzeju Schmidl v Trstu, deloma pa v NUK v Ljubljani.

DUŠAN JAKOMIN (11. 1. 1925 – 12. 2. 2015)

Kmalu po svoji 90-letnici je po težki bolezni umrl priljubljeni in spoštovani tržaški duhovnik Dušan Jakomin, ki je globoko zaznamoval kulturno, versko in družbeno življenje Slovencev na Tržaškem in s tem daleč presegel dušnopastirsko službo, ki jo je najprej opravljal v Mačkoljah, v Dolini in na Opčinah, od leta 1953 naprej pa v Škednju.

Sprva je čutil, da lahko k slovenski kulturi največ prispeva kot buditelj in voditelj cerkvenih pevskih zborov, saj se je zavedal, da povezovanje in druženje ob domači pesmi in besedi ohranja identiteto in jezik ter predvsem dviga kulturo Slovencev, ki živijo izven meja matične domovine. Ljubezen do glasbe, še posebno zborovske, je gojil vse življenje.

Kmalu se je vključil v publicistično, novinarsko in uredniško delo ter se kot izobraženec širokega duha in iskren kristjan v različnih časopisih in revijah zavzemal za povezovanje – tudi različno mislečih. Dušan Jakomin je bil človek, ki se ni ustrašil širiti svojega odprtega razmišljanja. V vseh mogočih medijih je izpričeval svojo pristno versko, kulturno in narodnostno prepričanje.

Rodil se je 11. januarja 1925 pri Sv. Antonu pri Koprju v kmečki družini, mama pa je za dodaten zaslužek prala perilo za tržaške naročnike. Imel je še sestro Ido, s katero sta bila

vse do njene smrti tesno povezana. Stika z rodnim krajem ni nikoli prekinil, naklonil mu je celo narečni slovar in knjigo *Skozi vasi do ljudi* (1996). Mama je bila globoko verna in ob njej je Dušan srkal duhovno bogastvo, zato je lahko izpolnil njena pričakovanja, da postane duhovnik. Mama ga je, čeprav z velikimi odrekanji vse družine, že pri devetih letih poslala v šolo v Trst. Večkrat je z bolečino poudaril, da je njegovo izobraževanje v celoti potekalo zgolj v italijanščini, kar je občutil kot veliko krivico in kršenje človekovih pravic. Po semenišču in bogoslovju v Gorici in Koprju je bil leta 1949 posvečen v duhovnika, a zaradi bojazni pred usmrtnitvijo več let ni mogel domov in je novo mašo daroval v Trstu. Tam je tudi ostal in deloval kot ena od osrednjih osebnosti med zamejskimi duhovniki in kulturniki.

S Slovenskim etnografskim muzejem je prvič sodeloval z razstavo *Škedenjska krušarica* leta 1995, pozneje pa smo tesneje sodelovali pri urejanju zbirke in nato pripravljali katalog Škedenjskega etnografskega muzeja. Bil je pobudnik, ustanovitelj in glavni skrbnik tega muzeja, ki deluje pod okriljem Doma Jakoba Ukmarja. Letos praznuje že 40 let. Z Jolando Korošec in pozneje tudi s Hedviko Čebokin je skrbel, da so bila njegova vrata odprta za vsakogar, ki ga

* Barbara Sosič, univ. dipl. etn., vodja oddelka za dokumentacijo in kustosinja za gospodarske načine in promet, Slovenski etnografski muzej, Metelkova 2, 1000 Ljubljana; barbara.sosic@etno-muzej.si.

Dušan Jakomin pred Škedenjskim etnografskim muzejem, ki je bil odprt leta 1975.

Foto: Barbara Sosič, Škedenj, september 2007.

je zanimala dediščina Škednja – nekdanj povsem slovenske vasi, ki je danes del Trsta – od tradicije krušaric do značilne noše. Škedenjski etnografski muzej, edini slovenski muzej v Trstu, pripoveduje o bogastvu kulturne dediščine tega območja, ki so ga zaznamovali številni gospodarski, socialni in raznarodovalni pritiski. Če muzeja ne bilo, bi bile pozabljene škedenjske krušarice, skromne in požrtvovalne slovenske matere in žene, ki so znale speči tako dober in umetelno oblikovan kruh, da je njegova slava segla vse do cesarskega Dunaja. V ambientalni postavitvi v pritličju muzeja imajo osrednje mesto. Drugo nadstropje pa prikazuje bogato in raznoliko škedenjsko nošo, ki jo je širša javnost spoznala tudi prek umetnin slikarja Saše Šantla. Ne smemo pozabiti, da je tudi Dušan Jakomin zaslužen za ohranitev škedenjske noše – izdelujejo jo še danes, saj ima pomembno vlogo v vseh množičnih slovenskih prireditvah na Tržaškem. Tako naši rojaki manifestirajo svojo narodnostno pripadnost. Dušan Jakomin je želel, da ga noše spremljajo tudi na njegovi zadnji poti na škedenjsko pokopališče.

Ko je leta 1953 postal kaplan, je bil Škedenj slovenska vas s približno 2.000 prebivalci, danes pa je del Trsta s skoraj 15.000 prebivalci, kjer živi le še peščica družin, ki doma govorijo slovensko, sicer pa v glavnem italijansko. K temu je prispevala tudi železarna, ki v Škedenj že več kot stoletje privablja delavce z vseh vetrov. Po njej je danes Škedenj najbolj znan, tudi zaradi okoljskih problemov; v bližini so še ladjedelnica, šesti pomol in druga industrijska območja.

Ko je videl, da čas iz Škednja odnaša najdragocenejšo sledi slovenske identitete, se mu je ponudila priložnost, da v hiši na ulici Pane bianco (Bel kruh) v središču Škednja razstavi predmete, ki pričajo o slovenski preteklosti tega kraja. Nastanek in razvoj muzeja je opisal v katalogu *Škedenjski etnografski muzej*, ki sta ga leta 2009 v Zbirki s te ali one strani? izdala Škedenjski in Slovenski etnografski muzej. Ljudje so mu prinašali predmete, ki jih niso želeli zavreči, spominjali so jih na čase, ko se je po ulicah razlegala domača slovenska beseda. Med njimi je dosti takih, ki jih ostarele krušarice, katerih obrt je po drugi vojni zatonila, niso več potrebovale.

Nasproti muzeja stoji Dom Jakoba Ukmarja, ki ga je ustanovil prav Dušan Jakomin. To je kraj, kjer se srečujejo Škedenj-

ci, pa tudi Tržačani in okoličani nasploh. Njegovo fasado od novembra 2014 krasí stenska poslikava priznanega umetnika Roberta Manuellija s štirimi simboli Škednja: domačo cerkvijo, kraja vseh zgodovinskih in župnijskih dogajanj, krušno pečjo za peko znamenitega škedenjskega kruha, ljudsko nošo kot simbolom identitete kraja in železarno, ki ljudem daje delo. To si je Dušan Jakomin dolgo želel in izpeljal še tik pred smrtjo.

Ni dosti duhovnikov, ki dušno pastirstvo več kot 60 let opravljajo v istem kraju, in to ravno v času, ko se ta popolnoma preoblikuje, tako narodnostno kot socialno, in ko se tako temeljito spreminja identiteta ljudi. Dušan Jakomin je poskušal narediti vse, kar je bilo v njegovi moči, da do tega ne bi prišlo, hkrati pa je sprejemal stvari, ki jih prinaša čas. Ne kot usodo, ne kot dramo, temveč kot dejstvo. Zanj je bil dragocen vsak človek ne glede na svetovni nazor ali narodnostno identiteto. To je bilo opaziti vedno, ko si šel z njim po škedenjskih ulicah. Tam so ga pozdravljali vsi, verni in neverni, največ po italijansko, bolj redko tudi slovensko. Za vsakogar je imel prijazno besedo. Imel je izjemno duhovno širino, zasidrano v vrednotah in tradiciji klenih primorskih duhovnikov. Vse življenje je bil veder, stvaren optimist, ki se je zavedal realnosti in se ji znal prilagoditi. Tako je do konca ostal v stiku s časom in predvsem z ljudmi. Pravi Čedermac! Leta 2008 je novinarka RAI Loredana Gec z njim posnela dokumentarni film *Srečen čas, ki ga živim*, v katerem je predstavila njegovo življenjsko pot od rodnega Sv. Antona do Škednja. Tik pred njegovo smrtjo, konec leta 2014, je izšla še njegova avtobiografija *Od petrolejke do iPada – pričevanje primorskega duhovnika*, ki jo je pisal več let. Gre za izjemno zanimivo branje in pričevanje o dolgem, bogatem in preizkušeni polnem življenju, o turbulentnem 20. in začetku 21. stoletja, ki mu z ničimer nista prizanašala. Vendar pa ga težave in izzivi niso ustavili, temveč utrdili in oblikovali v iskanega duhovnika, humanista in razgledanega intelektualca. Med njegovimi vidnejšimi knjigami velja omeniti še *Škedenjsko krušarico* (1987), *Mali cerkveni slovar* (2008), *Islam in mi* (2003), *Cerkev v Škednju* (1989) in *Pet stebrov: Slomšek, Kosec, Trinko, Kralj, Ukmar* (2011).

Za svoje neutrudno delo je Dušan Jakomin tako v Sloveniji kot na Tržaškem prejel številna priznanja, na kar je bil upravičeno ponosen. Tako je na primer leta 2013 kot prvi slovenski duhovnik prejel bronasto medaljo mesta Trst, bil pa je tudi prvi duhovnik, ki je leta 2002 prejel nagrado, poimenovano po duhovniku Alojzu Kocjančiču. Leta 2005 mu je priznanje izročil tudi slovenski predsednik Janez Drnovšek. Še zadnje odličje za življenjsko delo je prejel ob slovenskem kulturnem prazniku v Trstu nekaj dni pred smrtjo.

Zlasti v zadnjih letih ga je skrbelo, ali bo kdo nadaljeval njegovo delo v vseh mogočih dejavnostih, v katere je vlagal ogromno truda. Tik pred zdajci je poskrbel tudi zato: v Škednju je zbral mlade žene in može iz slovenskih družin, ki so ustanovili nov odbor Doma Jakoba Ukmarja. Njegovi člani so si razdelili področja delovanja in skrb za njegovo zapuščino v Škednju. Verjeti je, da je pred njimi novo plodno obdobje.

»DETOMORILCI« IN DRUGE POŠASTI Demonizacija sovražnika v nacionalističnih pripovedih o turško-kurdski vojni v Turčiji

Izvorni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Turška vlada in uporniška Delavska stranka Kurdistana (PKK) sta med vojno, ki traja od leta 1984 in še danes ni popolnoma končana, prek medijev širili demonizirajoče pripovedi o sovražniku kot zlobnem, brutalnem, nehumanem, iracionalnem in inherentno nasilnem. Te pripovedi so bile umeščene v nacionalistične mite in so tako vzpostavljale razlike med »civiliziranimi« Nami in »barbarskim« Drugim. Poleg tega so demonizirajoče zgodbe koristile vojni propagandi, mobilizaciji za boj proti »agresorju« in legitimaciji »povračilnega« nasilja. Te pripovedi je v zadnjih letih, ko potekajo mirovna pogajanja za razrešitev konflikta, zamenjal diskurz o miru. Vendar pa je raziskava med študenti v Istanbulu, ki prihajajo z različnih koncev Turčije, pokazala, da so se demonske podobe sovražnika vtisnile globoko v spomine mladih, kar vpliva na njihov odnos do mirovnih pogajanj.

Gljučne besede: Turčija, kurdsko vprašanje, demonizacija sovražnika, nacionalizem, etnični konflikt, nasilje, otroci

Abstract: During the conflict, which started in 1984 and has not been completely resolved yet, the Turkish government and the rebellious PKK (Kurdistan Workers' Party) spread demonizing narratives through the media about their respective enemies as evil, brutal, inhuman, irrational, and inherently violent. These narratives have been embedded in nationalist myths, thus establishing the difference between the "civilized" Us and the "barbaric" Others. In addition, these demonizing tales proved beneficial to war propaganda, mobilization for the fight against the "aggressor", and legitimization of "retaliatory" violence. In recent years, and due to the ongoing peace negotiations striving to resolve the conflict, they have been replaced by the discourse of peace. However, the ethnographic research among students in Istanbul, who have come from different parts of Turkey, shows how deeply the demonic image of the enemy has been imprinted in the memories of these young people. As a result, it affects their position on the peace negotiations.

Key Words: Turkey, the Kurdish question, demonization of the enemy, nationalism, ethnic conflict, violence, children

Uvod

Zadnji dve leti bi na prvi pogled lahko označili za čas političnega optimizma glede kurdskega vprašanja v Turčiji, saj so Kurdi vendarle dočakali številne reforme, ki izboljšujejo skoraj stoletje trajajoč nezavidljiv položaj te danes 12–25 milijonske¹ manjšine. Od leta 2012 namreč potekajo mirovna pogajanja med vladajočo Stranko pravice in razvoja (Adalet ve Kalkınma Partisi – AKP) oziroma turško Nacionalno obveščevalno službo (Milli İstihbarat Teşkilatı – MİT) in vodjo prepovedane uporniške Delavske stranke Kurdistana (Partiya Karkerên Kurdistan – PKK) Abdullahom Öcalanom, ki na otoku İmralı prestaja dosmrtno zaporno kazen. Cilj pogajanj, v katerih ima pomembno posredniško vlogo tudi levičarska prokurdska Demokratska stranka ljudstev (Halkların Demokratik Partisi – HDP)

– njenim predstavnikom sedaj dovolijo, da se redno sestajajo z Öcalanom – je dokončna rešitev 30-letnega turško-kurdskega oboroženega konflikta, konec sovražnosti obeh strani in razorožitev PKK v zameno za izboljšanje pravic Kurdov v Turčiji. Pogajanja so počasna, napeta, polna vzponov in padcev, nezaupanja in medsebojnih obtožb o neiskrenosti, ki jih podpihujejo različni družbeni in politični incidenti na državni in mednarodni ravni. Rezultati pogajanj v t. i. mirovnem (ali imralskem) procesu so prekinitev ognja med turško vojsko in PKK, izselitev dela gverilcev in gverilk PKK iz države ter nekaj (vedno delnih in ne ustavnih) reform za večje pravice Kurdov v državi. Spremembe so očitne tudi v javnem diskurzu o Kurdih, kjer sta koncepta »bratstva« (sicer z muslimanskimi konotacijami) in »demokracije« (ki ga pogosto povezujejo s strpnostjo) izpodrinila sovražne in izključujoče diskurze o Kurdih – kar pa ne velja za PKK in Öcalana, ki ju v veliki meri še vedno povezujejo s »terorizmom« (glej Nykänen 2013). Danes je kurdsko vprašanje v središču političnih in javnih diskusij in odločilno vpliva na družbene odnose.

Napetosti, nezaupanje in pomanjkanje konkretnih, nedvoumnih izjav, korakov in rezultatov v političnih krogih se

1 Turška država iz ideoloških razlogov zanika etnično raznolikost prebivalstva in predpostavlja dominacijo državljanske turške identitete nad vsemi partikularnimi identitetami posameznikov, zato ne zbira oziroma ne objavlja statističnih podatkov o številu pripadnikov etničnih skupnosti. Ocene števila Kurdov se tako med seboj precej razlikujejo in največkrat odražajo ideološka stališča tistih, ki ocenjujejo. Brez statistične raziskave pa je nemogoče vedeti, koliko ljudi bi se danes opredelilo za Kurde.

* Beja Protner, univ. dipl. etn. in kult. antr., podipl. štud. kult., Sabancı Üniversitesi Istanbul; beja.protner@gmail.com.

odražajo tudi v turški družbi. Kot je pokazala moja raziskava, si ljudje želijo miru in rešitve konflikta, vendar pa imajo veliko pomislekov in nasprotujočih si stališč o tem, kakšen naj bi bil ta mir, ki se »svetlika« v daljavi, in katere pravice si Kurdi zaslužijo. Prispevek temelji na dveh sklepih moje raziskave: percepcij kurdsko-turškega konflikta med študenti v Istanbulu,² ki je potekala v času, ko je bil politični optimizem v zvezi z reševanjem kurdskega vprašanja na vrhuncu: prvič, da politične spremembe počasi, delno in na zelo različne načine vplivajo na dejanske družbene odnose in stališča posameznikov; in drugič, da raznolike in nasprotujoče si pripovedi³ o preteklosti odločilno vplivajo na percepcije političnih sprememb v sedanosti – v vsaj enaki meri kot dogodki v sedanosti vplivajo na percepcije preteklosti – zato je soočanje teh znanj in pripovedi, njihovo prespraševanje ter razkrivanje z njimi povezanih ideoloških konstruktov na lokalni in državni ravni nujno za rešitev kurdskega vprašanja, ki je družbeni in ne le politični problem, globoko zaznamovan z državljansko vojno.⁴

V ozadju raznolikih polariziranih percepcij mirovnega procesa so kompleksne, pogosto konfliktne in ambivalentne predstave o nasilni turško-kurdski preteklosti. Kljub splošnemu političnemu optimizmu in skupni želji po miru, ki sta še posebej zaznamovala čas intervjuvanja mojih sogovornikov (med letoma 2013 in 2014), je raziskava pokazala na različna znanja o preteklosti. Posamezniki znotraj kolektivnih spominov in ideoloških pripovedi nenehno oblikujejo svoje izkušnje, spomine in znanje o preteklosti. V kontekstu etničnega konflikta imajo pri konstrukciji preteklosti odločilno vlogo hegemonke nacionalistične pripovedi, ki se nenehno spreminjajo v skladu z dogodki v sedanosti in cilji za prihodnost. Kot trdi turški raziskovalec Rasim Özgür Dönmez (2007), sta se turški in kurdski nacionalizem v Turčiji razvijala v medsebojnem odnosu, ki ga je zaznamo-

valo politično nasilje, kar se odraža tudi v nacionalističnih mitoloških konstruktih, ki so pogosto reakcija na pripovedi drugega, kot je pokazal Konrad Hirschler (2001). Nacionalistične interpretacije preteklosti in sedanosti temeljijo na mitskih pripovedih o obstoju, izvoru in značaju naroda,⁵ ki nacionalno identiteto in superiorno samopodobo gradijo v binarnem odnosu do Drugega (glej Hirschler 2001; Smith 1999). Rezultat je črno-bela slika opozicije Nas in Njih in konstrukcija kontinuitete med daljno preteklostjo in sedanostjo, ki se posebej zaostri v času etničnega konflikta (glej Litvak 2009). V primeru državljanske vojne v Turčiji, ki se je začela leta 1984, ko je PKK z orožjem napadla turške oborožene sile, so negativne demonizirajoče pripovedi o Drugem dobile osrednjo vlogo v diskurzivnem boju med političnimi avtoritetami obeh strani, ki je potekal hkrati z oboroženimi spopadi in napadi na domnevne podpornike nasprotnikov med civilnim prebivalstvom. Pri tem so imeli ključno vlogo ideološko obarvani množični mediji, ki so bili pod močnim pritiskom ali pa neposrednim nadzorom bodisi turške vlade bodisi (v veliko manjšem obsegu) PKK, in propagandni govori predstavnikov ene ali druge strani, ki so še zaostrovali vprašanje nacionalnih identitet, legitimirali politično nasilje in mobilizirali podporo (Arcan 2013; Çağlayan 2012; Çırakman 2011; Dönmez 2007; Güneş 2013; Karakoç 2011; Saraçoğlu 2009; Savaşın Tanıkları 2012; Zeydanlıoğlu 2008). Demonizirajoče vojne pripovedi o sovražniku dobijo pomen, ko se skladno umeščajo v zgodovinske pripovedi in stereotipne diskurze o Drugem, ki iščejo in ustvarjajo reference za nazaj v kurdsko-turških odnosih v času zgodnjih let Republike Turčije, v Osmanskem imperiju ter daljni mitski preteklosti. Tako so zgodbe o grozotah in vojnih zločinih v 80. in 90. letih 20. stoletja na obeh straneh močno vplivale na percepcijo kurdskega vprašanja v Turčiji, in to ne glede na to, koliko jim mladi danes verjamejo. V prispevku bom pokazala, kako zrcalno nasprotne so si lahko ideologizirane mobilizacijske in legitimacijske pripovedi dveh strani o isti preteklosti in kako pomembno vlogo imajo te v spominih in izkušnjah posameznikov, četudi niso bili priča tovrstnim dogodkom. Slednje kaže na to, da so prav te pripovedi tiste, ki so krive za skepticizem, nezaupanje in nelagodje ob dandanašnjem mirovnem procesu. Turčija je kljub dolgoletnemu družbenemu inženiringu republiške oblasti s ciljem homogenizacije prebivalstva zelo polarizirana. Od 80. let 20. stoletja se parcialna uspešnost asimilacijskih pritiskov turško-laično-sunitske elite na etnično-religiozno heterogeno prebivalstvo kaže v številnih lokalnih in partikularnih identitetnih gibanjih ter v bojih različnih skupin za pripoznanje. Poleg tega različne etnične, religijske in druge marginalizirane skupine, kot so Kurdi, Lazi, alaviti, Armenci, Grki, Judje, ženske in spolne manjšine, opozarjajo na hegemonke reprezentacije preteklosti, iz katerih so (bili) sistematično izključeni vse od ustanovitve Republike. Tako se je predvsem med mladimi

2 Celotna raziskava je bila objavljena leta 2014 v diplomskem delu *Spopad za preteklost: Percepcije turško-kurdskega konflikta med študenti v Istanbulu* na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Pričujoči prispevek vključuje nekatere predelane dele diplomske naloge.

3 »Pripoved« je prevod angleške besede »narrative« in je ključni koncept tega članka. Nanaša se na ustaljena in razširjena znanja v obliki koherentnih zgodb. Med pripovedi o preteklosti sodijo kolektivni spomini in nacionalni (ali etnični) miti, ki so pogosto medsebojno prepleteni. Gre torej za kolektivne konstrukte, ki se nenehno obnavljajo in prenavljajo. Njihova fluidnost in raznolikost je razlog, da jih ne moremo obravnavati kot foucaultovske diskurze. Zato jih raje povzemem s pojmom ideologije, ki jo razumem kot manj deterministično od diskurza, saj ljudje aktivno izbirajo med različnimi ideologijami v dani situaciji (podobno kot to velja za pluralnost identitet) (prim. Eriksen 1991: 264).

4 Poimenovanje konflikta med PKK in turško državo kot »državljska vojna« je kontroveržno. Turška država zanika obstoj državljanske vojne in raje uporablja poimenovanje »terorizem«, tiste pa, ki konfliktu pravijo »državljska vojna«, obtožuje proterorizma (Balta 2004: 2, op. 5). A kot dokazuje Evren Balta (2004), poimenovanje ustreza akademskim definicijam državljanske vojne, saj so imele v njej pomembno vlogo paravojaške organizacije, v katere je bilo vključeno tudi kurdsko civilno prebivalstvo, kar je povzročilo stopnjevanje nasilja na lokalni ravni.

5 Koncept naroda razumem kot simbolno konstruirano zamišljeno skupnost, ki ji ne priznavam primordialnosti.

povečalo zanimanje za preteklost, posamezne (predvsem marginalne) družbene skupine pa so začele intenzivno oblikovati kolektivne spomine oziroma »protispomine« ali »zatrte zgodovine« (Çolak 2006; Neyzi 2002).

Raziskavo konstrukcije preteklosti na primeru percepcij turško-kurdskega konflikta med univerzitetnimi študenti sem opravila v Istanbulu, metropolitanskem mestu, kamor z vseh koncev države zavoljo študija in dela prihajajo ljudje različnih družbenih pripadnosti, ki s seboj prinesejo raznolike izkušnje, stališča in kolektivna znanja svojega družinskega in lokalnega okolja. Poleg 14-mesečnega bolj ali manj stalnega opazovanja z udeležbo – sodelovanja na različnih dogodkih in prireditvah, demonstracijah in protestih, opazovanja dogajanja na istanbulskih ulicah, poslušanja pogovorov in izražanja mnenj na javnih prostorih in (v manjši meri) na spletu ter številnih neformalnih pogovorov z mladimi o kurdskem vprašanju – so bili temelj terenskega dela skupinski in posamezni polstrukturirani intervjuji. Opravila sem jih v angleškem jeziku (razen enega skupinskega intervjuja, ki ga je prevajal eden izmed udeležencev), kar seveda pomeni, da nihče izmed udeležencev ni uporabljal jezika, v katerem se najlaže izraža, zato so bili nekateri pomeni prav gotovo izgubljeni s prevodom. Po drugi strani pa so bili intervjuji dolgotrajni (večurni) in poglobljeni, kolikor je to le dopuščalo znanje jezika. Poleg tega nekateri lažje izražajo čustva in mnenja v tujem jeziku, saj jih ne obremenjujejo poznani kulturni kodi. Znanje angleščine seveda dodatno omejuje raziskovalni vzorec. Čeprav antropologi načeloma ne stremimo po reprezentativnosti, je vendarle treba poudariti, da gre v mojem primeru za ljudi z visoko izobrazbo in bolj ali manj svetovljanskim življenjskim nazorom – vsaj do te mere, da so pripravljene svojo zgodbo deliti s tujko. To je bilo še posebej očitno pri tistih, s katerimi sem stik navezala na spletnem omrežju za popotnike CouchSurfing in ne prek prijateljskih mrež. Mladi urbani izobraženci z raznovrstnih študijskih področij so pomemben fokus raziskave, saj bodo kmalu predstavljali sloj prebivalstva s pomembno politično vlogo, ki bodo zastopali svoje državljane (participacija navznoter) in državo (reprezentacija navzven), morda tudi v mednarodnem okviru (prim. Neyzi 2001). V intervjuje je bilo vključenih 25 oseb, med katerimi je bilo sedem žensk in 18 moških, starih od 21 do 29 let; 15 od njih je vsaj del svojega otroštva preživel v kurdskih provincah Vzhodne in Jugovzhodne Anatolije. Tako v primeru kurdskih študentov kot v primeru študentov z drugimi etničnimi identitetami (večinoma turško, v enem primeru grško-turško in v enem primeru zazajsko⁶) sem intervju začela z vprašanji o okolju, kjer so sogovorniki preživel otroštvo, nato pa sem se osredotočila na njihovo znanje o konfliktu med državo in PKK – kaj menijo o izvoru konflikta, razlogih za upor, posameznih akterjih in njihovih vlogah v vojni, podpori različnih

strani in razlogih zanjo ter o vplivu konflikta na vsakdanje življenje ljudi v različnih delih Turčije. Pomembna so bila tudi vprašanja o izvoru informacij o konfliktu. V primeru kurdskih študentov, ki so otroštvo preživel v Kurdistanu,⁷ so se vprašanja nanašala na spomine iz otroštva in druge vire, ki so vplivali na izoblikovanje sedanjih stališč. V pogovoru o sedanjosti sem sogovornike prosila, naj konflikt v preteklosti primerjajo s trenutno situacijo in se opredelijo do mirovnih pogajanj; zanimalo me je tudi, kakšen razplet pričakujejo. Nazadnje smo razpravljali o spremembah položaja Kurdov v Turčiji v zgodovini ter o njihovih lastnih izkušnjah in odnosih z vrstniki z drugačno etnično identiteto.

V tem prispevku se bom osredinila na določene pripovedi o Drugem v turško-kurdskem konfliktu, ki se na obeh straneh pojavljajo z enakimi motivi v zrcalni obliki. Teme, kot so detomor in pobijanje nedolžnega prebivalstva, preprodaja drog in drug kriminal ter podpora »napačne« strani zaradi »nevednosti«, so stalnice v pripovedih študentov, saj so se s pomočjo nacionalističnih in demonizirajočih zgodb obeh strani v konfliktu prek medijev in vojne propagande razširile med velik del prebivalstva. Umeščene v okvir nacionalističnih zgodovinskih pripovedi so postale pomemben del izgradnje in prenosa kolektivnih spominov na nedavno nasilno preteklost. Čeprav so mnogi mladi skeptični do stiliziranih črno-belih reprezentacij konflikta in demonizirajočih pripovedi o Drugem, so te še vedno pomemben del njihovega poznavanja konflikta. Namen prispevka ni ugotavljanje, katere zgodbe so »resnične« in katere »lažne«, ampak predstaviti diametralne pripovedi kot rezultat nacionalistične konstrukcije preteklosti in demonizacije vojnega sovražnika. Vendar pa ne pišem v narcisoidni iluziji nevtralnosti, objektivnosti in nevpletenosti. Temeljna naloga antropologov je kritično zavedanje lastne pozicije v razmerjih moči na terenu in v širšem geopolitičnem prostoru ter priznanje, da nikoli nismo zares »zunanji« (Abu-Lughod 1991). Kot poudarja Michael Rothberg (2014), smo tisti, ki pišemo o konfliktih, nasilju in kolektivnih travmah, vanje posredno vpleteni in nosimo določeno etnografsko in politično odgovornost, ki ji akademiki ne posvečamo dovolj pozornosti. Med raziskavo sem izoblikovala svoja stališča do kurdskega vprašanja in svojo ideološko pozicijo, ki je na strani šibkejših in zatiranih. V zadnjih letih na dan prihaja vse več pričevanj in dokazov o vojnih zločinih državnih agentov v Kurdistanu v 80. in 90. letih ter o kršitvah človekovih pravic (glej Göral idr. 2013;

6 Zazaji so jezikova skupina na območju Kurdistana (večinoma v provincah Dersim/Tunceli, Bingöl in Diyarbakır), katere člani se bodisi prištevajo med Kurde s posebnim narečjem (tako jih obravnava tudi kurdsko gibanje) bodisi se počutijo kot skupnost s posebno etnično-jezikovno identiteto (glej Bruinessen 1994: 17–19).

7 Kurdistan (»dežela Kurdov«) je ime regije, ki je razdeljena med Turčijo (Severni Kurdistan), Irak (Južni Kurdistan oziroma Avtonomna Regija Kurdistan), Sirijo (Zahodni Kurdistan, avtonomni kantoni pod skupnim imenom Rožava – kurdsko *Rojava*) in Iran (Vzhodni Kurdistan). Regija je pod tem imenom znana že več stoletij, danes pa ima to poimenovanje zaradi političnega boja Kurdov močan politični naboj. Po skoraj stoletju zanikanja v določenih krogih in kontekstih uporaba imena Kurdistan v Turčiji v zadnjih letih narašča, a ostaja kontroverzna. V popularnem diskurzu so kurdske province najpogosteje imenovane »Vzhod«. »Vzhod« je diskurzivni konstrukt s konotacijo zaostalosti, primitivnosti, revščine, nasilja in nevednosti. V tem prispevku ime Kurdistan uporabljam za del regije v Vzhodni in Jugovzhodni Anatoliji, ki pripada Republiki Turčiji.

Özar 2013; Savaşın Tanıkları 2012; Uçarlar 2013), pa tudi o vlogi medijev v prikrivanju informacij (glej Savaşın Tanıkları 2012). Grozote vojne se nadaljujejo ob vsakem novem brutalnem zatrtju protivladnih protestov, ki se še danes pogosto končajo s smrtnimi žrtvami in množičnimi aretacijami. Vse to ob policijski represiji, nadaljujoči se pospešeni militarizaciji Kurdistanu in pomanjkljivemu raziskovanju vojnih zločinov priča o dvoičnosti odnosa oblasti do Kurdiv v času mirovnega procesa.

Zgodovinsko ozadje

Kurdsko vprašanje v Turčiji, nerešen položaj največje manjšine v državi, ki ji ta status še danes ni priznan, je eden bistvenih turških družbeno-političnih problemov vsaj od ustanovitve Republike Turčije leta 1923 pa vse do danes. Kurdistan je namreč že v Osmanskem imperiju veljal za uporniško območje z vprašljivo lojalnostjo imperialni oblasti. Republika Turčija je bila ustanovljena na tleh preostalega Osmanskega imperija z lozansko mirovno pogodbo med Turčijo in zavezniki iz prve svetovne vojne. Ta je Kurdom odvzela pravico do ozemlja v Vzhodni in Jugovzhodni Anatoliji (kjer so še danes večinsko prebivalstvo), ki so se ga nadejali pred podpisom pogodbe. V ustavi Republike Turčije iz leta 1924 so bile kot državne manjšine prepoznane le nemuslimanske skupnosti, vsi drugi državljani etnično raznolikega ozemlja – vključno s Kurdi – pa so bili definirani kot Turki in podvrženi agresivnim asimilacijskim politikam nacionalističnega projekta družbenega inženiringa vladajočih kemalistov na čelu z Mustafa Kemalom (Atatürkom) (Oran 2007; Smith 2005; Zürcher 2004: 160–163). Obstoj Kurdiv so uradno zanimali, po drugi strani pa so bili Kurdi pod imenom »gorski Turki« v orientalističnem diskurzu stigmatizirani kot »necivilizirani«. Izražanje kurdske identitete je oblast sistematično nasilno zatirala (Zeydanlıoğlu 2008). Odkriti turški nacionalizem, ki je zanimal obstoj kurdskega naroda, jezika in kulture – kar Mehmet Orhan (2012: 344) označuje kot simbolno nasilje države – in sekularizem, ki je prekinil simbolno vez »muslimanskega bratstva« med Kurdi in Turki proti kristjanom kot skupnemu sovražniku (ti so bili po armenskem genocidu leta 1915 in izmenjavi prebivalstva z Grčijo leta 1923 tudi fizično odsotni oziroma premagani), sta vodila v odtujitev Kurdiv od turškega jedra (prim. Bruinessen 1994: 13; Dönmez 2007: 50; McDowall 1997: 192; Orhan 2012: 342–344). Kurdsko nezadovoljstvo po nastanku Republike Turčije je bilo dvojno: nasprotovali so tako revoluciji (torej radikalnim sekularno-nacionalističnim reformam) kot monoetnični nacionalni državi Turkov (Yeğen 2011: 230). Odločilna razloga za njihovo nezadovoljstvo pa sta bila nepripravljenost oblasti dopustiti politično in družbeno izražanje samosvoje kurdske identitete in homogenizacijski državni nacionalizem. Kurdi so na politične, religiozne in kulturne reforme avtoritarne režima že v prvem desetletju Republike odgovorili s številnimi oboroženimi upori, na katere se je oblast odzvala s še večjim nasiljem in na vzhodu države razglasila izredno stanje (glej Olson 1989, 2000; Orhan 2012). Vojska je zase-

dla Kurdistan, ki je de facto ostal notranja turška kolonija vsaj do konca 20. stoletja (Dahlman 2002: 280).

PKK se je oblikovala med razburkano politično situacijo v Turčiji sredi 70. let. V 60. in 70. letih je Turčija postala prizorišče oboroženih in političnih bojov med različnimi ideološkimi skupinami in civilnodružbenimi gibanji, v katerih je sodelovala tudi kurdska urbana mladina. V teh skupinah se je začela (v nasprotju z religioznim ruralnim vodstvom zgodnjih kurdskih uporov) oblikovati netradicionalna, urbana, sekularna, intelektualna kurdska elita, ki je kurdski nacionalizem razvijala v nasprotovanju turškemu državnemu oziroma uradnemu nacionalizmu in je aktivno izzivala hegemonski diskurz, ki je vztrajno zanikal obstoj Kurdiv in jih označeval za Turke (Güneş 2013: 250). Leta 1971 je turška vojska (»varuh kemalističnega sistema«) izvedla vojaški udar. Sledile so mu množične aretacije članov levičarskih gibanj, usmrtitve njihovih vodij in represivne družbene politike, ki so levičarske in kurdske organizacije prisilile k delovanju v podzemlju, zaradi česar so postale radikalnejše in začele pripravljati tudi oborožene napade (Çağlayan 2012: 8; prim. McDowall 1997: 412). PKK so leta 1978 ustanovili člani majhne diskusijske skupine revolucionarnih marksistično-leninističnih intelektualcev (kurdskega in turškega rodu), zbrani okrog Abdullaha Öcalana. Stranka se je zavzemala za socializem in osvoboditev Kurdistanu, ki ga je prepoznala kot notranjo turško kolonijo (Güneş 2013; Jongerden in Akkaya 2012).

Vojska je 12. septembra 1980 znova izvedla državni udar in vzpostavila neposredno oblast, saj je ocenila, da družba (spet) nasprotuje bistvenim Atatürkovim vrednotam (McDowall 1997: 415; Zeydanlıoğlu 2009: 6). Vojaški udar je prinesel največje sistematično državno nasilje dotlej – množične aretacije, poboje, sistematična mučenja in druge represivne ukrepe – in sicer tako nad Kurdi kot nad levičarskimi skupinami, novinarji in intelektualci (glej Zeydanlıoğlu 2009). Fizično in simbolno nasilje po državnem udaru je bistveno vplivalo na razvoj kurdskega gibanja in utrditev položaja PKK, ki je kot odgovor na državne protikurdske politike šele po letu 1979 začela eksplicitno zagovarjati nasilje. Po njenem strateškem načrtu naj bi najprej z gverilskimi napadi ošibili avtoriteto vojske, nato pa zanimali množični ljudski upor (Güneş 2013: 255). Nasilje nad kurdskim prebivalstvom ter zatiranje njihove kulture in identitete je utrdilo njihovo nasprotovanje državi in travmatiziralo njihovo identiteto (glej Dönmez 2007). Kot je zapisal Zeydanlıoğlu:

[P]rakse v Diyarbakru, neuradni prestolnici kurdske regije, so imele odločilno vlogo v kristaliziranju nacionalističnih odcepnih idej in radikalizaciji generacije Kurdiv, katere številni pripadniki so se pozneje pridružili militantni Delavski stranki Kurdistanu (PKK), ki je leta 1984 sprožila oboroženi upor s ciljem ustanoviti neodvisno kurdsko državo. (2009: 8; prim. Dönmez 2007)

Sledila je krvava vojna, pa ne le med turško vojsko in gverilo PKK, ki se ji je z leti pridružilo vse več mladih fantov in

deklet, po mnenju katerih je bil oboroženi boj edina rešitev izpod državne represije, temveč je bilo vanjo vpleteno tudi civilno prebivalstvo. Prebivalstvo Kurdistanu, posebej tisti v ruralnih območjih blizu pobočij gora, v katerih so bila oporišča enot PKK, se je moralo odločiti za eno ali drugo stran. Gverilci PKK so bili odvisni od podpore vaščanov, ki so jih oskrbovali s hrano, pogosto pa so organizirali tudi ideološka izobraževanja za neposredno mobilizacijo. Vlada se je zavedala vse večje naklonjenosti in podpore kurdskega prebivalstva PKK, zato je prebivalstvo razumela kot ribnik, gverilce (»teroriste«) pa kot ribe, ki jih je mogoče uničiti le z izsušitvijo ribnika (Uçarlar 2013: 95; glej Balta 2004: 13–14; Gambetti in Jongerden 2011; Jongerden 2009). V praksi je to pomenilo evakuacijo in uničenje skoraj 3.000 zaselkov in vasi skupaj z vsem premoženjem prebivalcev, ki so bili obsojeni na življenje v revščini v mestih po vsej Turčiji; prisilna izgnanstva posameznikov in družin na zahod Turčije; nenehni nadzor vojske, policije, posebnih protiterorističnih enot in obveščevalnih služb; policijsko uro ob šestih popoldan (po kateri so lahko vsakega, ki se je pojavil izven doma, ustrelili); zaslivanje, mučenja, izvensodna zapiranja in zapiranja zaradi domnevne povezanosti s »teroristično organizacijo«; izginotja in nerešene poboje. Za poboje in izginotja civilnega prebivalstva so bile v glavnem krive paravojaške organizacije, kot so JITEM (tajna Žandarmerijska obveščevalna in protiteroristična služba – Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele), Hizbullah (oborožena religiozna organizacija v Turčiji, ki je z državo sodelovala v boju proti sekularni PKK) in t. i. vaške straže (tur. *köy korucuları*) – oboroženo lokalno prebivalstvo v službi države za boj proti PKK, mobilizirano pod prisilo ali prostovoljno in vključeno še v druge kriminalne aktivnosti (Balta 2004; Göral idr. 2013; McDowall 1997: 424–425; Özar 2013; Uçarlar 2013). Po drugi strani pa je tudi PKK pritiskala na lokalno prebivalstvo, zahtevala lojalnost in kaznovala tiste, ki so bili na strani države. Čeprav med svojim terenskim delom nisem naletela na nikogar, ki bi na lastni koži izkusil nasilje PKK, nekateri raziskovalci (med katerimi ne upoštevam tistih, ki uporabljajo anti-PKK-jevski diskurz o »terorizmu«) delno pritrjujejo razširjenim zgodbam o nasilju PKK nad »nedolžnim prebivalstvom« in potrjujejo, da je v prvih letih boja izvajala prisilno nabornišvo ter pobijala vaške stražarje in njihove družine (McDowall 1997: 425; Uçarlar 2013: 86–87).⁸

Po letu 1999, ko so ujeli in zaprli vodjo PKK Öcalana, predvsem pa po letu 2002, ko je Turčija začela (nikoli končan) proces pridružitve Evropski uniji, ki je kot pogoj za vstop postavila demokratizacijo, izboljšanje varstva človekovih pravic in rešitev kurdskega vprašanja, sta se intenzivnost vojne in represija nad lokalnim prebivalstvom zmanjšali. Po drugi strani pa je vse pomembnejšo vlogo dobivalo (sicer s PKK tesno povezano) legalno kurdsko gibanje, ki ga sestav-

ljajo prokurdske politične stranke, številne civilnodružbene organizacije in angažirani posamezniki, ki se borijo za rešitev kurdskega vprašanja in izboljšanje pravic vseh zaposavljenih skupin v Turčiji. Vlada se je s PKK večkrat začela pogajati za mir, a so se do danes vsi mirovni procesi končali s stopnjevanjem konflikta (Nykänen 2011; 2013). Do prekinitve ognja leta 2013 je v turško-kurdski državljanski vojni umrlo več kot 40.000 ljudi, večinoma Kurdov, milijoni ljudi pa so bili prisiljeni v notranje migracije in mednarodno begunstvo.

Nacionalistična konstrukcija preteklosti, etnični konflikt in demonizacija vojnega sovražnika

Pripovedi o preteklosti etničnega konflikta v Turčiji so odločilno zaznamovane s turškim in kurdskim nacionalizmom, na njih pa v večji ali manjši meri temeljijo večplastne identitete posameznikov, njihove kolektivne samopodobe in podobe o Drugem, ki se oblikujejo z nenehnim simbolnim zamejevanjem. Fredrik Barth (1969) je v svojem nadvse vplivnem prispevku o pristopu k raziskovanju etničnosti poudarjal, da etnične skupine niso izolirane in da je pozornost treba posvetiti nenehnim pogajanjem za simbolne meje, njihovi spremenljivosti in prehodnosti, torej medetničnim odnosom in medskupinski mobilnosti. »Skupine in kolektivnosti so vedno konstruirane v odnosu do *drugih*«, poudarja tudi Thomas H. Eriksen (2010: 73–74). Oblikovanje etničnih identitet je dinamičen proces vključevanja in izključevanja, ki ni odvisen od dejanskih kulturnih razlik, ampak od pripisanih razlik in stikov med skupinami (Barth 1969; Eriksen 2010: 23–42). A čeprav je etnična identiteta družbeni konstrukt, morajo biti etnične identitete, da lahko delujejo kot »simbolna orodja v političnem boju« (Eriksen 2010: 93), prepričljive za svoje člane, hkrati pa jih morajo prepoznavati tudi nečlani (Eriksen 2010: 83).

Pri tem imajo pomembno vlogo pripovedi o preteklosti in tradicija, ki so selektivno konstruirane, včasih (skorajda) izmišljene (Cohen 2001: 99; glej Geary 2002; Hobsbawm in Ranger 1983). »Nacionalistična občutja in nacionalne identitete so strukturirane in reproducirane skoz raznovrstne in časovno raztegnjene reprezentacijske strategije,« je zapisal Duncan S. A. Bell (2003: 69), pri čemer se nanaša na nacionalistične reprezentacije (in samopodobe) naroda v skupnih zgodovinskih pripovedih, kot so etnično-nacionalni miti in kolektivni spomini. Različni teoretski pristopi k nacionalizmu se največkrat prekrivajo pri obravnavah dinamike oblikovanja identitete, pri čemer je v središču »nacionalistično pripovedovanje zgodb« (ang. *story-telling*), »evokativna naracija o povezavah med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo« (Bell 2003: 66; prim. Gable in Handler 2011: 25–26; Geary 2002; Hobsbawm 1972). Kot je trdil Hobsbawm, je (selektivno rekonstruirana) preteklost tista, ki ustvarja narode in upravičuje primat enega naroda nad drugim, pri čemer je še bolj kot spominjanje pomembno pozabljanje (1992: 3; prim. Anderson 1991: 204–206; Olick in Robbins 1998: 117). V družbenih kontekstih, kjer je

⁸ V 90. letih je PKK vsem vaškim stražarjem večkrat ponudila oprostitev, če odložijo orožje in se odpovedo svoji službi, in mnogi so to res storili. Ti so bili podvrženi nasilju države, medtem ko je PKK zaostri-la ukrepe proti tistim, ki niso želeli opustiti službe vaškega stražarja (glej Uçarlar 2013).

preteklost pomembna za sedanost, hkrati z družbenimi spremembami nujno prihaja do transformacij preteklosti same (Hobsbawm 1972: 6). To velja tako za kolektivne spomine kot za zgodovino, ki je pogosto neposredno orodje nacionalistične elite ali pa posredno ideološko zaznamovano (Geary 2002; Hobsbawm 1972, 1992; Iggers 2010: 41). Kot ugotavljajo številni raziskovalci reprezentacij preteklosti v Turčiji, je (bilo) turško zgodovino vse od ustanovitve Republike, ko je prišlo pod neposreden nadzor in postalo predmet manipulacije kemalistične oblasti, močno ideološko zaznamovano in se (je) spreminja(lo) v skladu z družbenopolitičnimi cilji oblasti, v glavnem pa služi(lo) izgradnji modernega naroda, nacionalnega značaja in turške superiornosti (ta je v prvih desetletjih Republike temeljila na rasizmu, ki ima še danes odmev v turški družbi) (glej Çağaptay 2004; Hirschler 2001; Keyman in Kanacı 2011; Öktem 2004; Smith 2005: 441–442; Zeydanlıoğlu 2008). Cilj turškega nacionalističnega zgodovinskega je (bilo) predvsem simbolno poturčenje ozemlja z zanikanjem etnične raznolikosti njegove družbene realnosti, ki je potekalo hkrati s strategijami fizične transformacije prostora – uničenjem in prilasčanjem materialne dediščine Drugega prek prenosa kapitala na etno-nacionalno elito, preimenovanja toponimov in nacionalne simbolike (Öktem 2004). Nacionalistična gibanja, ki si »izmišljajo« preteklost in skušajo uresničiti dele te fiktivne preteklosti, trditve o preteklosti uporabljajo za opredelitev nacionalnega ozemlja oziroma za ozemeljske zahteve (Hobsbawm 1972: 9). »Območje, ki ga zasedajo po naključju, se mora spremeniti v zgodovinsko nujnost« (Smith 1999: 157). Pri tem največkrat ne gre za preprosto izmišljanje brez podlage, ampak za izbore in ideološke interpretacije preteklosti v specifičnem družbenopolitičnem kontekstu sedanosti za potrebe argumentacije in legitimacije nacionalističnih idej in političnih zahtev. To velja tudi za kurdsko zgodovino, ki se je v veliki meri razvilo kot odgovor na skrajno nacionalistično turško zgodovino, saj je (bila) njegova naloga izpodbijanje argumentov za turško prisvajanje Vzhodne in Jugovzhodne Anatolije ter dokazovanje pravice Kurdev do tega ozemlja na osnovi neprekinjene prisotnosti »kurdskega naroda« na teh tleh (v skrajnih različicah) od neolitika do danes (glej Hirschler 2001). Kadar si isto ozemlje prisvajajo različne etnične ali nacionalne skupine, lahko pride do etničnega konflikta, po drugi strani pa so pripovedi o preteklosti (tako zgodovinske kot kolektivni spomini) bistvene za mobilizacijo ljudi za pridobitev ali ohranitev nadzora nad ozemljem.

Kot bom pokazala s primerom turško-kurdskega konflikta, poleg fizičnega oboroženega konflikta hkrati poteka tudi simbolni konflikt, boj dveh preteklosti oziroma boj za preteklost. Za politično vlogo preteklosti v sedanosti je bistvena reprezentacija Drugega kot (zgodovinskega) sovražnika, ki vpliva na močnejšo povezanost in enotnost skupine navznoter ter njene člane motivira za konflikt z drugo skupino (Dönmez 2007: 46; prim. Çırakman 2011). Zgodovina je pogosto kolektivni spomin na konflikte z drugimi skupinami, se osredinja na travmatične kolektivne izkušnje iz preteklosti

in ustvarja identiteto žrtve (Assmann 2004: 26–27; Litvak 2009; Liu in Hilton 2005: 14). Politično nasilje ima pomembno vlogo pri oblikovanju skupinskih identitet (glej Dönmez 2007). Ko se člani skupine soočijo s političnim nasiljem, prepoznajo svoje podobnosti, kar okrepi skupinsko solidarnost, to pa vpliva na močnejšo skupinsko identiteto, ki se oblikuje kot nasprotje grožnji oziroma mučitelju. Nerešene (družbene) travme kot »dogodki, ki so grožnja za življenje ali za integriteto življenja« in so lahko posledica izkušnje nasilja, vodijo v čustva viktimizacije, jeze in frustracije v odnosu do Drugega in so kot take pomembne za identiteto družbe in posameznikov (Dönmez 2007: 46; prim. Jurić Pahor 2008). Dönmez (2007) v svoji družbenopsihološki razpravi o medsebojni povezanosti razvoja kurdskega in turškega nacionalizma ter političnega nasilja opisuje, kako politično nasilje s travmo, ki povzroča kopičenje kolektivne jeze in stopnjevanje političnega nasilja, zaznamuje obe nacionalistični gibanji, turško in kurdsko. »Travmatična skupinska identiteta, temelječa na kolektivnem spominu, deluje kot stimulans in ustvarja pogoje za [novo] nasilje« (Dönmez 2007: 46).

V središču turškega nacionalizma je ozemlje Republike Turčije, priborjeno v »vojni za neodvisnost«, ki je sledila zavrnitvi pogodbe iz Sèvres (1920) in vodila v podpis pogodbe v Lozani (1923). Pripovedi o »obrambi domovine« pod vodstvom čaščenega Atatürka so polne zgodb o požrtvovalnih herojih (»mučenikih«), ki vcepljajo brezpogojno ljubezen in državljansko dolžnost do sakraliziranega ozemlja, ki ga ves čas ogrožajo sovražne »tuje sile« in »notranji izdajalci« (Altınay 2004; Çırakman 2011; Keyman in Kanacı 2011). Po drugi strani kurdski nacionalisti s svojimi mitologiziranimi zgodovinskimi pripovedmi zelo podobno argumentirajo pravico do dela istega ozemlja. Prisotnost svojih prednikov dokazujejo za tisočletja nazaj, začenši z etnogeničnim mitom o uporuh Medijcev pod vodstvom junaka Kawe proti tiranskemu tujemu vladarju na *newroz* (21. marec), ki je danes največji kurdski kulturni, a tudi najbolj spolitizirani praznik. V središču njihove nacionalne pripovedi je mit o (neprekinjenem) uporuh proti »prišlekom«, »vsiljivcem« in »okupatorjem«, s katerimi identificirajo turško državo. Gverilce PKK, urbane aktiviste in protestnike se povezuje s Kawo in razglša za »mučenike« ter prav tako kuje v zvezde, kot na turški strani povečujejo turške vojake (Çağlayan 2012; Güneş 2013; Güvenç 2011; Hirschler 2001). Pri konstrukciji »notranjih izdajalcev« (nasprotnikov PKK) in njihovem povezovanju z »zunanji sovražniki« kurdski nacionalisti, podobno kot turški, uporabljajo teorije zarote, s katerimi diskreditirajo rivalske skupine, in kot edinega predstavnika kurdskega ljudstva navajajo PKK z »Apom« (kar je Öcalanov vzdevek) na čelu, ki ga častijo tako kot mnogi turški nacionalisti Atatürka (Gürbüz 2012).

Poleg zarisovanja meja med Nami in Drugimi z mitologizirano preteklostjo, ki je referenca za konstrukcijo nedavne preteklosti in interpretacijo sedanosti, so bistveni del pripovedi o političnem nasilju demonizirajoče pripovedi o sovražniku oziroma Drugem. Kot so poudarili Jeroen Vaes in drugi, ki so se s stališča skupinske psihologije poglobili v različne načine

dehumanizacije, je razčlovečenje, podprto z ideologijo, ključno pri ustvarjanju meja med skupinami in odločilno vpliva na medskupinske odnose (2012: 65). Podoba sovražnika sproža pomembne družbeno-psihološke procese in bistveno vpliva na percepcije posameznikov, skupinsko in medskupinsko dinamiko (glej Oppenheimer 2006; Vaes idr. 2012). Kot trdijo številni avtorji, je podoba sovražnika kot zlobnega, pošastnega in nečloveškega ključna za oboroženi konflikt, genocid, mučenje ter (v manjši meri) rasizem in diskriminacijo (Cole 2006; Oppenheimer 2006: 269). Nasilna dejanja vojnega sovražnika (resnična, pretirana ali izmišljena) so reprezentirana kot posledica njegove nečloveškosti, kar onemogoči kakršnokoli alternativno razlago s kontekstom, empatijo in prepoznanje kakršnekoli podobnosti med nami in sovražnikom. To podpihuje (povračilno) goreče sovraštvo, pokole in mučenje. Pri tem imajo pomembno vlogo mediji, ki širijo vojno propagando (Arcan 2013: 338–339; Ivie 1980).⁹ Kot je na primeru ameriške vojne propagande pokazal Robert L. Ivie (1980), je retorika o žrtvah, ki prikazuje sovražnika kot divjaškega agresorja z iracionalno željo po nasilju, bistvena za legitimacijo vojne. Temelji na binarnih opozicijah, kot so civiliziranost/divjaštvo, racionalno/iracionalno in agresija/obramba. Takšne retorične strategije sta med turško-kurdsko državljansko vojno uporabljali obe sprti strani. Padli borci so (bili) na obeh straneh medijsko izpostavljeni kot žrtve brutalnosti sovražnika in kot »mučeniki«. Komemoracije za žrtvami so (bile) prežete s skrajno nacionalistično simboliko in retoriko (glej Çirakman 2011; Güneş 2013; Güvenç 2011). Kot je pokazala moja raziskava, so se smrti borcev in temu sledeče ceremonije vtisnile globoko v spomin mladih na vojno v 90. letih.

Poznam nekoga in njegov sorodnik je umrl. Je iz Anamurja. In njegova krsta je prišla v Anamur in gruče, veliko gruč se je zbralo v tej mošeji. Obstaja protokol, vojska je prišla, vojaški poveljniki, nekateri politiki so prišli. [...] Bilo je tako tragično. Njegova mati, oče in sestre so jokali. Ni prometna nesreča, ubijanje je, umor je. Umor, ki ga mora vlada preprečiti. [...] To le povzdigne moja stališča, me naredi bolj nacionalističnega. (Sedar, 25 let, 2013)

Če si Turek, ki kot vsakdo pošlje svojega otroka v vojsko, da opravi svojo vojaško službo, ne moreš kriviti nikogar, lahko pa kriviš ves kurdski narod ali vsakogar, ki reče, da PKK ni teroristična skupina. (Osman, 23 let, 2013)

Tako je situacijo racionaliziral sogovornik, ki je poudaril, da so žrtve in travmatizirani ljudje na obeh straneh. Dejanja političnega nasilja, postavljena v kontekst žalovanja sorodnikov in uradnega poveljevanja »mučenikov«, so v mnogih mladih vzbujala goreče sovraštvo bodisi do PKK bodisi do turške države, to sovraštvo pa je podlaga za ljudsko podporo vojni »proti terorizmu« na eni strani in »za svobodo« na drugi. Raziskava podobe sovražnika v poročanju o turško-

kurdskem konfliktu bi prav gotovo pokazala, da se je podoba od 90. let korenito spremenila, saj je v veliki meri odvisna od stališč političnih elit, kot je na primeru norveških časopisov pokazal Rune Ottosen (1995). Čeprav je v zadnjem desetletju vrednota miru iz javnega diskurza izrinila vojno propagando in je, še posebej v kontekstu mirovnih pogajanj, dobila močan naboj in vpliv na prebivalstvo, saj vojaško reševanje konflikta med politično elito nima več zagovornikov (glej Nykänen 2013), demonizirajoče nacionalistične pripovedi o sovražniku v veliki meri ostajajo referenčno znanje mladih o konfliktu.

Demonizirani sovražnik v turških in kurdskih vojnih pripovedih

Pripovedi o sovražniku se lahko nanašajo na iste dogodke, ki pa so selektivno konstruirani in diametralno nasprotno interpretirani. V malodane vseh novinarskih in akademskih prispevkih ter v vsakdanjih pogovorih o turško-kurdskem konfliktu zasledimo trditev: »Umrlo je več kot 40.000 ljudi.« Vendar pa so stališča in konteksti, v katerih se pojavi ta izjava, zelo različni in si nemalokrat nasprotujejo. To postane očitno takrat, ko izjavljavci eksplicitno ali implicitno identificirajo krivca za konflikt in posledično za tisoče nedolžnih žrtev. Kdo je pobil vse te ljudi? Medtem ko mladi, ki so odraščali v Kurdistanu in vojno izkusili na lastni koži, trdijo, da so umore zagrešili državni agenti, veliko mladih Turkov meni, da je PKK nediskriminatorno pobijala nedolžne ljudi v Kurdistanu, pa čeprav poznajo pripovedi o nasilju države in z njo povezanih paravojaških organizacij. Ko sem študente spraševala o razlogih za poboje, sem večkrat dobila zelo površinske odgovore, ki so namigovali, da je brutalno, iracionalno nasilje inherentna lastnost bodisi turške države ali vojske bodisi PKK.

Demonizirajoče pripovedi o sovražniku se pogosto nanašajo na pobijanje otrok oziroma detomor. Otroci so simbol človeške nedolžnosti, zato tisti, ki jim stori kaj žalega, samodejno postane njihov protipol – nečloveški, krut, pošasten in zloben. Pripoved o izključnem nasilju PKK, ki naj bi pobijala lokalno prebivalstvo, je močno prisotna v turški družbi in – kot sem ugotovila med terenskim delom – študentje, ki niso nikoli zares prisluhnili kurdskim spominom, vanjo ne dvomijo. To je posledica intenzivne turške medijske propagande, ki je bila edini vir informacij o dogajanju »na Vzhodu«, kot so povedali moji sogovorniki. V 90. letih je državna in medijska kampanja demonizirala PKK in njenega vodjo Öcalana. Öcalana so v medijih imenovali »detomorilec«, »falot«, »satan«, »krvoses«, »izdajalec« itd. (Arcan 2013: 342; Saraçoğlu 2009: 654). V popularnem diskurzu se je uspešno zasedrila predvsem oznaka »detomorilec«. Ta izvira iz mita o pobijanju dojenčkov, ki je v turški družbi zelo razširjen.

Vedno, ko sem vklopil televizor, sem videl, da je PKK zagrešila umor. Niso bili ljudje, bili so kot kakšne krvoločne pošasti ali kaj takega. To je zelo vplivalo name, ker sem bil otrok.

⁹ Za referenčno zgodovinsko študijo vloge vojnih poročevalcev in načina poročanja v prikrievanju in konstrukciji »resnice« na primeru številnih mednarodnih konfliktov glej Knightley (2004).

Začel sem misliti, da so morilci, da pobijajo ljudi za užitek ali kaj takega. [...] Obstaja slavna fraza o vodji PKK, veš, Öcalanu. Pravijo, da je detomorilec. Ampak mislim, da je tudi res. Mislim, seveda morda on ni ubil nikogar, ampak PKK je pobila veliko dojenčkov v 90. [...] Edino, česar se danes spominjam iz svojega otroštva, je to, da sem čutil sovraštvo. Zaradi mrtvih dojenčkov, mrtvih ljudi. (Barış, 25 let, 2013)

Niso ljudje. Ni le vzdevek »*ti si detomorilec*« [baby-killer], »*ti pa imaš otroški obraz*« [baby-face]. Ni kar tako. Videli smo v časopisih, na televizijah, celo ženske so pobijali z njihovimi dojenčki. Detomorilci so. Ni vzdevek, dejstvo je. (Sedar, 25 let, 2013)

Skupina turških študentov mi je celo pokazala fotografije pobitih otrok na spletu, kar naj bi bilo delo PKK. Ob vprašanju, zakaj naj bi PKK pobijala otroke, so se nekateri sogovorniki zmedli in so uporabili krožno argumentacijo: PKK pobija otroke, ker so teroristi; PKK so teroristi, ker pobijajo otroke. Demonizacijo PKK je zaslediti tudi v akademskem diskurzu, saj mnogi turški avtorji PKK prikazujejo kot nasilno »teroristično organizacijo« in poudarjajo njeno nasilje nad lokalnim prebivalstvom (npr. Dönmez 2007; Yavuz 2001).¹⁰ Poosebljena demonizirana podoba sovražnika kot norega, tiranskega zlodeja in fanatičnega iracionalnega upornika je skupaj z nekritičnim pretiravanjem o njegovih žrtvah znana strategija medijskega poročanja, kot je na primeru Ceaușeska, ajatole Homeinija in Sadama Huseina pokazal Ottosen (1995: 103–109). Öcalan je tako postal simbol »terorizma« v Turčiji, kar v veliki meri ostaja še danes. PKK z Öcalanom na čelu je (bila) tako konstruirana prek dihotomij dobro/zlo, pošastno/človeško, racionalno/iracionalno, civilizirano/divjaško itd., kjer njen protipol predstavlja moderna turška država, temelječa na Atatürkovih vrednotah (nacionalna enotnost, etnični turkizem, etatizem, republikanizem, populizem in sekularizem), ki jih PKK napada in jih je nujno obraniti s kakršnimikoli sredstvi. Tako se dihotomije umeščajo v kontekst turškega nacionalizma, ki turški narod prikazuje kot luč civilizacije (glej Zeydanlıoğlu 2008). Slednjo simbolizira komodificirana ikona Atatürka. Ta vidik demonizacije personificiranega sovražnika je izrazil tudi eden od mojih intervjuvancev, ko mi je na spletu kazal fotografije Öcalana in Atatürka ter prvega primerjal z opico (in ga tako razčlovečil), podobo drugega pa občudoval (in ga sakraliziral).

Ottosen ugotavlja, da se s fokusom na persono in stopnjevanjem njene demonizacije znižuje prag kritičnosti v medijskih poročilih (1995: 104), s tem pa tudi (z)možnost kritičnega razumevanja konflikta in refleksije bralcev, ki so prikrajšani za politični kontekst in obveščeno o različnih vidikih vojne. Vseprisotna pripoved o pobijanju otrok brez konteksta prikriva razloge in argumente za upor, zanika njegov družbeni, politični in etnični značaj ter visoko podporo kurd-

skega prebivalstva PKK (prim. Arcan 2013: 341).¹¹ PKK, simbolizirana v ikoni »detomorilca«, je v očeh večine tako postala zgolj teroristična organizacija, katere edini namen je nasilje, ne pa politično gibanje, kar v svojem bistvu je.

Morda polovica Kurdov je prijateljskih do Turkov, živijo normalno življenje. Ne maram pa ljudi, ki podpirajo PKK, ker je ... ni logično nekoga ubiti, ubiti otroke, ubiti nedolžne ljudi. (İpek, 21 let, 2013)

Spominim se, da je bilo v tistem času veliko napadov na civiliste, ki so bili ubiti. Tako da je to nekaj, kar je ljudi odvrnilo od empatije [do borcev PKK]. Če nekdo pobija vojsko, lahko misliš: »OK, nekaj imajo proti vojski.« Ampak če imaš ljudi, ki pobijajo otroke, ki hočejo iti v šolo, ki poskušajo dobiti izobrazbo, dobiti službo, nahraniti družino, so ti ljudje grozljivi. To, da so pobili veliko otrok, ki so hoteli v šolo, je pri meni povzročilo izgubo možnosti razvoja empatije do upornikov. (Osman, 23 let, 2013)

Razlage turških sogovornikov kažejo, da je vojna propaganda turške oblasti dosegla svoj strateški cilj in bila zelo uspešna predvsem med tistimi, katerih edini vir informacij o vojni so bili turški mediji. Za mlade iz Kurdistanu pa je pripoved o »detomorilcih« izmislek vlade, ki mu turška javnost brez poznavanja dejanskega dogajanja med vojno naseda zaradi negativne medijske kampanje proti PKK. »'Detomorilec' je preprosta stvar, preprosta ideja. Deluje za nevedne ljudi. [...] Seveda ni [res],« je komentiral sogovornik iz Kurdistanu (Sait, 25 let, 2013), ki načeloma ne podpira oboroženega boja PKK. Na vprašanje o detomori študentje iz Kurdistanu pogosto odgovarjajo z diametralno nasprotnimi pripovedmi – otroke naj bi pobijali represivni aparati države, ki so v njihovih očeh prav tako pošastni, kot je PKK v očeh turške javnosti.

Pobijanje dojenčkov, o moj bog! [...] Kaj pa če ti povem, da je tudi turška vojska pobila ogromno otrok? Zakaj ne vidiš s te strani? OK, ti mi praviš, da so detomorilci. Torej jaz te zdaj vprašam, da je turška vojska pobila, povzročila izginotja, umorila ... toliko ne samo otrok, milijone ljudi! Kaj misliš o tem? Seveda ne rečejo ničesar in ne vidijo enakosti teh vprašanj. (Arda, 25 let, 2013)

Številni kurdski študentje so v odgovor na turški mit o detomori povedali, da so nedolžne ljudi v resnici pobijali člani JITEM ali drugi državni agenti, ki so v Kurdistanu delovali

11 Oblast je v prvem desetletju upora PKK zanikala vez med PKK in kurdskim prebivalstvom ter organizacijo raje povezovala z zarotami »tujih sil«. Vendar pa je bilo zaradi naraščajoče ljudske podpore PKK in hkratnih mednarodnih pritiskov vez kmalu nemogoče zanikati, zato je država v začetku 21. stoletja konflikt prepoznala kot »etnični problem« (Karakoç 2011: 733; Saraçoğlu 2009: 654; Yeğen 2011). To je le še zaostriilo diskurzivni medijski boj proti PKK, tarča pa so postali tudi Kurdi civilisti (ko so kakorkoli izrazili svojo neturško identiteto), ki so kar naenkrat postali »teroristi« (glej Arcan 2013: 341–342; Dönmez 2007: 59). Zato so se v javnosti okrepila negativna čustva do Kurdov (Karakoç 2011: 733; prim. Saraçoğlu 2009), pa tudi splošna ksenofobija (Çırakman 2011).

10 Navajam le avtorja, ki sta kljub tem stališčem uporabni referenci. Akademikov, katerih delo je v glavnem demonizacija PKK, je v Turčiji ogromno.

pod krinko. Preoblečeni v gverilce naj bi mučili in pobijali ljudi v vaseh, predvsem starejše in otroke, kar je med lokalnim prebivalstvom spodbujalo sovraštvo do PKK in obrodilo mit o detomorih med turškim prebivalstvom, kot so prepričani nekateri kurdski študentje.

Pogosto so se ljudje, vojaki turške vojske, oblačili kot člani PKK in šli noter [v hišo] in kar streljali ljudi. In podnevi so rekli, da je PKK to storila ubogim dojenčkom, ubogim družinam: »Si lahko predstavljate, kako grozna je ta skupina?« Ampak nikoli ni bila PKK. (Emrah, 25 let, 2013)

V turški družbi pa obstaja diametralno nasprotna pripoved o preoblečenih gverilcih: »Slišal sem tudi, da so ti militanti [PKK], oblečeni kot vojska, hodili v vasi in naredili veliko slabih stvari, samo da bi ljudje mislili, da je vojska slaba« (Bora, 23 let, 2013).

Državljska vojna je polna zmede in nejasnosti, tako v času dogajanja kot v poznejših spominih in naracijah. Mnogi, ki so odraščali v Kurdistanu, čas vojne opisujejo kot obdobje strahu, nevarnosti, zmede, iger in krink, saj so bili prebivalci podvrženi pritiskom obeh strani in nikoli niso vedeli, kdo se v resnici skriva v obleki vaščana, vojaka ali gverilca, ki jih opazuje ali zaslišuje. Težave z identifikacijo storilca so omogočile stopnjevanje političnega nasilja in poboje civilnega prebivalstva, ki sta jih obe strani zlahka naprtli druga drugi. Smrtne žrtve vojne so tako v vojni propagandi izrabili za demonizacijo nasprotnika.

V odgovor na mit o detomoricah kurdsko gibanje objavlja sezname in fotografije otrok, ki so jih (večinoma med protesti) pobili agenti turške države (Spletni vir 1),¹² ceremonialno obeležuje njihove smrti in tragične dogodke vključuje v urbani simbolizem (glej Güvenç 2011). Ena od mojih sogovornic je bila tudi sama priča umoru otroka:

Videla sem na lastne oči, da je PANZAR [vojaško oklepno vozilo] povozil otroka. Vozili so zelo hitro in brezbrizno. In nikoli niso prišli nazaj, da bi videli, kaj se je zgodilo. (Evrin, 27 let, 2013)

Mnogi moji sogovorniki iz Kurdistanu so v otroštvu sami izkusili nasilje oboroženih sil.

Policija je prišla z ogromnimi vozili [...] in mi smo metali kamne v njih. Oni so v nas metali plin [bombe s solzivcem] in en tip me je hudo pretepel, policist. [...] Bil sem majhen otrok. (Emre, 25 let, 2013)

Zaradi otrok, ki so v oklepnike represivnih organov metali kamne, se je leta 2003 v medijih pojavil izraz »otroci teroristi« (tur. *terörist çocuklar*) (Savaşın Tanıkları 2012). Otroke, ki v organiziranih skupinah med protesti in upori v urbanih

centrih mečejo kamenje v turško vojsko in policijo, je oblast prepoznala kot grožnjo državi in družbeno-političnemu redu (Darıcı 2013: 776). Turški mediji so trdili, da imajo ti otroci »oprane možgane« in da so jih teroristi zmanipulirali (Darıcı 2013: 778). Ko so jih javnosti predstavili kot »okužene z zlom« in jih izenačili s sovražnikom, so jim odvzeli otroško čistost in nedolžnost. Retorična strategija ima nasprotni učinek kot demonizacija: preprečuje demonizacijo nasilja nad otroki in ga legitimira. Mnoge »otroke, ki mečejo kamne« (tur. *taş atan çocuklar*), so ubili v protestih. V spopadih s policijo so na stotine otrok aretirali, pretepli in/ali mučili (Darıcı 2013: 776–777). Številni kurdski študenti poznajo mnogo spletnih videoposnetkov, ki prikazujejo brutalno mučenje otrok v Kurdistanu ne le v 90. letih, ampak tudi globoko v 21. stoletju. To je postalo pomemben del kolektivnih spominov in mita o represiji/uporu. Kot pripoveduje novinarka Ece Temelkuran, ki se je v Diyarbakru pogovarjala z mučenimi otroki, je bilo poškodovanih sto otrok; bili so polni podplutb in imeli so polomljene roke. Otroci so ji povedali, da so jih zbrali na stadionu (enako kot za množično mučenje med vojaškim udarom leta 1980), kjer so po njih hodili in jih še drugače mučili. Ko se je novinarka vrnila v Istanbul, so ji ponudili objavo članka z naslovom *Otroci teroristi*, kot je zgroženo povedala v dokumentarnem filmu o novinarjih na vojnem območju (Savaşın Tanıkları 2012). Nekateri od mojih sogovornikov so se že v zgodnji mladosti začeli ukvarjati s politiko in se z državo soočali prek njenih represivnih aparatov, kar je odločilno vplivalo na njihovo identiteto in ideološke opredelitve v času odraslosti (prim. Darıcı 2013; Spletni vir 2). Čeprav so kurdski otroci v demonizirajočih kurdskih pripovedih pogosto predstavljani kot žrtve, Haydar Darıcı (2013) na podlagi etnografske raziskave med uporniškimi otroki poudarja, da jih je treba videti kot zavestne politične agente, ki spodbujajo agende in norme tako turške kot tudi kurdske politike.¹³ Med mladimi Kurdi živijo tudi pripovedi o prikritih genocidnih politikah države do otrok v Kurdistanu.

Pravijo tudi, da so cepili nekatere otroke v kurdskih mestih s cepivi, ki jim je potekel rok uporabe. Videl sem v dokumentarcu, da so odvetniki teh družin ... ker resnično jih je ogromno. [...] Nekateri odvetniki so tožili vlado zaradi tega. V dokumentarcu je mati spraševala ministra za zdravje [...] spraševala ga je, ker ne plačajo za zdravljenje bolnih otrok ... ker otroci dan za dnem pešajo, nato umrejo. [...] Ženska je dala otroka ministru in spraševala, zakaj ničesar ne naredijo, in minister je rekel, da niso odgovorni, ker se je to zgodilo pred njimi, prejšnja vlada pred AKP je storila to. (Ali, 27 let, 2014)

13 Kot v pričujočem *Glasniku SED* ugotavlja Barbara Turk Niskač (2015), je v antropologiji prišlo do pomembnega preobrata, ko so začeli otroke obravnavati kot subjekte. Podobno kot Darıcı (2013) poudarja, da otroci »aktivno sodelujejo v interpretaciji in reprodukciji kulturnega znanja ter vplivajo na to, kar se dogaja v njihovih svetovih« (Turk Niskač 2015: 36). Moja raziskava potrjuje tej ugotovitvi, saj je izkušnja političnega nasilja v otroštvu globoko zaznamovala nekatere od mojih sogovornikov, poleg tega pa so bili, tako kot so uporniški otroci še danes, aktivni udeleženci v tem nasilju in oblikovanju kolektivnih spominov nanj.

12 Aktivistična organizacija Fraksiyon je na svoji spletni strani objavila seznam otrok, ki jih je država ubila od leta 1988 do danes (seznam dopolnjuje sproti). Med pisanjem tega prispevka je bilo na seznamu 479 imen.

Danes je vse enako, nič se ni spremenilo. Pred nekaj dnevi so dali otrokom v Cizrah pokvarjena zdravila, po roku uporabe. [...] Vedno se dogajajo take stvari v Kurdistanu. Pred dvema letoma, mislim, so dali učencem mleko v šolah ... V Diyarbakru in nekaterih drugih mestih, veliko učencev se je zastropilo zaradi mleka, ker je bilo staro. To dela vlada. (Superman, 25 let, 2013)

Te pripovedi in podobe so pomemben del kolektivnih spominov, demonizacija države, ki jo povzročajo, pa je še danes sredstvo mobilizacije za upor in simbolne konstrukcije kurdske nacionalne identitete. Kurdski nacionalizem z mitom o večtisočletni represiji in upor, v katerega so umeščene vojne pripovedi, poustvarja kurdsko nacionalno preteklost (Çağlayan 2012; Güneş 2013; Güvenç 2011; Hirschler 2001). Poleg tega tovrstne pripovedi podpirajo in ohranjajo dvom v državo oziroma namere vlade v času mirovnih pogajanj. Mnoge kurdske pripovedi o vojni vsebujejo diametralno nasprotje med »dobrimi« gverilci in »zlobnimi« turškimi vojaki, policisti, protiterorističnimi militanti in člani JITEM. Kot sem že pokazala, večina študentov iz Kurdistanu detomora, ki jih razglašajo turški mediji, pripisuje turškim oboroženim silam in paravojaškim organizacijam v službi države. Pričujoči prispevek ne dopušča obravnave vseh grozot vojne, ki so jih izkusili prebivalci Kurdistanu, saj sta jih nasilje in smrt spremljala na vsakem koraku – zatiranje na domu, na ulicah in poljih, v šolah, mučenje sorodnikov v zaporih, izginotja, poboji na protestih itd. V mojih intervjujih so se eksplicitno demonizirajoče pripovedi nanašale predvsem na mučenja in javne usmrtitve gverilcev in gverilk, ki so jih vojaki izvajali v svarilo tistim, ki bi se utegnili pridružiti gverili.

Videli smo gverilko, ki so jo ubili tako, da so ji odrezali prsi. Videli smo, bila je ubita in njeno telo je bilo ... Vojaki so se igrali z njenimi prsmi, njenimi ušesi ... Barbarski turški vojaki! Včasih se fotografirajo stoje na svojih ubojih. To vse lahko vidiš tudi na spletu. (Zeydin, 21 let, 2013)

Navedeni sogovornikov spomin iz otroštva, ki demonizira turške vojake, poleg tega izraža opozicijo med civiliziranimi Nami in barbarskimi Drugimi, ki je značilna za kurdske nacionalistične zgodovinske pripovedi (glej Hirschler 2001: 155–156). Tudi razlaga drugega sogovornika eksplicitno dehumanizira turške vojake: »Gverilce ubijejo z grozljivimi metodami, ne s puško. In ti slišiš vse te stvari. Tako da si misliš, da [vojaki] niso ljudje, da niso normalni, da so kot živali« (Roj, 24 let, 2013).

Številni spomini na brutalne poboje izrisujejo demonško, iracionalno podobo turških vojakov, ki jih turška oblast reprezentira kot pogumne heroje in mučenike, manj nacionalistični posamezniki (na obeh straneh) pa kot žrtve konflikta, ki so ne glede na etničnost in politična stališča prisiljeni v obvezno vojaško služenje. Nekateri od teh pripovedi so mitologizirane in splošno poznane v bolj nacionalističnih kurdskih krogih.

Na primer, ubili so gverilko Bêrivan, v Cizrah; zelo je slavna v Cizrah. [...] Ujeli so jo živo in jo ubili v mestu. Ne s puško. Privezali so jo na svoje vozilo z njenimi lasmi in vozili vse okoli mesta. Povsod, so rekli, je bila kri in njena koža. (Roj, 24 let, 2013)

Mučene in ubite gverilke so se v kurdski nacionalni spomin zapisale kot nacionalne herojke. O nekaterih posameznicah so posneli dokumentarne filme, ki so dostopni na spletu (na primer o gverilki Bêrivan – ime je prevzela po slavni gverilki, ki so jo ubili vojaki – ki je sama koordinirala množični ljudski boj z oboroženimi silami v Cizrah na *newroz* leta 1992), o njih pa pripovedujejo tudi epske pesmi in zgodbe (na primer o gverilki Bêrîtan, ki se je raje vrgla s pečine, kot da bi se pustila zajeti *peşmergam*, borcem Kurdske demokratske stranke iz iraškega Kurdistanu) (prim. Çağlayan 2012: 11–12; Güneş 2013: 261–263). Tudi mlade požrtvovalne fante in dekleta, ki so se v znak upora in svobode javno zažgali, so mediji PKK v 90. letih poimensko kovali v zvezde (Çağlayan 2012: 12; Güneş 2013: 261–262). Te zgodbe imajo bistveno vlogo pri mobilizaciji ljudi ter konstrukciji kurdskih kolektivnih spominov in nacionalne zgodovinske pripovedi, saj so predmet nenehnih komemoracij (glej Güneş 2013: 262). V začetku 90. let so podobe srečnih, požrtvovalnih mladih gverilk in gverilcev v gorah postale popularne in splošno razširjene; uporabljali so jih v propagandi za pridružitve gibanju, njihove smrti pa so bile čustveni dejavnik za politično mobilizacijo družbe (Çağlayan 2012: 11). Kot je pokazala moja raziskava, še danes vplivajo na mnoge mlade kurdske intelektualce, ki imajo slabo vest, ko se zabavajo, in imajo ves čas v mislih, da »moramo nekaj storiti« (prim. Güneş 2013: 262).

Korak naprej: območja sivine med črno-belimi demonizirajočimi pripovedmi

V vojni propagandi je turška država na eni in PKK na drugi strani ob nacionalistični ideologiji uporabljala tudi demonizirajoče oziroma dehumanizirajoče pripovedi o sovražniku, ki so se oblikovale in razširile predvsem na vrhuncu vojne v 90. letih. S tragičnimi smrtmi tisočih ljudi so upravičevali še več nasilja, ki so ga legitimirale demonizirajoče pripovedi. Čeprav si danes obe stranki v mirovnih pogajanjih, tako turška vlada kot PKK (oziroma Öcalan), pripisujeta najbolj gorečo in najiskrenejšo zavezanost miru, novi diskurzi niso izbrisali travmatičnih spominov in sovraštva, ki ga je vcepljala vojna propaganda ene in druge strani. To se kaže v pripovedih tistih, ki jih je vojna najbolj zaznamovala in podžgala njihov nacionalizem. Demonizirana podoba sovražnika se v spominih prepleta z osebnimi izkušnjami, kot so smrt ali mučenje bližnjega, požig vasi in drugo nasilje, ki ga pripisujejo izključno zlobnemu sovražniku. Veliko mladih Kurdo v vztraja pri nasvetu »nikoli ne zaupaj turški državi« in optimizem ob mirovnih pogajanjih vsakič znova spodbija z naštevanjem številnih nedavnih incidentov, ki pričajo o nadaljevanju turških protikurdskih politik. Na drugi strani pa predvsem tisti turški

nacionalisti, ki ne marajo AKP, turško-kurdski konflikt vztrajno označujejo kot »terorizem« in ne odobravajo mirovnega procesa, saj ga razumejo kot »pogajanje vlade s teroristi« v lastno korist.

Jaz mislim, da imajo vlada in ti teroristi skrivni dogovor. Zato ker terorizem tudi hrani vlado, njena dejanja. [...] Vlada je rekla: »Mi se ne dogovarjamo s teroristi, mi ne sedimo za isto mizo s teroristi, z Öcalanom.« Premier je to rekel leta in leta nazaj. In pred tem mirovnim procesom je rekel: »Imamo dogovor z Öcalanom in imeli bomo mirovni proces.« (Sedar, 25 let, 2013)

Zaradi globoko zasidranih pripovedi o »detomorilcih« je nekaterim težko spremeniti svoj odnos do Öcalana in PKK, saj ju še vedno vidijo kot iracionalna, inherentno nasilna, zlobna in nečloveška, torej nesposobna za pogajanja ali mir.

Nisem prepričana, ali je logično. Ker oni so teroristični vodje in če jih vidiš kot politike, jih upoštevaš, rečeš: »Ti si OK, vem, da si tukaj.« Mislim, da je nevarno. [...] V preteklosti so pobili veliko ljudi. Ne vemo, kaj se bo zgodilo v prihodnosti. (İpek, 21 let, 2013)

Kot namiguje moja raziskava, kurdske in (še bolj) turške elite posvečajo premalo pozornosti razreševanju posledic dolgoletnih demonizacijskih vojnih propagand in travmatičnih spominov na politično nasilje ter prebivalstvo izključujejo iz mirovnega procesa. V tem vidim največjo nevarnost za uspeh mirovne pogodbe, saj dogovor med elitami ne more rešiti družbenih konfliktov, ki jih je zanela državljanska vojna.

Vendar pa to ne pomeni, da mirovni proces ni pomemben in da ne vpliva na vsakdanje življenje turških državljanov. Prekinitev ognja med turško vojsko in PKK je sprostila napete odnose med državljani z različno etnično identiteto in odprla prostor za diskusije, soočanja stališč in kolektivnih spominov ter iskanje skupne resnice (namesto dveh diametralno nasprotnih resnic).¹⁴ Znatno se je zmanjšal tudi medijski sovražni govor, vojno propagando pa je zamenjala promocija miru, kar pozitivno vpliva na celotno prebivalstvo (glej Arcan 2013). Večina študentov, tudi tistih, ki so manj zadovoljni z novimi diskurzi in trenutnim odnosom vlade do kurdskega prebivalstva (bodisi ker menijo, da dobivajo preveč pravic, ki bi jim lahko omogočile odcepitev, bodisi ker čutijo, kot da jih v dvoličnem odnosu še vedno politično izključujejo in zatirajo), mirovni proces vidi kot edino možnost za rešitev dolgoletnega konflikta. Kljub globoki zakoreninjenosti demonizacijskih pripovedi, prepletenih s kolektivnimi spomini in nacionalističnimi miti, je moja raziskava pokazala, da se območja sivine med črno-belimi pripovedmi povečujejo. Veliko študentov je med intervjuji podvomilo v demonizacijske pripovedi, razmišljalo o kontekstu nasilnih dejanj in nasilni medsebojni dinamiki obeh strani. Večina študentov iz Kurdistanu je presegla nacionalistične pripovedi in priznala, da

je PKK izvajala nasilje nad lokalnim prebivalstvom: nadzorovala in pritiskala je na tiste, ki so ji bili naklonjeni, pobijala tiste, ki so delali za vlado, in s smrtjo grozila vsem, ki jih je osumila neloyalnosti. Prav tako je veliko turških študentov podvomilo v iskrenost in resničnost medijskih reprezentacij konflikta. V zadnjih letih so namreč slišali tudi pričevanja mnogih ljudi, katerih sorodniki so med vojno izginili v neznanu, ker so bili osumljeni simpatiziranja s PKK. Številni aktivisti se trudijo razširiti pričevanja o grozotah vojne med tiste, ki so ji sledili le v ideoloških turških medijih, podvrženim ostrim cenzuri, samocenzuri in utišanju (glej Arcan 2013: 342; Savaşın Tanıklarları 2012). Kot namiguje moja raziskava, so mladi na obeh straneh v času miru bolj dovzetni za različna pričevanja in kot ključni del mirovnega procesa vidijo iskanje resnice. Rešitev družbenega konflikta ni v obrnitvi nove strani v zgodovini in v pozabi nedavnega političnega nasilja, ampak v kontekstualizaciji nasilnih dejanj, katere prvi pogoj so vnovična humanizacija sovražnika, opustitev diskurza o terorizmu in prepoznanje konflikta kot državljanske vojne, v kateri so meje med civilnim in vojaškim ter agresorjem in žrtvijo ambivalentne in zabrisane (glej Balta 2004; prim. Scagliola 2007). Pri tem veliko vlogo igrajo mediji, ki lahko – kot vztraja Esra Arcan (2013) – namesto h konfliktu in vojni učinkovito pripomorejo tudi k miru in spravi. Največjo odgovornost zanj pa imajo prebivalci, predvsem mladi, ki morajo dvomiti, prespraševati in kontekstualizirati pripovedi lastnega okolja ter kritično prisluhniti pripovedim drugih.

Literatura

ABU-LUGHOD, Lila: Writing against culture. V: Richard G. Fox (ur.), *Recapturing anthropology: Working in the present*. New Mexico: School of American Research Press, 1991, 137–162.

ALTINAY, Ayşe Gül: *The myth of the military-nation: Militarism, gender, and education in Turkey*. New York in Hampshire: Palgrave MacMillan, 2004.

ANDERSON, Benedict: *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London in New York: Verso, 1991.

ARCAN, H. Esra: Ethnic conflicts and the role of the media: The case of Turkish media. *Mediterranean Journal of Social Sciences* 4 (10), 2013, 338–346.

ASSMANN, Aleida: Four formats of memory: From individual to collective construction of the past. V: Christian Emden in David Midgley (ur.), *Cultural memory and historical consciousness in the German speaking world since 1500*. Oxford: Peter Lang, 2004, 19–37.

BALTA, Evren: Causes and consequences of the village guard system in Turkey. Osnutek prezentacije na konferenci Mellon Fellowship for Humanitarian and Security Affairs Conference, CUNY – Graduate Center, New York, 2. 12. 2004.

BARTH, Fredrik: Introduction. V: Fredrik Barth (ur.), *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Boston: Little, Brown and Company, 1969, 9–38.

14 Z zbiranjem pričevanj in zatrlih pripovedi žrtev vojnega nasilja se posebej ukvarja nevladna organizacija Hafiza Merkezi (Center za resnico, pravico in spomin).

- BELL, Duncan S. A.: Mythscapes: Memory, mythology, and national identity. *British Journal of Sociology* 54 (1), 2003, 63–81.
- BRUINESSEN, Martin van: Nationalisme kurde et ethnicités intrakurdes. *Peuples Méditerranéens* 68–69, 1994, 11–37.
- COHEN, Anthony P.: *The symbolic construction of community*. London in New York: Routledge, 2001.
- COLE, Phillip: *The myth of evil*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006.
- ÇAĞAPTAY, Soner: Race, assimilation and Kemalism: Turkish nationalism and the minorities in 1930's. *Middle Eastern Studies* 40 (3), 2004, 86–101.
- ÇAĞLAYAN, Handan: From Kawa the blacksmith to Ishtar the goddess: Gender constructions in ideological-political discourses of the Kurdish movement in post-1980 Turkey. *European Journal of Turkish Studies* [spletna revija] 14, 2012.
- ÇIRAKMAN, Aslı: Flags and traitors: The advance of ethno-nationalism in Turkish self-image. *Ethnic and Racial Studies* 34 (11), 2011, 1894–1912.
- ÇOLAK, Yılmaz: Ottomanism vs. Kemalism: Collective memory and cultural pluralism in 1990's in Turkey. *Middle Eastern Studies* 42 (4), 2006, 587–602.
- DAHLMAN, Carl: The political geography of Kurdistan. *Eurasian Geography and Economics* 43 (4), 2002, 271–299.
- DARICI, Haydar: "Adults see politics as game": Politics of Kurdish children in urban Turkey. *International Journal of Middle East Studies* 45, 2013, 775–790.
- DÖNMEZ, Rasim Özgür: Nationalism in Turkey: Political violence and identity. *Ethnopolitics* 6 (1), 2007, 43–65.
- ERIKSEN, Thomas Hylland: Ethnicity versus nationalism. *Journal of Peace Research* 28 (3), 1991, 263–278.
- ERIKSEN, Thomas Hylland: *Ethnicity and nationalism: Anthropological perspectives*. London in New York: Pluto Press, 2010.
- GABLE, Eric in Richard Handler: Forget culture, remember memory? V: Margaret Williamson Huber (ur.), *Museums and memory*. *Southern Anthropological Society Proceedings* 39, 2011, 23–44.
- GAMBETTI, Zeynep in Joost Jongerden: The spatial (re)production of the Kurdish issue: Multiple and contradicting trajectories – introduction. *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 13 (4), 2011, 375–388.
- GEARY, Patrick J.: *The myth of nations: The medieval origins of Europe*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2002.
- GÖRAL, Özgür Sevgi, Ayhan Işık in Özlem Kaya: *The unspoken truth: Enforced disappearances*. Istanbul: Truth Justice Memory Center (Hafıza Merkezi), 2013.
- GÜNEŞ, Cengiz: Explaining PKK's mobilization of the Kurds in Turkey: Hegemony, myth and violence. *Ethnopolitics* 12 (3), 2013, 247–267.
- GÜRBÜZ, Mustafa E.: "Sold out to the enemy": Emerging symbolic boundaries in Kurdish politics and the strategic uses of labeling treason. *European Journal of Turkish Studies* [spletna revija] 14, 2012.
- GÜVENÇ, Muna: Constructing narratives of Kurdish nationalism in the urban space of Diyarbakır, Turkey. *Traditional Dwellings and Settlements Review* 23 (1), 2011, 25–40.
- HIRSCHLER, Konrad: Defining the nation: Kurdish historiography in Turkey in the 1990's. *Middle Eastern Studies* 37 (3), 2001, 145–166.
- HOBBSAWM, Eric J.: The social function of the past: Some questions. *Past & Present* 55, 1972, 3–17.
- HOBBSAWM, Eric J.: Ethnicity and nationalism in Europe today. *Anthropology Today* 8 (1), 1992, 3–8.
- HOBBSAWM, Eric in Terence Ranger (ur.): *The invention of tradition*. Cambridge, New York idr.: Cambridge University Press, 1983.
- IGGERS, Georg G.: The role of professional historical scholarship in the creation and distortion of memory. *Chinese Studies in History* 43 (3), 2010, 32–44.
- IVIE, Robert L.: Images of savagery in American justifications for war. *Communication Monographs* 47 (4), 1980, 279–294.
- JONGERDEN, Joost: Crafting space, making people: The spatial design of nation in modern Turkey. *European Journal of Turkish Studies* [spletna revija] 10, 2009.
- JONGERDEN, Joost in Ahmet Hamdi Akkaya: The Kurdistan Workers Party and a new left in Turkey: Analysis of the revolutionary movement in Turkey through the PKK's memorial text on Haki Karer. *European Journal of Turkish Studies* [spletna revija] 14, 2012.
- JURIĆ PAHOR, Marija: O nuji, pripovedovati o Auschwitzu: Narativnost spominjanja in geno-tekst simbolizacije. *Razprave in gradivo* 56–57, 2008, 6–33.
- KARAKOÇ, Jülide: Debate: A critical note on "exclusive recognition". *Ethnic and Racial Studies* 34 (4), 2011, 730–736.
- KEYMAN, E. Fuat in Tuba Kancı: A tale of ambiguity: Citizenship, nationalism and democracy in Turkey. *Nations and Nationalism* 17 (2), 2011, 318–336.
- KNIGHTLEY, Phillip: *The first casualty: The war correspondent as hero and myth-maker from the Crimea to Iraq*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2004.
- LITVAK, Meir: Introduction: Collective memory and the Palestinian experience. V: Meir Litvak (ur.), *Palestinian collective memory and national identity*. New York: Palgrave Macmillan, 2009, 1–26.
- LIU, James H. in Denis J. Hilton: How the past weights on the present: Social representations of history and their role in identity politics. *British Journal of Social Psychology* 44, 2005, 1–21.
- McDOWALL, David: *A modern history of the Kurds*. London in New York: I. B. Tauris, 1997.
- NEYZİ, Leyla: Object or subject? The paradox of "youth" in Turkey. *International Journal of Middle East Studies* 33, 2001, 411–432.
- NEYZİ, Leyla: Remembering to forget: Sabbateanism, national identity, and subjectivity in Turkey. *Comparative Studies in Society and History* 44, 2002, 137–158.
- NYKÄNEN, Johanna: One question, any answers? The EU's role in solving the Kurdish question in Turkey. *Briefing Paper of the Finnish Institute of International Affairs* 74, 2011, 1–7.

NYKÄNEN, Johanna: Identity, narrative and frames: Assessing Turkey's Kurdish initiatives. *Insight Turkey* 15 (2), 2013, 85–101.

OLICK, Jeffrey K. in Joyce Robbins: Social memory studies: From "collective memory" to historical sociology of mnemonic practices. *Annual Review of Sociology* 24, 1998, 105–140.

OLSON, Robert W.: *The emergence of Kurdish nationalism and the Sheikh Said rebellion, 1880–1925*. Austin: University of Texas Press, 1989.

OLSON, Robert W.: The Kurdish rebellions of Sheikh Said (1925), Mt. Ararat (1930), and Dersim (1937–8): Their impact on the development of the Turkish air force and on Kurdish and Turkish nationalism. *Die Welt des Islams* 40 (1), 2000, 67–94.

OPPENHEIMER, Louis: The development of enemy images: A theoretical contribution. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology* 12 (3), 2006, 269–292.

ORAN, Baskın: The minority concept and rights in Turkey: The Lausanne Treaty and current issues. V: Zehra F. Kabasakal Arat (ur.), *Human rights in Turkey*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2007, 35–56.

ORHAN, Mehmet: Kurdish rebellions and conflict groups in Turkey during the 1920s and 1930s. *Journal of Muslim Minority Affairs* 32 (3), 2012, 339–358.

ÖKTEM, Kerem: Incorporating the time and space of the ethnic "Other": Nationalism and space in Southeast Turkey in the nineteenth and twentieth centuries. *Nations and Nationalism* 10 (4), 2004, 559–578.

OTTOSEN, Rune: Enemy images and the journalistic process. *Journal of Peace Research* 32 (1), 1995, 97–112.

ÖZAR, Şemsa: An overview of village guard system from inside: Experiences and demands of the village guards, their wives and children. V: Şemsa Özar, Nesrin Uçarlar in Osman Aytar, *From past to present a paramilitary organization in Turkey: Village guard system*. Diyarbakır: DİSA Publications, 2013, 143–196.

ROTHBERG, Michael: Trauma theory, implicated subjects, and the question of Israel/Palestine. *Profession* [spletna revija], May 2014.

SARAÇOĞLU, Cenk: "Exclusive recognition": The new dimensions of the question of ethnicity and nationalism in Turkey. *Ethnic and Racial Studies* 32 (4), 2009, 640–658.

SCAGLIOLA, Stef: The silences and myths of a "dirty war": Coming to terms with the Dutch-Indonesian decolonisation War (1945–1949). *European Review of History – Revue européenne d'Histoire* 14 (2), 2007, 235–262.

SMITH, Anthony D.: *Myths and memories of the nation*. Oxford in New York: Oxford University Press, 1999.

SMITH, Thomas W.: Civic nationalism and ethnocultural justice in Turkey. *Human Rights Quarterly* 27 (2), 2005, 436–479.

TURK NISKAČ, Barbara: Otroci in otroštvo v etnologiji in antropologiji. *Glasnik SED* 55 (1–2), 2015, 32–40.

UÇARLAR, Nesrin: Establishment, construction and preservation of the village guard system on the meeting minutes of the national assembly and the press. V: Şemsa Özar, Nesrin Uçarlar in Osman Aytar, *From past to present a paramilitary organization in Turkey: Village guard system*. Diyarbakır: DİSA Publications, 2013, 39–142.

VAES, Jeroen, Jacques-Philippe Leyens, Maria Paola Paladino in Mariana Pires Miranda: We are human, they are not: Driving forces behind outgroup dehumanisation and the humanisation of the ingroup. *European Review of Social Psychology* 23 (1), 2012, 64–106.

YAVUZ, M. Hakan: Five stages of the construction of Kurdish nationalism in Turkey. *Nationalism and Ethnic Politics* 7 (3), 2001, 1–24.

YEĞEN, Mesut: Banditry to disloyalty: Turkish nationalisms and the Kurdish question. V: Ayşe Kadioğlu in E. Fuat Keyman (ur.), *Symbiotic antagonisms: Competing nationalisms in Turkey*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2011, 223–252.

ZEYDANLIOĞLU, Welat: "The white Turkish man's Burden": Orientalism, Kemalism and the Kurds in Turkey. V: Guido Rings in Anne Ife (ur.), *Neo-colonial mentalities in contemporary Europe? Language and discourse in the construction of identities*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2008, 155–174.

ZEYDANLIOĞLU, Welat: Torture and turkification in the Diyarbakir military prison. V: Welat Zeydanlioğlu in John T. Parry (ur.), *Rights, citizenship and torture: Perspectives on evil, law and the state*. Oxford: Inter-Disciplinary Press, 2009, 73–92.

ZÜRCHER, Erik J.: *Turkey: A modern history*. London in New York: I. B. Tauris, 2004.

Filmski vir

SAVAŞIN TANIKLARI. Dokumentarni film. Stokovno vodstvo: Mehmet Mutlu; montaža: Emrah Dönmez; glasba: Hakan Özdamak; režija in produkcija: Sami Solmaz. DigiBeta, 64 min., 2012.

Spletna vira

Spletni vir 1: FRAKSIYON: "Devlet Dersine Öldürümüş" Çocuklar Listesi [Güncelleniyor]; <http://fraksiyon.org/devlet-dersinde-ol-durulmus-cocuklar-listesi-guncelleniyor/>, 9. 3. 2015.

Spletni vir 2: SİRMAN, Nükhet: Peace raised hopes of families but not much changed for kids. Intervju Barçın Yinanç. *Hürriyet Daily News*, 9. 6. 2014; <http://www.hurriyetdailynews.com/peace-raised-hopes-of-families-but-not-much-changed-for-kids.aspx?pageID=238&nID=67557&NewsCatID=338>, 12. 6. 2014.

“Baby-killers” and Other Monsters: Demonization of the Enemy in Nationalist Narratives about the Turkish-Kurdish Conflict in Turkey

At first glance, the last two years may be characterized as a period of political optimism regarding the position of the Kurds in Turkey. The Kurds have finally lived to see the enforcement of numerous reforms which have improved the almost century-long unenviable position of the minority that numbers anywhere between fifteen to twenty-five million people. Since 2012 there have been peace negotiations between the ruling AKP (Justice and Development Party) and Abdullah Öcalan, leader of the banned PKK (Kurdistan Workers' Party), who is serving life imprisonment on İmralı island. However, the ethnographic research among students in Istanbul, who have come to the metropolitan city impressed with the knowledge from their domestic environment, indicates that their memories have been scarred with the war that took place between 1984 and 2012. During the civil war, both the Turkish and Kurdish sides created demonizing narratives about the enemy – either the Turkish state or the Kurdistan Workers' Party – that were disseminated by the heavily manipulated nationalist media. Stories about the demonic, irrational, brutal, and “barbaric” enemy, which sometimes refer to the same events and frequently entail violence over innocent children, create diametrically opposite poles between the evil and the good, aggression and defence, irrational and rational, barbaric and civilized. In this way, they have been embedded in nationalist myths about national character and the sacred territory constantly under attack, and exacerbate the dichotomy between Us and Others.

The Turkish narratives about “baby-killers” try to prove the malevolence and irrationality of the PKK and negate its ethnic and political character. At the same time they depict the PKK and Öcalan as savage, uncivilized, and inhuman. They are the binary opposition of the Turkish nation, which is constructed as a civilized, modern nation with a good, rational state. All who serve the state in the “fight against terrorism”, and even if resorting to violence in doing so, are presented as heroes fulfilling their civic duty emphasized by Turkish nationalism: the defence of the holy territory. Kurdish narratives about the “barbaric Turkish soldiers” and the state's indiscriminatory brutality toward all Kurds, including children, function much in the same manner, although diametrically. They support nationalist ideas about the constant oppression by barbaric aggressors, which must be answered with a “holy rebellion” in which the Kurds will obtain their national territory – the territory which has supposedly been rightfully “theirs” for millennia. Such demonic images of the enemy have become deeply imprinted in the memory of the young, and still have a profound influence on their perception of the Turkish - Kurdish conflict. This study suggests that positive political changes alone cannot erase the demonic image of those who are sitting at the negotiating table today. Nevertheless, the peace process has created a space for discussion, self-reflection, and contextualization of the black-and-white war narratives, all of which are necessary conditions for resolving the conflict at the social level.

ZGODOVINA PRAVA IN PLESNA KULTURA OD PRVIH VIROV DO SREDINE 20. STOLETJA

Drugi del¹

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Avtor v besedilu analizira vire prava o plesu v času od absolutizma do sredine 20. stoletja. Analizirano gradivo s Koroške, Kranjske in Štajerske primerja s podobnimi viri pravnih regulativ v širšem evropskem prostoru, jih skuša kontekstualizirati in na tak način bolje predstaviti potek plesnih dogodkov. Z vzponom absolutizma in centralizirane državne oblasti se začne obdobje močnejšega uveljavljanja državnega prava, vključitve običajnega prava, povezanega tudi s plesno kulturo, v državno pravo in zmanjševanja pravne avtonomnosti lokalne skupnosti. V prispevku avtor z analizo virov skuša pokazati na pomen svetlobe in razsvetljave za plesno kulturo; moralne dileme, povezane s plesno kulturo; koncepte dovoljenega in nedovoljenega časa za ples; ter na vlogo plesnih redov in plesnih uredb v poteku posameznih plesnih dogodkov.

Gljučne besede: plesna kultura, zgodovina prava, plesni red, plesna uredba, razsvetljava, nadzor, morala, požarna varnost, redute

Abstract: The text provides an analysis of legal sources on dance from the Age of Absolutism to the mid-20th century. In order to present a more accurate investigation of dance events the examined sources from Carinthia, Carniola, and Styria are compared to similar sources on dance regulations in the wider European territory and placed in a corresponding context. The ascent of Absolutism and centralized state power brought about a period of stronger enforcement of state law, the inclusion of common law into state law, and a diminished legal autonomy of the local community, all of which also had an impact on the dance culture. Through source analysis, the study explores the meaning of light and lighting for the dance culture; moral issues associated with the dance culture; concepts of the permitted and the forbidden time allotted for dancing; and the role of dance cards and dance decrees for the course of individual dance events.

Key Words: dance culture, legal history, dance card, dance decree, lighting, control, morality, fire safety, masked balls

Dovoljeni in nedovoljeni čas plesa

Številni prazniki v koledarskem letu so bili povezani s praznovanji in plesom. Število praznikov se je sicer od srednjega veka do 19. stoletja precej spreminjalo, v času absolutizma predvsem na račun vedno večjega števila delovnih dni. To lahko razumemo kot posledico spodbujanja fiziokratskih idej in poskus izboljšanja položaja kmetov. Terezijanske reforme so namreč skušale okrepiti davčne sposobnosti predvsem kmetov in s tem povečati prihodke v državno blagajno (Vilfan 1996: 365–367). Tako je patent Marije Terezije iz leta 1772 s soglasjem svetega sedeža določal, da se zmanjša število praznikov in nedelovnih dni. Z njim je želela doseči dvoje: ljudje, predvsem revnejši, bi imeli zaradi več delovnih dni možnost večjega in dostojnejšega zaslužka, obenem pa bi tako spodbudili večjo pobožnost in gorečnost ob dnevih, ki so posvečeni bogoslužju. V odloku pa se skriva še tretji cilj oblasti, ki je opazila, da se je ob prazničnih dnevih močno razmahnilo zabavljaštvo. Z zmanjšanjem števila praznikov bi obenem precej omejili tudi možnosti za ples in zabavo, kar je bilo po mnenju Jožefa II. v interesu takratne države (po Joseph II 1785: 429).

Uspešnost uvajanja novih predpisov je precej vprašljiva, saj je pri njihovih implementacijah prihajalo do precejšnjih zamud. Potopisec Franc Sartori je v začetku 19. stoletja zapisal, da na Koroškem ne spoštujejo državnih predpisov o delovnih dneh, saj še vedno praznujejo izjemno veliko število praznikov:

[V] tej deželi [na Koroškem] se še vedno praznujejo prazniki, ki jih je postavil Ganganeli.² Ljudje sledijo napačni predstavi čaščenja svetnikov in se udeležujejo obhodov z glasbeniki. Ta neumnost je prisotna v celi srednji in spodnji vojvodini. Na te dni sem videl v teh glasbenih obhodih tako posle uradnikov kot duhovnike. [...] Razmišljal sem, kako je mogoče, da so se ti dnevi navkljub nasprotovanju cerkve in države ohranili kot sveti. (Sartori 1811: 299)

Sartori je bil sicer znan po svojem vzvišenem pisanju,³ v katerem je velikokrat pretiraval, a kljub temu daje slutiti, da so ljudje – vsaj na podeželju – potrebovali veliko časa za sprejem tovrstnih predpisov.

Dnevi dovoljenega in nedovoljenega plesa so se v času precej spreminjali. V patentu št. 99 z dne 16. januarja 1752 so za vse kronске dežele navedeni dnevi, ob katerih je bil ples prepovedan, in sicer so bili to:

1 Prispavek je zaradi dolžine objavljen v dveh delih. Prvi del (Simetinger 2014) je objavljen v *Glasniku SED* 54 (4).

2 Najverjetneje gre za papeža Klementa XIV. (1705–1774).

3 O analizi Sartorijevega pisanja glej Studen (2009).

advent od vključno 12. decembra naprej,
 celoten post,
 molitveni tedni [v izvorniku *Bett-Woche*],
 praznik sv. troedinosti,
 praznik sv. Rešnjega telesa,
 vsi prazniki Naše Gospe, prav tako na predvečere in dneve, ki
 jih kot praznične ali dela proste predpisuje Cerkev,
 kvatni dnevi,
 dan in predvečer vseh svetih,
 dan vernih duš,
 dan vnebohoda,
 dan sv. treh kraljev,
 1. oktobra in 20. novembra v znak spoštovanja in slavnega
 spomina na rojstni dan in god njihove cesarsko kraljeve kato-
 liške visokosti Karla VI.,
 28. avgusta in 19. novembra, prav tako v znak spoštovanja
 rojstnega dne in godu njihovega cesarskega visočanstva Eli-
 zabete Kristine [...],
 19. in 20. oktobra v spomin na njihovo cesarsko kraljevo ka-
 toliško visokost Karla VI [...], prav tako pa božič, velika noč,
 binško, in sicer velja to tudi za vsak naslednji dan in prvo
 sredo po prazniku. (Fink 1996: 40)

Prepovedi so se načeloma nanašale tako na javne kot zasebne
 zabave. Število dni, ko je bil ples prepovedan, se je v 19.
 stoletju nekoliko zmanjšalo. V okrožnici za c. k. gubernija
 Štajerske in Koroške je leta 1808 tako zapisanih precej manj
 dni, ki so veljali za t. i. *Normatage*, torej dneve prepovedane-
 ga plesa:

v času posta od cvetne nedelje do vključno velikonočnega
 ponedeljka,
 praznik Marijinega oznanjenja,
 na binško,
 dan sv. Rešnjega telesa,
 14. maj, dan obletnice smrti njihove kraljeve visokosti
 cesarice Luize,
 dan Marijinega rojstva,
 15. november, dan praznovanja godu cesarja Leopolda,
 22., 23. in 24. december kot zadnji dnevi pred božičem in na
 dan božiča samega,
 19. februar, dan smrti cesarja Leopolda II. (Fink 1996: 40)

Dobrih 30 let pozneje na seznamu normiranih dni najdemo le
 še cerkvene praznike, medtem ko so obletnice smrti cesarjev,
 njihove godove in podobne dni že črtali (glej Franz I 1843:
 155). Podobno je razglašala tudi *Slovenska pratika*, kjer je
 bilo leta 1859 zapisano:

Prepovedani dni, ob katerih se po cesarski postavi ne smejo ne
 igre, ne plesi, ne druge očitne veselice obhajati:
 Na pepelnico. – Na dan Marijinega oznanjenja. – Sv. veliki
 teden in veliko noč. – O binških. – Na dan sv. rešnjega Te-
 lesa. – Na dan rojstva Marije Device. – Na dan vseh svetni-
 kov. – Tri zadnje dni adventa. – Na sveti dan ali božič. (N. N.
 1859: II)

Država je s predpisi vplivala na koledar in organizacijo časa.
 Tudi s spremembami države so se ti predpisi delno prenašali

ali vsaj prilagajali novim potrebam in zahtevam zakonoda-
 jalca. Iz sodnih spisov za obdobje med obema svetovnima
 vojnima lahko razberemo, da so v kraljevini Jugoslaviji 9.
 oktobra 1934 zaradi v Marseillu ubitega kralja Aleksandra
 razglasili dneve žalovanja in prepovedali zabavo in ples. Po
 eni od tedanjih obtožnic so prebivalci Sv. Antona na Pohorju
 takrat pripravili *kožuhanje*, ki mu je sledila zabava s plesom.
 Čeprav domačini s prepovedjo niso bili seznanjeni in so
 plesali še celo pred izdajo prepovedi, so bili vsi obsojeni na
 50 dinarjev globe, plačati pa so morali še 20 dinarjev sodne
 takse. Ker jih je bilo nekaj plačilno nesposobnih, so bili ti
 obsojeni na dan zopora (Roman 1935).

Časovno organizacijo pa niso uravnavali zgolj na letni ravni,
 ampak tudi dnevno. Ne le da so poznali določena koledar-
 ska obdobja bolj ali manj uspešne prepovedi plesov, pač pa
 se je postopoma uveljavila tudi dnevna delitev na čas, ko je
 bil ples dovoljen, in čas, ko ni bil. Ravno v 18. stoletju se
 je začelo postopno ponotranjenje 24-urne delitve dneva, ki
 je trajalo vse do 19. stoletja (Makarovič 1995). Tako lahko
 sklepamo, da so se tedaj ljudje pri organizaciji plesnih do-
 godkov orientirali po dolžini dneva v kombinaciji z urno
 delitvijo. Pravne uredbe so namreč praviloma, ne pa vedno,
 sledile letnim časom, saj so plesne dogodke pozimi, ko je bil
 dan krajši, zamejevale prej kot ob daljših poletnih dneh: »[O]
 dreja se, da se nočno zbiranje popolnoma preneha, prav tako
 naj se prej omenjeni plesi omejijo pozimi do 9. ure, poleti pa
 do 10. ure zvečer« (Joseph II 1786a: 146).

Iz plesnega reda za Ljubljano, izdanega 17. decembra 1773, je
 razvidno, da je bil ples dovoljen v predpustnem času, in sicer:

Vsi plesi v maskah, ki potekajo v gledališču, se lahko začnejo
 v nedeljo po sv. treh kraljih, torej 9. januarja 1774. S tem je
 v prvem delu pustnega časa ples dovoljen dvakrat tedensko
 med 9. uro zvečer in 3. uro po polnoči, od septuagesime,⁴ ki
 je letos 30. januarja, pa trikrat tedensko od 9. ure zvečer do 5.
 ure zjutraj. Pri tem je 1. februar, ko se plesa ne sme prirejati,
 izvzet. (Ball-Ordnung 1773: 2)

Na čas plesa so oblasti lahko vsaj delno vplivale, vendar od
 kraja do kraja različno. Podeželje, odmaknjeni zaselki ali
 posamezne hiše oziroma kmetije niso bili pod takšnim nad-
 zorom kot urbana okolja. Kjer je bil nadzor večji, tam je pri-
 hajalo tudi do sezonskega prilagajanja policijskih ur. Pred-
 vsem v mestih se je v predpustnem času dogajalo, da so ples
 dovoljevali dlje od v ostalem delu leta uveljavljene policijske
 ure. Poleg prilagajanja oblasti bolj ali manj ustaljenim potre-
 bam in željam prebivalstva po nočnem življenju, povezanem
 z zabavo ali drugimi nočnimi aktivnostmi, je vprašanje, do
 kakšne mere se je policijska ura v različnih časovnih ob-
 dobjih sploh spoštovala. Na to nimamo enoznačnega odgo-
 vora. S spoštovanjem policijske ure so imeli po vsej Ev-
 ropi v zgodovini večkrat težave, saj je omejevala tako delo
 podložnikov kot določala način življenja. V srednjem veku je
 strogost policijske ure začela postopoma popuščati, deloma
 pa lahko takšna popuščanja zasledimo še v 18. stoletju. V

4 *Septuagesima* je deveta nedelja pred veliko nočjo.

čeških mestih so se, na primer, pritoževali zaradi policijske ure, ki je veljala od 23. ure dalje, zato so lokalne oblasti z odlokom pooblastili, da to uro lahko prestavijo na tretjo uro zjutraj, če prosilec prispeva v fond za podporo revnih (v izvorniku *Armeninstitut*) (Leopold II 1791: 130).

Angleški kralj Viljem Osvajalec je v vsem kraljestvu uvedel policijsko uro ob osmih zvečer. Razlog naj bi bil zmanjšanje požarne ogroženosti, kritiki pa so mu očitali, da je s tem skušal preprečiti (pol)nočne zarote proti njemu (Ekirch 2010: 117–119). Marianne Panzer je našla arhivsko gradivo, ki dokazuje, da so se v nekaterih nemških mestih v 16. stoletju policijske ure za ples in zabavo, podobno kot pozneje, začele okrog 22. ali 23. ure. Policijski red iz leta 1542, ki ga hranijo v arhivu deželnih stanov za Kranjsko, omenja policijsko uro, ki mora začeti veljati ob deveti uri ponoči ne glede na letni čas (Policijski red 1542: VI). Zaradi možnosti večjega nadzora so bili tovrstni predpisi v srednjem veku in začetku novega veka strožji v urbanem okolju (Panzer 1938: 19). Vsaj delno so dvojna merila za mesta in podeželske kraje veljala še v 19. stoletju. V odredbi iz leta 1827 najdemo tudi predpis, ki podeželske plesne obravnava strožje kot plesne v mestih. Trajanje plesov naj bi po zakonu od primera do primera določala lokalna oblast, a plesi v provincialnih, glavnih in kresijskih mestih (v izvorniku *Provinzial-, Haupt- und Kresistädten*) naj ne bi trajali dlje kot do polnoči, medtem ko so se v drugih manjših krajih morali zaključiti ob desetih zvečer. Predpis je veljal tako za javne kot zasebne plesne (Franz I 1829: 93). Časovni koncepti, ki so se lahko v stoletjih razvijali, delno spreminjali in se uveljavili, so se do določene mere ohranili vse do 20. stoletja. Še v času med obema svetovnjima vojnama je na Slovenskem za nedeljske popoldanske plesne zabave veljalo, da se začnejo sredi popoldneva. Razlog za to najdemo že v dokaj zgodnjih plesnih virih po Evropi. Vera Jung poroča o virih, ki izvirajo predvsem z območja današnje Nemčije, kjer je imela duhovščina v dobi absolutizma (tako kot duhovščina na območju slovenskega etničnega ozemlja) podobne težave, kot jih je imela že tamkajšnja poznosrednjeveška duhovščina. Po jutranjem bogoslužju so se moški pogosto podali v gostilno in se tja vračali tudi po kosilu. Mladi so popoldneve preživljali ob druženju z zabavo in plesom. Zato sta bila pouk katekizma in popoldanska molitev slabo obiskana, zaradi česar se je duhovščina pritoževala (Jung 2001: 69–70). V terezijanskih in jožefinskih odlokih je zato predpis: »Njihovo veličanstvo želi, da se glasba v gostilnah ob nedeljah in praznikih na podeželju ne začne pred 3. uro popoldne, v mestih pa ob 4. uri popoldne« (Joseph II 1786c: 429). Podobno zakon iz leta 1826 v drugem členu navaja: »Na praznike in dneve, ko plesne glasbe niso prepovedane, se te lahko začnejo šele eno uro po popoldanskem bogoslužju« (Franz I 1829: 93).

Iz policijskega reda za Ljubljano in širšo Kranjsko iz leta 1790 lahko razberemo urnik delovanja gostiln, vinotočev in kavarn. Ker so slednje pogosto tudi trgovale s hrano, jim je policijski red ob praznikih to prepovedoval, obenem pa dopuščal ustaljeni urnik delovanja, tj. do devete ure zjutraj in po četrty uri popoldne (Allgemeine Polizeieinrichtung 1790: b. n. s.).

Da so bile policijske ure še v obdobju med obema svetovnjima vojnama za prireditelje plesov pomemben dejavnik, pričajo številne prošnje za podaljšanje policijske ure, obtožnice in sodni spisi o ljudeh, ki so jo prekoračili. V Pokrajinskem arhivu v Mariboru hranijo dokumente za Mežiško dolino oziroma nekdanje okrajno glavarstvo na Prevaljah: »Prosim, da se mi za ta dan podaljša policijska ura do 3. ure popoldne. / Prevalje 28. 1. 1924 / Alojzij Rozman« (Rozman 1924). Ali pa:

Slavno kralj. Okrajno glavarstvo / Prostovoljno gasilsko društvo priredi 2. februarja 1924 v moji gostilni venček. Ker se začne veselica še le ob 8h zvečer prosim za podaljšanje veselice do ene ure zjutraj. / V Črni 21. februarja 1924 / Marija Stane. (Stane 1924)

Predpisane policijske ure so imele precejšen vpliv na potek različnih dogodkov in s tem povezanih ritualov. Predvsem v večjih krajih, kjer je bil nadzor stalnejši, so policijske ure omejevale zabave, ki so jih med obema svetovnjima vojnama praviloma podaljševali do ene ure zjutraj. Tako so bile poroke v krajih s policijskim nadzorom krajše kot v bolj oddaljenih zaselkih s pretežno kmečkim prebivalstvom. V arhivih so shranjene različne prošnje za prekoračitev policijske ure, ki so povezane predvsem s porokami. Dovoljenja za prekoračitev in plačilo takse so morali urediti gostilničarji oziroma drugi organizatorji prireditev. Kot primer navajam prošnjo gostilničarke iz Mežice za prekoračitev policijske ure:

Okrajnemu glavarstvu v Prevaljah. / Podpisana gostilničarka Ana Toff v Mežici št. 4 prosim, da mi kr. Okrajno glavarstvo blago voli izdati dovoljenje za prekoračenje policijske ure na dan 24 na 25 februarja do 1 ure v svrho svatbe Ferda Končnika kovača v Mežici. / S temo se zavežujem, da hočem ravnati natančno po to zadevnih predpisih belježim / Spoštovanjem Ana Toff / Mežica 22. februarja 1924. (Toff 1924)

Tovrstne omejitve so omejevale tudi starejše oblike poročnega in drugih slavij, s tem pa vplivale na opustitev določenih plesnih prvin, kot se je to zgodilo ponekod v Mežiški dolini.⁵ V večjih krajih Mežiške doline z večinskim delavskim prebivalstvom so zaradi časovne omejenosti tako opustili ritualni ples *krenc dow rajat*, ki so ga navadno plesali okrog polnoči ali proti jutru naslednjega dne.⁶

Požarna varnost in javna morala

Da so se predpisi ohranjali v različnih obdobjih in so jih ljudje ponotranjili, ne gre pripisovati le državi in njenemu nadzoru. Pomembno vlogo pri tem je imela tudi Cerkev, saj so bili prazniki oziroma obdobja, ko je bil ples prepovedan, večinoma verski. Gre torej za pojav, ki se navezuje na vred-

5 Opozorim naj, da to ni edina oblika posrednega ali neposrednega poseganja v potek zabav, plesa ipd. Leta 1771 je bil izdan dvorni dekret: »Poroke, slavja ob primicijah, plesi meščanov in kmetov se morajo skrajšati iz treh na en dan« (Joseph II 1786c: 363).

6 V kmečkem okolju, kjer so bile svatbe v zasebnih okoljih in načeloma niso bile vezane na policijsko uro, se je ples ohranil še vse do 70. ali 80. let 20. stoletja.

notenje vedênja kot dostojnega in nedostojnega glede na čas dejanj. Plesni dogodki so bili tako vezani na moralne predpise z dolgo tradicijo. Tovrstna vrednotenja časa in dogodkov so se z 18. in 19. stoletjem, tj. obdobjem vzpona meščanske morale in njenega prehajanja med podeželsko prebivalstvo, še utrdila (glej Polajnar 2008).

Delno se je na neprimerno vedênje sklicevala tudi država, še posebej ob predpisovanju policijskih ur. (»Grešna«) spolnost ali druge nespodobnosti, predvsem med mladimi, so eden poglavitnih razlogov za omejevanje ali prepoved dogodkov. V odredbi št. 264 iz leta 1753 je Marija Terezija zapisala:

Zaradi razpuščenosti in grešnega življenja, ki je prisotno predvsem med mladimi kmečkimi ljudmi in nastaja deloma zaradi nezamejenega nočnega srečevanja ljudi obeh spolov, deloma zaradi sploh prepozno v noč trajajočih plesov, deloma pa zaradi nečastnosti žensk v nekaterih delih dežele in njihove rabe oblek, se odreja, da: se nočno zbiranje popolnoma preneha, prav tako naj prej omenjeni plesi pozimi ne trajajo dlje kot do 9. ure, poleti pa do 10. ure zvečer. (Joseph II 1786a: 146)

Kot je ugotovil Roger A. Ekirch, sta noč in s tem pomanjkanje svetlobe ključno vplivala na vedênje ljudi. Ponoči sta tako cerkvena kot posvetna oblast težko, če sploh, vzpostavljali nadzor. Nadzor uporabe svetil je bil zato po vsej Evropi pomemben že vse od srednjega veka dalje. Uveljavljanje policijske ure se je v srednjem veku razširilo po vsej Evropi, a je bilo v zgodnejši dobi vezano predvsem na mestno okolje (Ekirch 2010: 117–119). Namen policijske ure pa ni bil zgolj zagotavljanje družbenega in političnega nadzora ter javnega reda in miru. V času, ko so bila bivališča ljudi narejena predvsem iz gorljivih materialov, je razsvetljava prostorov pomembno ogrožala požarno varnost. Že v visokem in poznem srednjem veku lahko zasledimo, da so v nekaterih nemških mestih zato skrbeli za požarno varnost. Prepovedali so plesne, povezane s kurjenji kresov, kjer niso dovolili niti ognja niti plesa, pa tudi plesne z baklami ali plesne s svečami, saj je pri tem večkrat prišlo do požarov in opeklin udeležencev (Panzer 1938: 13–15).

Država je zato v času absolutizma izdala več dekretov in predpisov za zagotavljanje požarne varnosti, saj je ob požarih, predvsem v strnjениh naseljih in tudi drugod, nastala razmeroma velika škoda. Plesi, pri katerih je bilo v večernem času treba zagotoviti vsaj minimalno svetlobo, so veljali za potencialne požarno nevarne dogodke. Zato ena od zapovedi v policijskem redu prepoveduje kurjenje na ulicah in določa, da je treba »gledati na previdno osvetljevanje plesnih ut⁷. [...] Pri močnem vetru je potreben podvojen nadzor« (Policijski red 1789). Podobno navaja tudi jožefinski policijski red, kjer je za neprevidnost pri osvetljavi zagrožena celo kazen: »Plesne ute morajo biti razsvetljevane s posebno pozornostjo in nikoli brez dodatne straže. Ob vsaki prijavi na policijo se za to plača 3 fl. kazni« (Joseph II 1788: 278).

V ljubljanskem policijskem redu je več členov s prepovedjo stvari in dejanj, ki bi kakorkoli požarno ogrožale mesto ali predmestja. Tako je bila, na primer, strogo prepovedana raba kakršnihkoli pirotehničnih sredstev, odprtega ognja za razsvetljava na ulicah ali v hlevih ipd. (Allgemeine Polizeieinrichtung 1790: b. n. s.).

Oblast pa je poleg požarne ogroženosti skrbela tudi varnost udeležencev plesnih dogodkov. Tako je bilo ob redutah ali drugih elitnih plesih v Ljubljani in drugih kranjskih mestih predpisano, kako naj bodo osvetljene ulice:

[P]ri plesih, ki se dogajajo ponoči, obstaja nevarnost, da bi kočije povozile pešce, ki so v temi izpostavljeni tudi drugim neprijetnim slučajem. Zato je nujno potrebno, da se pred vsako hišo prižge laterna in osvetli ulice. Prav tako je v noči, ko poteka reduta, treba prižgati laterno na vogalnih hišah glavnih ulic, ki jih je treba obvoziti. To je nujno potreben ukrep, še posebej v ozkih ulicah, saj stroški, ki s tem nastanejo, nikoli ne odtehtajo obvarovanja sočloveka. (Allgemeine Polizeieinrichtung 1790: b. n. s.)

Podobno kot v glavnem mestu Kranjske tovrstne ukrepe najdemo tudi na Dunaju. Ena najprijubljenjših plesnih dvoran v monarhiji je bila dvorana Apollo na Mariahilfsgasse. V njej so bile več desetletij redne plesne prireditve. Na plakatih in vabilih, ki so napovedovali plesne dogodke, so navedeni tudi že omenjeni cesarsko kraljevi predpisi in ukrepi. V soboto, 11. januarja 1824, je bil v na novo okrašeni in prenovljeni dvorani veliki ples, ki je na vabilih med drugim obetal: »Ceste do cesarsko kraljevega gradu kot Fahrstrasse in glavna aleja bodo do pol 7 zjutraj svetlo razsvetljene« (Höfmayr 1824). Temà je pogosto botrovala dejanjem, ki jih ljudje pri belem dnevu ne bi počeli. Pred uvedbo nočne razsvetljave je bila noč pogosto »okolje« za kriminal ali druga družbeno nesprejemljiva dejanja. Podobno je bilo tudi na plesu, kjer je bila temà eden pomembnejših dejavnikov, ki so vplivali na človeško vedênje in posledično na splošno dogajanje. Ne gre se čuditi, da je, kot pričajo številni viri (npr. Jung 2001: 133), prihajalo do »nemoralnosti«. V rabi besed, kot sta »nečistost« ali »grešnost«, lahko opazimo pomembno vlogo cerkvene ideologije, ki je vplivala na pisanje zakonov. Z absolutistično državno politiko je sicer cerkveni vpliv na zakonodajalca začel močno upadati, a ji je država še vedno dajala poseben status, predvsem pa priznavala njeno notranjo suverenost. Država si namreč ni mogla več privoščiti dvojnih meril za svoje podložnike, zato je bila tudi Cerkev – kot drugi – podvržena zakonom. Cerkev je tako morala biti pripravljena na določene državne posege v svoje delovanje, kar je bila splošna državna praksa tudi pri drugih podložnikih, obenem pa je bila država v zameno dolžna preganjati ateizem in blasfemijo. Ena pomembnejših funkcij Cerkev v absolutizmu, ki je bila v prid državi, je bilo vzgajanje ljudi v pokorščini vrhovnemu suverenu (Schelp 2001: 116–117). Država je tako rešila dva problema: podredila si je Cerkev, ki pa je obenem zagotavljala ideološko podlago za izvajanje državnega nadzora in vladanja. Moralni predpisi, ki so bili tesno povezani s Cerkvijo, so postali pomemben dejavnik za državno omejevanje podložnikov, Cerkev pa ji

7 V izvorniku se uporablja pojem *Tanzlaube* – plesna uta. Gre za enostavna, načeloma pokrita plesišča, ki se od 13. stoletja naprej pojavljajo v alpskem prostoru (Fink 1996: 21).

pri tem ni mogla nasprotovati. Politika Marije Terezije do Cerkev je bila precej drugačna od politike njenega naslednika Jožefa II. Sicer ji je Marija Terezija odvzela nekatere njene tradicionalne dele oblasti (zlasti monopol nad vzgojo in izobraževanjem, prav tako jo je tudi obdavčila), po drugi strani pa ji je v določenih pogledih ostala bolj naklonjena kot Jožef II. Ta se v luči razsvetljskih idealov ni mogel strinjati s politiko verske enotnosti v monarhiji, zato je izpeljal še nekatere druge, radikalnejše reforme, a kljub temu ni veljal za sekularista (Škrubej 2010: 242–243). Jožef II. se je pri vladanju zavedal pomena Cerkev in njene moči, zato se je (kot njegova mati) tudi on obračal nanjo, še zlasti pri moralnih vprašanjih.

V času Jožefa II. najdemo zbrane in v knjižni obliki izdane nabore odredb, ki so bile sicer izdane še pod vladavino Marije Terezije, a jih je Jožef II. pogosto popravljaj. Številni elementi teh odredb težijo k moralni neoporečnosti podložnikov. Leta 1756 izdana odredba iz Linza govori:

V obziru že objavljene prepovedi prepovedanih plesov, nočnih srečevanj in nečastnih oblek se znova ukaže:

1. Da se prepove tako imenovane proste plese, izdelavo (omenjenih) oblek [...].
2. Vsakršno nočno zbiranje in tako imenovano potovanje kril [v izvorniku *Rockreisen*] naj oblasti s strogimi kaznimi prepovejo in odpravijo.
3. Članom družb kmečkih sinov in hlapcev se vse to [nočno zbiranje, ki je vezano na zabavo in posredno na spolnost] strogo prepove, skrunitelje se drugim v zgled kaznuje z rekrutacijo v vojsko, če so sposobni, če ne pa z drugo primerno telesno kaznijo.
4. S tem se odredi in še poudari popolno ukinitve omejenih nečastnih oblek [...].

Naj vse oblasti in uradniki pod grožnjo težke kazni zavežejo podložnike, da pridno nastopijo pri krščanskem nauku in svetih mašah. Pri tem ljudje, ki delajo, ki skrbijo za delo v hlevih, ne smejo biti izpostavljeni nevednosti, ki uničuje njihovo dušo, zato naj v nobenem kraju dežele ob nedeljah in praznikih ne ženejo živine na pašo pred zaključkom zgodnjega bogoslužja. (Joseph II 1786b: 305–307)

Poleg plesa je bila obleka ena pogostejših nevalgičnih točk javnega pohujšanja. Pri uveljavljanju zakonov, ki so se nanašali na moralo, se je oblast na Cerkev obračala tudi v zakonskih določilih. Odredba iz Lienza iz leta 1773 zaradi plesa, predvsem pa oblek, ki niso dovolj zakrivale telesa, pooblašča duhovščino, naj kaznuje neposlušne ženske, ki te obleke nosijo:

Kar pa zadeva nečastno in lahkomišelnost obleke, ki je v delu dežele vse preveč neprijetna in brezsramna, se jo mora brez ugovarjanja ukiniti.

[...] [T]ako bodo obstoječe obleke še eno leto dovoljene, da se jih v tem času umakne ali podaljša na dolžino, ki pokriva meča; neprimerne steznike pa predela v obliko, ki je splošno sprejemljiva. Nove obleke se ne smejo izdelovati drugače, kot je predpisano.

Da se bo to spoštovalo, bo vsak krojač, ki se bo pregrešil zoper predpis, prvič kaznovan z 2, drugič pa s 4 goldinarji kazni, tretjič pa bo izgubil rokodelsko dovoljenje. Da se poudari ta najvišji zakon, se podeli duhovni oblasti soglasje, da se vsaki ženski, ki nosi staro lahkomišelnost obleko, ima v njej zakonske spolne odnose, prepove sodelovanje pri procesijah, krstih ali drugih duhovnih dejanjih. (Joseph II 1786a: 148–149)

Plesne uredbe in strah pred spremembami družbenega reda

Pojem »plesni red«, ki ga prevajam iz nemških *Ballordnung* in *Tanzordnung*, ima v slovenskem jeziku dva pomena. Lahko ga razumemo kot splošni zakonski predpis, ki je veljal za posamezna mesta oziroma dežele (nem. praviloma *Ballordnung*). V slovenščino ga zaradi lažje razumljivosti prevajam kot plesna uredba. Nemški *Tanzordnung* pa bom prevajal kot plesni red. Ta je označeval potek posameznega, največkrat javnega, lahko pa tudi zasebnega (elitnega) plesnega dogodka. Z natančno predpisanim zaporedjem dogajanja, torej z določenim vrstnim redom plesov in vmesnih premorov, je bil plesni dogodek strogo določen. Plesni red, ki se je uveljavil predvsem v 18. stoletju, je določal plesni mojster⁸ in od njegovih določil ni bilo nikakršnega odstopanja. Odgovoren je bil tudi za nadzor in potek plesa, pri čemer mu je lahko pomagal plesni reditelj. Plesni mojstri, ki so načeloma prirejali plese, in obiskovalci plesov so morali spoštovati tako plesne rede kot plesne uredbe.

Pojma plesni red in plesna uredba nista povsem jasno razmejena, zato je takšno poimenovanje treba jemati s pridržkom. Plesni redi so lahko vsebovali dele plesnih uredb. Prav tako je treba upoštevati tudi plakate, ki so obveščali o plesnih prireditvah in na katerih še v 19. stoletju najdemo določila iz plesnih uredb. Tako na plakatih kot v plesnih redih lahko večkrat zasledimo določila o načinu oblačenja ali kostumiranja na zabavah, začetku in koncu plesa, višini vstopnine ipd.

Plesne uredbe so imeli precejšen vpliv predvsem na elitne plese, še posebej redute, ki so jih dosledno urejali. Oblast se je bala predvsem morebitnih politično prevratnih poskusov posameznikov ali skupin ljudi, ki bi se na plesih lahko na skrivaj združevali. Leta 1845 so na Dunaju odprli Sofijino dvorano, ki je veljala za eno večjih⁹ in imenitnejših plesnih dvoran svojega časa. Hitro je postala prostor, kjer so se zbirali politični nasprotniki dvora, zato so jo cesarske čete pod vodstvom vojvode Windischgrätza že leta 1848 požgale do tal (Fink 1996: 30). Elitni plesi so postali eno od torišč boja za oblast in točka strahu pred spremembami in prevratništvom, zato so od 18. stoletja dalje po vsej Evropi prepovedovali

8 Plesni mojstri so bili zadolženi za prirejanje in organizacijo plesnih prireditev. Sodelovali so pri izbiri glasbe za ples, njihovem tempu izvajanja, plese aranžirali in koreografije usklajevali z glasbo, na plesih so večkrat igrali vlogo plesnega reditelja in skrbeli za red na plesišču ter za pravočasno najavo posameznih plesov in plesnih figur, na elitnih plesih pa so nastopali tudi kot predplesalci. Pogosto so se preskušali tudi kot plesni teoretiki in bili založniki lastnih plesnih priročnikov (Podlesnik Tomášiková 2011: 114–115).

9 Merila je 72 klafter v dolžino, 18 klafter v širino in 8 klafter v višino.

prirejanje redut. Med absolutizmom je plemstvo proti svoji volji izgubljalo moč in pomen, obenem pa je oblast želela uravnati tudi vedno močnejše meščanstvo. Plese, ki so se jih udeleževali pripadniki družbenih elit, so bodisi prepovedali bodisi strogo uredili s plesnimi redi in uredbami. Po francoski revoluciji so se vladarji začeli vse bolj zavedati pomena velikih družbenih skupin, ki so bile zaradi svojega združevanja – tudi na plesnih dogodkih – potencialno nevarne njihovi vladavini. V habsburški monarhiji je leta 1848 svoje prinesla še pomlad narodov. V tem obdobju javni diskurz jasno odraža subverzivni strah, še posebej pred plesom in pustom (glej Fikfak 1999: 127–133). Morda lahko ravno zato razumemo, da so se ponekod, kot na primer v Leobnu, prepovedi maskiranih plesov ohranile vse do 19. stoletja (Fink 1996: 43).

Oblasti so plese v maskah največkrat skušale omejiti na točno določen kraj in čas dogajanja. Ravno iz tega verjetno izhaja določilo, da je lahko v mestu le en ples v maskah naenkrat. V ljubljanski plesni uredbi zasledimo, da »[r]azen na tem mestu [kjer je že organiziran ples] drugi plesi ali zasebna pustovanja s preoblekami in naličji niso dovoljeni«, obenem pa uredba določa še, da se »[t]o dovolilo nanaša le na vse tukajšnje gledališke dvorane, v katerih se, če je le možno, vsakokrat proti vstopnini dogajajo zabave« (Ball-Ordnung 1773: 1).

Sicer se je nadzor države na plesih v drugi polovici 19. stoletja nekoliko spremenil, določila so postajala vse ohlapnejša. Verjetno gre to pripisati procesom demokratizacije v takratni monarhiji, hkrati pa tudi dokaj liberalni politiki takratnega habsburškega dvora. Po drugi strani je k plesom vse strožje in bolj sistematično pristopala Cerkev s svojim moralnim diskurzom, ki je slonel predvsem na vprašanju, ali se kristjanu spodobi plesati, posledično pa je spodbujala tudi spoštovanje obstoječega družbenega reda (glej Fikfak 1999: 132).

Plesne uredbe so poleg kraja plesov določali tudi čas plesnega dogajanja, predvsem pa razmeroma strogo odredjali čas, ko je nastopil post. Na pustni torek zvečer so predpisi ples sicer večkrat dovolili, a sta se morala tako ples kot nočno uživanje hrane končati najpozneje do polnoči. Na splošno je namreč veljalo, da se po polnoči mesne hrane ni smelo več streči (Fink 1996: 42–43). Edina plesna uredba za Kranjsko iz 18. stoletja, na katerega sem naletel v arhivih, v prvem členu določa,

da se lahko ples v maskah začne sicer predčasno kot drugače, a se mora brezpogojno končati do pol dvanajste ure ponoči; pod to se razume tudi, da se mora v času, ko ples traja, opraviti tudi nočno malico ali *Soupe* [...]. (Ball-Ordnung 1773: 2)

Za vse, ki bi se zoper to prekršili, pa je bila zagrožena kazen 50 dukatov.

Plesov so se načeloma lahko udeležili vsi ljudje ne glede na svoj stan. V praksi pa so bili njihovi udeleženci zaradi bolj ali manj visoke vstopnine in drugih predpisov, ki so na primer zahtevali primerno obleko, predvsem pripadniki bogatejšega sloja. Vstopnine za ples je sprva določala plesna uredba.

Tako bi morali konec 18. stoletja na Kranjskem za vstopnico v zgornjo sobo gledališča odšteti florint, za dvorano pa 24 kron (Ball-Ordnung 1773: 2). Kdor je plačal vstopnino, se je plesa sicer lahko udeležil, a se je pri tem moral držati še drugih navodil:

Prav tako njihovo veličanstvo v vsej resnosti ukazujejo, da se mora vsakdo pokazati v popolni in častni maski; pri tem ne bo dovoljen vstop nobenim maskam, ki bodo predstavljale grde figure ali naličja ali se predstavljale tako, da se jim popolnoma zakrije ali spremeni telesna postava; prav tako maskam, ki bi predstavljale stroje, izrecno so prepovedane tudi maske iz teatrov,¹⁰ s tem se samo po sebi razume, da niso dovoljena niti duhovniška ali redovniška oblačila. (Ball-Ordnung 1773: 2–3)

Vse morebitne neprimerne maske, ki bi jih odkrili šele v dvorani, bi od tam tudi odstranili (Ball-Ordnung 1773: 2–3). Podobno določa tudi dunajska plesna uredba iz leta 1752, ko v devetem členu prepoveduje nesposobne maske in preoblačenje v duhovniška ali redovniška oblačila (Ball-Ordnung 1752). Tako na Dunaju kot na Kranjskem so se morali udeleženci redut pred vstopom, med plesom ali pri odhodu domov razkriti. Četrty člen ljubljanske plesne uredbe določa:

Četrty: Vsakdo lahko brez vprašanja in neovirano vstopi v dvorano z masko na obrazu, kjer lahko ostane ves čas maskiran ali se razkrije, kadar želi; k temu so zavezane osebe obeh spolov, ki morajo ne glede na čas, ali je še zgodaj ali pozno, pri izhodu sneti naličje z obraza in tako nemaskirane oditi. (Ball-Ordnung 1773: 3)

Identiteta udeležencev je bila pomembna za lažji nadzor dogajanja na plesu. Na nekaterih plesih so bili za to zadolženi cesarsko-kraljevi komisarji, pred katerimi so si morali maske sneti vsi udeleženci in jim predstaviti »svoj karakter« (Ball-Ordnung 1752). V maskah pa je bilo prepovedano hoditi tudi po mestu. Izjemoma so se maskirani lahko peljali v kočiji ali se nosili v nosilnicah (Ball-Ordnung 1773: 3; 1752).

Vsaj deloma so z razkritjem prave identitete maskiranih zagotavljali tudi varnost samih udeležencev plesov, saj so se lahko pod maskami skrivali potencialni zločinci. Na redute je bilo zato strogo prepovedano nositi strelno orožje, bodala ali kakršnekoli druge oblike orožja. Za primerjavo naj navedem, da v dunajsko dvorano Apollo leta 1808 ni bil dovoljen vstop neprimerno oblečenim ljudem in služabnikom v livreh ter ženskam v korzetih ali z vlečkami. Prav tako moškim ni bilo dovoljeno vnašati palic, psov ali nositi ostrog (Wollfsohn 1808: 9).

Regulacija plesov pa ni potekala zgolj v dvorani; predpisano je bilo celo to, kje in v kakšni smeri lahko do dvorane pripeljejo kočije. Na Dunaju je to urejala plesna uredba, v Ljubljani pa policijski red iz leta 1790. Za večje javne dogodke, kot so bile gledališke predstave ali redute, so v Lju-

10 Sklepamo lahko, da so mišljene maske iz gledaliških predstav (npr. harlekin). Podobno prepoved, ki poleg gledaliških prav tako prepoveduje tudi zgoraj naštetih maske, najdemo med drugim v plesni uredbi iz Linza iz leta 1773 (Fink 1996: 49).

bljani vzpostavili krožni promet, s katerim so želeli zmanjšati možnost prometnih nesreč.

Kočije se morajo postaviti na Kapucinski trg in se z gospodo vedno peljati po Gosposki ulici in skozi nekdanja mestna vrata ali s strani uršulinskega samostana proti deželnemu gledališču. S prazno kočijo pa nikoli drugače kot po Kapucinski ulici proti Špitalskemu mostu ali naprej proti uršulinskemu samostanu. Tako imajo kočije možnost, da se pripeljejo do gledališča in poberejo svojo gospodo s strani Kapucinske ulice ali Uršulinskega trga, nato pa jih lahko nazaj v mesto odpeljejo skozi mestna vrata in po Gosposki ulici. Na tak način se prazne in prihajajoče kočije z zasedenimi nikoli ne smejo srečati pri že tako ozkih mestnih vratih ali na Gosposki ulici. S tem tudi ne bo prihajalo do nesreč z otroki, katerih staršem in zastopnikom se nalaga, da jih ne pustijo same na ulice in ceste [...]. (Allgemeine Polizeieinrichtung 1790: b. n. s.)

Do največjega razcveta plesnih redov je prišlo v 19. stoletju, v nekoliko spremenjeni oziroma okrnjeni obliki pa so se ohranili vse do druge svetovne vojne. Plesni redi so določali število, vrsto in vrstni red plesov, dolžino plesov, število pavz, dolžino trajanja pavz in plesov, glasbo in morebitne druge zabavne ali kulturne vložke, način oblačenja oziroma preoblačenja ipd. Plesnih redov v tem pogledu ne smemo razumeti enako kot plesnih uredb, saj so bili slednji zakonska določila. Plesne rede je bilo sicer treba brezpogojno spoštovati, obenem pa so bili podrejeni zakonskim odredbam. Če je plesne uredbe predpisovala oblast, bodisi državna bodisi lokalna, je za plesne rede skrbel plesni mojster oziroma organizator plesa. Sicer pa je tudi morebitni kršitvi plesnega reda sledila kazen: kršitelja so v najboljšem primeru posvarili, v najslabšem pa odstranili iz dvorane, denarne ali druge kazni pa so praviloma določali splošno veljavni zakonski predpisi.

Kot sem že omenil, so bili določeni predpisi in določila o poteku plesa navedeni tudi na plakatih, ki so naznanjali plesne. Na njih vsaj v 19. stoletju še najdemo napovedi o izboru avtorjev glasbe, morebitni možnosti nakupa hrane, slaščic in pijače, predvsem pa o uri začetka in konca plesa, primernosti oblek in preoblek, višini vstopnine ipd. Plakati, ki so napovedovali posamezne plesne dogodke, so bili že na videz mestoma lahko dokaj podobni zakonskim razglasom plesnih uredb. Sklepamo lahko, da se je način obveščanja ljudi o samih plesih postopoma razvil ravno iz oblik obveščanja o novih zakonskih predpisih.

Plesni redi so se do okrog druge svetovne vojne ohranili tudi v stari Jugoslaviji (glej Kučan 2004: 56–59). Plesne uredbe, že pred prvo svetovno vojno preimenovani v zakone, ki urejajo plesne zabave, so se iz Avstro-Ogrske po razpadu monarhije prenesli v zakonodajo kraljevine Jugoslavije. Sicer je bilo to načelo nedvoumno, a je v praksi na mejnih področjih prihajalo do zmešnjav, na primer na Koroškem, ki je bila po plebiscitu leta 1920 razdeljena na dva dela. Župnik Ivan Hojnik, ki je bil v obmejnem kraju v Koprivni namestnik župana, je 11. februarja 1924 na politično ekspozituro v Guštanju, današnjih Ravnah na Koroškem, naslovil pismo, v katerem

sprašuje, kateri zakoni veljajo in ali se lahko prekrške prijavlja po zakonu iz stare Avstrije. Žal v Pokrajinskem arhivu Maribor nisem uspel najti odgovora oblasti. Zakon je bil v svojem bistvu dokaj podoben starejšim predlogam, saj je ravno tako določal čas plesnega dogajanja, obvezno pridobitev licence za ples in plesno glasbo, kazensko odgovornost za prekrške udeležencev, glasbenikov in organizatorja, pa tudi to, da je občinska uprava dolžna skrbeti za nadzor na plesnim dogodkom. Četrti člen tega zakona pravi:

Šoloobveznim otrokom je obiskovanje plesnih zabav brez izjeme prepovedano. Osebe, ki še niso dopolnile 16 let, se lahko udeležijo javne plesne zabave le v spremstvu zakonitega zastopnika ali od le-tega določenega zastopnika, ki mora biti polnoleten. Gostilničarji [v izvorniku *Gast- und Schankwirte*], podjetniki, organizatorji plesnih zabav in zakoniti zastopniki so za izvajanje te uredbe kazensko odgovorni. (Landesgesetz über Tanzunterhaltung 1905)

Določila o obvezni dopolnjeni starosti za udeležbo na javnem plesu so vsaj v času med obema svetovnima vojnima in po drugi svetovni vojni vplivala tudi na fantovske družbe. Citirani zakon sicer mejo za samostojno udeležbo na plesu postavlja pri 16 letih, praviloma pa so se v praksi lahko samostojno udeleževali plesov šele polnoletni. Sogovorniki na terenu se še spominjajo, da so fantovske družbe sprejemale polnoletne fante, ki so dobili poziv k vojaku.¹¹ Kot razlog so navajali, da mladoletnega posameznika ob morebitnem prekršku ali hujšem kaznivem dejanju ne moreš obsoditi.¹²

Sklep

Pri raziskovanju plesa so ključni podatki sogovornikov na terenu. Ko pa raziskujemo obdobja, ko teh nimamo več na voljo, moramo uporabiti druge vire, kot je na primer pravo. V pričujočem prispevku sem skušal orisati nekatere vidike plesne kulture na Slovenskem v primerjavi z drugimi deželami Habsburške monarhije, poznejše Avstro-Ogrske, in drugimi deli Evrope. V zgodnejšem obdobju, do časa absolutizma, se ples v pravnih virih omenja razmeroma redko, zato ga je treba obravnavati posredno. Prek policijskih virov lahko ugotovimo, da so ob plesu praviloma uživali tudi alkohol in hrano ter da je bil ples močno povezan s spolnostjo.

Dokumenti iz tega obdobja dokazujejo podeljevanje pravic do sejmov, s katerimi je bil ples neposredno povezan. S primerjavo virov iz drugih delov Evrope lahko ugotovimo, da se je osnovni – dvodelni – model žeganja razvil že v 16. stoletju. Ob tem so se razvijale tudi različne oblike dajatev oziroma odkupa prvega plesa, o katerih poroča Janez Vajkard Valvasor in ki so se izjemoma ponekod ohranile vse do danes (Simetinger 2014). V času od absolutizma do sredine 20. stoletja se je odnos politike do vprašanj, povezanih s plesom in zabavo, delno spremenil. Z analizo dokumentov se izkaže, da je bilo

11 Več o fantovskih družbah glej v Krnel-Umek 1975; Simetinger 2012.

12 Etnografski podatki so v zasebnem arhivu avtorja.

vzpenjajoče se meščanstvo grožnja vladajočemu razredu. Zato je oblast skušala tako časovno kot prostorsko omejiti (elitne) plesse, hkrati pa regulirati tudi samo vedénje udeležencev plesa. Pomembna sestavina regulacije in nadzora plesov je bila tudi morala; vlogo njenega nadzornika je aktivno igrala Cerkev. Javni red in mir, predvsem pa varnost na plesiščih in vzgoja podložnikov v vdane domovini in cesarju so v 18. in 19. stoletju postali temelji, na katerih so vzpostavljali s plesom povezano zakonodajo. Za popolnejšo podobo pravnega stanja v obravnavanem obdobju bi vsekakor morali še podrobneje analizirati sodne postopke in kaznovanje prestopnikov ter načine in učinkovitost nadzora, saj bi šele tako lahko ugotovili, kako uspešna je bila država pri implementaciji zakonskih predpisov in nadzoru svojih podložnikov.

Literatura

- EKIRCH, Roger A.: *Ob zatonu dneva: Noč v minulih časih*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2010.
- FIKFAK, Jurij: *Ljudstvo mora spoznati sebe: Podobe narodopisja v drugi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 1999.
- FINK, Monika: *Der Ball: Eine Kulturgeschichte des Gesellschaftstanzes im 18. und 19. Jahrhundert*. Innsbruck in Dunaj: Studien Verlag in Libreria Musicale Italiana, 1996.
- JUNG, Vera: *Körperlust und Disziplin: Studien zur Fest- und Tanzkultur im 16. und 17. Jahrhundert*. Köln, Weimar in Dunaj: Böhlau Verlag, 2001.
- KRNEK-UMEK, Duša: Fantovske in deklishe skupnosti. V: Slavko Kremenšek idr. (ur.), *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Vprašalnice VIII*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1975, 43–59.
- KUČAN, Špela: *Pustovanje v Ljubljani v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Ljubljana: Viharnik, 2004.
- MAKAROVIČ, Gorazd: *Slovenci in čas*. Ljubljana: Krtina, 1995.
- PANZER, Marianne: *Tanz und Recht*. Frankfurt am Main: Verlag Moritz, 1938.
- PODLESNIK TOMÁŠIKOVÁ, Lidija: Plesni mojstri kranjskih deželnih stanov v 18. in 19. stoletju. *Muzikološki zbornik* 47 (1), 2011, 113–140.
- POLAJNAR, Janez: *Pfuj! To je gerdo! K zgodovini morale na Slovenskem v dobi meščanstva*. Celje: Zgodovinsko društvo, 2008.
- SCHELP, Robert: *Das Allgemeine Staatsrecht – Staatsrecht der Aufklärung: Eine Untersuchung zu Inhalt, Anspruch und Geltung der naturrechtlichen Staatsrecht im 17. und 18. Jahrhundert*. Berlin: Duncker & Humboldt, 2001.
- SIMETINGER, Tomaž: Med plesiščem in pokopališčem (vzporednice dveh vaških prizorišč na primeru župnije sv. Mihaela na Dovjem v luči delovanja fantovskih družb). V: Tita Porenta in Mojca Terceelj Otorepec (ur.), *Gorenjska: Etnologija in pokrajine na Slovenskem na primeru Gorenjske ali kaj lahko etnologi in kulturni antropologi doprinesemo h kulturni podobi in razumevanju pokrajin na Slovenskem*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2012, CD-ROM.
- SIMETINGER, Tomaž: *Zgodovina prava in plesna kultura od prvih virov do sredine 20. stoletja*: Prvi del. *Glasnik SED* 54 (4), 2014, 9–17.
- STUDEN, Andrej: Vzvišeno opazovanje province: Sporni potopis Franza Sartorija o potovanju po Koroškem leta 1807. *Acta Histria* 17 (1–2), 2009, 103–112.
- ŠKRUBEJ, Katja: *Pravo v zgodovini s poudarkom na današnjem slovenskem ozemlju*. Ljubljana: Založba GV, 2010.
- VILFAN, Sergej: *Pravna zgodovina Slovencev*. Ljubljana: Slovenska matica, 1996.

Viri

- ALLGEMEINE POLIZEI-EINRICHTUNG 1790: Zgodovinski arhiv Ljubljane, signatura: SI ZAL LJU, 489, f. 12.
- BALL-ORDNUNG 1752: Wie solche Ihre Kaiserlich-Königliche Majestät Künftige Faschings-zeithindurch zu beobachten allergnädigsten anbefohlen haben. Dunajska mestna in deželna knjižnica, signatura: 86986E.
- BALL-ORDNUNG 1773: Ball-Ordnung Welche auf allerhöchsten Befehl durch die K. K. Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, signatura: GS III 77459.
- FRANZ I: Seine k. k. Majestät Franz des Ersten Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen (Fünf und Fünfzigster Band welcher die Verordnungen vom 1. Januar bis letztem Dezember 1827 enthält). Dunaj: K. k. Hof = Staats = Aerarial = Druckerei, 1829.
- FRANZ I: Seine k. k. Majestät Franz des Ersten Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen (Neun und Sechzigster Band welcher die Verordnungen vom 1. Januar bis letztem Dezember 1841 enthält). Dunaj: K. k. Hof = Staats = Aerarial = Druckerei, 1843.
- HÖFMAYR 1824: Grosses Ball im Apollo-Saal. Plakat. Dunajska mestna in deželna knjižnica, signatura: C 77751.
- JOSEPH II: Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer systematischen Verbindung: enthalt Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1784: Erster Band. Dunaj: Joh. Georg. Moesele K. K. priv. Buchhändler, 1785.
- JOSEPH II: Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780. die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II theils noch ganz bestehen, theils zum Theile noch abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung: Zweiter Band. Dunaj: Joh. Georg Mössle k. k. priv. Buchhändler, 1786a.
- JOSEPH II: Sammlung alle K. K. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780., die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II theils noch ganz bestehen, theils noch zum Theile abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. für die k. k. ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung: Vierter Band. Dunaj: Joh. Georg Moßle k. k. priv. Buchhändler, 1786b.

JOSEPH II: Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740. bis 1780. die unter der Regierung des Kaisers Joseph des II theils noch ganz bestehen, theils zum Theile noch abgeändert sind, als ein Hilfs- und Ergänzungsbuch zu dem Handbuche aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II für die k. k. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer chronologischen Ordnung: Sechster Band. Dunaj: Joh. Georg Mössle k. k. priv. Buchhändler, 1786c.

JOSEPH II: Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II für die K. K. Erbländer ergangenen Verordnungen und Gesetze in einer sistematischen Verbindung: enthelte Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1786: Zehnter Band. Dunaj: Joh. Georg. Moesele K. K. privilieg. Buchhändler, 1788.

LANDESGESETZ ÜBER TANZUNTERHALTUNG 1905: Pokrajinski arhiv Maribor: SI_PAM Sresko načelstvo Dravograd 1919–1941 (spisi 1924 XII/2).

LEOPOLD II: Sammlung der Gesetze welche unter der glorreichsten Regierung des Kaisers Leopold des II in den sämmtlichen K. K. Erbländererscheinen sind in einer chronologischen Ordnung: Dritter Band. Dunaj: Joh. Georg Moesle K. K. priv. Buchhändler, 1791.

N. N.: Slovenska pratika za navadno leto 1859: S podukom o novih in starih denarjih: Priloga Slovenske kolede za leto 1859, slovenskemu ljudstvu v poduk in razveselovanje. Celovec: Društvo sv. Mohora, 1859.

POLICIJSKI RED 1542: Arhiv republike Slovenije, fond Kranjskih deželnih stanov, f. 394, š. 699.

POLICIJSKI RED 1789: Amts-Unterricht in Polizei und Sicherheitssachen. Zgodovinski arhiv Ljubljana, signatura: SI ZAL 489 f. 12–13 (št. 869).

ROMAN, Gašper 1935: Pokrajinski muzej Maribor: SI_PAM Sresko načelstvo Dravograd 1919–1941 (spisi 1935 124-3095), AŠ 310, spis z dne 5. 2. 1935.

ROZMAN, Alojzij 1924: Pokrajinski muzej Maribor: SI_PAM Sresko načelstvo Dravograd 1919–1941 (spisi 1924 XII/2), AŠ 59, spis z dne 28. 1. 1924.

SARTORI, Franz: Neueste Reise durch Oesterreich ob und unter der Ens, Salzburg, Berchtesgaden, Kärnthen und Steyermark in statistischer, geographischer, naturhistorischer, ökonomischer, geschichtlicher und pittoresker Hinsicht unternommen von dr. Franz Sartori, Mitglied mehrere gelehrten Gesellschaften: Zweiter band. Dunaj: Verlag bey Anton Doll, 1811.

STANE, Marija 1924: Pokrajinski muzej Maribor: SI_PAM Sresko načelstvo Dravograd 1919–1941 (spisi 1924 XII/2), AŠ 59, spis iz dne 28. 1. 1924.

TOFF, Ana 1924: Pokrajinski arhiv Maribor: SI_PAM Sresko načelstvo Dravograd 1919–1941 (spisi 1924 XII/2), AŠ: 59, spis 927–924/XIII–8.

WOLFFSOHN 1938: Bekanntmachung der Ballordnung am Apollo = Saale auf der Mariahilfstrasse in der Ziglergasse Nro. 113. Dunaj 1808. Dunajska mestna in deželna knjižnica, signatura: 1938.

The History of Law and Dance Culture from the First Sources until Mid-20th Century: Part 2

The text discusses certain aspects of the analysis of legal sources on the regulation of dance culture. Earlier sources, which date from the 16th century, provide only an indirect insight into the dance culture of that period. It was subjected to the common law at least to approximately the mid-18th century. Later, systematic state legal regulations on the dance culture increasingly substituted the common law. Sources predating the Age of Absolutism indicate that earlier regulation of dances and merrymaking referred mostly to food, (alcoholic) beverages, and the amount of money that could be spent on individual forms of celebration.

The development of Absolutism and a centralized state apparatus brought about an increasing implementation of state law also in areas that regulated leisure-time activities, for example dancing. Implementation of certain regulations was not simultaneous everywhere nor was it equally successful, which was due to a lack of state control in more remote locations. One of the most significant factors in controlling the dance events was light. Lighting on the dance floor was connected with the issue of fire safety; it facilitated state control; and provided greater security against crime. In the era predating electricity, the brightly-lit dance floor and the streets leading to it also effectively advertised the event.

Legal regulations frequently mention morally controversial acts that occurred during dance events. Concern of the state for the moral integrity of dancers is discernible from the state regulations on what was appropriate or inappropriate, and particularly concerned the clothing culture.

In addition to dance regulations, which became increasingly implemented in the second half of the 18th century, dance cards quite strictly regulated the dynamics of public, and particularly elite, dances. Dance regulations ensured the safety of participants, directed traffic around the dance venues, determined curfew, regulated the cost of dance licenses, issued decrees on dance costumes and masks, regulated fire safety, etc.

Dance cards, which ensured tight control over (particularly) elite dance events and their program, were prepared by dance masters. They were in charge of the order of dances, their length, food provision, orchestra, etc. Discrepancies from a previously determined dance card or regulations were not tolerated.

After the dissolution of the Austro-Hungarian Monarchy there was a certain degree of confusion in border areas such as Carinthia, for example, since it was unclear which laws were in force after the collapse of the monarchy. Source analysis indicates that the Kingdom of Yugoslavia took over the majority of dance regulations from the former Austria-Hungary.

OTROCI IN OTROŠTVO V ETNOLOGIJI IN ANTROPOLOGIJI

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Avtorica v prispevku poda pregled etnoloških in antropoloških del na Slovenskem in v svetu, ki obravnavajo otroke in otroštvo. Ob tem problematizira relativno odsotnost sodobnih smernic v raziskovanju otrok in otroštva pri nas. Te namreč narekujejo, da raziskovalci otroke obravnavajo kot primarne soudeležence v raziskavi oziroma kot subjekte raziskav. V nadaljevanju predstavi antropologijo otroštva, kot se je razvijala v anglosaškem svetu. Ob tem bralca seznanja tudi s potencialom, ki ga imajo alternativne metode raziskovanja z otroki, predvsem participatorne vizualne metode.

Ključne besede: otroci, antropologija otroštva, participatorne vizualne metode

Abstract: The article provides an overview of ethnological and anthropological studies on children and childhood, both in Slovenia and abroad. Furthermore, it questions the relative absence of contemporary guidelines for ethnographic research on children in Slovenia, according to which children are treated as primary interlocutors and research subjects. Finally, the paper discusses the anthropology of childhood that has developed in the Anglo-Saxon world and explores the potential of alternative methods in doing research on children, particularly the participatory visual methods.

Key Words: children, anthropology of childhood, participatory visual methods

Uvod

Na prvi pogled se zdi, da so otroci in otroštvo v slovenski etnologiji in antropologiji obrobna tema. Če se nekoliko pogledimo, pa ugotovimo, da otroštvo in otroke obravnavajo številna dela. Namen pričujočega prispevka je umestiti obstoječe raziskave v skupni okvir ter predstaviti sodobne smernice v raziskovanju otrok in otroštva. Čeprav časovno obdobje otroštva ni univerzalno, se antropologi pridružujejo mednarodnemu pravu, po katerem velja, da lahko o otrocih govorimo do 18. leta starosti. Poudarimo pa naj, da so antropološke raziskave o otrocih in otroštvu pogosto interdisciplinarno obarvane, saj se navezujejo tudi na druge vede, med drugim na psihologijo, nevroznanost, sociologijo in zgodovino (Montgomery 2009).

Antropologija otroštva je močna predvsem v anglosaškem svetu, v evropskem prostoru pa sicer delujejo naslednji večji centri za študij in raziskave s področja antropologije otroštva:¹ Center for the Study of Childhood and Adolescence v Nikoziji, Centre for Child-focused Anthropological Research v Londonu, The Anthropology of Children Working Group v Amsterdamu, Norwegian Centre for Child Research (NOSEB) v Trondheimu ter Centre for Research in Anthropology (CRIA) v Lizboni, če omenimo le nekatere. Vse to so dejavniki, zaradi katerih bi lahko poleg o anglosaški govorili tudi o nizozemski, norveški, portugalski tradiciji. Omenimo pa naj, da je v vzhodni Evropi, kamor lahko prištevamo tudi Slovenijo, v najboljšem primeru antropologija otroštva izbirni predmet (na primer na zagrebškem oddelku za et-

nologijo in kulturno antropologijo) ali pa je celo izvzeta iz institucionalnih okvirov vede. Na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani so sicer razpisovali podiplomski študij antropologije otroštva, a je ta po nekaj letih zamrl. Trenutno je antropologija otroštva do določene mere zastopana na oddelku za sociologijo mariborske univerze.

V repertoarju slovenske etnologije in kulturne antropologije najdemo številne raziskave, ki so se posvečale preučevanju otroških iger in igrac (npr. Kuret 1959; Cevc 1979; Tomažič 1999; Sereinig 2003), otroški folklori oziroma ljudskemu slovstvu, plesu in pesmi (npr. Ramovš 1982; Stanonik 1984; Kozar-Mukič 1992; Terseglav 2006) ter otroški popularni kulturi (npr. Gačnik in Gačnik 1992; Rožman 1994). Jože Hudales (1997) se je otroštvu v družini podrobneje posvetil skozi perspektivo historične antropologije. O socializaciji v obdobju zgodnjega otroštva sta pisali Dušica Petru (1980) ter Vanja Huzjan (2010), o socializaciji v obdobju mladostništva pa Rajko Muršič (2000). Različna dela se otrokom posvečajo iz različnih zornih kotov. Prav v pričujočem *Glasniku SED* Beja Protner (2015) analizira reprezentacijo ubijanja otrok v turški vojni propagandi. Našteli bi lahko še dela, ki obravnavajo, na primer, otroški muzej (Roženberger Šega 1992; Kužnik 2004, 2006), vzgojo (Baskar 1988; Kužnik 2001; Gregorač 2006; Sever 2008), uspavanke (Juvančič 2006, 2009), reprezentacijo otroštva v spominski in medijski krajini na Slovenskem (Močnik 2013) in mnoga druga (za podrobnejši pregled glej Ramšak 2007 ter Močnik in Turk Niskač 2012).

Pod vplivom vprašalnic ETSEO (Ravnik 1976a, 1976b; Kuret 1979) se je otroštvo pogosto obravnavalo v sklopu družine in sorodstva, o čemer pričajo številne monografije, ki opisujejo nekdanje načine življenja. Prevladujoča metodologija je bila zbiranje podatkov z etnografskimi intervju-

¹ V anglosaškem svetu je uveljavljen izraz *anthropology of childhood*, torej antropologija otroštva. Ker pri nas tovrstno področje še ni uveljavljeno, v prispevku tudi sama uporabljam izraz antropologija otroštva, čeprav se nama je v pogovoru s Tejo Močnik zdelo bolj natančno, če bi uporabljali izraz antropologija otrok in otroštva.

* Barbara Turk Niskač, univ. dipl. etn. in kult. antr., ml. razisk., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; barbara.turkniskac@ff.uni-lj.si.

ji in analiza arhivskega gradiva, raziskave pa so se nanašale predvsem na spomine odraslih o otroštvu v preteklosti. V nekaterih monografijah so otrokom posvečena posamezna poglavja, v drugih lahko o življenju otrok beremo zgolj med vrsticami (npr. Ravnik 1981; Makarovič 1982; Makarovič 1985; Godina 1992; Brumen 1995; Ravnik 1996; Brumen 2000; Destovnik 2002; Ramšak 2003; Sok 2003; Rožman 2004; Makarovič 2005).

Čeprav je zaradi razpršenih informacij težko sestaviti celoto, nam ta dela omogočajo, da si ustvarimo podrobno sliko o življenju otrok na Slovenskem v preteklosti, pa tudi o splošnem odnosu odraslih oziroma družbe do otrok v določenem času in prostoru (za analizo glej Močnik in Turk Niskač 2012).

Po drugi strani pa lahko na podlagi omenjenih del analiziramo odnos stroke in raziskovalcev do otrok. Pri tem je jasno, da je »otroško doživljanje sveta zaznamovano z razumevanjem sveta odraslih, najpogosteje z romantiziranim odnosom o nedoločnem otroštvu« (Ramšak 2007: 33). Pogosto namreč zasledimo, da ima raziskovalec do daljne preteklosti, ki je sam ni živel, bodisi idealiziran bodisi pokroviteljski odnos. Otroci se tako v drugačnih ekonomskih in življenjskih okoliščinah, ki so raziskovalcu nepredstavljive, vse preveč radi prikazujejo kot podrejeni, trpinčeni in zanemarjeni (npr. Puhar 2004), njihovo življenje pa naj bi bilo vse prej kot idila (npr. Ramšak 2003). Predvsem pod vplivom Reinharda Siederja (1998) se druge avtorice (npr. Destovnik 2002; Rožman 2003; Sok 2003) zavedajo, da preteklosti ne moremo ocenjevati skozi oči današnjih življenjskih okoliščin ali na podlagi lastnih izkušenj, zato zavzemajo bolj kritičen pristop.

Čeprav je na ljubljanskem oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo vse od 70. let prejšnjega stoletja nastalo tudi precej naprednih diplomskih del, pa ne moremo trditi, da lahko v institucionaliziranih okvirih vede na Slovenskem sledimo tudi sodobnim smernicam v raziskovanju otrok in otroštva. *Slovenski etnološki leksikon*, ki je izšel leta 2004, ohranja smernice, ki so jih začrtale že vprašalnice ETSEO v 70. letih (Močnik 2007: 22). Leta 2007 je izšel *Etnolog*, posvečen raziskovanju otrok in otroštva, s številnimi zanimivimi prispevki. Obsežna tematska številka vsekakor prispeva k ozaveščanju, žal pa kot celota ne presega deskriptivne naracije in v to področje ne vnaša novih paradigem. Dejstvo je namreč, da je doslej zanemarljivo malo raziskovalk in raziskovalcev na Slovenskem otroke vzelo za primarne soudeležence v raziskavi, jih obravnavalo kot subjekte ter se zanimalo za otroke »tukaj« in »zdaj«. Ob tem naj omenim, da so metodo etnografskih opisov situacij in videoposnetkov že v 90. letih s pridom uporabili tudi v drugih disciplinah, na primer v razvojnem projektu pod vodstvom Robija Krofliča (1997). Nasprotno se za slovensko etnologijo in kulturno antropologijo zdi, da je raziskovalce pogosto bolj kot otroci sami zanimalo beleženje njihove materialne kulture. Bolj kot življenje otrok v sedanjem času so jih zanimali spomini odraslih na oddaljeno otroštvo iz preteklosti. Tanja Tomažič ob zbirki igrač v Slovenskem etnografskem muzeju tako piše, da so prve igrače vanj zašle predvsem kot del ljudske umet-

nosti in obrti in ne, ker gre za igrače kot take (1999: 9–10). Tudi sama se v svojem delu osredinja na odnos odraslih do otrok: »Igrače nam govorijo o času, v katerem so nastale, in so predvsem podoba nekega odnosa, ki so ga imeli odrasli do otrok« (1999: 11). Otroci tako pogosto predstavljajo zgolj objekt in ne subjekt raziskav.

Morda so bili folkloristi prvi, ki so otrokom priznali, da so aktivni subjekti, ki »sami odločajo in odločijo, kaj ostane v mreži njihovega zanimanja in kaj pade skozi roke v skorajšnjo pozabo« (Stanonik 1984: 86). V *Slovenskem etnološkem leksikonu* je zapisano: »Bistvena značilnost otroških folklornih obrazcev je, da jih prenašajo in sooblikujejo prav otroci, da sprejmejo tisto, kar je v obzoru njihovega zanimanja, drugo se pozabi« (Stanonik 2004: 397). Inštitut za slovensko narodopisje pri SAZU je že leta 1953 naredil zanimiv korak, ko se je ob zbiranju slovenskih otroških iger in pesmi po pomoč za sodelovanje obrnil na osnovne šole in vrtce, vendar pa je bil odziv zelo slab. Od 1145 šol se jih je odzvalo le štirinajst, od 125 vrtcev noben (Stanonik 1993: 44). Marija Stanonik pa je analizirala naloge s tekmovanja za Cankarjevo priznanje v letu 1993, da bi pridobila vpogled v to, kako mladoletniki dojemajo slovstveno folkloro (Stanonik 1995). Pa vendar se zdi, da je tudi raziskovalce na tem področju pogosto bolj kot otroci sami zanimalo beleženje otroške folklorne (npr. Kumer 1962; Ramovš 1991).

V 80. letih 20. stoletja sta v reviji *Problemi* izšla prispevka Dušice Petru (1980) in Ivica Anžič (1980), prvih znanilk nove paradigme, ki jo zanimajo otroci »tukaj in zdaj« kot subjekti raziskav. Med tovrstne raziskave lahko na primer prištejemo tudi diplomski nalogi Vesne Moličnik (1998) in Teje Močnik (2007) ter prispevke Andreja Natererja (2007, 2010) in Boruta Telbana (2007). Kot poskus, da bi v slovenski prostor vnesli novo paradigmo ter ga interdisciplinarno prevetrili, je leta 2012 izšla tematska številka *Časopisa za kritiko znanosti* z naslovom *Otrok in otroštvo: Preteklost, sedanjost, prihodnost* (Majerhold, Močnik in Turk Niskač 2012). V njej so se predstavili avtorji z različnih področij, ki se v svojih raziskavah osredinjajo na otroka ter preizprašujejo odnos do otrok v družbi.

Od kod antropologija otroštva?

Besedila, ki opisujejo ali omenjajo vsakodnevne prakse otrok in dajejo staršem vzgojne napotke, lahko zasledimo že pred 19. stoletjem, a šele v tem stoletju lahko v »zahodnih« družbah zaznamo povečano javno zanimanje za otroke, ki je sovpadlo s spreminjanjem položaja žensk v družini in družbi. Takrat so uvedli obvezno šolanje, začeli ustanavljati vrtce in sirotišnice, začela so se gibanja za »rešitev otrok« pred otroškim delom. Razvili sta se tudi pediatrija in pedagogika (LeVine 2007; LeVine in New 2008). V ta čas sodijo tudi zametki antropologije otrok in otroštva, ko so primerjali otroke s »primitivnimi ljudstvi« (npr. Wake 1878). Medtem ko so bili v Veliki Britaniji otroci priročno orodje za primerjavo z »eksotičnimi divjaki«, pa so v ZDA tovrstne evolucionistične okvire zavrnili. Posledično so imeli otroci

v ameriški antropologiji precej večjo vlogo (LeVine in New 2008). Med pionirje na področju raziskav o otrocih lahko štejemo Franza Boasa, ki je zavrnil tezo, da so razlike med ljudmi biološko ali rasno pogojene. Menil je, da razlike izvirajo iz okolja (2008 [1912]). Franz Boas je zanimanje za raziskovanje otrok prenesel na svoje učence Edwarda Sapirja, Ruth Benedict in Margaret Mead, ki so v začetku 20. stoletja ustanovili smer kulture in osebnosti. Ameriška antropologija se je v veliki meri naslanjala na psihologijo. Tudi na smer kulture in osebnosti so vplivale Freudove teorije ter relacijska psihoanaliza. Zanimalo jih je, kako otroci postanejo kulturna bitja ter kakšen vpliv imajo izkušnje iz zgodnjega otroštva na oblikovanje odrasle osebnosti in lastnosti posamezne družbe (LeVine 2007; Christensen in Prout 2011; Hogan 2011). Prav zato, ker naj bi otroke uporabili za raziskovanje odraslih in ne otrok samih, so jih pozneje pogosto kritizirali. Po mehanističnem in determinističnem modelu naj bi odrasle dojemali kot seštevek izkušenj iz zgodnjega otroštva ter namigovali, da obstaja nekaj, kar bi lahko imenovali nacionalni značaj. Kljub kritikam pa se smeri kulture in osebnosti priznava pionirstvo v razumevanju življenja otrok in idej o otroštvu (Montgomery 2009; Christensen in Prout 2011).

V 50. letih 20. stoletja je smer kulture in osebnosti nekoliko zamrla, njeni nasledniki pa so ostali pod vplivom Freudovih psihoseksualnih stopenj razvoja (npr. Whiting in Child 1953; Whiting in Whiting 1963). V naslednjih desetletjih so univerzalne predpostavke nekaterih psiholoških teorij zavrnila številne raziskave s področja kognitivne socializacije (npr. Cole in Gay 1971; Lave in Wenger 1988) in lingvistične antropologije (npr. Harkness in Super 1977; Schieffelin in Ochs 1992).

Starejši britanski antropologi, ki so v raziskave vključevali otroke, so se pod vplivom Radcliffe-Brownovih teorij o strukturalnem funkcionalizmu bolj osredinjali na družbene institucije, še posebej sorodstvene sisteme, rituale in izobrazbo (npr. Fortes 1938; Evans-Pritchard 1953; Richards 1956), kot pa na psihološke interpretacije o vzgoji otrok. Je pa Bronislaw Malinowski z metodo opazovanja z udeležbo v antropološke raziskave uvedel nove standarde. Z etnografskim pristopom je zbiral podatke o otrocih v kontekstu institucij in odnosov (Malinowski 1957 [1927]). Holistične raziskave manjših družb so priznavale tudi vlogo otrok v družini ter v sorodstvenih in političnih sistemih (Montgomery 2009). Vendar pa so zgodnja dela predvsem skoz diskurze odraslih o otrocih na splošno poudarjala družbeno in simbolno konstrukcijo otroštva ter obredov prehoda. V naslednjem obdobju, vse do 70. let 20. stoletja, se britanski antropologi pod vplivom Lévi-Strausovega strukturalizma in odklonilnega odnosa do psihologije niso posvečali raziskavam, ki bi vključevale otroke (Montgomery 2009: 36).

Nova paradigma

Margaret Mead, Bronislaw Malinowski in Meyer Fortes so otroke kot sogovornike sicer jemali zelo resno, saj so jih opa-

zovali v življenjskih okoljih in podatke pridobivali od otrok samih (LeVine in New 2008). Vendar pa to ni bila običajna praksa, saj so starejši antropologi otroke pogosto uporabili kot »druge«, ki so jim omogočili raziskovanje raznovrstnih tem, od razvoja rasnih tipologij do akulturacije, le redko pa so jih same po sebi videli kot legitimne subjekte raziskovanja (Montgomery 2009). Do večjega preobrata v odnosu do vloge otrok v raziskavah je prišlo postopno, šele po koncu 70. let 20. stoletja, ko lahko govorimo o novi paradigmi. Charlotte Hardman (2001 [1973]) je med prvimi opozorila, da so otroci najboljši pripovedovalci o svojih življenjih in ustvarjalci svoje kulture, ki jo na vrstnike prenašajo brez intervencije odraslih. Takrat so dotlej marginalizirane družbene skupine stopile v ospredje, sprva ženske in etnične skupine, nekoliko pozneje pa tudi otroci (Hardman 2001 [1973]; Greene in Hill 2011).

Raziskovalci, ki so se ukvarjali z razvojem otrok, so se do 60. let 20. stoletja zanašali predvsem na empirične dokaze. V raziskavah so uporabljali biološke mejnike in ponovljive teste, kjer so merili obnašanje otrok. Šele kognitivna revolucija v 60. letih je na novo odkrila otrokov razum. Izkazalo se je, da imajo otroci v prvih 18 mesecih življenja večjo sposobnost zaznavanja, učenja, spomina, komuniciranja in družbenega udejstvovanja, kot so menili dotlej. Že dojenčki so zmožni konceptualizirati in sodelovati v svojih družbenih in komunikacijskih okoljih, njihova družbena izkušnja pa nikakor ni omejena na Freudove oralne stopnje razvoja. Druga pomembna ugotovitev je bila, da je zgodnje otroštvo med 18. in 36. mesecem obdobje pridobivanja govora, ko se otrok nauči tudi kulturno specifičnih pomenov, ki so vpeti v komunikacijske interakcije. Zadnje za nas pomembno spoznanje pa je bilo, da med petim in sedmim letom pride do kognitivnega preobrata. Ta otroku omogoča prevzeti določene odgovornosti, ki jih zahtevajo delo, skrb za druge ali učenje bodisi doma bodisi v šoli. Zgodnje otroštvo se je tako pokazalo v novi luči, antropološko zanimanje za socializacijo pa se je preneslo že na prve mesece po rojstvu (LeVine in New 2008: 248).

Do 80. let so se raziskovalci naslanjali predvsem na delo Jeana Piageta. Piagetova teorija o kognitivnem razvoju je predpostavljala stopnje razvoja, skoz katere otrok napreduje in (pri določeni starosti) osvaja določene naloge (Hogan 2011: 32). Po Piagetu se otrok v razmišljanju kvalitativno razlikuje od odraslega, saj otroci pri urejanju družbenega uporabljajo druge kriterije (Holmes 1998: 83). Piageta so najpogosteje kritizirali, ker je otroka obravnaval izolirano od družbenega sveta in je svoje ugotovitve iz raziskav švicarskega srednjega sloja uveljavljal kot univerzalne (LeVine in New 2008; Hogan 2011; Lancy 2012). Pa vendar je Piaget, vsaj po mnenju Diane Hogan (2011: 32), verjel, da na otrokov kognitivni razvoj vplivajo tako biologija kot družbene izkušnje, poudarjal pa je tudi delovalnost² otrok v oblikovanju njihovega razumevanja sveta.

Čeprav je Lev Vigotski sodobnik Jeana Piageta, ga je »za-

2 Ang. agency.

hodna« znanost odkrila šele v 80. letih 20. stoletja. Pod njegovim vplivom se je takrat vzbudilo zanimanje za družbene in kulturne okoliščine, ki vplivajo na otrokovo mišljenje, sposobnosti in čustva. Če se je Piaget osredinjal na otroka kot posameznika, je Vigotski pozornost preusmeril na družbene interakcije. Njegovo delo in ekološka teorija Urijeja Bronfenbrennerja sta okrepila zavedanje o pomenu konteksta za otrokov razvoj. Oba sta menila, da otroci odraščajo v svetu, kjer sta pomembna tako družbeni kot časovni kontekst. Kognicije nista več razumela kot »univerzalne«, temveč kot »situirano«. Raziskave so se preusmerile k preučevanju življenjskih situacij, v katerih se otroci učijo (Corsaro 1997; LeVine in New 2008; Hogan 2011). Tako Vigotski kot Bronfenbrenner sta menila, da so otroci aktivni subjekti oblikovanja svojih življenj. Niso jih torej več razumeli kot zgolj pasivni prejemniki kulturnih ali družbenih sil, saj se učijo z aktivnim sodelovanjem. Nove sposobnosti, koncepti in znanje, ki jih otroci pridobivajo v skupinskih dejavnostih, niso nikoli zgolj ponotranjeni, temveč jih vsak otrok preoblikuje glede na svoje lastne izkušnje, sposobnosti, značilnosti in predhodno znanje (Tudge in Hogan 2011: 104–105).

Na dojetje otrok v različnih vedah in političnih diskurzih je močno vplivala *Konvencija o otrokovih pravicah* iz leta 1989, ki otroke obravnava kot državljane s svojimi pravicami in ne zgolj kot nezrela bitja. Med drugim določa pravico otrok, da izrazijo svoje mnenje in da sodelujejo v odločitvah, ki vplivajo nanje. *Konvencija o otrokovih pravicah* je sicer že sama po sebi pogojena s političnimi in vrednostnimi predstavami o tem, kaj naj bi bilo za otroka najbolje, in kot taka ne more biti univerzalna. Vendar pa je močno vplivala na odnos do otrok, posebno na vedno večje poudarjanje perspektiv otrok in na njihovo aktivno sodelovanje v raziskavah. Od 90. let dalje tako v anglosaškem svetu lahko sledimo vedno večjemu številu raziskav, ki se posvečajo otrokom oziroma otroštvu (npr. Goodwin Harness 1990; Lancy 1996; Morton 1996; Briggs 1998; Scheper-Hughes in Sargent 1998; Toren 1999; Montgomery 2001; Gottlieb 2004; Kusserow 2004; LeVine 2005; Bolin 2006; Lancy 2008).

Potencial alternativnih metod pri raziskavah z otroki

Participatorne vizualne metode sovpadajo s poudarjanjem aktivnega sodelovanja otrok in s predstavitvijo njihovih perspektiv. Glede na to, da so »v zgodnjem otroštvu pomembni tudi nelingvistični in nenumerični elementi, kot so igra, vizualna izkušnja, ritem in glasba, občutja, telesno gibanje ter vizualne reprezentacije skozi slike, risbe in druge rekvizite« (Dell Clark 1999: 40), poleg opazovanja z udeležbo in intervjujev raziskave z otroki pogosto uporabljajo alternativne metode, ki so prilagojene otrokovi sposobnosti koncentracije in dnevnim dejavnostim. Omeniti je treba predvsem vizualne in večmodalne metode, ki ponujajo možnost novih vpogledov v življenja otrok, ostajajo v etičnih okvirih dela z otroki ter otroke spodbujajo k aktivni udeležbi v raziskavi (Montgomery 2009: 47). Že Margaret Mead je kot izhodišče za intervjuje v svojih raziskavah na Samoi uporabila risbe

in fotografije (El Guindi 2000). Prek risb in tudi fotografij lahko dostopamo do otroškega sveta in do idej, ki se otrokom porajajo ob njihovih vsakodnevnih odnosih z odraslimi, vrstniki, starejšimi in mlajšimi otroci ter ob stikih z različnimi elektronskimi in vizualnimi mediji (Toren 2007: 285; glej tudi Hopperstad 2008; Močnik 2010). Tovrstne metode naj bi pripomogle k širšemu razumevanju otrok, saj vključujejo tudi neverbalno komunikacijo (Flewitt 2006; Mitchell 2006). Podobe naj bi omogočale lažje izražanje ter poleg intelektualnih izvajalce tudi estetske in čustvene odzive (Freedman, v Thomson 2008: 11). Poleg tega vizualni – in ne dobesedni – načini lahko aktivirajo otrokovo diskurzivno moč in povečajo njihovo avtoriteto v srečanju z odraslimi, saj otroci nastopajo kot soustvarjalci in ne zgolj kot viri podatkov (Dell Clark 2004; Mitchell 2006; Thomson 2008). Otroci so v raziskavo tako vključeni kot proizvajalci znanja (Thomson 2008: 3), vizualno pa predstavlja način, kako vključiti posameznike v medgeneracijski dialog in ustvarjanje pomenov (Burke 2008: 25). Metode, ki se naslanjajo na podobe, otrokom omogočajo predstaviti svoje izkušnje, odraslim pa vpogled v perspektive otrok (Kaplan 2008: 177). Pa vendar tudi vizualne metode ne omogočajo neproblematičnega vpogleda v svet otrok, saj so pogosto povezane z zahodno- in odraslocentričnimi predpostavkami o otrocih in njihovem ustvarjanju (Mitchell 2006: 62; glej tudi Banks 2001). Prav zato je treba pri analizi vedno upoštevati odnose moči in avtoritete (Mitchell 2006: 70).

S povezovanjem različnih interdisciplinarnih pristopov, ki brišejo ločnice med opazovalcem in opazovanim, med raziskovalcem in sodelujočim v raziskavi, so se razvile participatorne metode. Leta 1973 je brazilski pedagog Paulo Freire pri svojem opismenjevalnem projektu v Limi ljudi spraševal, kako živijo, in jih prosil, naj odgovorijo s fotografijami. Te naj bi ljudem pomagale razmišljati o njihovih življenjskih izkušnjah, izraziti svoje mnenje in oblikovati ideje za spremembe (Burke 2008: 269). Podobno Wendy Ewald (2000) meni, da otroci že imajo znanje o svetu, ki jih obdaja. Ko otroke nauči tehničnih veščin fotografiranja, jim da možnost, da to svojo sposobnost tudi izrazijo. Caroline Wang in Mary Ann Burris sta razvili *photovoice*, aktivno participatorno raziskovalno metodo, ki izhaja iz feministične teorije, literature o izobrazbi za kritično ozaveščanje ter iz skupnostne fotografije (*community photography*), kot sta jo zastavila Paulo Freire in britanski fotograf Jo Spencer (Wang idr. 1996; Wang 2006). Skupnostna fotografija izhaja iz ideje, da lahko »navadni« ljudje s fotoaparatom dosežejo družbene spremembe. Fotografije prijateljev, družine in družbenega okolja nudijo izhodišča za diskusije. Tovrstne metode, poimenovane aktivne participatorne raziskovalne metode, so pogosto zastavljene aktivistično. Predpostavljajo, da podobe učijo in lahko vplivajo na politične odločitve, ozaveščanje javnosti in opolnomočenje posameznih (marginaliziranih) družbenih skupin. Pri participatornih metodah, ki vključujejo tudi vizualne metode, avtorji uporabljajo različne tehnike od že omenjenega *photovoicea*, video dnevnikov, foto zgodb, fotografskih participatornih aktivističnih raziskav, video

intervencij ipd. (Luttrell in Chalfen 2010: 199). Otroci, vključeni v številne znanstvene raziskave različnih disciplin in umetniške projekte, so dobili fotoaparate in fotografirali svoja življenja (Hubbard 1994; Orellana 1999; Ewald 2000), igrače (Mitchell in Reid-Walsh 2002; Pahl 2006), kraje, ki jim nekaj pomenijo in kjer se igrajo (Orellana 1999; Rasmussen 2004), prijatelje (Moličnik 1998) itd. V nekaterih primerih so otroci dobili fotoaparate brez napotkov, zato da bi raziskovalci dobili vpogled v razumevanje otroške fotografije (Cavin 1994; Sharples idr. 2003). Fotografije in video se uporabljajo tudi v raziskavah v zdravstvu, predvsem kot pripomoček pri intervjujih in za razumevanje perspektiv otrok (Dell Clark 1999; Rich in Chalfen 1999; Wang 1999; Morrow 2001), številne raziskave pa se posvečajo marginaliziranim skupinam, npr. cestnim otrokom (Joanou 2009; Mizen in Ofosu-Kusi 2010; Naterer 2010; Bordonaro 2011).

Zakaj pravzaprav antropologija otroštva?

Kot kažejo številni primeri, je raziskovanje otrok bistveno za razumevanje vsake družbe, širših družbenih kognitivnih shem in za analizo družbenih sprememb (Scheper-Hughes in Sargent 1998; Toren 2007; Montgomery 2009). Ker pa se antropologija otroštva kot poddisciplina šele zares uveljavlja, mnogi še vedno menijo, da antropologija marginalizira otroke in otroštvo – Alma Gottlieb na primer opozarja na odsotnost dojenčkov v antropoloških raziskavah (2000), Lawrence Hirshfeld pa se sprašuje, zakaj antropologi ne marajo otrok (2003). Vendar David Lancy (2012) in Robert LeVine (2007) opozarjata, da obstajajo številne raziskave o otrocih in otroštvu, ki so razpršene znotraj biološke, socialne, lingvistične ali psihološke antropologije, raziskovalci pa pogosto ne vedo eden za drugega. Šele nedavno se je začela resneje oblikovati nova poddisciplina antropologije, ki se osredinja na otroke ter na njihovo vlogo v družbi in v življenjskem ciklu (Montgomery 2009). In kaj pravzaprav lahko doprinesejo raziskave z otroki k širši disciplini etnologije in kulturne antropologije? Če želimo razumeti, kaj odrasli delajo in govorijo, bi morali po mnenju Christine Toren (1993, 2011) nujno raziskovati tudi kognitivne procese otrok. Raziskave z otroki bi morale torej potekati hkrati z raziskavami odnosov med ljudmi v širši skupnosti. Ideje otrok so povezane z idejami vrstnikov in starejših, čeprav jih ne odsevajo povsem. Ideje otroka so odraz otrokove starosti, kognitivne sposobnosti in zgodovine odnosov s soljudmi v okolju, ki ga zaznamuje specifična kulturna zgodovina. Otroci – tako kot odrasli – živijo svoja življenja glede na svoje kognitivne sposobnosti, njihove ideje pa izhajajo iz izkušenj, ki jih imajo. Prav zato so ideje otrok enakovredne idejam odraslih. Nikakor ne moremo trditi, da odrasli vedo kaj bolje od otrok, čeprav lahko rečemo, da vedo drugače ali več (Toren 1993: 463). Vsak otrok se rodi v specifične družbene odnose in v svet, v katerem se specifična zgodovina konkretizira v specifičnem fizičnem okolju. Kot avtonomno bitje vsak otrok na svoj način ustvarja pomene, hkrati pa ideje otroka (čeprav so unikatne) ponazarjajo njegovo inter-

subjektivno povezanost s svetom in ljudmi, ki ga obdajajo (Toren 2011: 38). Etnografske raziskave o tem, kako otroci ustvarjajo pomene o razmerah, ki so jih zanje v svetu ustvarili odrasli, potemtakem lahko doprinesejo k »vidiku o razvoju človeka v času kot avtopoetičnem in zgodovinskem procesu« (Toren 2012: 32). Otroci so tako hkrati objekti in subjekti zgodovine, njeni proizvajalci in produkti (Toren 1993, 2002). Razumevanje človeškega razvoja kot mikrozgodovinskega procesa, v katerem sta kontinuiteta in sprememba vidika enega in istega, nam lahko pomaga preseči dihotomijo med kulturo in naravo ter razumeti podobnosti in razlike med ljudmi (Toren 2007: 110). Če želimo spoznavati druge ljudi, se moramo namreč zavedati, da so vse naše ideje in prakse produkti naše lastne mikrozgodovine. Prav zato je to, kar govorijo in počnejo drugi, prav tako pomembno kot to, kar govorimo in počnemo sami. Kot meni Christina Toren, bomo z razumevanjem teh procesov morda prišli tudi do bolj ponižnega, sočutnega in skeptičnega pogleda nase (Toren 2007: 111), obenem pa tudi do bolj sočutnega pogleda na soljudi.

Sklep

Če povzamemo, so po letu 1960 raziskave otrok in otroštva sledile predvsem smernicam kognitivne psihologije. Antropologija otroštva se je vedno navezovala na teorije iz drugih ved, hkrati pa jim je postavljalna ogledalo in z etnografskimi deli s celega sveta dokazovala, da kakršenkoli univerzalni model razvoja otrok ne obstaja. Potrebe, potenciali in razvojni procesi otrok namreč niso univerzalni (LeVine in New 2008: 248). Podobno kot v drugih vedah se je od 70. let 20. stoletja tudi v antropologiji postopno vzpostavil nov diskurz z otrokom v središču zanimanja. Zgodnja antropološka in tudi sociološka dela niso upoštevala perspektiv otrok ter njihovih dejanj v družbenih in kulturnih svetovih. Od 70. let dalje pa sledimo novim teoretskim tokovom, ki se osredinjajo na otroke kot družbene subjekte, na katere sicer res delujejo družbene sile, a ki hkrati aktivno sodelujejo v interpretaciji in reprodukciji kulturnega znanja ter vplivajo na to, kar se dogaja v njihovih svetovih (James in Prout 1990; Greig in Taylor 1999; Batistič Zorec 2000; Christensen in Prout 2011). Tako se tudi antropologija otroštva posveča predvsem temu, kako otroci sami ustvarjajo pomene, in otroke upošteva kot primarne udeležence v raziskavah (Montgomery 2009: 6). Čeprav je dobrodošlo, da omenjena paradigma skuša zmanjšati odraslo preglaševanje otroških izkušenj in perspektiv ter se ukvarja predvsem s tem, kako predstaviti glasove otrok, pa številni antropologi opozarjajo, da gre le za novo politično vizijo o otroštvu. Menijo, da otrok ne smemo obravnavati zgolj kot aktivnih subjektov, ki obstajajo v svojem svetu. Res je treba upoštevati izkušnje otrok tukaj in zdaj, hkrati pa ne smemo pozabiti, da so otroci vedno v procesu nastajanja in spreminjanja ter vpeti v družbene odnose, ki jih obkrožajo (LeVine in New 2008; Montgomery 2009). V tem kontekstu Christina Toren (1993, 2011) prikaže, kako je razlikovanje med naravo in kulturo vplivalo tudi na dojetje otrok kot Drugih ter s tem zameglilo teorije o razvoju

otrok v psihologiji in antropologiji. Torenova opozarja, da bi morali ljudi (in tudi otroke) razumeti hkrati kot produkte in kot ustvarjalce zgodovine (Toren 1993: 461).

Za konec pa se znova vrnimo v domače loge. Ne moremo trditi, da sta se slovenska etnologija in kulturna antropologija razvijali skladno s sodobnimi smernicami obravnave otrok. Čeprav so posamezna dela od 70. let 20. stoletja otroka postavljala na mesto sogovornika, so v vedi ostajala obrobna. Vse do začetka 21. stoletja ni prišlo do resnega preboja v paradigmi in odnosu do otrok. V zadnjem obdobju nekatera dela sicer skušajo slediti sodobnim smernicam, a se pri tem sprašujemo, ali bodo čez nekaj let prepoznana kot le še eden od obrobni poskusov preboja ali pa gre res za začetek kontinuirane in razvijajoče se paradigme. Le čas bo pokazal, ali oziroma kako se bodo raziskave na tem področju pri nas razvijale tudi v prihodnje.

Literatura

- ANŽIČ, Ivica: Otroške igre na Prulah. *Problemi* 18 (197), 1980, 35–43.
- BANKS, Marcus: *Visual methods in social research*. London: Sage, 2001.
- BASKAR, Bojan: O vzgojnem okolju. *Problemi* 26 (11) [Razprave 4], 1988, 29–36.
- BATISTIČ ZOREC, Marcela: Razvojna psihologija na prelomu tisočletja – samokritična psihologija. *Psihološka obzorja* 9 (2), 2000, 65–80.
- BOAS, Franz: Plasticity in child development. V: Robert A. LeVine in Rebecca S. New, (ur.), *Anthropology and child development: A cross-cultural reader*. Malden: Blackwell, 2008 [1912], 18–21.
- BOLIN, Inge: *Growing up in a culture of respect: Child rearing in highland Peru*. Austin: University of Texas Press, 2006.
- BORDONARO, Lorenzo: From home to the street: Children's street-ward migration in Cape Verde. V: Sandra J.T.M. Evers idr. (ur.), *Not just a victim: The child as catalyst and witness of contemporary Africa*. Leiden: Brill, 2011, 125–146.
- BRIGGS, Jean L.: *Inuit morality play: The emotional education of a three-year-old*. New Haven, CT: Yale University Press, 1998.
- BRUMEN, Borut: *Na robu zgodovine in spomina: Urbana kultura Murske Sobotne med letoma 1919 in 1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1995.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba Cf, 2000.
- BURKE, Catherine: "Play in focus": Children's visual voice in participative research. V: Pat Thomson (ur.), *Doing visual research with children and young people*. London in New York: Routledge, 2008, 23–36.
- CAVIN, Erica: In search of a viewfinder: A study of a child's perspective. *Visual Sociology* 9 (1), 1994, 27–41.
- CEVC, Tone: Otroške živalske igrače – »buše«. *Traditiones* 5–6, 1979, 69–78.
- CHRISTENSEN, Pia in Alan Prout: Anthropological and sociological perspectives on the study of children. V: Greene Sheila in Ho-
- gan Diane (ur.), *Researching children's experience*. London: Sage, 2011, 42–60.
- COLE, Michael in John Gay: *The cultural context of learning and thinking: An exploration in experimental anthropology*. London: The Basic Books, 1971.
- CORSARO, William A.: *The sociology of childhood*. Thousand Oaks, London in Ned Delhi: Pine Forge Press, 1997.
- DELL CLARK, Cindy: Autodriven interview: A photographic viewfinder into children's experience. *Visual Studies* 14 (1), 1999, 39–50.
- DELL CLARK, Cindy: Visual metaphor as method in interviews with children. *Journal of Linguistic Anthropology* 14 (2), 2004, 171–185.
- DESTOVNIK, Irena: *Moč šibkih: Ženske v času kmečkega gospodarjenja*. Celovec: Založba Drava, 2002.
- EL GUINDI, Fadwa: From pictorializing to visual anthropology. V: Russell Bernard (ur.), *Handbook of methods in cultural anthropology*. Lanham: Altamira Press, 2000, 459–512.
- EVANS-PRITCHARD, Edward Ewan: *Kinship and marriage among the Nuer*. London: Oxford University Press, 1953.
- EWALD, Wendy: *Secret games: Collaborative works with children, 1969–99*. Zurich: Scalo, 2000.
- FLEWITT, Rosie: Using video to investigate preschool classroom interaction: education research assumptions and methodological practices. *Visual Communication* 5 (1), 2006, 25–50.
- FORTES, Meyer: *Social and psychological aspects of education in Taleland*. London: International African Institute Memorandum XVII, 1938.
- GAČNIK, Aleš in Stanka Gačnik: *Zbiram – torej sem: O fenomenu zbirateljstva in privatnih zbiralcih*. Ptuj: Pokrajinski muzej, 1992.
- GODINA, Maja: *Iz Mariborskih predmestij: O življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih 1919 do 1941*. Maribor: Založba Obzorja, 1992.
- GOODWIN HARNESS, Marjorie: *He-said-she-said: Talk as social organization among black children*. Bloomington: Indiana University Press, 1990.
- GOTTLIEB, Alma: Where have all the babies gone? Toward an anthropology of infants (and their caretakers). *Anthropological Quarterly* 73 (3), 2000, 121–132.
- GOTTLIEB, Alma: *The afterlife is where we come from: The culture of infancy in West Africa*. Chicago in London: University of Chicago Press, 2004.
- GREENE, Sheila in Malcolm Hill: Researching children's experience: Methods and methodological issues. V: Greene Sheila in Diane Hogan (ur.), *Researching children's experience*. London: Sage, 2011, 1–21.
- GREIG, Anne in Jayne Taylor: *Doing research with children*. London: Sage, 1999.
- GREGORČ, Andrej: *Mehanizmi socialne reprodukcije morale: Antropološki pristopi k analizi institucionalnih vzgojnih praks*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

- HARDMAN, Charlotte: Can there be an anthropology of children? *Childhood* 8 (4), 2001 [1973], 501–517.
- HARKNESS, Sara in Charles Super: The cultural construction of child development: A framework for the socialization of affect. *Ethos* 11 (4), 1983, 18–23.
- HIRSHFELD, Lawrence: Why anthropologists don't like children? *American Anthropologist* 104 (2), 2003, 611–627.
- HOGAN, Diane: Researching "the child" in developmental psychology. V: Greene Sheila in Diane Hogan (ur.), *Researching children's experience*. London: Sage, 2011, 22–41.
- HOLMES, Robyn M.: *Fieldwork with children*. Thousand Oaks, London in New Delhi: Sage, 1998.
- HOPPERSTAD, Marit Holm: How children make meaning through drawing and play. *Visual Communication* 7 (1), 2008, 77–96.
- HUBBARD, Jim: *Shooting back from the reservation*. New York: The New Press, 1994.
- HUDALES, Jože: *Od zibelj do groba*. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije; Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, 1997.
- HUZJAN, Vanja: Kako vzgojim svojo deco? Primarna socializacija deklic na primeru vzgojnega priročnika Milice Stupan (1932). *Šolska kronika* 19 (1), 2010, 29–60.
- JAMES, Allison in Alan Prout, (ur.): *Constructing and Reconstructing Childhood*. London: Falmer Press, 1990.
- JOANOU, Jamie P.: The bad and the ugly: Ethical concerns in participatory photographic methods with children living and working on the streets of Lima, Peru. *Visual Studies* 24 (3), 2009, 214–223.
- JUVANČIČ, Katarina (ur.): *Ali' že spiš? Ali kako uspravamo v Sloveniji*. Ljubljana: Kulturno društvo Folk Slovenija, 2006.
- JUVANČIČ, Katarina: Ko se prebudijo »nine nane« in »aje tuta-je«: Etnomuzikološke raziskave uspravank. *Traditiones* 38 (1), 2009, 275–286.
- KAPLAN, Ian: Being "seen" being "heard": Engaging with students on the margins of education through participatory photography. V: Pat Thomson (ur.), *Doing visual research with children and young people*. London in New York: Routledge, 2008, 175–191.
- KOZAR - MUKIČ, Marija: Otroško praznično leto v Porabju. V: *Mladi v svetu ljudskega izročila*. Maribor: Festival Otrok in umetnost, 1992, 17–22.
- KROFLIČ, Robi: *Med poslušnostjo in odgovornostjo: Procesno-razvojni model moralne vzgoje*. Ljubljana: Vija, 1997.
- KUMER, Zmaga: Šestero otroških primitivnih instrumentov iz Slovenije. *Narodno stvaralaštvo – Folklor* 1, 1962, 32–36.
- KURET, Niko: *Igra in igrača v predšolski in šolski dobi*. Maribor: Obzorja, 1959.
- KURET, Niko: Igra odraslih in otroška igra. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Vprašalnice. 9. zvezek*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije, 1979, 119–125.
- KUSSEROW, Adrië: *American individualisms: Child rearing and social class in three neighborhoods*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- KUŽNIK, Lea: Družina in vzgoja otrok v preteklosti. V: Brigita Kruder, Vida Lipoglav in Maja Kanop (ur.), *Poletni tabor za Zoisove štipendiste, Šmartno na Pohorju 2001*. Slovenska Bistrica: Ljudska univerza, 2001, 41–44.
- KUŽNIK, Lea: *Muzej za otroke – teoretski model in zasnova*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2004.
- KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.
- LANCY, David: *Playing on the mother-ground: Cultural routines for children's development*. New York: Guilford, 1996.
- LANCY, David: *The anthropology of childhood: Cherubs, chattel, changelings*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- LANCY, David: Why anthropology of childhood? A brief history of an emerging discipline. *AnthropoChildren* 1, 2012. Dostopno na: <http://popups.ulg.ac.be/AntropoChildren/>, 8. 10. 2012.
- LAVE, Jean in Etienne Wenger: *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- LeVINE, Robert A.: *Child care and culture: Lessons from Africa*. Cambridge in New York: Cambridge University, 2005.
- LeVINE, Robert A.: Ethnographic studies of childhood: A historical overview. *American Anthropologist* 109 (2), 2007, 247–260.
- LeVINE, Robert A. in Rebecca S. New (ur.): *Anthropology and child development: A cross-cultural reader*. Malden: Blackwell, 2008.
- LUTRELL, Wendy in Richard Chalfen: Guest editors' introduction: Lifting up voices of participatory visual research. *Visual Studies* 25 (3), 2010, 197–200.
- MAJERHOLD, Katarina, Teja Močnik in Barbara Turk Niskač (ur.): *Otrok in otroštvo: Preteklost, sedanjost in prihodnost. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 39 (249), 2012.
- MAKAROVIČ, Marija: *Strojna in Strojanci: Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.
- MAKAROVIČ, Marija: *Predgrad in Predgrajci: Narodopisna podoba belokranjske vasi*. Ljubljana: Kresija, 1985.
- MAKAROVIČ, Marija: *Korte in Korčani*. Ljubljana: Littera picta, 2005.
- MALINOWSKI, Bronislaw: *The sexual life of savages in North Western Melanesia: An ethnographic account of courtship, marriage, and family life among the natives of the Trobriand islands, British New Guinea*. London: Routledge & Kegan Paul, 1957 [1927].
- MITCHELL, Claudia in Jacqueline Reid-Walsh: *Researching children's popular culture: The cultural spaces of childhood*. London: Routledge, 2002.
- MITCHELL, Lisa: Child-centered? Thinking critically about children's drawings as a visual research method. *Visual Anthropology Review* 22 (1), 2006, 60–73.
- MIZEN, Phil in Yaw Ofosu-Kusi: Unofficial truths and everyday insights: Understanding voice in visual research with the children of Accra's urban poor. *Visual Studies* 25 (3), 2010, 255–267.

- MOČNIK, Teja: *Otroške krajine med fikcijo in realnostjo*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2007.
- MOČNIK, Teja: *Otroške krajine. Kula* 2 (1), 2010, 21–34.
- MOČNIK, Teja: Prispevki k antropologiji otroštva na Slovenskem: Podobe in reprezentacije otroštva v spominski in medijski krajini. *Glasnik SED* 53 (3–4), 2013, 57–63.
- MOČNIK, Teja in Barbara Turk Niskač: Čas iger in čas dela: Podobe otroštva, kot jih je za preteklo stoletje izrisala slovenska etnologija. V: Aida Škoro Babič, Mateja Jeraj, Matevž Košir in Bojan Balkovec (ur.), *Zgodovina otroštva*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2012, 163–173.
- MOLIČNIK, Vesna: *Analiza konstrukcije realnosti s pomočjo vizualne produkcije*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 1998.
- MONTGOMERY, Heather: *Modern Babylon? Prostituting children in Thailand*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2001.
- MONTGOMERY, Heather: *An introduction to childhood: Anthropological perspectives on children's lives*. West Sussex: Wiley Blackwell, 2009.
- MORROW, Virginia: Using qualitative methods to elicit young people's perspectives on their environments: Some ideas for community health initiatives. *Health Education Research: Theory & Practice* 16 (3), 2001, 255–268.
- MORTON, Helen: *Becoming Tongan: An ethnography of childhood*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1996.
- MURŠIČ, Rajko: *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem in rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.
- NATERER, Andrej: *Bomži, cestni otroci iz ukrajinske Makejevke*. Maribor: Subkulturni azil, 2007.
- NATERER, Andrej: *Antropološka analiza subkulture cestnih otrok*. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2010.
- ORELLANA, Marjorie F.: Space and place in an urban landscape: Learning from children's views of their social worlds. *Visual Studies* 14 (1), 1999, 73–89.
- PAHL, Kate: An inventory of traces: Children's photographs of their toys in three London homes. *Visual Communication* 5 (95), 2006, 95–114.
- PETRU, Dušica: Vzgoja otrok v trnovskem naselju Murgle. *Problemi* 18 (4), 1980, 27–34.
- PROTNER, Beja: »Detomorilci« in druge pošasti: Demonizacija sovražnika v nacionalističnih pripovedih o turško-kurdski vojni v Turčiji. *Glasnik SED* 55 (1–2), 2015, 9–22.
- PUHAR, Alenka: *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004.
- RAMOVŠ, Mirko: Ljudsko izročilo v estetski vzgoji predšolskega otroka. V: Dora Gobec (ur.), *Odkrivajmo, doživljajmo!* Ljubljana: Zveza prijateljev mladine Slovenije, 1982, 29–49.
- RAMOVŠ, Mirko: Otroške igre z odvzemanjem in privzemanjem na Slovenskem. *Traditiones* 20, 1991, 127–142.
- RAMŠAK, Mojca: *Portret glasov: Raziskave življenjskih zgodb v etnologiji – na primeru koroških Slovencev*. Ljubljana: Društvo za proučevanje zgodovine, antropologije in književnosti, 2003.
- RAMŠAK, Mojca: Etnološko preučevanje otrok v slovenski etnologiji in folkloristiki. *Etnolog* 17, 2007, 31–41.
- RASMUSSEN, Kim: Places for children – children's places. *Childhood* 11 (2), 2004, 155–173.
- RAVNIK, Mojca: Družinsko sorodstvene zveze. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Vprašalnice*, 6. zvezek. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije, 1976a, 13–85.
- RAVNIK, Mojca: Vzgoja. V: *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Vprašalnice*, 6. zvezek. Ljubljana: Raziskovalna skupnost Slovenije, 1976b, 87–105.
- RAVNIK, Mojca: *Galjevica*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1981.
- RAVNIK, Mojca: *Bratje, sestre, strniči in zermani: Družina in sorodstvo v vaseh v slovenski Istri*. Ljubljana: ZRC SAZU; Koper: Lipa, 1996.
- RICH, Michael in Richard Chalfen: Showing and telling asthma: Children teaching physicians with visual narrative. *Visual Studies* 14 (1), 1999, 51–71.
- RICHARDS, Audrey I.: *Chisungu: A girl's initiation ceremony among the Bemba*. London: Faber & Faber, 1956.
- ROŽENBERGAR ŠEGA, Tanja (ur.): *V svetu lutk – poskus otroškega muzeja: Katalog*. Celje: Muzej novejšje zgodovine, 1992.
- ROŽMAN, Irena: Dinomanija kot kulturni pojav: Poskus orisa množičnokulturnega pojava. *Glasnik SED* 34 (3), 1994, 5–7.
- ROŽMAN, Irena: *Peč se je podrla: Kultura rojstva na slovenskem podeželju*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004.
- SCHEPER-HUGHES, Nancy and Carolyn Sargent (ur.): *Small wars: The cultural politics of childhood*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- SCHIEFFELIN, Bambi B. in Elinor Ochs (ur.), *Language socialization across cultures*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- SEREINIG, Ursula: *Križ krač kralj Matjaž: Otroške pesmi, igre in igrače na južnem Koroškem*. Celovec: Slovenski narodopisni inštitut in društvo Urban Jarnik, 2003.
- SHARPLES, Mike idr.: Children as photographers: An analysis of children's photographic behaviour and intentions at three age levels. *Visual Communication* 2 (3), 2003, 303–330.
- SIEDER, Reinhard: *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 1998.
- SOK, Jasna: *Družina skozi življenjsko zgodbo: Pričevalnost gradiva s Kozjanskega*. Neobjavljeno magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2003.
- SEVER, Vesna: Etnologija – dediščina in način življenja v vrtcu. *Glasba v šoli in vrtcu* 13 (4), 2008, 53–57.
- STANONIK, Marija: Otroška slovstvena folklor. *Traditiones* 10–12, 1984, 85–93.
- STANONIK, Marija: Etnologija v šoli – v preteklosti in v prihodnje. *Glasnik SED* 33 (1), 1993, 42–51.

- STANONIK, Marija: Slovstvena folklor v očeh današnjih mladotnikov: Analiza nalog s tekmovanja za Cankarjevo priznanje za leto 1993. V: France Novak, Kranjc Simona in Marija Pirjevec (ur.), *Zborovanje slavistov, Celje 1993*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1995, 107–123.
- STANONIK, Marija: Otroška slovstvena folklor. V: Angelos Baš (ur.), *Slovenski etnološki leksikon*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 396–397.
- TELBAN, Borut: Otroške igre v novogvinejski skupnosti. *Etnolog* 17, 2007, 87–107.
- TERSEGLAV, Marko: Živo izročilo v pesmicah. V: Urša Šivic in Marko Terseglav (ur.), *Otroška pesmarica 2: Slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2006, 5.
- THOMSON, Pat: Children and young people: Voices in visual research. V: Pat Thomson (ur.), *Doing visual research with children and young people*. London in New York: Routledge, 2008, 1–17.
- TOMAŽIČ, Tanja: *Igrače: Zbirka Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1999.
- TOREN, Christina: Making history: The significance of childhood cognition for a comparative anthropology of mind. *Man (N.S.)* 28, 1993, 461–478.
- TOREN, Christina: *Mind, materiality, and history: Explorations in Fijian ethnography*. London in New York: Routledge, 1999.
- TOREN, Christina: Comparison and ontogeny. V: Andre Gingrich in Richard G. Fox (ur.), *Anthropology, by comparison*. London in New York: Routledge, 2002, 187–203.
- TOREN, Christina: Sunday Lunch In Fiji: Continuity and Transformation in Ideas of the Household. *American Anthropologist* 109 (2), 2007, 285–295.
- TOREN, Christina: The stuff of imagination: What we can learn from Fijian children's ideas about their lives as adults. *Social Analysis* 55 (1), 2011, 23–47.
- TOREN, Christina: Anthropology and psychology. V: Fardon R. Harris idr. (ur.), *The Sage handbook of social anthropology*. Los Angeles in London: Sage, 2012, 27–41.
- TUDGE, Jonathan in Diane Hogan: An ecological approach to observations of children's everyday lives. V: Sheila Greene in Diane Hogan (ur.), *Researching children's experience*. London: Sage, 2011, 102–122.
- WAKE, Staniland: *The evolution of morality*. London: Trübner and Co., 1878.
- WANG, Caroline C., Mary Ann Burris in Xiang Yue Ping: Chinese village women as visual anthropologists: A participatory approach to reaching policymakers. *Social Science & Medicine* 42 (10), 1996, 1391–1400.
- WANG, Caroline C.: Photovoice: A participatory action research applied to women's health. *Journal of Women's Health* 8 (2), 1999, 185–192.
- WANG, Caroline C.: Youth participation in photovoice as a strategy for community change. *Journal of Community Practice* 14 (1), 2006, 147–161.
- WHITING, Beatrice B. in John M. Whiting: *Children of six cultures: A psycho-cultural analysis*. Cambridge: Harvard University Press, 1963.
- WHITING, John M. in Irvin L. Child: *Child training and personality*. New Haven: Yale University Press, 1953.

Children and Childhood in Ethnological and Anthropological Studies

The paper begins with an overview of ethnological and anthropological studies in Slovenia on the children and childhood. These studies are quite extensive and cover a number of topics such as children's games and toys, children's folklore, popular culture, upbringing, the way children lived in the past and how they were viewed by the larger society. However, the author of the paper notes that very few researchers in Slovenia have followed the contemporary trends in the related studies. Furthermore the paper outlines the development of this particular sub-discipline in the Anglo-Saxon world. It discusses the changed aspect, or better yet the new paradigm in the related studies, which has gradually evolved since the 1970s. This approach postulates that children are the primary interlocutors in the research and therefore best-suited to provide an insight into their life and their outlook on the world. Scholarly interest has thus shifted from the perspectives of adults on children to the perspectives provided by children themselves. At the same time this approach emphasizes children as agents with an active role in the process of making meaning. Contemporary theoretical perspectives namely point out that children are social subjects. While it is true that they are indeed affected by current social events children are also actively involved in the interpretation and reproduction of knowledge and have an influence on what is taking place in their worlds. Finally, the paper discusses the participatory visual methods that are widely used in research on children. These methods allow the active participation of children in the research and provide an insight into their perspectives.

ZAKON O VARSTVU OSEBNIH PODATKOV IN ZADREGE PRI DEMOGRAFSKI ANTROPOLOŠKI RAZISKAVI

Kratki znanstveni prispevek | 1.03

Izveček: Zaradi zaščite osebnih podatkov so možnosti demografskih preučevanj omejene. *Zakon o varstvu osebnih podatkov* omejuje vpogled in prepis osebnih podatkov iz matičnih knjig, statusov animarum in gospodinjskih kartonov, ki so potrebni za raziskavo demografske zgodovine kraja, posameznika ali po drugih merilih določene demografske entitete.

Ključne besede: *Zakon o varstvu osebnih podatkov*, demografska antropologija, etnološki etični kodeks, metodologija

Abstract: Due to the protection of personal data the possibilities of demographic research are somewhat limited. *Personal Data Protection Act* restricts access to, and copying personal data from, civil registers, status animarum, and household registers that are necessary for the research of demographic history of a given location, of individuals, or of a demographic entity determined by other criteria.

Key Words: *Personal Data Protection Act*, demographic anthropology, ethnological code of ethics, methodology

Uvod: zakonodaja na področju varstva osebnih podatkov in raziskovalna dejavnost

O potrebi po varovanju osebnih podatkov se je razpravljalo že v 60. letih 20. stoletja. Skupščina Socialistične republike Slovenije je 27. septembra 1989 sprejela *Amandma XLIV* (Ur. l. SRS, št. 32/89)¹ k *Ustavi Socialistične republike Slovenije* iz leta 1974; z njim je bila prvič na ustavni ravni določeno opredeljena pravica do varstva osebnih podatkov. Sprejetju tega amandmaja je 7. marca 1990 sledil sprejem prvega splošnega (sistemskega) *Zakona o varstvu osebnih podatkov Republike Slovenije* (Ur. l. RS, št. 8/90). Ustavni koncept varstva osebnih podatkov oziroma človekove pravice do informacijske zasebnosti je bil na zakonski (sistemski) ravni uresničen zlasti z *Zakonom o varstvu osebnih podatkov (ZVOP-1-UPB1)* iz leta 2007 (Ur. l. RS, št. 94/07) – pomembni so predvsem njegov drugi, tretji, četrti in peti del – ter z drugo zakonsko usklajeno področno zakonodajo, na primer z *Zakonom o policiji*, *Zakonom o sodnem registru*, *Zakonom o pacientovih pravicah* itn. (Spletni vir 1). To področje ureja tudi zakon za javne arhive, torej *Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVAGADA)* iz leta 2006 (Ur. l. RS, št. 30/06), in novela iz leta 2014, pri čemer je pomemben zlasti 65. člen (Spletni vir 2). Omenjena zakonodaja je relevantna za preučevanje demografske zgodovine družine ali določene skupnosti. Ob njej je treba upoštevati še *Pravilnik o uporabi arhivskega gradiva škofijskih arhivov*, ki določa, da so »cerkvene matične knjige, status animarum in župnijska kartoteka dostopni sto let po svojem nastanku« (Sporočila slovenskih škofij št. 6/2003, str. 83; po Spletni vir 3).² Vendar pa podatkov iz matičnih knjig

in statusov animarum ni dovoljeno prepisovati v celoti (14. člen *Pravilnika o uporabi arhivskega gradiva škofijskih arhivov*), razen izjemoma v znanstvenoraziskovalne namene, če za to pridobimo dovoljenje (11. člen istega pravilnika), a spet šele po sto letih od nastanka teh knjig (13. člen).

Našteta dejstva omejujejo vpogled in prepis osebnih podatkov iz matičnih knjig, statusov animarum in gospodinjskih kartonov, ki jih potrebujemo, če želimo raziskovati demografsko zgodovino kraja, posameznika ali po drugih merilih določene demografske entitete.

Uporabnost podatkov iz virov statističnega značaja v etnologiji in zgodovini

V znanstvenoraziskovalne namene so etnologi in antropologi uporabljali podatke o vitalnih in socialnih stanjih posameznikov že relativno zgodaj: »Kertzner in Fricke [...] sta našla zametke socialno-antropološkega zanimanja za popise prebivalstva v britanskem vodiču za izvedbo terenskega dela že v poznem 19. stoletju« (Knežević Hočevar 2008: 7). Med slovenskimi etnologi sta na njihov pomen opozorila Slavko Kremenšek (1973: 99–103) in Branka Berce-Bratko (1980: 135–149); slednja jih je obravnavala predvsem z metodološkega gledišča, in sicer je pokazala, kako pripraviti podatke statističnega značaja za računalniško analizo.³

Podatke iz matičnih knjig, statusov animarum, urbarjev in zemljiških katastrov so etnologi in zgodovinarji uporabljali relativno pogosto. S podatki iz matičnih knjig (dopolnjenimi s podatki iz drugih virov statističnega značaja) so raziskovalci osvetlili različne vidike stanja in razvoja prebivalstva

1 Ur. l. SRS je okrajšava za *Uradni list Socialistične republike Slovenije*, Ur. l. RS pa okrajšava za *Uradni list Republike Slovenije*.

2 To pravilo velja za matične knjige in statuse animarum, ki so shranjeni v nadškofijskem arhivu.

3 Etnologi in zgodovinarji so za svoje raziskave najpogosteje uporabljali podatke iz matičnih knjig, statusov animarum, urbarjev in katastrov. Za pregled najpomembnejših virov za demografske in druge študije glej Blaznik idr. (1970: 3–24, 29–66).

* Irena Rožman, dr. etn. in kult. antr., univ. dipl. soc., zn. sodelavka, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, Titov trg 5, 6000 Koper; irena.rozman@guest.arnes.si.

tva, predvsem za manjša upravna območja – župnije.⁴ Z njimi so izračunavali količnike rasti in gibanja prebivalstva (Berce-Bratko in Krnel-Umek 1987: 13–42; Gomiršek 1999: 89–115, 2011: 127–166; Hudales 1997; Makarovič 1982: 40–49, 1985; Pavlin 1993: 27–50, 1997: 35–54; Radanovič 1991: 32–39, 1992: 280–316; Rožman 2001a: 481–487, 2001b: 81–89, 350–379; Štuhec 1983: 124–136); demografske vzorce, trende procesov rodnosti, poročnosti, smrtnosti in migracij, njihove socialne, gospodarske in družbene vzroke in posledice (Berce-Bratko in Krnel-Umek 1987: 13–42; Gomiršek 1999: 89–115, 2011: 127–166; Hudales 1997; Knežević Hočevar 2007; Makarovič in Šircelj 1985: 9–17; Möderndorfer 1938; Pavlin 1993: 27–50, 1997: 35–54; Rožman 2001a: 481–487, 2001b: 350–379, 2003: 193–209, 2007: 135–158; Valenčič 1996: 53–63); sezono rodnosti, poročnosti in smrtnosti (Gomiršek 1999: 89–115, 2011: 127–166; Hudales 1997; Pavlin 1993: 27–50, 1997: 35–54; Rožman 2001b: 189, 2001c: 53–64, 2004: 136–141); zdravstveno in socialno sestavo prebivalstva in vzroke smrti (Möderndorfer 1938; Počkar 2008: 285–343); smrtnost otrok po različnih socialnih kriterijih in vzrokih smrti (Dolinar 1970: 107–112, 1971: 19–25; Möderndorfer 1938: 66–79; Rožman 2004: 134–150); in reproduktivno zdravje žensk (Rožman 2004: 47–57, 118–126). S podatki iz matičnih knjig so ugotavljali tudi poklicno sestavo prebivalstva in družin (Kremenšek 1968: 46–75; Počkar 2005), obravnavali so metodološka vprašanja (Berce-Bratko 1980: 135–149; Kalc 2006: 363–392; Rožman 2011: 743–756) in opisovali družinske sisteme (Gomiršek 1999: 89–115, 2011: 127–166; Hudales 1997; Verginella 1990).

Smisel številčnega gradiva je torej, da z njim »kartiramo« trende, obseg, stanje in značaj demografskih, zdravstvenih, gospodarskih in drugih pojavov v času in prostoru. To je bil tudi cilj demografske antropološke raziskave *Rodnostno vedenje v Sloveniji 1840–2002: gospodarski, družbeni in kulturni dejavniki regionalnih, socialnih in etničnih razlik rodnosti na Slovenskem etničnem ozemlju* (temeljni raziskovalni projekt J6-9285, ARRS, 2007–2009). Pri izbiri virov sem izhajala iz ugotovitev demografskih antropologov, ki na rodnostne trende in vzorce rodnostnega vedenja gledajo skozi optiko dinamičnega in med seboj na različne načine povezanega delovanja političnih, družbenih in gospodarskih procesov in sistemov med makro- in mikrosocialnim okoljem (Greenhalgh 1990: 87, 94–96). S takšno opredelitvijo so povezane tudi značilnosti virov, ki so potrebni za izvedbo raziskave: vzorce rodnostnega vedenja ljudi v starejšem zgodovinskem obdobju lahko raziščemo prek različnih vrst pisnih in statističnih virov, ki se med seboj dopolnjujejo in povezujejo, za raziskavo v bližnjem času pa jih dopolnujemo še z ustnimi viri.

Oris problema

V prispevku obravnavam omejene možnosti raziskovanja, ki so posledica *Zakona o varstvu osebnih podatkov*, saj ta ščiti osebno integriteto posameznika, njegovo pravico do zasebnosti, anonimnosti, skratka pravico do upravljanja s svojimi osebnimi podatki.⁵ Zdaj veljavni ZVOP-1-UPB1 (Ur. l. RS, št. 94/07) namreč dovoljuje, da v znanstvenoraziskovalne namene uporabimo osebne podatke samo v zbirni, anonimni obliki.

Merilo anonimnosti

Že ko načrtujemo raziskavo, moramo razmisliti, ali bomo lahko uresničevali etična načela (zaupnost, anonimnost, zasebnost, dostojanstvo, osebna integriteta), ki jih predpisujejo zakonodaja o varstvu osebnih podatkov ter strokovni oziroma profesionalni kodeksi, ki urejajo področje raziskovalne etike in zadevajo oblikovanje vzorcev (nabor informatorjev), ciljev, metod oziroma metodologije in objavo rezultatov (Ramšak 2009: 220).⁶ Kot je po De Vausu povzela Brina Malnar, »je to pri kvantitativnih raziskavah večinoma neproblematično, saj zaradi velikih vzorcev in posplošenih informacij za anonimnost zadostuje že odstranitev identifikacijskih kod anketirancev« (2010: 13). Problem nastane predvsem pri manjših (geografskih) enotah, kot je na primer anketno območje, kjer je posameznika včasih mogoče prepoznati prek mreže križanj, kar zahteva dodatno anonimizacijo podatkov (Malnar 2010: 13). Toda s primerno anonimizacijo lahko dosežemo, da se na podlagi demografskih kazalnikov, čeprav se ti nanašajo na manjši raziskovalni okoliš, osebe ne morejo identificirati. V tem kontekstu naj izpostavim dejstvo, da so tudi zgoraj navedeni avtorji (etnologi in zgodovinarji) izsledke svojih demografskih analiz objavili le v zbirni obliki. Seveda pa so za to najprej morali imeti vpogled v vire. Težava nastopi, ko sploh ne moremo dostopati do osebnih podatkov iz matičnih knjig, statusov animarum in gospodinjskih kartonov, brez katerih demografske raziskave ni mogoče opraviti.⁷

Raziskovalna demografska metoda družinske rekonstrukcije in nujnost razpolaganja z osebnimi podatki

Berce-Bratkova (1980: 135–149) je kot primer statističnih virov v etnologiji obravnavala osebne podatke iz matičnih knjig in drugih virov; z njimi »identificiramo posameznike in relacije med njimi« (1980: 138) – to pa so podatki, s katerimi

5 Isti zakon in njegov vpliv na etnološko, antropološko in folkloristično raziskovanje je nedavno obravnavala tudi Mojca Ramšak (2014).

6 Na območju župnije Velike Brusnice sem izvedla anketo Rodnostno vedenje I, *Velike Brusnice* (1998–1999), in Rodnostno vedenje II, *Velike Brusnice* (2007–2009), s katero sem zbrala podatke o reproduktivnem zdravju in rodnostnih strategijah v raziskavi sodelujočih žensk. Anketiranke so bile seznanjene s cilji raziskave, obdelavo podatkov, uporabo podatkov in njihovim uničenjem. Sodelovanje so potrdile s pisno izjavo.

7 Raziskavo je sicer mogoče opraviti z anketo, vendar so izsledki časovno omejeni s starostjo in številom sodelujočih.

4 V nadaljevanju ne gre za sistematičen, temveč vzorčni pregled opravljenih študij, ki temeljijo na analizah podatkov iz matičnih knjig.

lahko prek posameznikov izločimo izjeme, določimo pravila, najdemo vzorce in spoznamo celoto.⁸ Njeni napotki se povsem ujemajo s tistimi, ki opredeljujejo metodo družinske rekonstrukcije. Ta metoda sestoji iz več časovno precej zamudnih faz: prepisovanje, urejanje in združevanje osebnih podatkov, tj. identifikacija posameznikov in sprememb njihovih osebnih stanj na podlagi več različnih virov, saj podatki o rojstvu, poroki, smrti itd. niso zbrani na enem mestu. Slednje narekuje tudi značaj metode; njeno bistvo je namreč povezovanje podatkov o spremembah osebnega stanja posameznika, ki jih pridobimo iz rojstnih, poročnih in smrtnih matičnih knjig, statusov animarum, pa tudi iz drugih – t. i. serijskih – virov, na primer knjig birmancev, oklicev, grobnih knjig idr. (Kalc 2006: 363–392; Rožman 2011: 744–755). S temi iz različnih virov zbirno povezanimi osebnimi podatki posameznikov lahko določimo in sledimo rodnostnemu vedenju določenih generacij žensk, moških ali parov glede na njihovo starost, zakonski stan, etnično in socialno pripadnost ali veroizpoved. V tem pa je bistvo demografskega antropološkega raziskovanja, namreč identificirati trenutek, vzrok in posledice, ko se (je) rodnostni vzorec spremeni(l). Če sklenem: raziskovalna metoda družinske rekonstrukcije je izvedljiva le, če razpolagamo s *poimenskimi vitalnimi podatki oseb*, ki so vpisani v matične knjige, statuse animarum, gospodinjske kartone in druge vire.

Raziskovalna praksa

Jedro problema

Za izvedbo raziskave z metodo družinske rekonstrukcije sem potrebovala poimenske vitalne podatke, da bi jih lahko primerno obdelala in jih po analizi objavila v anonimni obliki, tj. kot demografske kazalnike. Ker imam po zakonu pravico do osebnih podatkov le v anonimni obliki, bi za območje raziskave pristojna Upravna enota Novo mesto morala najti način, da mi jih posreduje – prepíše in pripravi za analizo. Obenem je bilo to nemogoče izvesti brez mojega sodelovanja, saj je bilo podatke treba prepisati na način, da so bili uporabni za raziskavo z metodo družinske rekonstrukcije. Znanja in časa pa uslužbenci na upravni enoti, kjer hranijo matične knjige in gospodinjske kartone, po pričakovanjih niso imeli. Kot so zapisali:

Nemogoče je, da bi po metodologiji raziskovalne naloge podatke v anonimizirani obliki zbirali (prepisovali, povezovali, razvrščali in preračunavali) uslužbenci UE. Zavedamo se, da ZVOP-1 v 2. točki 17. člena določa, da se osebni podatki posredujejo uporabniku osebnih podatkov za obdelavo za zgo-

dovinske, statistično in znanstveno-raziskovalne namene v anonimizirani obliki, če zakon ne določa drugače [...], zato te naloge ne odklanjamo. Kot pa smo že navedli, je največja težava, da zaprosenih podatkov v anonimizirani obliki ni mogoče pripraviti. (Dopis UE Novo mesto)

Teh zapletov ni bilo mogoče predvideti vnaprej. Leta 2006, ko sem prijavila zgoraj omenjeni temeljni raziskovalni projekt, je ARRS prvič zahtevala utemeljitev etične primernosti temeljnih in aplikativnih (podoktorskih) raziskovalnih projektov, ki jih je začela (so)financirati leta 2007. V obrazcu ARRS-ZV-JR-PROJ-2006-III je bila tudi preglednica Etična vprašanja. Če je raziskava »odpirala občutljiva etična vprašanja, povezana s/z: etičnim vprašanjem, človekom, človeškimi biološkimi vzorci, osebnimi podatki, genetskimi informacijami, živalmi«, je ARRS od prijavitelja zahtevala pojasnilo, »da so bila vprašanja ustrezno obravnavana«. ARRS pa prijaviteljem ni posredovala navodil, kako naj ravnajo v primeru, ko za raziskavo potrebujejo osebne podatke – kakšna soglasja in dovoljenja morajo pridobiti in od koga. Zato sem sklepala, da ni ovir, zaradi katerih raziskava ne bi bila izvedljiva, in da ni v nasprotju z *Zakonom o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1* (Ur. l. RS, št. 86/04).⁹ Vsekakor je bila v skladu z določili etičnega kodeksa etnološke vede.¹⁰ Težava je tudi, da raziskovalec ne pozna vseh pravnih aktov o varstvu osebnih podatkov. Posledica tega je, da ne more vedno ustrezno presoditi, ali je raziskava izvedljiva oziroma v kolikšnem obsegu, in tudi ne ve, kako mora ukrepati, da bi razrešil kak nepredviden zaplet. Eden od razlogov za to je dejstvo, da se navadno opiramo na pretekle prakse in izkušnje, se zanašamo na svoj čut za pravičnost, prepričani smo, da je dovolj, če bomo ravnali skladno z načeli etičnega kodeksa vede. Toda v praksi se je pokazalo, da je sklicevanje na etični kodeks brezpredmetno, saj nima nikakršne pravne moči. Še v 90. letih 20. stoletja je zadoščalo zgolj zaupanje. To nazorno ugotavlja tudi Haggerty (po Malnar 2010: 19):

Etičnost raziskovanja so, zgodovinsko gledano, zagotavljali kodeksi in profesionalna drža raziskovalcev, ta sistem pa so zdaj nadomestili postopki birokratskega nadzora, kar predstavlja premik od sistema profesionalne kompetence in odgovornosti v sistem, ki temelji na predpostavki institucionalizirane nezaupanja.

Spreminjanje zakonske zaščite osebnih podatkov

Še v 90. letih 20. stoletja je matični uradnik raziskovalcu navadno dovolil vpogled v matične knjige in gospodinjske kartone, če je ugotovil, da ima uporabnik za to upravičen javni interes.¹¹ Pri tem se je skliceval na 32. člen *Zakona o matičnih knjigah – ZMatK* (Ur. l. RS, št. 16/74). Na podlagi tega člena

8 Opozorila je še na drugi pomembni vidik, tj. verodostojnost vpisov v matične knjige, saj se je način evidentiranja pomembnih dogodkov (rojstev, porok, smrti) v osnovnih dokumentih (npr. v matični knjigi) »pogosto spreminjal«, zato »ustrezni zapisi ne vsebujejo vedno vseh potrebnih podatkov« (Berce-Bratko 1980: 146). To pomeni, da je treba podatke večkrat preveriti, zlasti ko raziskava traja več let oziroma jo želimo nadaljevati in podaljšati obdobje preučevanega pojava. V njenem članku so tudi grafi, ki ponazarjajo sistem, kako povezovati podatke iz različnih podatkovnih baz.

9 V času prijave projekta je veljala ta različica *Zakona o varstvu osebnih podatkov*.

10 V slovenski etnologiji imamo sicer le predlog kodeksa (Ramšak 1996), vendar pa v praksi raziskovalci upoštevamo številna (mednarodno veljavna) pravila etičnega raziskovanja.

11 Takšno prakso mi je potrdilo več etnologinj.

se je matični uradnik odločil, da mi kot mladi raziskovalki na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani dovoli vpogled in prepis osebnih podatkov iz matičnih knjig in gospodinjskih kartonov.¹² Desetletje pozneje se je praksa zelo spremenila: sporno ni bilo samo poimensko prepisovanje vitalnih podatkov, temveč že sam vpogled v matične knjige; prepovedano je bilo videti imena in priimke vpisanih oseb, na katere so se nanašali zaznamki.

Čas med letoma 2004 in 2007 je bil za zakonsko zaščito osebnih podatkov najbolj živahen in tudi prelomen,¹³ saj so *Zakon o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1* (Ur. l. RS, št. 86/04), *Zakon o Informacijskem pooblaščenju – ZInfP* (Ur. l. RS, št. 113/05), *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o ustavnem sodišču – ZUstS-A* (Ur. l. RS, št. 51/07) in *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1A* (Ur. l. RS, št. 67/07) šele začeli veljati. Poleg teh zakonov sta v času moje raziskave zaščito osebnih podatkov v matičnih knjigah in matičnem registru urejala še *Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o matičnem registru – ZMatR-A* (Ur. l. RS, št. 39/06) in *Zakon o matičnem registru* (uradno prečiščeno besedilo) – *ZMatR-UPB1* (Ur. l. RS, št. 59/06).

Zakon o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1-UPB1 (Ur. l. RS, št. 94/07) sicer dovoljuje, da v znanstvenoraziskovalne namene upravljamo z anonimnimi osebnimi podatki. Vendar pa ne določa, na kakšen način in v kolikšnem času je državna ustanova dolžna zaprosene podatke posredovati raziskovalcu oziroma raziskovalni ustanovi. Čeprav etični kodeksi etnološke vede raziskovalcem in raziskovalnim ustanovam nalagajo odgovorno ravnanje z osebnimi podatki, sklicevanje na raziskovalno etiko pri premagovanju tovrstnih ovir ni (več) učinkovito.

Problem anonimnega posameznika

Po določbah *Zakona o matičnem registru – ZMatR-UPB1* (Ur. l. RS, št. 59/06), ta je v razmerju do *Zakona o varstvu osebnih podatkov* specialni predpis, ki določa pristojnosti in način vodenja matičnega registra, ima v osebne podatke vpogled samo posameznik, na katerega se vpis nanaša, druge osebe pa le, če imajo njegovo pisno privolitve ali zakonsko pooblastilo. Če pa oseba ni več živa in je od smrti poteklo najmanj 20 let, imajo ne glede na določbe zakona, ki ureja varstvo osebnih podatkov, pravico do vpogleda v osebne podatke tudi druge osebe, če dokažejo, da jih bodo uporabljale v znanstveno-raziskovalne namene. To pa morajo dokazati s pisnim soglasjem pokojnika oziroma njegovih ožjih družinskih članov,¹⁴ če pokojnik tega v času svojega življenja ni izrecno prepovedal. Teh pogojev pa v praksi ni mogoče

izpolniti, saj ne razpolagamo z identifikacijskimi podatki oseb, ki so bile vpisane v matične knjige in gospodinjske kartone. Navsezadnje identiteta posameznikov za demografsko raziskavo ni pomembna, potrebujemo le anonimne podatke o rojstvu, poroki in smrti in pravnih razmerjih, ki vplivajo na spremembo osebnega statusa in so relevantni za raziskavo, to pa so priznanje, ugotovitev, spodbijanje očetovstva, posvojitve ter sklenitev in prenehanje zakonske zveze.

Neobvezujoče mnenje informacijskega pooblaščenca

Ali imam pravico, da znova pogledam v izvornik *Rojstne matične knjige – RMK št. V (1902–1946)*, ki sem jo z dovoljenjem upravne enote kopirala leta 1995? Kdo mi bo posredoval podatke v anonimni obliki, do katerih imam kot raziskovalka pravico?

Na ta vprašanja je informacijski pooblaščenec podal neobvezno mnenje na podlagi 7. točke prvega odstavka 49. člena *Zakona o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1-UPB1* (Ur. l. RS, št. 94/07), 2. člena *Zakona o Informacijskem pooblaščenju – ZInfP* (Ur. l. RS, št. 113/05) in *Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o ustavnem sodišču – ZUstS-A* (Ur. l. RS, št. 51/07) ter odločil:

1. Seznanitev z osebnimi podatki, ki jih vsebujejo matične knjige in gospodinjski kartoni v obliki, ki omogoča ugotavljanje identitete posameznikov, na katere se podatki nanašajo, brez privolitve teh posameznikov *ni dopustna*. *Dopustna je zgolj seznanitev oziroma posredovanje anonimiziranih podatkov.*
2. *Izjemoma je dopustna (ponovna) seznanitev z originalnim izvodom rojstne in krstne knjige župnije [...] št. 5 za leto 1902–1945 za potrebe primerjave oziroma preverjanja podatkov.* (Spletni vir 4; poudarki v izvorniku)

Informacijski pooblaščenec je menil, da podatke lahko dobim v primeru, »če gre za *umrle* posameznike (pogojno), če je posameznik za to podal *privolitev* (ki jo je podal umrli za časa življenja ali jo poda še živeči posameznik) ali če se podatki posredujejo v *anonimni obliki*.« V mojem primeru je bila mogoča samo tretja rešitev, da mi podatke v anonimni obliki posreduje Upravna enota Novo mesto.

Informacijski pooblaščenec se je v zvezi z možnostjo vnovične seznanitve z izvornikom (*Rojstna matična knjiga V, 1902–1946*) skliceval na 4. odstavek 9. člena *ZVOP-1-UPB1* (Ur. l. RS, št. 94/07). Tako bi lahko zaradi primerjave oziroma preverjanja podatkov znova pregledala izvornik omenjene matične knjige. Informacijski pooblaščenec se je pri tem skliceval na zakonske kriterije pristojnosti, nujnosti in neprizadetosti upravičenih interesov posameznikov.

Kriterij zakonite pristojnosti se sklicuje na to, da sem znanstvenoraziskovalno nalogo opravljala pod okriljem javne ustanove, Univerze na Primorskem; glede na določbe 6. člena *ZVOP-1-UPB1* (Ur. l. RS, št. 94/07) v javni sektor uvrščamo državne organe, organe samoupravnih lokalnih skupnosti, nosilce javnih pooblastil, javne agencije, javne sklade, javne zavode, univerze, samostojne visokošolske za-

12 Leta 2007 sem prav to raziskavo nadaljevala v okviru že omenjenega temeljnega raziskovalnega projekta (J6-9285).

13 Tudi na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani so imeli kandidati težave pri odobritvi doktorske dispozicije – glej Lipovec Čebren (2011).

14 Kot ožji družinski člani so v 28. členu *ZMatR* navedeni zakonec, otroci in starši umrlega.

vode in samoupravne narodne skupnosti.¹⁵

Kriterij nujnosti se navezuje na dejstvo, da zaradi posebne metode dela raziskave drugače ne bi bilo mogoče dokončati; ni je mogoče opraviti brez osebnih podatkov v anonimni obliki.¹⁶ Za uspešno dokončanje projekta je bilo nujno dovoljenje za vnovični vpogled v *Rojstno matično knjigo V (1902–1946)*, da bi lahko staro kopijo oziroma prepis iz leta 1995 dopolnila s podatki, ki so nastali po tem letu.

Kriterij neprizadetosti upravičenih interesov posameznikov: informacijski pooblaščenec je menil, da pri obdelavi osebnih podatkov za primerjavo oziroma preverjanje podatkov, ki jih vsebuje *Rojstna matična knjiga V (1902–1945)*, upravičeni interesi posameznikov ne bi bili prizadeti, ker:

- gre za zbirko podatkov, s katero že razpolagam, saj sem fotokopije omenjene knjige za raziskavo pridobila še po stari, liberalnejši zakonodaji – to pomeni, da to ni *vnovični poseg* v zasebnost oseb, na katere se osebni podatki nanašajo, ali pa je ta poseg neznaten (npr. zaradi popravkov podatkov v fotokopijah);
- bi bili posredovani osebni podatki razkriti zelo omejenemu številu ljudi, tj. zgolj prosilki;
- bi jih uporabila zgolj za primerjavo, preverjanje, dopolnitev in popravke podatkov na fotokopijah.

Ponujena sistemska rešitev

Informacijski pooblaščenec je v mnenju zapisal še:

Pooblaščenec predlaga, da se za takšne ali podobne raziskave, za izvedbo katerih je nujno potrebna seznanitev z osebnimi podatki, izvede institucionalna pobuda (npr. s strani Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS ali Univerze na Primorskem) za *spremembo zakonodaje na tem področju*, če so za to podani tehtni razlogi in predvsem, če pri obravnavani raziskavi ne gre za osamljen primer. Kot primerna akta na tem področju se kažeta npr. v Registru predpisov Slovenije načrtovana Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o raziskovalni in razvojni dejavnosti (EVA 2006-3211-0046) in Zakon o oblikovanju enotnega visokošolskega in raziskovalno-razvojnega področja (EVA 2006-3211-0009), vendar je bil glede obeh predpisov predlagan umik iz Programa dela Vlade RS. (Spletni vir 4; poudarek v izvirmiku).

In še:

V skladu z določbami Zakona o državni statistiki (Uradni list RS, št. 45/95 in 9/01) se kot možna, vendar malo verjetna rešitev ponuja tudi uvrstitev izvedbe dela raziskave v letni program statističnih raziskovanj, ki ga za vsako leto določi predstojnik Statističnega urada Republike Slovenije v soglasju s pooblaščenimi izvajalci. Statistična raziskovanja obsegajo zbiranje, obdelovanje, shranjevanje, analiziranje in izkazo-

vanje podatkov o pomembnih množičnih pojavih z ekonomskega, demografskega in socialnega področja ter problematike varstva okolja in naravnih virov. Statistični urad Republike Slovenije ima namreč zaradi izvajanja programa statističnih raziskovanj pravico zbirati podatke iz vseh obstoječih virov, pri čemer kot poročevalske enote nastopajo nosilci uradnih in drugih administrativnih zbirk podatkov ter fizične in pravne osebe, ki so s programom statističnih raziskovanj določeni kot dajalci podatkov. V tem okviru je potrebno še omeniti, da so naloge Statističnega sveta RS, kot posvetovalnega telesa za strateška in razvojna vprašanja državne statistike, med drugim tudi razpravljanje o izhodiščih in usmeritvah programa statističnih raziskovanj ter razpravljanje o vsebini programa statističnih raziskovanj in dajanje pobud glede sprememb ali dopolnitev programa. (Spletni vir 4)

Torej vendarle obstaja sistemska rešitev?

Sklep

Prav gotovo ne moremo pričakovati univerzalno veljavnih rešitev, ki bi bile uporabne za različne vrste raziskav. Je pa zaskrbljujoče, da etični kodeksi disciplin in znanstvenih skupnosti v praksi nimajo skoraj nobene veljave, ko gre za presojo etičnosti raziskav. Etični kodeks etnološke vede namreč jasno opredeli etična ravnanja raziskovalca in med drugim poudarja zagotavljanje anonimnosti.

V konkretnem primeru je bila izvedba raziskave onemogočena, ker v skladu s sedaj veljavnim *Zakonom o varstvu osebnih podatkov* (Ur. l. RS, št. 94/07) in drugimi zakoni ni bilo mogoče priti do potrebnih virov, ki vsebujejo osebne podatke. Ta zakon pa ne določa, kako moramo raziskovalci ravnati, kadar potrebujemo osebne podatke, ki so zbrani v različnih vrstah uradnih dokumentov in jih varujejo državne ustanove. Ali te podatke smemo uporabljati brez dovoljenja posameznikov? *Zakon o varstvu osebnih podatkov* na to vprašanje odgovarja negativno. Toda ali ta isti zakon ne daje pravice, da jih lahko v znanstvenoraziskovalne namene uporabimo, če jih objavimo zbirno in anonimno? Po kakšni poti lahko pridemo do osebnih podatkov, če nimamo seznama ljudi, da bi jih prosili za soglasje? Kdo je torej pooblaščen za pripravo (prepis in ureditev) osebnih podatkov v anonimni obliki, tako da bodo uporabni, na primer, za demografsko analizo? Morda bi končno morali tudi uradno sprejeti etnološki in antropološki etični kodeks in kot znanstvena skupnost opozoriti na navedena protislovja, ki otežujejo ali onemogočajo naše delo.

Literatura

BERCE-BRATKO, Branka: Uporaba računalnika v etnologiji. V: Slavko Kremenšek in Janez Bogataj (ur.), *Poglavja iz metodike etnološkega raziskovanja 1*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, 1980, 135–149.

BERCE-BRATKO, Branka in Duša Krnel-Umek: Naselje in prebivalci. V: Duša Krnel-Umek in Zmago Šmitek (ur.), *Kruh in politika: Poglavja iz etnologije Vitanja*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1987, 13–48.

¹⁵ Nosilec oziroma izvajalec projekta dejansko nisem bila jaz kot fizična oseba, pač pa Znanstveno-raziskovalno središče Univerze na Primorskem, sama pa sem nastopala kot vodja raziskovalnega projekta.

¹⁶ Gre za že omenjeno metodo družinske rekonstrukcije, ki je osnova za izračun generacijskih kazalnikov rodnosti, s katerimi sledimo rodnostnemu vedenju in ugotavljamo razloge za spremembe na mikroravni.

- BLAZNIK, Pavle, Bogo Grafenauer, Sergej Vilfan in Fran Zwitter: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog: Zv. 1, Agrarno gospodarstvo Ljubljana*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.
- DOLINAR, Zlata: Nataliteta in otroška umrljivost v gorskem izolatu. *Biološki vestnik* 18 (1), 1970, 106–112.
- DOLINAR, Zlata: Ocena umrljivosti glede na vzroke smrti. *Biološki vestnik* 19 (1), 1971, 19–25.
- GOMIRŠEK, Tanja: Družinske strukture v luči župnijskih matičnih virov (od 1850 do 1910). V: Peter Stres (ur.), *Briški zbornik: Knjiga I*. Dobrovo: Občina Brda, 1999, 89–115.
- GOMIRŠEK, Tanja: Družina, njene strukture in strategije v današnji kožbanski župniji v obdobju od 1790 do 1920. *Goriški letnik* 35, 2011, 127–166.
- GREENHALG, Susan: Toward a political economy of fertility: Anthropological contributions. *Population and Development Review* 16 (1), 1990, 87, 94–96.
- HUDALES, Jože: *Od zibeli do groba*. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika; Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1997.
- KALC, Aleksej: O preučevanju demografije mest pred moderno statistiko s posebnim poudarkom na 18. stoletje in vprašanju urbanškega priseljevanja. *Acta Histriae* 14 (2), 2006, 363–392.
- KNEŽEVIČ HOČEVAR, Duška: Ali se Žumberčani večinoma poročajo med seboj? Primer župnije v Radatovičih. *Dve domovini* 25, 2007, 109–134.
- KNEŽEVIČ HOČEVAR, Duška: Antropološka demografija: Spodletela združitev antropologije in demografije? *Glasnik SED* 48 (1–2), 2008, 5–12.
- KREMENŠEK, Vekoslav: Matične in druge knjige kot vir za etnološko proučevanje. *Etnološki pregled* 11, 1973, 99–103.
- KREMENŠEK, Slavko: Vaščani v obmestju: Ob primeru vasi Moste pri Ljubljani. *Slovenski etnograf* 20, 1968, 46–75.
- LIPOVEC ČEBRON, Uršula: Etične komisije kot cenzor doktorskih raziskav? V: Tomaž Gregorc in Katja Kolšek (ur.), *Prihodnost znanosti: Neoliberalizem, univerza in politika sodobnega znanstvenega raziskovanja*. Novo mesto: Goga, 2011, 176–193.
- MAKAROVIČ, Marija: *Strojna in Strojanci: Narodopisna podoba koroške hribovske vasi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1982.
- MAKAROVIČ, Marija: *Predgrad in Predgrajci: Narodopisna podoba belokranjske vasi*. Kočevje: Kulturna skupnost, 1985.
- MAKAROVIČ, Marija in Milivoja Šircelj: Strojna: Zgodovinska-demografska analiza. *Prikazi in študije* 30 (1–2), 1985, 9–17.
- MALNAR, Brina: Raziskovalna etika med znanostjo, zasebnostjo in birokracijo. *Družboslovne razprave* 26 (64), 2010, 13–19.
- MÖDERNDORFER, Vinko: *Slovenska vas na Dolenjskem*. Ljubljana, 1938.
- PAVLIN, Vojko: Prebivalstvo v solkanski župniji 1835–1864 na podlagi matičnih knjig. Prvi del. *Goriški letnik* 20–21, 1993, 27–50.
- PAVLIN, Vojko: Prebivalstvo v solkanski župniji 1835–1864 na podlagi matičnih knjig: Drugi del. *Goriški letnik* 24, 1997, 35–54.
- POČKAR, Ivanka: *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov: Življenje mestnih obrtnikov od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic*. Brežice: Društvo za oživitev mesta Brežice; Krško: Valvasorjev raziskovalni center; Ljubljana: ZRC SAZU, 2005.
- POČKAR, Ivanka: Nasvidenje nad zvezdami – umiranje, smrt, pokopavanje in mrliške šege pri Ločanih. V: Alojz Rebula in Oskar Zoran Zelič (ur.), *Obsavska stoletja: Zbornik o Loki pri Zidanem Mostu ob 800-letnici župnijske cerkve sv. Helene*. Novo mesto: Goga; Loka pri Zidanem Mostu: Kulturno društvo Primož Trubar, Župnija, 2008, 285–343.
- RADANOVIČ, Sašo: Kamnica in njeni prebivalci v 17. stoletju v luči matičnih knjig. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 63 (2), 1992, 280–316.
- RADANOVIČ, Sašo: Mesto Maribor v luči matičnih knjig 17. stoletja. *Kronika* 39 (3), 1991, 32–39.
- RAMŠAK, Mojca: Etični kodeks slovenskih etnologov (predlog). *Glasnik SED* 36 (1), 1996, 33–37.
- RAMŠAK, Mojca: Etika v evropskih raziskavah. *Traditiones* 38 (1), 2009, 211–226.
- RAMŠAK, Mojca: Brezimno-sinonimna etnološka praksa varovanja osebnih podatkov in pravo. *Glasnik SED* 54 (1–2), 2014, 79–85.
- ROŽMAN, Irena: »Veliko jih mora trpeti ali pa se izseljevati ...«: Rast in gibanje prebivalstva v župniji Velike Brusnice med letoma 1840 in 1945. *Rast* 12 (55), 2001a, 481–487.
- ROŽMAN, Irena: *Spolno življenje in kultura rojstva na Dolenjskem od 2. polovice 19. stoletja do 2. svetovne vojne*. Neobjavljena doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2001b.
- ROŽMAN, Irena: Sezona sklepanja zakonskih zvez v drugi polovici 19. stoletja na Slovenskem. *Traditiones* 30 (2), 2001c, 53–64.
- ROŽMAN, Irena: Demografski trendi s poudarkom na zunajzakonski mladostniški rodnosti v Sloveniji med letoma 1900 in 1998. *Traditiones* 32 (2), 2003, 193–206.
- ROŽMAN, Irena: *Peč se je podrla! Kultura rojstva na slovenskem podeželju v 20. stoletju*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004.
- ROŽMAN, Irena: Poročne strategije župljanov Velikih Brusnic izpod Gorjancev pri Novem mestu. *Dve domovini* 25, 2007, 135–159.
- ROŽMAN, Irena: Analiza verodostojnosti zapisov v matičnih knjigah: Metodološki vidiki. *Acta Histriae* 19 (4), 2011, 744–755.
- ŠTUHEC, Marko: Prebivalstvo Ljubljane v drugi polovici 17. stoletja na podlagi matičnih knjig. *Kronika* 33 (2–3), 1985, 124–136.
- VALENČIČ, Vlado: Prebivalstvo po župnijah na Kranjskem v letih 1778 in okrog 1780. *Zgodovinski časopis* 50 (1), 1996, 53–63.
- VERGINELLA, Marta: *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije; Trst: Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici. 1990.

Anketa Rodnostno vedenje II, Velike Brusnice 2007–2009. Hrani: Irena Rožman.

Dopis Upravne enote Novo mesto. Št. 090-28/2005.

Pravilnik o uporabi arhivskega gradiva škofijskih arhivov z dne 6. 5. 2003.

Rojstna matična knjiga V 1902–1945. Hrani: Upravna enota Novo mesto.

Zakoni in drugi pravni akti

Amandma XLIV (Uradni list SRS, št. 32/89 z dne 2. 10. 1989).

Zakon o informacijskem pooblaščenju – ZInfP (Uradni list RS, št. 113/05 z dne 16. 12. 2005).

Zakon o matičnem registru (uradno prečiščeno besedilo) – ZMatR-UPB1 (Uradni list RS, št. 59/06 z dne 8. 6. 2006).

Zakon o matičnih knjigah – ZMatk (Uradni list RS, št. 16/74 z dne 4. 5. 1974).

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o matičnem registru – ZMatR-A (Uradni list RS, št. 39/06 z dne 13. 4. 2006).

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o ustavnem sodišču – ZUstS-A (Uradni list RS, št. 51/07 z dne 8. 6. 2007).

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1A (Uradni list RS, št. 67/07 z dne 27. 7. 2007).

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA (Uradni list RS, št. 30/2006 z dne 23. 3. 2006).

Zakona o varstvu osebnih podatkov – ZVOP (Uradni list RS, št. 8/90 z dne 7. 3. 1990).

Zakon o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1 (Uradni list RS, št. 86/04 z dne 5. 8. 2004).

Zakon o varstvu osebnih podatkov – ZVOP-1-UPB1 (Uradni list RS, št. 94/07 z dne 16. 10. 2007).

Spletni viri

Spletni vir 1: <http://www.stat.si/StatisticniDnevi/Docs/Radenci2011/PavlinStatistika%20in%20VOP%202.11-prispevek.pdf>, 12. 2. 2015.

Spletni vir 2: http://www.arhiv.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/predpisi_s_podrocja_arhivske_dejavnosti_v_sloveniji/, 12. 2. 2015.

Spletni vir 3: <http://nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/nadskofijski-arhiv/>, 12. 2. 2015.

Spletni vir 4: https://www.ip-rs.si/varstvo-osebnih-podatkov/iskalnik-po-odlocbah-in-mnenjih/odlocbe-in-mnenja-varstvo-osebnih-podatkov/?tx_jzvopdecisions_pi1%5BshowUid%5D=1441&-cHash=42bd9e79aedd221a3e740c44b31a9ca0, 12. 2. 2015.

Personal Data Protection Act and Difficulties with Demographic Anthropological Research

The article addresses limited possibilities for ethnological research as a result of a number of regulations that protect personal integrity of an individual and their right to privacy and anonymity – in short, the right to manage one's personal data. The problem is that the researcher is generally poorly equipped with the specific knowledge about legislation on the protection of personal data and is not familiar with all regulations pertaining to the *Personal Data Protection Act* although they may be highly relevant for the subject of the study. As a result, it is quite difficult to assess whether the research is feasible, and if so, to what extent, and which steps need to be taken in order to resolve the unforeseen problems that have arisen. It is true that the *Personal Data Protection Act* allows for the management of anonymous personal data. However, it does not specify how, and in what time frame, a state institution is obliged to provide the requested data to the researcher or research institution. These procedures, which should serve as guidelines for researchers and research institutions, are not proposed even by the ethnological code of ethics.

»NA POTI V EVROPO«

Upanje in razmišljanje o prihodnosti v Albaniji

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Izhajajoč iz številnih študij antropologije upanja, se prispevek osredinja na upanje v Albaniji, ki se producira skozi vizije ljudi o Evropi in Evropski uniji (EU). Ponavljajoča pripovedovanja oziroma »recitiranja« o Evropi in EU ritmično generirajo časovnost, ki premošča vsakdanje negotovosti in oblikuje pozitivne vizije prihodnosti. Avtorica meni, da je upanje v Albaniji kontinuirana in ponavljajoča se metoda védenja, ki premika sedanost v prihodnost.

Ključne besede: upanje, čakanje, časovnost, evropeizacija, Albanija

Abstract: Based on numerous studies in the anthropology of hope, the article discusses the concept of hope in Albania, which is produced through peoples' visions about Europe and the European Union (EU). Repeated narratives, or "recitations", about Europe and the EU rhythmically generate temporality, which bridges the daily insecurities and creates positive visions of the future. The author argues that in Albania, hope represents a continuous and repetitive method of knowledge that shifts the present to the future.

Key Words: hope, waiting, temporality, Europeanization, Albania

Dandanes se v Albaniji v javnih debatah o Evropski uniji (EU) pogosto uporablja imperativ »poti v Evropo« (*rruga drejt Europës*).¹ Ta se nanaša na proces pridruževanja Albanije EU, ki je opisan kot »dolga«, »težaven«, »poln ovir« ipd. Številnim prebivalcem Albanije je »Evropa«, ki se ideološko pogosto enači s pojmom EU, navkljub politični in fiskalni krizi, s katero se sooča že nekaj desetletij, še vedno sinonim za »razvoj« (*zhvillim*), »modernost« (*modernizimi*) in »dobro življenje« (*jeta e mirë*).

Prispevek razpravlja o pomenih Evrope in EU, kot jih v vsakdanjih pogovorih izražajo prebivalci Albanije.² Osredinja se na »razumevanje časovnosti«, ki se oblikuje v horizontih pričakovanj in možnosti artikuliranja in udejanjanja upanja v prihodnost (Jansen 2014b). V prispevku se sprašujem, kako prebivalci Albanije, predvsem obalnega mesta Vlora in obalnega kraja Himarë/Himara, v negotovosti in nezadovoljstvu nad trenutnim ekonomskim in političnim stanjem v državi³ gojijo upanje v EU kot sinonim modernosti in blaginje, kamor umeščajo svoje vizije. Ekonomsko in politično negotovost pogosto nadomeščajo z upanjem, ki ga po Hirokazuju Miyazakiju (2004) opredeljujem kot »metodo védenja«, s katero mislijo prihodnost. »Čakanje« na

priključitev Albanije EU vzpostavlja nedoločen položaj, ki prebivalcem Albanije vliva upanje (*shpresa*) in verovanje (*besa*) v boljšo prihodnost. Sprašujem se, kako ponavljajoče se oziroma »ritmične zgodbe« (Green 2012) o Evropi in EU premikajo in/ali usmerjajo preteklost in sedanost v prihodnost. Ponavljajoče se pripovedi oziroma recitacije⁴ o Evropi, EU in splošno nezadovoljstvo sogovornikov nad trenutnim političnim in ekonomskim stanjem v državi kot tudi nad stanjem duha njenih prebivalcev so opredeljeni kot strateški trenutki, v katerih posamezniki špekulirajo o prihodnosti in hkrati gradijo pogled na sedanost (glej Riles 2010).

Pomeni Evrope

Ko govorimo o pomenih Evrope, se poraja vprašanje, na kakšne načine je Evropa kot ideja in kraj pomembna v vsakdanjem življenju ljudi v Albaniji. V nasprotju z drugimi državami jugovzhodne Evrope ali t. i. Balkana so prebivalci Albanije izjemno pozitivni do pridružitve njihove države EU. Številne raziskave na Hrvaškem (Obad 2010; Schäuble 2014) in v Srbiji (Jansen 2009; Petrović 2014) kažejo, da so tamkajšnji prebivalci bolj negativni in kritični do pridružitve EU in nimajo tako pozitivnih pričakovanj. Nekoliko drugačno podoba ima EU v Bosni in Hercegovini (BiH) (Bartulović 2012; Jansen 2014a, 2014b). Tam EU mediji in politiki pogosto opredeljujejo pozitivno, a kljub temu v njej prebivalci trenutno ne vidijo upanja in rešitve za boljšo prihodnost.

4 Po Sarah Green recitacije »prestavljajo in ponavljajo stereotipne in ideološke položaje«, ki politično in družbeno locirajo posameznike v določen kraj in prostor (Green 2012: 111). Recitacije torej izhajajo iz niza stereotipnih prepričanj in izjav, ki na družbeni ravni skušajo uveljaviti neko splošno prepričanje ali »resnico«, na primer da je preteklost idilična v primerjavi s sedanostjo in da je EU sopomenka za blagostanje in ekonomski razvoj.

1 Podobno zasledimo tudi na območjih bivše Jugoslavije (Petrović 2009; Jansen 2014b).

2 Raziskava temelji na večletnem terenskem delu v južni Albaniji, predvsem v obalnem mestu Vlora in kraju Himarë/Himara. Večino intervjujev in neformalnih pogovorov, ki jih predstavljam v članku, sem opravila med letoma 2009 in 2012. Vsem sogovornikom se iskreno zahvaljujem za izkazano zaupanje in potrpežljivo odgovarjanje na številna vprašanja. Terensko delo so mi omogočila sredstva Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Prve osnutke tega prispevka sem predstavila na gostujočih predavanjih v Helsinkih ter na konferencah v Tamperah in Parizu.

3 Glede na podatke INSTAT, uradnega statističnega inštituta v Albaniji, je bila leta 2012 stopnja brezposelnosti 16,17 % (Spletni vir 1).

* Nataša Gregorič Bon, doc. dr. antr., ZRC SAZU, Inštitut za antropološke in prostorske študije, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; ngregoric@zrc-sazu.si.

S širitvijo šengenskih meja in predstavitvijo evropske med-sosedske politike se je politika EU približala vsakdanjemu življenju ljudi v Albaniji. »Svobodno gibanje« (*lëvizja e lirë*), kot številni prebivalci Albanije imenujejo prečkanje meja brez viz, ki velja od decembra 2010, ko se je Albanija pridružila šengenskemu območju, je spremenilo razumevanje njihove lokacije (glej Gregorič Bon 2013). Tedaj so mediji skorajda na dnevni ravni omenjali ime slovenske poslanke v Bruslju Tanje Fajon, ki je dala pobudo za liberalizacijo viznega režima v državi. Kot znak zahvale je lastnik enega od gostinskih objektov v Tirani tega poimenoval po njej. Poleg tega je EU na pobudo Fajonove v Tirani in drugih albanskih mestih organizirala in sofinancirala čistilno akcijo Očistimo Albanijo (*Ta pastrojmë Shqipërinë*). Prisotnost EU pa je prav tako vidna na mnogih cestnih panojih, ki naznanjajo pomen in vlogo EU pri obnovi številnih lokalnih cest in graditvi avtocest po vsej Albaniji. Evropska banka za rekonstrukcijo in razvoj sredstva EU že od leta 1996 namenja za razvoj cestne infrastrukture v Albaniji. Od tedaj pa vse do danes je obnovila ali zgradila kar 680 kilometrov cest oziroma investirala 210 milijonov evrov (Spletni vir 3).

V vsakdanjih pogovorih ljudi se pomen Evrope pogosto kaže v idejah o ekonomski uspešnosti, modernosti in gospodarsko stabilni prihodnosti, ki je utelešena v pridružitvi oziroma »vstopu« (*hyrie*) v EU. Kot opaža Armanda Hysa (2008), je v nasprotju s sedanjo ekonomsko in socialno negotovostjo v Albaniji Evropa pogosto predstavljena kot »največja struktura svobode in blaginje«. Gerda Dalipaj (2008) ugotavlja, da moramo današnje težnje in predstave o Evropi razumeti v zgodovinskem kontekstu komunističnega obdobja. Raziskovalka trdi, da so po desetletjih življenja v izolaciji na t. i. periferiji Evrope in tudi Balkana Albanci ustvarili »lirično iskanje svobode«, ki jo povezujejo s »svobodnim gibanjem« prek evropskih političnih meja (2008: 82). Dalipajeva nadaljuje, da je to »lirično iskanje« obremenjeno s komunistično dediščino, na temelju katere prebivalci Albanije vzpostavljajo »lirično iskanje modernih Evropejcev« (2008: 79–86).

Za razliko od številnih območij jugovzhodne Evrope se pomen Evrope kot ideje in kot kraja v Albaniji ni uveljavil šele po razpadu komunističnega režima leta 1991, ko so številni prebivalci na ulicah prestolnice Tirane vzklikali »Želim si Albanijo kot celotno Evropo« (*E duam Shqipërinë si gjithë Europa*), ali z začetkom »strategije širitve« EU na t. i. Zahodni Balkan leta 2005. Pojem Evrope je globoko ukoreninjen v albanski zgodovini in zgodovinopisju, ki že od obdobja komunizma širi idejo o Albancih kot neposrednih potomcih Pelasgo-Ilirov oziroma »predindoevropske populacije« (Ceka 2005), domnevno prvih avtohtonih prebivalcev Evrope. Dokaz, ki po tej teoriji potrjuje, da so Albanci najstarejši prebivalci Evrope, je albanski jezik. A medtem ko se je pomen Evrope v času komunizma navezoval predvsem na preteklost in sedanost, je dandanes postal del upajočih vizij prihodnosti.

Upanje

V zadnjem desetletju so se uveljavile številne študije, ki upanje opredeljujejo kot »koncept o in za antropološko védenje« (Zigon 2009: 253; glej tudi Crapanzano 2003; Hage 2003; Miyazaki 2004; Narotzky in Besnier 2014; Reed 2011; Zournazi 2002).⁵ Te upanja ne pojmujejo kot občutka, temveč kot metodo (Miyazaki 2004), položaj (Crapanzano 2003), držo (Zigon 2009) ali pa kot prakso (Reed 2011), ki premakne védenje v času in prostoru. Izpostaviti gre Miyazakija, ki trdi, da upanje ni emocionalno stanje, rezultat ali strateški trenutek, temveč je metoda védenja oziroma »radikalna, časovna reorientacija védenja« (2004: 5). Čeprav ni jasne razlike med željo in upanjem, ju Miyazaki obravnava kot metodološko različna. Medtem ko želja »nekoga povabi, da jo analizira«, upanje »nekoga povabi, da upa« (2004: 5). Miyazaki govori o replikaciji upanja, ki se med drugim replicira tudi v akademski raziskavi. Ker je upanje zgolj metoda védenja, ga je kot takega nemogoče analizirati. V študiju upanja na Japonskem (2003, 2006) in na Fidžiju (2004) analizira različne trenutke upanja in prikaže, kako upanje kot metoda priključuje raznolike oblike védenja. Adam Reed (2011) pa se v raziskavi pripornikov v glavnem mestu Papue Nove Gvineje Port Moresbyju osredini na enega od upajočih trenutkov, in sicer na čakanje. Slednje sproža upanje in se vanj zliva (2011: 529), saj je čakanje neločljivo od usmerjenosti v prihodnost.

Med študijami upanja v postsocialističnem kontekstu naj omenim Jarreta Zigona (2009), ki v analizi upanja v Moskvi opozarja, da ne gre razlikovati med pasivnim in aktivnim upanjem oziroma med časovno strukturo in časovno orientacijo, temveč gre slednji obravnavati kot dve plati iste »drže«. Nekoliko drugače pa Alenka Bartulović (2012) opisuje upanje v povojnem Sarajevu, kjer se Sarajevčani v trenutnem brezupu in hkrati hrepenenju po »normalnem življenju« obračajo/vračajo k preteklosti. Jansen (2014b) tovrstni brezup vidi v politizaciji, ki pa ima depolitizirajoči učinek, saj paralizira oziroma hromi politično subjektiviteto posameznikov. Ti imajo občutek, da se nikamor ne premikajo, temveč stagnirajo oziroma »stopicajo na mestu« (Jansen 2014b). Na primeru Dobrinje, naselja na obrobju Sarajeva, Jansen prikaže, kako posamezniki v neuspešnem izmikljanju državnim »rešetkam« (ang. *grids*) znotraj njih gradijo upanje proti državi, ki pa pravzaprav generira upanje za državo (Jansen 2014a). Miha Kozorog (2013) pa v študiji festivalskih krajev pokaže na odnos med upanjem in krajevno pripadnostjo organizatorjev festivalov. Po Kozorogu so festivali prizorišča upajočega trenutka, ko se občutek geografske obrobnosti pretvarja v občutek središčnosti.

Pričujoči članek je prispevek k študijam upanja v jugovzhodni Evropi in razpravlja o upanju v Albaniji, ki se producira skoz posameznikove vizije o Evropi in EU. V številnih pogovorih so se sogovorniki različnih generacij, spolov, religiozne pripadnosti in prepričanj izjemno pozitivno opredeljevali do

5 Za natančnejši pregled študij upanja glej Bartulović (2012).

Evrope in EU ter gojili splošno upanje v pridružitve ali »vs-top« Albanije v EU. Nenehno recitiranje o cilju Albanije, da se ji pridruži, ter mnogi politični in administrativni postopki (pridružitve zvezi NATO, liberalizacija viznega režima, pogajalske politike za začetek pogovorov o pridruževanju) generirajo nedoločen položaj Albanije in njenih prebivalcev, ki jih puščajo čakati pred »vstopom« v EU (*hyre ne BE*). Po Reedu (2011: 529) bi lahko čakanje pred vstopom v EU opredelila kot upajoči trenutek, ki zre v prihodnost. Pri tem je vprašanje, kako prebivalci Albanije ohranjajo svoje upanje v boljšo prihodnost, ki jo med drugim vidijo tudi v pridružitvi EU, čeprav jih je upanje pogosto razočaralo. Kot pojasnim v nadaljevanju, je upanje v Albaniji kontinuirana in ponavljajoča se metoda védenja, ki producira bodoče trenutke za védenje. Po Jamesu Fergusonu (1999) imajo upanja zgodovine. V nadaljevanju se osredinim na nekatere »upajoče trenutke« (Miyazaki 2004), ki so umeščeni v tri pomembna obdobja: obdobje komunizma (1945–1990), njegovega padca (1990–1991) ter čakanja na liberalizacijo viznega režima in statusa kandidatke za pridružitve EU (2006–danes).

Upajoči trenutki

Komunizem

V nasprotju z večino držav nekdanjega socializma (kot so države bivše Jugoslavije, Češka, Slovaška, Poljska itd.), kjer so po njegovem propadu ljudje začeli gojiti nostalgijo do obdobja socializma (glej Jansen 2014b; Todorova in Gille 2010; Velikonja 2009), prebivalci Albanije nimajo nostalgicnih občutkov in pozitivnih spominov na obdobje komunističnega režima. Za razliko od drugih marksističnih sistemov je bil albanski komunizem, ki ga je vodil Enver Hoxha, poleg komunizma v Romuniji eden najortodoksnejših režimov v Evropi, ki je Albanijo izoliral za kar nekaj desetletij. Prepoved čezmejnega gibanja, ohromitev političnih, ekonomskih in tudi osebnih stikov z drugimi državami, prepoved osebnih avtomobilov in zasebne lastnine, nadzor prebivalstva na skoraj vseh ravneh vsakdanjega življenja so bili le nekateri ukrepi avtokratskega režima, ki so vodili v nadzor državljanov tako na javni kot tudi na zasebni ravni.

Da bi komunistični režim prodril v najbolj intimno življenje ljudi, je organiziral različne kolektivne akcije, parade in ne nazadnje tudi vrste za hrano, vozovnice, dokumente ipd. Skoz tovrstne strategije t. i. »etatizacije časa« (Verdery 1996) je režim narekoval notranje, osebne ritme državljanov (glej Gregorič Bon 2008: 23). Še danes sogovorniki pogosto pripominjajo, da so bile za komunizem značilne številne vrste (*rradah*) za hrano in čakanje, s katerim je država akumulirala in insinuirala zavest o njeni moči. Smoki Musaraj (2012) v enem od svojih člankov opisuje vrste za mleko (*rradhen e qumeshtit*) v komunistični Albaniji in trdi, da je imelo to ritualno čakanje vedno nepredvidljiv izid, saj čakajoči niso vedeli, ali bodo mleko sploh dočakali. Čeprav Musarajeva čakanje v vrstah za mleko primerja s čakanjem na Godota – torej čakanje na nekaj, česar verjetno ne bo – menim, da ni bilo brezupno, temveč je ljudem vselej vlivalo novo upanje,

da bodo mleko nekega dne vendarle dočakali. Kot trdi Miyazaki (2004: 22), upanju namreč vedno sledi razočaranje, ki pa nato »spodbudi« novo upanje. Ritualno čakanje v vrstah za mleko kot tudi za druge dobrine je imobiliziralo telesa čakajočih in izpostavilo družbeno razliko med tistimi, ki čakajo, in tistimi, ki so za čakanje odgovorni – poglobilo je torej razliko med »navadnimi« državljani in politično elito (glej Verdery 1996: 83, 87).

Padec režima

Drugi trenutek upanja so množične migracije po razpadu komunističnega režima leta 1990. Študije migracij Albanijo pogosto označujejo kot »migracijski laboratorij« (King 2005), saj po nekaterih ocenah več kot tretjina prebivalstva živi v tujini (najpogostejše destinacije so Italija, Grčija, Velika Britanija in ZDA). V letih nenehnih migracij je prišlo do številnih incidentov, kot je na primer tisti iz avgusta 1991, ko se je 20.000 Albancev v upanju na boljšo prihodnost vkrvalo na tovorno ladjo, zasidrano v Draču, ki je odplula v Brindisi (glej Vullnetari 2007: 32). Potovanje je trajalo dan in pol. Ker večina potnikov ni načrtovala prebega, niso imeli s seboj niti najnujnejših potrebščin, kot sta hrana in voda. Ko so prispeli v Brindisi, so jih italijanske oblasti zavrnilo in poslale nazaj v Albanijo.⁶

Kot trdi Frances Pine (2014: 96), je migracija simbol in uresničitev upanja in vere v prihodnost, hkrati pa je reakcija na brezup in obup v sedanosti. Tudi v Albaniji so razpadu komunizma sledili množični migracijski eksodusi (leta 1990, 1991 in 1997) (glej Vullnetari 2007), ki so bili reakcija na ekonomsko in politično krizo v državi in so odražali občutek brezizhodnosti iz ekonomske in politične situacije. Migracije so bile edino upanje za boljšo prihodnost – ena od strategij, ki je usmerjena v prihodnost in uteleša upanje. Čeprav se lahko konča z razočaranjem, kot na primer migracija v Brindisi, prav to razočaranje, kot pravi Miyazaki (2004), prižiga novo upanje in usmerja sedanost v prihodnost.

Tretji upajoči trenutek bi lahko prepoznali v piramidnih investicijskih shemah, v katere so v letih 1995 in 1996 vlagali številni prebivalci Albanije. Ta dogodek je pomemben tako zaradi števila upajočih vlagateljev kot tudi zaradi političnih in družbenih posledic, ki jih je imel. V letu 1996, ko je varčevanje v piramidnih shemah doseglo vrhunec, je njihova vrednost obsegala polovico bruto domačega proizvoda (Korovilas 1999: 409). Leta 1997 so te sheme propadle, kar je skoraj sprožilo državni udar. V nemirih je bilo ubitih blizu 2.000 ljudi (Musaraj 2011). Vprašanje je, zakaj so ljudje verjeli in upali, da jim bodo piramidne sheme prinesle bogastvo. Antropologinja Smoki Musaraj (2011) v članku o Ponzijevih shemah v Albaniji navaja različne razloge. Dva od pomembnejših sta vpletenost politikov, ki so piramidnim shemam dali kredibilnost, in dejstvo, da so piramidne sheme zapolnile vrzel med komunistično avtokracijo in liberalnim

6 Leta 2012 je italijanski producent Daniele Vicari v spomin na ta dogodek posnel dokumentarni film *Sladka ladja* (ital. *La Nave Dolce*), saj je bila ladja namenjena tvorjenju sladkorja.

finančnim trgom. Musarajeva trdi, da so piramidne sheme le model za merjenje sedanjih in prihodnjih »horizontov pričakovanj« (2011: 104).

V razpravi o podobnih investicijskih shemah v Romuniji, imenovanih Caritas, Verderyjeva (1995) opozarja na splošno razsežnost in pomen piramidnih shem v posocialističnih državah, ki pa kljub dejstvu, da so si podobne, delujejo neodvisno druga od druge. Tudi ona ugotavlja, da so v vseh investicijskih shemah sodelovale politične elite in s tem državljanom dajale navidezni zgled »uspeha« (1995: 665). Podobno kot romunske bi lahko tudi albanske piramidne sheme primerjala s kargo kultom oziroma z imaginarnim svetom obilja in blagostanja (glej Verdery 1995: 651); kot je v enem od pogovorov o Evropi in EU menil tedaj 38-letni Archilea, ki prihaja z območja Himarë/Himare:

Problem je, da so ljudje ... hmmm ... ne bom rekel neumni, temveč naivni ... hmmm ... če jim oblubiš bogastvo in denar, ti bodo verjeli. Kljub temu da bodo vedeli, da se to ne bo povsem uresničilo. Le zato, ker hočejo verjeti, da bo njihovo življenje boljše, bodo verjeli.

Na moje vprašanje, ali bi lahko to vero v bogastvo povezala tudi s piramidnimi shemami v letu 1997, je Archilea odgovoril pritrdilno. Za razliko od komunističnega obdobja, ko je bilo zaradi splošne nepredvidljivosti upanje del intimnega, družinskega življenja, se je po razpadu komunizma upanje preselilo v javno sfero tržne ekonomije (glej Verdery 1995: 655).

Čakanje na EU

Podpis Stabilizacijsko pridružitvenega sporazuma med Albanijo in EU 12. junija 2006 bi lahko interpretirala kot četrti zgodovinski upajoči trenutek, ki je prebivalcem Albanije omogočil »vstop« v EU. Ta dogodek je odmeval na prvih straneh številnih dnevnih časopisov, kot je na primer *Korrieri*, katerega naslovnica je sporočala, da je »Albanija z eno nogo vstopila v EU« (Korrieri 2006); dnevnik *Standard* pa je izšel z naslovom *Evropa Albancem odpira vrata* (Standard 2006). Tedanji predsednik vlade Sali Berisha je v enem od govorov poudaril zgodovinski pomen dneva, ko se je Albanija »vrnila v Evropo po stoletju nepravilnega in nezasluženega manjšanja območja, okupacije, rasizma, etničnega čiščenja in stroge diktature, ki jo je osamila od Evrope« (Standard 2006: 2). Drugi albanski politiki so pisali o letih »trkanja na vrata Evrope«, razpravljali o »vračanju na materin kontinent« in v podpisu sporazuma videli »zgodovinski korak k napredku« (po Musha 2009: 3).

V tem obdobju je močno odmevala polemika dveh pomembnih intelektualcev, Ismaila Kadare albanskega rodu in Rexhepa Qosja kosovskega rodu. V delu *Albanska evropska identiteta* Kadare loči filo-evropski in anti-evropski val albanske zgodovine. Filo-evropsko zgodovino ponazarja albanski jezik, ki sodi v družino indoevropskih jezikov in je ena od najstarejših jezikovnih družin. Albanski jezik je eden od glavnih medijev, ki Albanijo in Albance postavljajo na zemljevid Evrope. Anti-evropsko zgodovino pa označuje

obdobje nadvlade otomanskega imperija, katerega cilj je bil »okupacija in uničenje Evrope« (Kadare 2006: 25).

Medtem ko skuša Kadare »Albanijo vrniti v Evropo« in utrditi njene »evropske korenine«, albanski književnik kosovskega rodu Rexhep Qosja v delu *Nacionalna identiteta in religiozno samorazumevanje* Albanijo postavlja na »križišče civilizacij« in poudarja, da je Albanija na križišču med »vzhodom« in »zahodom«. Qosja trdi, da ena glavnih ovir Albanije na »njeni poti v EU« ni kultura, temveč politika, ki jo zaznamujejo »ekonomska zaostalost, pomanjkanje demokratičnosti, organiziran kriminal in korupcija« (Qosja 2006; glej Gregorič Bon 2013).

Polemika Kadare – Qosja zemljevidi dvoumno lokacijo Albanije na njenem družbenem zemljevidu. Polemika, skupaj z zgodovinskimi trditvami in poročanji medijev in politike, ustvarja ponavljajočo se ritmično zgodbo o hkratni vključitvi in izključitvi v/z Evrope, na kateri se gradi upanje na pozitivno, ekonomsko in socialno stabilno prihodnost v Evropi.

Vizije Evrope

V tem poglavju v nekoliko strnjeni obliki predstavljam etnografijsko, zbrano med posamezniki, starimi od 20 do 70 let, v času terenskih raziskav v obalnem mestu Vlora in obalnem kraju Himarë/Himara med letoma 2010 in 2012. Zanimale so me predvsem njihove vizije in predstave o Evropi, EU in na splošno o lastni prihodnosti. Čeprav sem v formalnih in neformalnih pogovorih skušala zajeti mlado, srednjo in starejšo generacijo, v tem prispevku predstavljam in analiziram pogovore predvsem z mlado in srednjo generacijo, saj ima Albanija sorazmerno več mladih kot pa starejših prebivalcev.⁷ Večina sogovorcev ima srednješolsko ali univerzitetno izobrazbo. Tu naj dodam, da so bili skoraj vsi pogovori opravljeni pred množičnimi protesti proti varčevalnim ukrepom v Grčiji, zaostrovanjem odnosov med politiko Grčije in EU ter ne nazadnje pred številnimi vrnitvami albanskih migrantov v matično domovino.

Dolgoletna prijateljica Marija mi je predstavila svojo sorodnico Blerto, ki ji je bilo tedaj 25 let. Blerta prihaja iz Vlore, kjer je zaključila študij prava in je bila zaposlena v pravni pisarni. Ker je bila tedaj še samska, je živela skupaj s starši. Nekega vročega avgustovskega dne smo z Blerto in Marijo sedele v eni od mestnih kavarn v Vlora in se pogovarjale o njenih vizijah in razmišljanjih o Evropi in EU. Blerta meni, da je z zadevami o EU prek medijev seznanjena na dnevni ravni. Na moje vprašanje, kaj ji pride na misel, ko sliši novice, povezane z Evropo in EU, je Blerta odgovorila:

Za nas je to [EU] pomemben dosežek. Rojena sem v času, ko je bila država zaradi sistema [komunističnega režima] zaprta. [...] O tem so mi govorili bližnji [družina] ... EU je velik dosežek. Pomagali nam bodo tako z vidika zaposlovanja, izobrazbe, razvoja, ekonomije, torej na vseh ravneh. Sem zelo pozitivna glede EU. [...] Imam več kot pozitivni občutek. Pričakujem, da se bomo kmalu pridružili. Definitivno se bomo pridružili.

⁷ Glede na statistične podatke Unicefa je bila leta 2013 v Albaniji 6,91-odstotna smrtnost in 12,88-odstotna rodnost (Spletni vir 2).

Vez med Albanijo in Evropo po mnenju Blerte sega v prazgodovino:

Številna zgodovinska dela trdijo, da izvirmo iz Pelasgov. To je najstarejša populacija Evrope, ki so jo naseljevali še pred Iliri. To smo se učili v šoli in menim, da to znanje oblikuje pomembno podstat za nadaljnje razumevanje položaja Albanije v Evropi.

Podobno kot albanski zgodovinarji in politiki Blerta Albanijo geografsko in zgodovinsko umešča v Evropo. Pri tem se nanaša na avtorje, ki zagovarjajo neposredno povezavo med Albanci in Pelasgi. V nadaljevanju najinega pogovora je Blerta menila, da so Albanci, albanska politika in ekonomija politično žal malce preveč oddaljeni od Evrope. V nasprotju z drugimi državami Zahodne Evrope, kjer je bil razvoj postopen, se je po Blertinem mnenju Albanija liberalni demokraciji pridružila relativno »pozno«. Kot pravi, 20 let ni dovolj, da bi Albanija uspela ujeti ekonomski, politični in družbeni razvoj zahodnoevropskih držav.

Podobno razlaga tudi Spiro, ki je bil rojen leta 1953 in danes živi v Vlari. S Spirom, ki je bil nekdaj zaposlen kot ekonomist v javnem podjetju, danes pa je zasebni računovodja, sem se pogovarjala nekega oktobrskega popoldneva leta 2012:

Odraščali smo v komunističnem sistemu, ki nas je oblikoval takšne, menim, in prav zaradi tega ne moremo tako hitro spremeniti naših pogledov, mišljenj in idej, ki so nas zaznamovale v preteklosti. Pri tem imamo težave. 20 let demokracije ni prispevalo k bistveni spremembi. Če bi nas kdo primerjal z razvitimi evropskimi državami, se je naša država razvila v primerjavi s preteklostjo, ne pa v primerjavi z ostalimi zahodnoevropskimi državami, za katerimi občutno zaostajamo. Še vedno smo polni ljubosumja in gledamo, česa drugi ne delajo tako kot mi, in jih krivimo, da so oni tisti, zaradi katerih se ne premikamo naprej. Medtem pa se evropske države pomikajo naprej, saj si niso drug drugemu v napoto tako kot mi.

Spiro se tu nanaša na tedanje politične spore med strankarskima levico in desnico, ki po njegovem mnenju ne zavirajo le »poti v EU«, temveč ne posredujejo niti pravih informacij o EU. Spiro pravi, da so prebivalci Albanije dnevno »zasuti« z informacijami o EU, ki pa z golj odražajo:

Politične boje med strankami, ki imajo EU v središču svojih diskusij. Vsi [politiki in mediji] pravijo, da se moramo pridružiti EU in izpolniti pogoje, da to storimo. Vendar ritem v naši družbi še ni pripravljen na vstop v EU. Pri nas je pomembnejši politični boj za moč kot pa izpolnitev kriterijev za vstop v EU. [...] Politiki imajo slogane in stereotype [ki se nanašajo na EU], medtem ko mediji ne povejo dosti o EU. Mislim, saj govorijo in pišejo, vendar se pri tem nanašajo na [notranjo] politiko, kjer [politiki] večinoma krivijo drug drugega, da so odgovorni, na primer, za vnovično zavrnitev Albanije, da pridobi status kandidatke [za začetek pridruževanja EU]. Veliko govorijo, a ne razložijo naših šibkih točk, kako se jim izogniti in kako se boriti proti njim. [...] S tega vidika ne povejo ničesar.

S temi besedami Spiro izraža nezadovoljstvo nad nepoznavanjem politike EU. A v kritiki trenutne politične situacije, podobno kot Blerta, tudi Spiro preteklost Albanije umešča v Evropo, ko pravi:

Albanija je del stare Evrope, ne le geografsko, temveč tudi kot narod. Mi smo star narod. [...] Mi smo star narod, ki smo prispevali k zgodovini Evrope. V številnih pomembnih trenutkih, kot na primer zgodovina Skenderbega. Imamo veliko poznanih posameznikov, ki so [nekaj] prispevali k razvoju držav v zahodni Evropi ...

Blerta in Spiro podobno kot albanski politiki menita, da je »komunistična preteklost« vzela Albanijo iz Evrope in jo umestila na njeno periferijo. Njun opis po eni strani lokacijo Albanije premika iz »središča« v »periferijo«, po drugi pa premika časovnost iz preteklosti v prihodnost. Tovrstni premiki ustvarjajo ritem, s katerim skušata Blerta in Spiro postaviti določeno stopnjo predvidljivosti, ki jo med drugim vidita v priključitvi Albanije EU – po Spirovih besedah:

No, EU nima višjih davkov. Ima razvoj in mi se bomo pridružili ritmu njihovega razvoja in implementaciji zakonov, ki jih ima EU. Tu moramo upoštevati eno do dve dejstvi. Inflacija, ki je sedaj 6-odstotna, pri nas [v Albaniji] fluktuirala in lahko se podvoji. V EU pa je pravilo, ki ne dovoljuje fluktuiranja inflacije. In prav slednja je odvisna od politike posamezne države. Drugič, ne dovolijo [EU], da bi se celotni dolg države povečal do določenega odstotka, ki pri nas vedno narašča. EU ima mejo. Na primer, ko Grčija ni razglasila svojega dolga in ga je hotela prikriti oziroma ko je skušala lagati strokovnjakom EU, je bila skoraj na robu propada. [...] Po dveh letih bomo [v Albaniji] gotovo dobili status države kandidatke in morda se bomo v štirih letih pridružili EU.

V številnih pogovorih so mi ljudje pripovedovali podobne zgodbe, ki vključujejo in hkrati izključujejo Albanijo iz Evrope. Pripovedi odražajo optimistične vizije preteklosti in prihodnosti ter negativne poglede na sedanost. Tako na primer Alketa, rojena leta 1983 v Vlari, kjer trenutno živi z možem in je zaposlena kot administratorica v zasebnem podjetju, pravi:

Glede na naše razumevanje stvari nasploh smo blizu Evrope. Vendar pa življenjske razmere, kot so zaposlitev, zdravstveno in socialno varstvo, niso povsem enaki kot v Evropi. Tu mislim na vso podporo, ki jo posameznik dobi od države. Ljudje se morajo znajti sami. Ni čutiti nobene državne podpore. Vendar upam, da bo Albanija kmalu del Evrope. Ampak to je le upanje.

V nadaljevanju najinega pogovora se je Alketa pritoževala nad korupcijo in neurejeno infrastrukturo, šolstvom, socialnim varstvom, ki Albanijo oddaljujejo od Evrope. Čeprav ne pričakuje izboljšanja državne politike, meni, da bi priključitev Albanije EU pripeljala k splošnemu redu, socialni varnosti in stabilni politiki. Evropa in EU sta za številne prebivalce Albanije merili modernosti in razvoja, ki

ju skušajo doseči »na poti k EU« (*ne rrugen per Europen*). Tudi Alketa v svoji pripovedi ustvarja ritem vključitve (mentaliteta ljudi) in izključitve (ekonomija in varnost v državi) v/ iz EU, na podlagi česar goji upanje v pridružitvi EU. Čeprav lahko, kot pravi, »le upa«, Alketa pričakuje trenutek, ki še ni prišel. Njena pripoved odraža paradoks političnega. Po eni strani pričakuje izboljšanje ekonomskega in socialnega stanja v državi, hkrati pa kot edino legitimno pooblašča državno politiko, ki lahko državo reši iz ekonomske in fiskalne krize. Ta ne traja le od leta 2008, temveč že vse od razpada komunizma. Po drugi strani pa meni, da »se morajo ljudje znajti sami« in s tem predvideva določeno rešitev, hkrati pa izraža nezadovoljstvo nad državno ekonomijo in politiko. Rešitev za slednjo, podobno kot Blerta in Spiro, vidi v pridružitvi Albanije EU, ki bo nadzirala albansko politično elito in pripomogla k »premiku« situacije na bolje.

Nekoliko drugače pa je o Evropi in EU razmišljal Archilea, rojen leta 1972. Archilea je povratnik, ki se je po desetih letih življenja v Grčiji vrnil v Albanijo. Ko sva se pogovarjala, zakaj prebivalci Albanije izhod iz trenutne ekonomske in družbene negotovosti vidijo prav v pridružitvi EU, je dejal:

Ljudje mislijo, da če bodo prišli v EU, bodo vse njihove težave izginile. Mislijo, da bo EU našla rešitev za njihove težave. Menijo, da pod albansko vlado stvari ne morejo iti na bolje. Izgubili so vero v albanske politike, njihove stranke. Edini način, da gre državi na bolje, je pridružitvi EU. In to je tudi moje mnenje ...

Archilea je nadaljeval s kritiko tedanje (tj. v letu 2010) politične situacije v Albaniji:

Nič ni, česar ne bi [politični vrh] nadzirali. Vse je monopol. Ni upanja in to je problem. Edino upanje je iti ven [v tujino]. Celotna vlada pravi, da so največje sanje Albancev, ki jih bo kmalu uresničila, liberalizacija viznega režima. Mar razumeš, kaj to pomeni: »Jaz te ne morem tu hraniti, vendar ti lahko zagotovim, da boš šel lahko se nahraniti drugam.« Ali si lahko predstavljaš kaj takega po 20 letih demokracije?!

Archilea tudi upa, da bo Albanija »vstopila« v EU, vendar ne zaradi

... nas [ljudi, Albancev], temveč ker nas EU potrebuje, rabi naše delavce, saj so se evropske države začele zavedati, da imajo manj težav z delavci iz Albanije, Romunije, BiH kot pa z migranti iz Afrike ali Bližnjega vzhoda. EU razmišlja s perspektive, da so tu [v Albaniji] ljudje relativno mladi, govorijo različne tuje jezike, so kristjani [pravoslavci] oziroma če so muslimani, niso fanatiki. Poleg tega vedo, da če jih bodo zadrževali [Albancev], bodo prišli ilegalno. Zato jih je bolje kontrolirati na način, da jih spustiš medse.

V politični mobilizaciji sedanosti in njeni negotovosti, ki jo proizvajajo ekonomske in politične strukture in institucije (glej Narotzky in Besnier 2014), se Archilea oprijema prihodnosti. Vidi jo v migraciji kot strategiji izhoda iz trenutne situacije.

Med najinim pogovorom je Archilejeva žena Katina hudomušno pripomnila: »Pa saj nam ni treba vstopiti v Evropo, saj smo že tam,« in smeje dodala, da skoraj tretjina prebivalcev živi v Evropi ali drugje po svetu. Archilejevo razmišljanje o Evropi in EU ter o Albaniji in ženini pomenljivi cinizem odražata njuno nezaupanje v državo. Oba prihajata iz dvojezičnega območja Himarë/Himara, kjer govorijo grško in južno albansko narečje in so pripadniki pravoslavne religije. Oba imata Posebno izkaznico soetničnosti, ki jima je že pred liberalizacijo viznega režima leta 2010 omogočala prosto prečkanje šengenskih meja. Prav zato se v marsičem ne identificirata kot Albanca in sta kritična do albanske družbe in njene »mentalitete«. Za razliko od drugih sogovorcev menita, da je »mentaliteta« (*mentalitetin*) albanske družbe »oddaljena« od mentalitete družbe v »Evropi«. Katina pojasnjuje, da je še vedno patriarhalna in represivna, saj je v takšni družbi težko delovati v skladu z moralo:

Diktatura [komunistični režim] je pokvarila ljudi ... Živimo v patriarhalni družbi, v družbi, kjer ljudje kradejo, goljufajo in se prilagajajo močnejšemu. Tisti, ki je močan [politično in finančno], ima vedno prav. Tako kot velika riba poje malo. In če nisi velik, ne boš preživel. Tako potekajo tu stvari. Rešitev je v spremembi mentalitete. Tu ni pomembno, ali imaš vodo in elektriko ali ne, kljub temu da slednje vpliva na način življenja. Spremeniti mentaliteto pomeni spremeniti ljudi.

Podobno kot drugi sogovorniki tudi Katina vidi komunizem kot vzrok, ki je »pokvaril« mentaliteto ljudi. Pravi, da je ta bolj kot z življenjskimi razmerami (na primer dostopom do vode in elektrike) pogojena s političnim sistemom. V nadaljevanju najinega pogovora je Katina kot primer navedla vzgojo svojega tedaj štiriletnega sina:

Če želim vzgojiti sina z drugačno mentaliteto, je to zelo težko. Težko ga je vzgojiti v drugačni mentaliteti, z drugačnim pogledom na [politično] moč, na ljudi, na to, kaj je prav in kaj je narobe. Veliko je stvari, ki jih moram spremeniti, če želim, da je sin drugačen kot ostali. Prav zato je pomembno, da vzgajaš otroka v pravi in stabilni družbi, kjer je vse na mestu. A sedaj ga moram učiti, kako naj preživi v tej družbi, in ne, kako naj postane dober človek. Torej imam nalogo, da ga vzgojim, kakor želi ta družba, in ne, kot mora biti. [...] Albanci vidijo stvari na način, ki bi bil v Evropi povsem napačen, nekaj, kar [v Evropi] vsekakor ne bi smel početi in delati. [...] Problem je, da je 50 % ljudi neizobraženih, ostalih 50 pa ima mentalne težave in ne morejo shajati v tej družbi. Oziroma ne morejo delovati tako, kot je treba. Morda se motim.

Za razliko od številnih sogovorcev Katina ne pripoveduje le o politični in ekonomski krizi, temveč tudi o krizi albanske družbe nasploh:

Imamo zelo skorumpirano družbo, državo, kjer policija deluje le navidezno. Podobno deluje tudi ekonomija. Deluje po enakih pravilih: najmočnejši, s politično močjo, je najbolj skorumpiran ... Če je nekdo dobro izobražen, mora delati dobra dejanja. A zakaj potem krade, preprodaja, laže? Prav on je od-

raz družbe. To se prenaša [z enega področja na drugega]. Če daš kradljivca na politični vrh, se ne bo spremenil. Še naprej bo kradel.

Nato je Katina navedla primer svojega sorodnika, ki je na eni od amsterdamskih ulic našel televizijo in jo odnesel domov. Sorodnik ni pomislil, da bi bila televizija lahko namenjena ostarelemu paru, ki sta si dan zapolnjevala z gledanjem televizije na ulici. Ko ga je policija našla, ga ni aretirala, temveč ga je poslala k psihologu, »saj si niso znali razložiti, zakaj bi 34-letnik vzel staro televizijo z ulice,« je pojasnila Katina. Seveda je bil pozneje sorodnik v zadregi in danes niti ne pomisli, da bi storil kaj podobnega. Katina je zaključila, da celotna albanska družba potrebuje podobno terapijo kot njen sorodnik.

Podobno kritično razmišlja tudi moja dolgoletna prijateljica in predavateljica na Univerzi v Vlōri. Anila je humanistka, ki vzrok za izkrivljeno mentaliteto vidi v dolgoletni politiki. Ta je iz absolutne diktature prešla v »radikalni neoliberalizem«, ki se v Albaniji kaže »v razpršenih, manjših diktaturah«. Politika je po njenem mnenju pronicala v vse pore albanske družbe. Prav to pa je vanjo zasejalo duh konformizma in apatije:

Na primer, če pogledamo zakone ... ni zakon, ki se ga bojiš, temveč je [politična] stranka, ki se je bojiš. Na primer, ko so se v Skadru ponovile poplave, ki so bile še hujše kot v januarju 2011, so ljudje razmišljali v smislu: »Oh, Bog nas kaznuje!«, »Oh, le kaj bi še vlada lahko storila več, kot nam ponudila prvo pomoč.« Ljudje ne protestirajo proti vladi, ki ni storila nič v zadnjih desetih mesecih. So mar neumni? Ne, ne želijo izgubiti služb in razmišljajo: »Moja hiša je uničena, naj izgubim tudi službo?« Kaj to pomeni? Nekoč je bila diktatura, sedaj je več malih diktatur. V tem prostoru [v Albaniji] ni bilo nikoli dovoljeno drugačno mišljenje, celo po letu 1990. [...] V sebi moramo iskati drugačno mišljenje in drugačne rešitve. Sedaj pa je tako, da tisti, ki ima moč, je absoluten. To je problem. To je problem tistih zgoraj, vlade. Ta problem je vsepovsod, kajti to je razmišljanje z močjo: »Jaz imam moč, jaz sem absoluten.« In nihče ne sme oporekati. In tako je na univerzi, v šolah, povsod ...

Anila ne pričakuje, da se bo situacija spremenila, saj če bo »večina ljudi še naprej govorila, da ni kaj storiti in da se morajo prilagoditi družbi, potem ni več upanja. Ni več upanja ...« Ko sem jo vprašala, kaj namerava storiti proti taki situaciji, je odgovorila: »Ne vem, nameravam le govoriti, kolikor pač zmorem.« Anila je namreč aktivna uporabnica družabnih omrežij, kjer dnevno izraža svoje mnenje o politični in družbeni situaciji v Albaniji in drugod v jugovzhodni Evropi.

Ponavljajoče se pripovedi sogovornikov, ki kritizirajo trenutno politično, ekonomsko in družbeno stanje v Albaniji, ustvarjajo neprestano drsenje od pasivnega do aktivnega upanja in nazaj (glej Zigon 2009). Po Zigonu (2009: 266–267) prav to »preigravanje« od časovne strukture oziroma pasivne države posameznikov pa do časovne orientacije ozi-

roma delovalnosti⁸ upanju daje dinamičnost. Kljub temu je omenjena dinamika upanja ujeta v »državne rešetke« (glej Jansen 2014a), ki spodbuja čakanje. Tako je, na primer, Anila kljub trenutni besedni aktivnosti na družabnih omrežjih še vedno ujeta v primež »državnih rešetk«, ki narekujejo čakanje – kot je na primer čakanje na vstop v EU. Podobno tudi Katina kljub občutku družbene represije skuša svojega sina vzgajati v skladu z lastno moralno presojo, hkrati pa se zaveda, da ga bo morala vzgojiti tudi za delovanje v sodobni albanski družbi.

Sklep

Ponavljajoče se recitacije o Evropi in EU v medijih, političnem in akademskem diskurzu kot tudi v pogovorih ljudi proizvajajo časovni ritem, v katerem se oblikujejo pozitivne vizije prihodnosti. Vsakdanje negotovosti, s katerimi se soočajo sogovorniki, so kompleksni in konceptualni prostor, v katerem ljudje gojijo upanje v boljšo prihodnost, ki je poudarjena in kratkoročna (glej Guyer 2007). Ko se ljudje polaščajo in na novo opredeljujejo hegemonске diskurze o EU, ustvarjajo razumevanje časa, prostora in samih sebe.

Na podlagi zgodovinopisja, ki priča o evropski zgodovini albanskega naroda, pa tudi na sedanjih občutkih negotovosti sogovorniki nenehno špekulirajo o prihodnosti. Njihovo upanje je v bodočem trenutku, ki vključuje pričakovanje tistega, »kar še ni prišlo, oziroma tistega, kar še ni postalo« (Miyazaki 2004: 9). Evropa je prostor, ki ustvarja upanje in pričakovanje blagostanja.

Nenehne recitacije o nezadovoljstvu nad trenutnim političnim stanjem v državi odražajo paradoks političnega (Jansen 2014b), ki pa se v Albaniji kaže na nekoliko drugačen način kot v povojni BiH. V nasprotju z Jansenovimi sogovorniki v Dobrinji sogovorniki iz Vlore in Himarë/Himare nimajo občutka, da »stopicajo na mestu«, temveč menijo, da se stvari vendarle premikajo, pa čeprav ne vedno v smer, ki bi si jo želeli. V številnih pogovorih po eni strani izražajo nezadovoljstvo nad državo, ki dovoljuje korupcijo in prekupčevanje ter ne skrbi za socialno in ekonomsko varnost državljanov. Po drugi strani pa državo razumejo kot odgovorno za državljane in od njene politike pričakujejo, da bo izboljšala standard življenja. Tudi v Albaniji bi lahko govorili o politizaciji, ki ima depolitizirajoči učinek in namesto političnega delovanja spodbuja čakanje. A slednje je za razliko od čakanja v BiH optimistično, saj vidi v svetlo prihodnost.

Opisani trenutki upanja, ki z novim razočaranjem vedno znova prižgejo novo upanje, pripovedujejo o dejanskem ali fizičnem čakanju (vrste za mleko v obdobju komunizma, vrste za vizo po njegovem razpadu) ali pa o občutku čakanja (na liberalizacijo viznega režima, priznanje statusa kandidatke, pridružitve EU). Oba načina čakanja imobilizirata telesa čakajočih in akumulirata osrednjo moč države ali EU. Tovrstno ritualno čakanje je dvoplastno, saj po eni strani poudarja razlike med čakajočo Albanijo in EU kot odgovor-

8 Ang. agency.

no za čakanje, po drugi pa med čakajočimi prebivalci Albanije in državo kot odgovorno za čakanje.

Brisanje in hkrati nastajanje evropskih političnih meja spreminja geopolitični in družbeni zemljevid Evrope ter vpliva na to, kako ljudje vidijo določene lokacije »znotraj« ali pa »zunaj« Evrope (glej Gregorič Bon 2013). V enem od svojih prispevkov (Gregorič Bon 2013) sem podrobneje prikazala, kako nenehno drsenje Albanije po geopolitičnem in družbenem zemljevidu generira njeno t. i. »relativno lokacijo« (Green 2005, 2012). Ko sogovornici pripovedujejo o trenutnem ekonomskem, političnem in družbenem stanju v Albaniji, je ta lokacija pogosto na obrobju (Albanija je »neposredna zunanost« Evrope), po drugi strani pa je, v zgodovinskih zapisih, Albanija postavljena v središče Evrope in opisana kot »zibelka evropske civilizacije«. Z ritmom vključevanja in izključevanja v in iz Evrope oziroma v omenjenih ritmičnih pripovedih o preteklosti in sedanjosti albanski sogovornici vzpostavljajo določeno stopnjo predvidljivosti. Številni med njimi imajo občutek, da se pomikajo naprej po in na »poti v Evropo«, pa čeprav »počasi« oziroma »s težavo«. S tem kažejo na tirnice svojih vizij, ki se v trenutni ekonomsko nestabilni sedanjosti napajajo z upanjem v stabilnejšo prihodnost.

V »liričnem iskanju« Evrope številni zgodovinarji v Albaniji na novo interpretirajo preteklost, zato da bi državi in hkrati državljanom zagotovili prihodnost. Zdi se, da je sedanjost opredeljena s preteklostjo in prihodnostjo. Zanimivo je dodati, da ima albanski jezik kar sedem oblik preteklika in sedem oblik prihodnjika, a le eno obliko sedanjika.

Prispevek je predstavil in analiziral časovno dimenzijo procesa evropeizacije na vsakdanji ravni, ki poraja strategije upajoče prihodnosti. Njegov namen je prikazati upanje kot metodo, s katero sogovornici ustvarjajo védenje in vizije. Želela sem prikazati, kako upajoči in optimistični so sogovornici iz Vlore in Himarë/Himare glede svoje prihodnosti. Ker se po Miyazakiju upanje vselej replicira tudi v akademskem diskurzu, v tem prispevku repliciram upanje svojih sogovornikov. Kot se glasi tudi albanski rek: »*Shpresa vdes e fundit*« – »upanje umre zadnje«.

Literatura

BARTULOVIĆ, Alenka: Neskončnost pojvne »rekonstrukcije« Sarajevo med čakanjem in upanjem. *Etnolog* 22, 2012, 129–145.

CEKA, Neritan: *The Illyrians: To the Albanians*. Tirana: Migjeni, 2005.

DALIPAJ, Gerda: The otherness outside and within: The challenge of shaping and manifesting a new image of the other and of the self in post socialist Albania. V: Elena Marushiakova (ur.), *Dynamics of national identity and transnational identities in the process of European integration*. Newcastle: Cambridge Scholars Press, 2008, 76–87.

CRAPANZANO, Vincent: Reflections on hope as a category of social and psychological analysis. *Cultural Anthropology* 18 (1), 2003, 3–32.

FERGUSON, James: *Expectations of modernity: Myths and meanings of urban life on the Zambian Copperbelt*. Berkeley: University of California Press, 1999.

GREEN, Sarah F.: *Notes from the Balkans: Locating marginality and ambiguity on the Greek-Albanian border*. Princeton: Princeton University Press, 2005.

GREEN, Sarah F.: Reciting the future: Border relocations and everyday speculations in two Greek border regions. *HAU: Journal of Ethnographic Theory* 2 (1), 2012, 111–129.

GREGORIČ BON, Nataša: *Prostori neskladij: Etnografija prostora in kraja v vasi Dhërmi/Drimades, Južna Albanija*. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.

GREGORIČ BON, Nataša: Iz postkomunistične »tranzicije« na »prag Evrope«: Evroorientalizmi v južni Albaniji. *Traditiones* 42 (1), 2013, 29–44.

GUYER, Jane I.: Prophecy and the near future: Thoughts on macroeconomic, evangelical, and punctuated time. *American Ethnologist* 34 (3), 2007, 409–421.

HAGE, Ghassan: *Against paranoid nationalism: Seraching for hope in a shrinking society*. Sydney: Pluto Press, 2003.

HYSA, Armanda: The religious identity of Albanians and the European integration. V: Elena Marushiakova (ur.), *Dynamics of national identity and transnational identities in the process of European integration*. Newcastle: Cambridge Scholars Press, 2008, 76–87.

JANSEN, Stef: After the red passport: Towards an anthropology of the everyday geopolitics of entrapment in the EU's immediate outside. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 15 (4), 2009, 815–832.

JANSEN, Stef: Hope for/against the state: Gridding in a besieged Sarajevo suburb. *Ethnos* 79 (2), 2014a, 238–260.

JANSEN, Stef: On not moving well enough: Temporal reasoning in Sarajevo yearnings for »normal lives«. *Current Anthropology* 55 (S9), 2014b, S74–S84.

KADARE, Ismail: *Identiteti Evropian i Shqiptareve*. Tiranë: Onufri, 2006.

KING, Russel: Albania as a laboratory for the study of migration and development. *Journal of Southern Europe and the Balkans (Special Issue: New Perspectives on Albanian Migration and Development)* 7 (2), 2005, 133–155.

KOROVILAS, James: The Albanian economy in transition: The role of remittances and pyramid investment schemes. *Post-Communist Economies* 11 (3), 1999, 399–415.

KOZOROG, Miha: *Festivalski kraji: Koncepti, politike in upanje na periferiji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2013.

MIYAZAKI, Hirokazu: The temporalities of the market. *American Ethnologist* 105 (2), 2003, 255–265.

MIYAZAKI, Hirokazu: *The method of hope: Anthropology, philosophy and Fijian knowledge*. Stanford: University Press, 2004.

MIYAZAKI, Hirokazu: Economy of dreams: Hope in global capitalism and its critiques. *Cultural Anthropology* 21, 2006, 147–172.

MUSARAJ, Smoki: Tales from Albarado: The materiality of pyramid schemes in postsocialist Albania. *Cultural Anthropology* 26 (1), 2011, 84–110.

MUSARAJ, Smoki: *Alternative publics: Reflections on marginal collective practices in communist Albania*. V: Andreas Hemming, Gentiana Kera in Enriketa Pandalejmoni (ur.), *Albania: Family, society and culture in the 20th century*. Dunaj in Berlin: LIT Verlag, 2012.

MUSHA, Julija: *The other Europe: Locating Albania in contemporary European discourse*. Doktorska disertacija. Faculty of the Graduate School of the University of Minnesota, 2009.

NAROTZKY, Susana in Niko Besnier: *Crisis, value, and hope: Rethinking the economy: An introduction to supplement 9*. *Current Anthropology* 55 (S9), 2014, S4–S16.

OBAD, Orlanda: *The importance of being central European: Traces of imperial border(s) in Croatian accession to the EU*. COST Action IS0803 Referat predstavljen na delovnem sestanku 4, COST IS0803 v Herzliji (Izrael), 2010.

PETROVIĆ, Tanja: *Dolga pot domov: Reprezentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2009.

PETROVIĆ, Tanja: *Introduction: Europeanization and the Balkans*. V: Tanja Petrović (ur.), *Mirroring Europe: Ideas of Europe and europeanization in Balkan societies*. Leiden in Boston: Brill, 2014, 3–19.

PINE, Frances: *Migration as hope: Space, time, and imagining the future*. *Current Anthropology* 55 (S9), 2014, S95–S104.

QOSJA, Rexep: *Realiteti i shpërfillur*. Tiranë: Toena, 2006.

REED, Adam: *Hope on remand*. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 17, 2011, 527–544.

RILES, Annelise: *Is the law hopeful?* Cornell Law Faculty Working Papers, št. 68, 2010.

SCHÄUBLE, Michaela: *Narrating victimhood: Gender, religion and the making of place in post-war Croatia*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2014.

TODOROVA, Maria and Zsuzsa Gille (ur.): *Post-communist nostalgia*. New York in Oxford: Berghahn Books, 2010.

VELIKONJA, Mitja: *Lost in transition: Nostalgia for socialism in post-socialist countries*. *East European Politics and Societies OnlineFirst* 20 (10), 2009, 1–17.

VERDERY, Katherine: *Faith, hope and Caritas in the land of pyramids: Romania, 1990 to 1994*. *Comparative Studies in Society and History* 37 (4), 1995, 625–669.

VERDERY, Katherine: *The “etatization” of time in Ceaușescu’s Romania*. V: Katherine Verdery (ur.), *What was socialism and what comes next?* Princeton: Princeton University Press, 1996, 82–90.

VULLNETARI, Julie: *Albanian migration and development: State of the art review*. IMISCOE Working Paper, št. 18, september 2007.

ZIGON, Jarrett: *Hope dies last: Two aspects of hope in contemporary Moscow*. *Anthropological Theory* 9 (3), 2009, 253–271.

ZOURNAZI, Mary: *Hope: New philosophies for change*. Annandale: Pluto Press Australia, 2002.

Časopisna vira

KORRIERI: *Shqipëria më një këmbë në BE*. *Korrieri*, 12. 6. 2006, 1.

STANDARD: *Evropa hap dyert për Shqiptarët*. *Standard*, 12. 6. 2006, 1–2.

Spletni viri

Spletni vir 1: <http://www.instat.gov.al/en/themes/labour-market.aspx>, 24. 3. 2015.

Spletni vir 2: http://www.unicef.org/infobycountry/albania_statistics.html, 24. 3. 2015.

Spletni vir 3: *SCONOSCIUTO, Lucia: Paving the road to Albania’s regional integration: Report for the European Bank for Reconstruction and Development, 2015*; <http://www.ebrd.com/news/2015/paving-the-road-to-albanias-regional-integration-.html>, 24. 3. 2015.

“On the Way to Europe”: Hopes and Reflections about the Future in Albania

The paper analyzes the significance of Europe and the European Union (EU) as is expressed in the daily conversations of Albanian citizens. It focuses on the so-called “perception of temporality” that is formed within the horizons of expectations and the possibility to articulate and actualize the hope for the future. The article explores how Albanian citizens, and inhabitants of coastal towns Vloara and Himarë/Himara in particular, who live in uncertainty and are dissatisfied with the current economic and political situation in their country, keep their hope to join the EU alive. For them, the EU represents an imperative of modernity and prosperity in which they project their visions. Their current economic and political uncertainties are thus frequently substituted with hope (here defined as the “method of knowledge” after Hirokazu Miyazaki; 2004) through which they conceptualize their future. This “wait” for Albania’s accession to the EU generates a precarious position that inspires the people of Albania with hope (*shpresa*) and a belief (*besa*) in a better future. The text explores how repeated, “rhythmic narratives” about Europe and the EU shift and/or channel the past and the present into the future. Repeated statements about Europe and the EU, in addition to the overall dissatisfaction with the current political and economic situation in the country and with the state of mind of its citizens, are defined as strategic moments within which individuals speculate about the future, and simultaneously construct their perception of the present. The study shows that the people living in Vloara and Himarë/Himara are hopeful and optimistic about their future.

OCCUPA, RESISTE Y PRODUCE!

Delavski prevzemi podjetij v Argentini in Sloveniji

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Prispevek obravnava delavske prevzeme podjetij v Argentini in poskuse delavskih prevzemov oziroma ustanavljanja delavskih zadrug v Sloveniji. Predstavljeni so politični in ekonomski vzroki za nastanek zadrug v obeh državah, organizacija ter zakonska in ideološka podlaga združništva. Avtorice in avtor primerjajo zasedene in oživljene tovarne v Argentini z zadrugami v Sloveniji in ugotavljajo, zakaj se argentinska in slovenska izkušnja navkljub podobnim gospodarskim, socialnim in finančnim težavam med seboj razlikujeta.

Ključne besede: delavski prevzemi, delavska participacija, zadruga, nova družbena gibanja, gospodarska kriza, zasedene in oživljene tovarne, Argentina, Slovenija

Abstract: The text provides an insight into workers' factory takeovers in Argentina, and workers' attempts at takeovers and the establishment of worker cooperatives in Slovenia. It analyzes political and economic causes for the creation of cooperatives in each country, as well as the organizational structure and the legal and ideological bases of the cooperative system. After comparing recuperated companies in Argentina with cooperatives in Slovenia, the authors try to determine the reasons for the difference of the Argentinian and the Slovene experience in spite of their similar economic, social, and financial problems.

Key Words: workers' factory takeovers, worker participation, cooperatives, new social movements, economic crisis, recovered factories, Argentina, Slovenia

Uvod¹

Obdobja finančnih kriz so kot katalizator družbenih oziroma sistemskih napak, ki se lahko odražajo v povečevanju brezposelnosti, prekarnosti, slabljenju sistemov družbene solidarnosti, prilaščanju skupnega premoženja, širitvi črnega trga, korupciji itd. Nepravilnosti v sistemih so najbolj vidne prav v času kriz in nas spodbujajo k razmišljanju o potrebnih popravkih obstoječega sistema, če že ne k njegovemu spreminjanju. Zadnja globalna finančna in gospodarska kriza je na rob preživetja pahnila ljudi z družbenega dna – povsod po svetu, tudi v Argentini in Sloveniji.

V Argentini je po finančnem zlomu in protestih 19. in 20. decembra 2001 prišlo do številnih delavskih prevzemov podjetij in ustanavljanja delavskih zadrug.² Okrog deset let pozneje je do podobnih, čeprav bolj ali manj neuspešnih poskusov prišlo tudi v Sloveniji. V prispevku ugotavljamo, zakaj in kako se je to zgodilo v Argentini ter zakaj in kako se to je oziroma se ni zgodilo v Sloveniji. Obravnavamo politične in ekonomske vzroke za nastanek zadrug; organizacijo, zakonsko in ideološko podlago združništva ter primerjamo konkretne zadruga v Argentini in Sloveniji. V zaključku podajamo nekaj opazanj o podobnostih in razlikah argentinske in

slovenske izkušnje. Namen prispevka je predvsem kritično ovrednotiti sedanjo situacijo in spodbuditi razmišljanje o alternativnih možnostih reševanja (vsaj nekaterih segmentov) gospodarske (in družbene) krize.³

Politični in ekonomski vzroki za nastanek delavskih zadrug v Argentini

V začetku 90. let so neoliberalne reforme (glej Spletni vir 1), ki jih je sprejela argentinska vlada, »navidezno delovale« (Ginieniewicz 2005: 234). Mednarodni denarni sklad (MDS), Svetovna banka, Medameriška razvojna banka in države G7 so hvalile program, ki naj bi bil ekonomski model za države tretjega sveta (Petras in Veltmeyer 2003: 68). »Leta 1997 pa so varčevalni ukrepi, ki so jih zahtevale mednarodne organizacije, vodili v drastično zmanjšanje socialnih izdatkov«, kar je »povečalo revščino in brezposelnost« (Ginieniewicz 2005: 234). Visoko gospodarsko rast v Argentini so, paradoksalno, spremljali »visoka stopnja brezposelnosti, nizke plače, neenakomerna porazdelitev bogastva in zmanjševanje sredstev za javno izobraževanje« (Ginieniewicz 2005: 234). Kot glavni razlog regresije bi lahko navedli prav neoliberalno strukturo moči in politike, ki je olajšala ropanje gospodarstva, korupcijo in večanje dolga (Petras in Veltmeyer 2003: 68). Glavne spremembe so bile sprejete v času predsedovanja Carlosa Menema in gospodarskega ministra Dominga

1 Članek je predelana seminarska naloga, ki je nastala pod mentorstvom dr. Uršule Lipovec Čebren pri predmetu Etnologija Amerik na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Vsebina članka temelji na branju literature in analizi množičnih medijev.

2 Delavske zadruga oziroma kooperative so podjetja, v katerih so vsi zaposleni hkrati tudi lastniki in so vodena po demokratičnih načelih.

* Anja Moric, univ. dipl. polit., dr. štud. polit., Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, štud. etn. in kult. antr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta (FF UL); anjamoric@gmail.com. Borut Žerjal, štud. zgod., etn. in kult. antr., FF UL; Kaja Cigut, Urša Koveš, Maša Demšar Fila in Mirjam Zelenc, štud. etn. in kult. antr., FF UL.

3 Združništvo je v zadnjih letih vzbudilo zanimanje nekaterih slovenskih etnologov in antropologov, na primer Petra Simoniča (2013), solidarnosti v času družbenih kriz pa je bila posvečena tudi številka revije *Ars & Humanitas* (Simonič 2014).

Cavalla. Menem je državo odprl za tuje kapitalske tokove in trgovino, povečal fleksibilnost trgov delovne sile, privatiziral državna podjetja in sistem socialne varnosti ter vezal peso⁴ na dolar. S tem je želel nadzorovati inflacijo in zagotoviti varnost za tuje investitorje (Harvey 2012: 139).

Posledice sprememb so se pokazale že po nekaj tednih, ko je argentinski bančni sistem izgubil kar 18 % svojih depozitov. Ekonomska rast je začela strmo padati in začel se je ogromen odtok kapitala. Povečali sta se nezaposlenost in revščina, dolg Argentine se je več kot podvojil (Harvey 2012: 139–140). Prišlo je do finančnega zloma in gospodarske krize (Petras in Veltmeyer 2003: 76) ter transferja »virov iz javnega sektorja v majhne zasebne skupine« (Ginieniewicz 2005: 235). Povečanje uvoza zaradi prostega trga in zavračanje nacionalne industrije sta pripeljali do bankrotov; sprememba proizvajalcev v uvoznike in trgovce je bila zadnja možnost delodajalcev (Eduardo Basulado po Petras in Veltmeyer 2003: 78). Vse to je vodilo v finančno krizo leta 2000 in 2001 ter včasno ustavitve ekonomskih aktivnosti (Spletni vir 1). »Čeprav je bilo skoraj vse državno premoženje privatizirano, si je Argentina nabrala velikanski zunanji dolg, ki ga leta 2002 ni bila več sposobna odplačevati« (Ginieniewicz 2005: 235). Do 6. januarja 2002 je novi predsednik Duhalde ukinil vezavo pesa na dolar, s čimer je razvrednotil peso. Zamrznil je vse račune, na katerih je bilo več kot 3.000 dolarjev (ta ukrep je bil znan kot *corralito*), dolarske depozite obravnaval, kot bi bili peso, in s tem prihranke zbil na tretjino vrednosti. Posledice so bile gromozanske in so spodbudile družbene nemire. Nezaposlenost je še naprej rasla, prihodki so se znižali (Harvey 2012: 140).

MDS je poskušal Argentino izvleči iz krize z ukrepi, kot je nižanje državne potrošnje, in z dodatnimi odpuščanji, s čimer je nezaposlenost še povečal. Horst Kohler, predsednik MDS, je krivdo zvalil na Argentino, kot da desetletna vpletenost MDS v argentinsko politiko in gospodarstvo ni igrala nobene vloge. Pokazal se je imperializem držav G7 in MDS. Te odnose bi bilo mogoče primerjati s kolonialnimi (Petras in Veltmeyer 2003: 86–87). Prišlo je do množičnih uporov. Do začetka julija 2002 so bile ulice polne protestnikov, kriminal je bil v porastu, blokirali so avtoceste, obubožani upokojenci in nekdanji srednji razred so se združevali ter zahtevali padec režima in celotnega političnega razreda (Petras in Veltmeyer 2003: 87).

Zaradi popolnega zloma argentinskega neoliberalnega modela se je pojavilo več alternativnih modelov razvoja, kot sta načrta Phoenix in Prometheus (Petras in Veltmeyer 2003: 100). Za novoizvoljenega predsednika Nestorja Kirchnerja je bila maja 2003 prioriteta financiranje treh milijonov javnih delavcev in zmanjšanje brezposelnosti. Združenja brezposelnih delavcev so se zato odločila, da za tri mesece ustavijo militantna soočenja in s tem režimu ponudijo priložnost, da vzpostavi družbene in gospodarske strategije (Petras in Veltmeyer 2003: 107–108).

Zasedene in oživiljene tovarne in nova družbena gibanja v Argentini

Opisane neoliberalne gospodarske reforme so tako posegle v argentinsko družbo, da je v njej prišlo do občutnih premikov. Nastala so »nova družbena gibanja« kot reakcija na »zastarele politične strukture« (Ginieniewicz 2005: 236) ter na »obubožanje in družbeno dekadenco« (Ginieniewicz 2005: 239). Najpomembnejša so *piqueteros*, ljudska zborovanja sosesk, in *fabricas recuperadas*, zasedene in oživiljene tovarne.⁵ V tem poglavju se bomo osredinili predvsem na zasedene in oživiljene tovarne, vendar pa najprej nekaj besed namenimo še drugim gibanjem.

*Piqueteros*⁶ je gibanje brezposelnih, ki protestirajo z blokado pomembnih cest in ovirajo pretok blaga.⁷ Gre za transformacijo tradicije delavskega boja za potrebe nezaposlenih, to je odpuščenih delavcev ali ljudi, ki zaradi gospodarskih razmer ne morejo dobiti službe (Colectivo Situaciones 2002: 96). Pri tem gibanju ne gre le za blokade cest, temveč tudi za odločanje po načelih neposredne demokracije, kar onemogoča (čeprav ne vedno) prevlado neke skupine znotraj tega heterogenega gibanja oziroma »multitude« (Hardt in Negri, po Khorasane 2005: 78). Gibanje se je začelo leta 1996, čeprav je takšna oblika protesta obstajala že prej. Zahteve *piqueterosov* so bile prenehanje državne represije, podpora brezposelnim, hrana, zdravstvena oskrba in zagotovitev delovnih mest (Spletni vir 2).

V gibanju *piqueteros* so se razvile bolj in manj radikalne skupine. Med radikalnejše spada t. i. *Movimiento de trabajadores desocupados* (MTD) – Gibanje nezaposlenih delavcev, med katerimi je najbolj znan MTD Solano iz revnega predmestja Buenos Airesa. V MTD uresničujejo popolno avtonomijo, neposredno in horizontalno odločanje ter različne projekte, kot so mikropodjetja in delavnice za politično razmišljanje. Njihov slogan je »upor kot ustvarjanje« (Khorasane 2005: 60–61).

V gibanju *piqueteros* sodelujejo najbolj izključene skupine državljanov (torej predvsem nezaposleni), vendar pa se je s finančnim zlomom leta 2001 upor razširil tudi na srednji sloj. Ukrepi vlade, kot sta zamrznitev bančnih računov in ukinitve vezave pesa na ameriški dolar (kar je sprožilo inflacijo), so namreč prizadeli predvsem ta sloj. Njegovi pripadniki so se uprli s tradicionalno obliko protesta v Latinski Ameriki – *cacerolazom*, tj. z udarjanjem z lonci in ponvami. Protesti so dosegli vrh 19. in 20. decembra 2001, ko so ljudje iz nižjega in srednjega sloja, *piqueteros* in *cacerolazos*, skupaj protestirali in se borili s policijo na trgu Plaza de Mayo pred

5 Besedno zvezo *fabricas recuperadas* (ang. *recovered factories*) smo v slovenščino prevedli kot zasedene in oživiljene tovarne.

6 Ime prihaja iz angleškega izraza *picket*, ki označuje stavko, pri kateri se delavcem, ki ne stavkajo, onemogoča vstop v tovarno ali pa stran kam vstop v trgovino.

7 Zanimiv intervju s *piqueterosi* je naredila Maria Sitrin (Spletni vir 3: 472–481).

4 Peso je argentinska valuta.

predsedniško palačo.⁸ Vendar po mnenju nekaterih (Spletni vir 2) srednji sloj ni reagiral le na finančne izgube, ampak tudi na razglasitev izrednega stanja 19. decembra 2001 ter na splošno pavperizacijo tega razreda.

Po umiritvi pouličnih bojov so se po soseskah v Buenos Airesu in drugod pojavila ljudska zborovanja sosesk. Ta zborovanja so vplivala na način bivanja v mestih, saj so zasedla neuporabljena državna (in tudi zasebna) zemljišča. Tudi pri tem gibanju lahko vidimo transformacijo nekdanjega delavskega boja, saj so se ljudje za razliko od sindikalnega delovanja, ki se je večinoma dogajalo med delovnim časom, zbirali med svojim prostim časom (ponoči, ob koncih tedna). Ta zborovanja so v četrtih vzpostavila nove institucije, kot so javne kuhinje, kolektivni nakup živil, glasila, posredovalnice dela in drugo (Colectivo Situaciones 2002: 166).

Tretje pomembno novo družbeno gibanje pa so zasedene in oživljene tovarne (*fabricas recuperadas, empresas recuperadas*). V času finančnega zloma leta 2000 in 2001 so mnoga podjetja šla v stečaj, pogosto zaradi pomanjkanja interesa lastnikov, da bi jih ohranili. Mnogi lastniki so v želji po hitrem dobičku še pred koncem stečajnega postopka hoteli razprodati stroje in premičnine, kar so sodniki v nekaterih primerih tudi dovolili. Poleg tega so lastniki pogosto nehali plačevati zaposlenim ali pa so jim drastično znižali plače. V tekstilni tovarni Brukman so, na primer, delavkam znižali plače s petih na dva dolarja na teden (Spletni vir 4). Zaradi tega so delavci in delavke v takih tovarnah začeli stavkati ali pa so zasedli tovarno, ki je že nehala obratovati, da bi preprečili odnašanje strojev. To pa ni bil njihov edini cilj. Kmalu so v takih obratih sami začeli s proizvodnjo, in sicer pa načelih egalitarnosti in horizontalnosti. V mnogih od teh zasedenih in oživljenih podjetij imajo vsi zaposleni in zaposlene enako plačo. Tako je v pekarni Grissinópolis v Buenos Airesu predsednica plačana enako kot ostale delavke (Spletni vir 5). Odločitve sprejemajo vsi zaposleni in zaposlene skupaj. Kot odraz teh sprememb plačam pravijo »vračila« (Spletni vir 6).

Delavske zadrage ali *coopi*, kot jim tudi pravijo, imajo v Argentini dolgo tradicijo, saj so se pojavljale že v 80. letih 20. stoletja. Do pravega izbruha ustanavljanja zadrug pa je prišlo po protestih decembra 2001. Do leta 2005 se je število zadrug s samo ducata povečalo na več kot 180 zasedenih in oživljenih podjetij z več kot 10.000 zaposlenimi (Spletni vir 4). Leta 2009 je sledil nov val zasedb (Spletni vir 25). Zadrage so oblika podjetij v vseh sektorjih gospodarstva, od pekarn do bolnic.

Ker se država s svojim represivnim aparatom postavlja na stran lastnikov, zaposlenim pa noče priznati legitimnosti zasedbe podjetij in jim dovoliti obnove dejavnosti, imajo zadrage pravne težave. Policija velikokrat skuša izprazniti tovarne, a ji delavci in delavke s podporo ljudi iz okolice tovarn ter zaposlenih iz drugih rešenih podjetij to pogosto preprečijo (Spletni vir 4). Zaposleni v zasedenih in oživljenih podjetjih skušajo legalizacijo zasedbe doseči – in jo pogosto

tudi dosežejo – na sodišču, kot na primer v zadevi Zanón (glej spodaj). Vendar pa ni enotne sodne prakse, sodišča se odločajo od primera do primera drugače, sodni mlini meljejo počasi in pogosto zaposleni dosežejo le začasno legalizacijo (Spletni vir 24). Zato se zasedena podjetja obračajo tudi na lokalna politična predstavništva, na primer mestne svete, ki marsikatero podjetje legalizirajo s sprejetjem posebnega zakona (Spletni vir 4).

Medtem ko se borijo za ureditev pravnega položaja, se zasedena in oživljena podjetja soočajo s pomanjkanjem kapitala za investicije (kar rešujejo tudi tako, da zaposleni in zaposlene ves dobiček in dele svojih plač vlagajo v podjetje, kot na primer v hotelu Bauen), s pritiskom trga in pomanjkanjem infrastrukture (Spletni vir 24). Težave so povezane tudi s tem, da je brez izkoriščanja zaposlenih težje zagotoviti izdelke po enako ugodnih cenah, kot jih ponujajo tekmeči. Odgovor na to je oblikovanje alternativnega trga, kar pa poteka počasi, čeprav je že nekaj primerov zasedenih in oživljenih podjetij, ki trgujejo med sabo. Tako je kavarno v pritličju hotela Bauen s keramiko opremilo zasedeno in oživljeno podjetje Zanón. Kljub vsem težavam in gospodarski krizi, ki je v Argentini znova izbruhnila, je videti, da zasedena in oživljena podjetja uspešno poslujejo (Spletni vir 6). Treba pa je omeniti, da niso v vseh podjetjih tako dosledni pri popolni odpravi hierarhije, ponekod tudi zato, ker se bojijo poslovnega neuspeha.

Zadrage se združujejo v združenja. Največje je Movimiento nacional de empresas recuperadas (MNER), ki vključuje 40 zasedenih in oživljenih podjetij. Zasedenim podjetjem pomaga s pravnimi nasveti in organizira podporo delavcem in delavkam, ki skušajo zasesti tovarno ali pa preprečiti, da bi jih policija izgnala oziroma zaprla. Moto združenja je: »Zasedi, upri se in proizvajaj!« Druga taka organizacija se imenuje Movimiento nacional de fábricas recuperadas (MNFR), ki pa naj bi bila po Trigoni (Spletni vir 8) bolj prokapitalsko usmerjena, saj naj bi prevzela podjetja v težavah, jim pomagala, hkrati pa znova vzpostavila hierarhijo ter zadrage umaknila iz političnega boja.

Dana Ward (Spletni vir 4) je postavila tezo, da do zasedb tovarn in njihove nove organizacije ni prišlo zaradi ideoloških prepričanj,⁹ pač so se delavci in delavke odzvali na konkretne okoliščine, to je na izgubo službe zaradi stečaja in drastično znižanje plač. Njihov boj so navdihnili decembrski protesti, ki jih je upokojeni ameriški profesor sociologije in aktivist James Petras označil za »spontan množični upor z omejeno agendo in široko ljudsko podporo« (Spletni vir 4). Horizontalna etika se je vzpostavila s tem, da so bili zaposleni in zaposlene med zasedbo – in so večinoma še vedno – v enakem položaju.

V argentinski družbi je z novimi družbenimi gibanji prišlo do (začetka) razredne prerazporeditve, o čemer priča priljubljenost koncepta »horizontalnosti« (*horizontalidad*). To je horizontalno sprejemanje odločitev in poudarjanje ena-

8 To ponazarja tudi priljubljeni slogan »*Piquete y cacerola, la lucha es una sola*« / »Piquete in cacerola, boj je en sam«.

9 Po protestih 19. in 20. decembra 2001 so na primer v Buenos Airesu na četrtih zborovanjih pogosto razpravljali privrženci marksističnih in anarhističnih idej.

kosti. Marina Sitrin (Spletni vir 26) pravi, da horizontalnost ni ideologija, pač pa družbeni odnos (*social relationship*), »ki zahteva rabo neposredne demokracije in pomeni nehierarhičnost in antiavtoritarno ustvarjanje namesto reakcije. Je prelom z vertikalnimi načini organiziranja in povezovanja, vendar prelom, ki je hkrati tudi začetek« (Spletni vir 26).¹⁰

Primer argentinske zadruga: Fabrica Sin Patrones (FaSinPat)

Tovarna keramike Zanón iz patagonskega mesta Nequén je začela obratovati v zgodnjih 80. letih. Velika je 80.000 kvadratnih metrov in se razteza na devetih hektarjih površine. Leta 2001 so se lastniki odločili, da tovarno zaprejo in delavce odpustijo, ne da bi jim izplačali plače ali odškodnino. Oktobra 2001 so delavci razglasili delavski prevzem tovarne. Pred tovarno so štiri mesece taborili, delili letake, ki so ljudi obveščali o njihovi problematiki, in delno blokirali hitro cesto v Nequén. V tem času jim je sodišče dosodilo pravico do prodaje preostale zaloge. Marca 2002, ko so zalogo prodali, je skupščina delavcev glasovala o zagonu proizvodnje brez šefov (Spletni vir 7). Danes je tovarna znana kot Fabrica Sin Patrones (dobesedno *Tovarna brez šefov*), krajše FaSinPat. FaSinPat je trenutno največja tovarna brez šefov. Zaposluje 470 delavcev in deluje po načelu enakopravnosti plač in odločanja. Vlada jih je s pomočjo policije večkrat poskušala prisilno izseliti. Ob zadnjem takem poskusu jim je na pomoč priskočilo kar 5.000 članov skupnosti Nequéna in s skupnimi močmi so tovarno uspeli ubraniti. FaSinPat težave povzroča pomanjkanje državnih subvencij za zadruga in upad prodaje, ki se je od leta 2008 zaradi težav gradbene industrije zmanjšala za kar 40 %. Spopadajo se s hitro rastočimi (že tako visokimi) cenami elektrike in plina. Medtem ko so prejšnji lastniki za elektriko in plin plačevali samo 20 %, mora tovarna pod nadzorom delavcev plačevati polno ceno energentov. Predlog za popolno prilastitev tovarne, ki so ga delavci naslovili na vlado, je zbral 17.000 podpisov podpore. Bitka za uradno priznanje zadruga se bije na zveznem sodišču (Spletni vir 8).

Tovarna je, v nasprotju s prejšnjim lastnikom, prodajo usmerila predvsem na lokalne trge in nacionalni trg. Del zaslužka nameni ustvarjanju novih služb in posodabljanju strojne opreme. Po delavskem prevzemu nadzora v tovarni ni več vodstva ali strokovnjakov. Delavci so se morali naučiti prodaje, računovodstva, dela v laboratoriju in načrtovanja proizvodnje. Organizirajo tedenska srečanja, kjer se pogovorijo o svojem delu, napredku in ovirah (Spletni vir 8). Skupaj odločajo, kako porabiti ali kam vložiti dohodke, in glasujejo o zaposlovanju novih delavcev – za zaposlitev posameznika se odločajo glede na njegove družinske potrebe, politično predanost uporabi in strokovne izkušnje. Nekateri delavci so zadolženi za politične aktivnosti in za stike z javnostjo (Spletni vir 9).

Fabrica Sin Patrones si je ustvarila podporno mrežo, v kateri se izmenjuje izkušnje in ideje ter spodbuja druge podobne organizacije. Tovarna sodeluje pri razvoju lokalne skupnosti; lokalnim zdravstvenim domovom in bolnišnicam daruje keramiko, pomaga pri gradnji domov za družine delavcev, prireja študentske in šolske ekskurzije, tiska keramične abecede za šole in v svojih prostorih organizira kulturne dogodke. V osiromašeni soseski Nueva España so v treh mesecih zgradili lokalno zdravstveno kliniko, ki je vlada ni »mogla« zgraditi 20 let (Spletni vir 10). Eden od temeljev njihove uspešnosti je prav trud za skupnost oziroma vlaganje vanjo. Pomembna je tudi njihova predanost boju. Bojujejo se z megafonom in besedami. Svojo zgodbo razlagajo neznancem na avtobusih, sosedom v trgovini, tujcem ob cestnih zaporah. Posneli so celo televizijsko reklamo, ki je gledalce vabila, naj sodelujejo pri uporu. Njihov največji dosežek je razširitev in približanje boja širšim množicam in vzbuditev njihovega občutka solidarnosti. Iz konflikta so uspeli narediti kolektivno zadevo in ne zgolj stvar posameznikov.

Poglavje zaokrožujemo z besedami Carlosa G., zaposlenega v FaSinPatu, ki opisuje, kaj so on in njegova skupnost pridobili z odporom:

Boj mi je dal veliko več poguma, več vrednot, kot lahko naštejemo. Naučil sem se, kaj je solidarnost, kaj je človeško dostojanstvo, vse do hrabrosti, do kod lahko greš, in da moraš čutiti za druge, sodelovati, čutiti, misliti v kolektivni obliki, kot del skupnosti. (Sitrin 2003: 27)

Od jugoslovanskega samoupravljanja do slovenske tranzicije

Obdobje jugoslovanskega samoupravljanja¹¹ se je končalo s podivjano inflacijo. Konec 70. let 20. stoletja je Jugoslavija zaradi velike zadolženosti, zastarele tehnologije, razlik v razvoju in primanjkljaja v trgovinski in plačilni bilanci zašla v hudo krizo (Lorenčič 2012: 44). Vlada Anteja Markovića je leta 1989 težave poskušala rešiti s konceptom »moderne socializma«. S podporo MDS je pripravila gospodarske sanacije, s katerimi je predvidevala liberalizacijo gospodarstva, stabilizacijo dinarja in privatizacijo, pa tudi večjo vlogo centralnih oblasti pri vodenju davčne politike in zveznih razvojnih skladov (Pirjevec 1995: 400). Čeprav je Markoviću do maja 1990 uspelo zmanjšati inflacijo, pa mu ni uspelo zaustaviti padca proizvodnje in izvoza ter obnoviti skupnega jugoslovanskega trga (Lorenčič 2012: 55). Program je propadel, a kljub temu se je leta 1990 v Jugoslavijo »po 45 letih spet vrnil kapitalizem« (Prinčič 2008b: 97).

Avgusta je zvezna skupščina sprejela več predpisov, s katerimi je pravica do upravljanja v podjetjih izvirala le iz lastninske pravice. Delavski sveti so bili ukinjeni, njihovo vlogo so prevzeli upravni odbori, direktorji in skupščina delničarjev. (Prinčič 2008b: 97)

¹¹ Več o politični in gospodarski situaciji v Jugoslaviji in o doktrini samoupravljanja glej Prinčič (2008a) in Repe (2003), za genealogijo samoupravljanja pa glej Toplak (2014).

¹⁰ Več o horizontalnosti glej v Sitrin (2006).

Markovičeve reforme so bile uvod v proces tranzicije,¹² s katerim naj bi po osamosvojitvi leta 1991 Slovenija prešla v liberalno-demokratski sistem s tržnim gospodarstvom. Med gospodarsko tranzicijo je Slovenija vstopila v mednarodne integracije, dosegla makroekonomsko stabilizacijo ter izvedla privatizacijo in prestrukturiranje gospodarstva (Spletni vir 11). Zgledovala se je po modelu zahodnega kapitalizma, pri čemer je ubrala t. i. gradualistični pristop (Spletni vir 11) in se hkrati borila z ostanki socialistične tradicije (Godina 2010: 49). Da pa prestrukturiranje slovenskega gospodarstva ni bila tako premišljena odločitev, je leta 2009 pokazala recesija, ki je posledica gospodarske in finančne krize. Andrew Graan (Spletni vir 27) meni, da je diskurz postsocialistične tranzicije treba znova premisliti, saj gre predvsem za to, da bi liberalno-demokratska sedanost t. i. Zahoda postala prihodnost postsocialističnih vzhodnih držav. Vzhodna Evropa naj bi s politično in gospodarsko reformo ujela Zahodno. Podobno piše tudi Godina, ki pravi, da je »zahodnofilija« postala »metodološki in socialni napotek, ki naj bi propadajoče socialistične družbe pripeljal na 'raven zgodovine' oziroma iz napačnega razvojnega ovinka na pravo pot« (2010: 47). Vendar pa se je pokazalo, kot pravi Graan (Spletni vir 27), da je »Vzhodna Evropa v tranziciji – s številnimi zlorabami delavstva, kapitalističnimi privilegiji in pojemajočo socialno blaginjo – naznanila prihodnost neoliberalne reforme v Zahodni Evropi in v ZDA.« Smiselno se je torej vprašati, ali je neoliberalizem res edini primerni oziroma »najboljši« sistem – tako za postsocialistične kot tudi za t. i. »zahodne države« – ali pa bi se bilo dobro držati tudi kake druge prakse.

Bolj ko ne osrednjo vlogo v slovenski tranziciji je imela privatizacija gospodarstva, ki je leta 1992 prinesla statusno preoblikovanje podjetij, dokapitalizacijo ali reorganizacijo. Večina podjetij, ki so bila pred letom 1990 v družbeni lasti, je med privatizacijo dobila zasebne lastnike (Lorenčič 2009: 10–11). Ker v tem času država še ni imela dokončno vzpostavljenega instituta nadzora nad statusnimi in premoženjsko-kapitalskimi spremembami podjetij, ki so razpolagala z družbenim kapitalom, je bilo veliko možnosti za zlorabo. Na začetku tranzicije so bili gospodarski temelji v Sloveniji slabi, čemur so botrovali neizkušena vlada, gospodarstvo, ki je politiki služilo za povečanje vpliva, banke, ki so izstavljale visoke kredite brez ustreznih zavarovanj, nepopolna zakonodaja ter moralna sprevrženost elit in vplivnih posameznikov (Spletni vir 11). Menedžerji so v ohlapnih zakonih našli luknje, da so lahko zadovoljili svoj pohlep. Ker *Zakon o prevzemih* iz leta 1997 ni izrecno prepovedal prevzema podjetja z zastavitvijo premoženja ciljnega podjetja, je menedžersko prevzemanje legalno naraščalo.¹³ Velik del odgovornosti za menedžerske prevzeme torej nosita pravni sistem in politika (Spletni vir 11).

12 Tranzicija je dejanje, proces ali stopnja v spreminjanju enega stanja, oblike dejavnosti v drugo stanje; prehodno stanje; obdobje prehoda iz socialističnega v liberalno-demokratski sistem (VST 2006: 1179; Spletni vir 11).

13 Naraščalo je po letu 2004 in leta 2007 doseglo vrhunec – izdanih je bilo 35 dovoljenj za prevzem (Spletni vir 11).

Delavska participacija in zadružništvo v Sloveniji

Do strukturnih premikov v slovenskem gospodarstvu je prišlo že konec 80. let z zakonodajo, sprejeto na zvezni ravni. *Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o podjetjih* iz leta 1990 je med drugim odpravil ločitev med pravico do lastnine in pravico do upravljanja lastnine. Po novem je pravica do upravljanja izvirala zgolj iz lastninske pravice. Omenjena zakonodaja je omogočila ustanavljanje zasebnih podjetij in privatizacijo obstoječih podjetij ter povzročila nastajanje malih in drobljenj velikih podjetij (Lorenčič 2009: 10–11). *Zakon o lastninskem preoblikovanju podjetij*, sprejet leta 1992, je določal, kolikšen delež družbenega premoženja oziroma kapitala morajo podjetja prenesti na določen sklad, državljanom pa je po starostnem ključu dodelil poimenske in neprenosljive lastninske certifikate, ki so jih lahko zamenjali za delnice lastninjenih podjetij (Lorenčič 2009: 10–11).¹⁴

Značilnost privatizacijske metode oziroma privatizacijskega procesa v Sloveniji je bila visoka vključenost zaposlenih (tudi menedžerjev) v lastniško spreminjanje. Lastništvo se je sicer v procesu vse bolj koncentriralo. Aleksandra Kanjuo Mrčela, ki med drugim raziskuje lastniške in poprivatizacijske spremembe v slovenskih podjetjih, navaja, da sta se v večini slovenskih privatiziranih podjetij »uporabljali dve metodi privatizacije: interna razdelitev delnic (v 1.324 podjetjih ali v 96 % primerih) in notranji odkup (v 1.253 podjetjih ali v 91,39 % primerih)« (Spletni vir 12). Obseg lastništva zaposlenih v Sloveniji je težko oceniti, ker podatkov o tem sistematično ne zbirajo niti podjetja niti institucije. Analiza manjših vzorcev podjetij, ki jo je izvedla Kanjuo Mrčela, pa kaže, da se delniško lastništvo v Sloveniji koncentrira. V procesu privatizacije »se je udeležba notranjih lastnikov (delavcev brez menedžmenta) in državnih skladov zmanjševala, povečevala pa se je udeležba investicijskih družb in menedžerjev« (Spletni vir 12).

Delavsko participacijo se v Sloveniji povezuje predvsem z različnimi oblikami sodelovanja delavcev pri upravljanju. To temelji na *Zakonu o sodelovanju delavcev pri upravljanju*, sprejetem leta 1993, a šele leta 2007 izdanem kot uradno prečiščeno besedilo. Šele s sprejetjem *Zakona o udeležbi delavcev pri dobičku* (ZUDDob) leta 2008 se je dojemanje delavske participacije razširilo tudi na finančno participacijo. Ta vključuje udeležbo zaposlenih pri dobičku in lastništvo zaposlenih. Od uveljavitve ZUDDob je udeležba zaposlenih pri dobičku pod določenimi pogoji podvržena davčnim olajšavam (Lorenčič 2012: 277). Več participacije zaposlenih je v Sloveniji v zasebnih kot pa v (nekdanjih) družbenih podjetjih. V redkih podjetjih imajo zaposleni nekajodstotne lastninske deleže (v obliki delnic) in so s prejemanjem dividend soudeleženi pri dobičku (Spletni vir 13). Edino podjetje, katerega lastništvo je popolnoma v rokah zaposlenih, je podjetje Domel iz Železnikov. Zgodovinar Aleksander Lorenčič pravi, da gre pri Domelu

za zanimivo zgodbo, ki, kar zadeva rezultat lastninjenja, izstopa v slovenskem prostoru, čeprav je rezultat lastninjenja ozi-

14 Več o modelu privatizacije glej v Lorenčič (2009).

roma privatizacije pravzaprav takšen, kot ga je slovenska privatizacijska metoda omogočala. Slednja je namreč omogočala visoko vključenost zaposlenih v proces lastninjenja, a se je tekom let lastniška struktura spreminjala – posebej v prid menedžerjev in investicijskih družb, zaposleni (brez menedžmenta) pa so izgubljali v tej strukturi. V tem pogledu je vsekakor podjetje Domel velika izjema in danes, glede na rezultate, ki jih podjetje dosegla, se je več kot očitno odločilo za pravo pot. Pri tem so ključno vlogo imeli ravno delavci. Po izstopu iz Iskre in preimenovanju v Domel se je podjetje v celoti usmerilo v izvoz, leta 1996 se je zaključil proces lastninjenja in podjetje je bilo takoj zatem cilj prevzema ameriške multinacionalke, ki pa ni bil izveden predvsem po zaslugi zaposlenih. Ti so se namreč temu uprli, organizirali in ustanovili združenje delničarjev – kasneje družbo pooblaščenko Domel Holding, ki je zbrala toliko kapitala, da je predstavljal večinski delež. Še danes je, kot je znano, lastništvo družbe Domela Holding v rokah nekaj več kot 1.200 delničarjev, pretežno so to zaposleni, bivši zaposleni in upokojenci. (Lorenčič 2014)

V zadnjem času se tudi v Sloveniji pojavljajo predlogi za ustanavljanje zadrug, s katerimi bi zaposleni v propadlih podjetjih ta odkupili, a to se (še) ni uresničilo. Zgodovina zadružništva v Sloveniji je sicer bogata, saj Zadružna zveza Slovenije obstaja že več kot 140 let. Po drugi svetovni vojni so se pri nas ohranile nekatere oblike zadružnih modelov, kot so kmetijsko-gozdarske zadrug. Do osamosvojitve so delovale tudi stanovanjske in obrtne zadrug, a se po letu 1991 niso ohranile. Poskusi spodbujanja razvoja delavskih in socialnih zadrug pa so po osamosvojitvi

zaradi nedelujočega podpornega okolja propadli. Vzroki za pomanjkanje ustreznih podpornih politik so zagotovo tudi v tem, da se zadrug nemalokrat še vedno po krivici in v veliki meri predstavljajo kot institucije nekdanjega socialističnega sistema. V Sloveniji je bil v začetku 90. let sprejet zakon o zadrugah, na ravni Evropske unije pa je sprejeta direktiva o evropskih zadrugah, ki je v Sloveniji že vključena v zadnji noveli Zakona o zadrugah. Navkljub zakonskim osnovam se v primerjavi z zadrugami po svetu v Sloveniji, z izjemo kmetijsko-gozdarskih zadrug, ostale oblike in tipi zadružništva niso zadovoljivo razvili. (Spletni vir 14)

Zadrug v Sloveniji: Novi Novoles, Novi Armal in Večer

V nadaljevanju bomo predstavili nekaj poskusov ustanovitve zadrug v Sloveniji. To so Novi Novoles, Novi Armal in Večer.¹⁵

15 Pričujoči prispevek je bil že tik pred objavo, ko smo izvedeli za podjetje M Tom d. o. o., ki v tukajšnji analizi ni vključeno. Na tem mestu zgolj na kratko navajamo nekaj dejstev, ki naj služijo kot spodbuda nadaljnjim raziskavam. Podjetje M Tom je naslednik propadlega podjetja Toma, ki je bilo od decembra 2010 v stečajju. Nekaj nekdanjih delavcev Toma je, da bi lahko nadaljevali proizvodnjo in obdržali delovna mesta, ustanovilo podjetje M Tom in se s stečajno upraviteljico propadlega Toma dogovorilo o najemu proizvodnih prostorov (Spletni vir 28). Februarja 2015 so od Družbe za upravljanje terjatev bank po večmesečnih pogajanjih uspeli odkupiti proizvodni objekt nekdanje tovarne (Spletni vir 29). Podjetje M Tom je edino slovensko »oživljeno« podjetje, ki tako kot argentinske zasedene in oživljene tovarne deluje po načelu solidarnosti in horizontalnosti. V M Tomu namreč vsi delajo vse, za kar prejemajo enako plačilo (tudi direktor), vsi pa si delijo tudi stroške odkupa prostorov tovarne.

Novoles v Straži pri Novem mestu je bil nekdanj »ena najpomembnejših lesnopredelovalnih tovarn na območju nekdanje Jugoslavije« (Spletni vir 15). Zaposloval je več kot 3.000 delavcev. Od leta 2011 pa je tovarna v stečajju. Delavci, ki so ostali brez službe, so izdelali program za vzpostavitev lesno-razvojnega centra in ustanovili zadrugo Novi Novoles. Vezan les naj bi prodajali na trge EU, predvsem v Nemčijo (Spletni vir 15). Načrta pa niso mogli uresničiti brez pomoči države. Zadruga namreč za »zagon potrebujejo kredit, ki ga banke ne dajo brez državnega porošstva« (Spletni vir 16). Delavci so bili za 740.000 evrov zagonskih sredstev dogovorjeni z Delavsko hranilnico, potrebovali so le še državno porošstvo (Spletni vir 17). Ker novonastala zadruga »ni plačala varščine za nakup zemljišč in proizvodnih zmogljivosti, kar je bil pogoj«, je bila iz prodajnega postopka izključena, čeprav »je za nakup propadlega Novolesa ponujala bistveno višjo kupnino od drugih dveh ponudnikov v višini 2,4 milijona evrov« (Spletni vir 18). Opremo podjetja Novoles in njene nepremičnine je leta 2014 na dražbi kupila delniška družba Metalka Commerce iz Ljubljane.

Tovarna Armal, hčerinska družba slovenske poslovne skupine Mariborske livarne Maribor (MLM), je izdelovala kuhinjske in kopalniške armature. Lastnik MLM naj bi zavlačeval s prodajo podjetij Armal in Sanitec, zato se je potencialni kupec umaknil. Direktor MLM se je odločil za prisilno poravnavo, ker pa se stanje ni izboljšalo, sta šli družbi v okviru načrtne prisilne poravnave MLM v stečaj. Nekdanji zaposleni so se odločili, da bodo ustanovili delavsko zadrugo in znova zagnali proizvodnjo propadlega Armala. Podprla jih je tudi Mestna občina Maribor, ki se je v projekt vključila kot vlagateljica; v njem naj bi sodelovala pet let. Lastnice MLM v stečajju (Nova Kreditna banka Maribor, Abanka in Probanka) so načrt podprle. Novo podjetje naj bi delovalo po načelih socialnega podjetništva, tj. v obliki delavske zadrug v popolni delavski lasti. V novi zadrugi naj bi odločali po demokratičnih načelih. Če bi zadrugi do konca dogovorjenega roka uspelo zbrati milijon evrov, bi prav toliko za zagon proizvodnje prispevala tudi mariborska občina. Ostanek potrebnih sredstev je zadruga nameravala pridobiti od Delavske hranilnice, nekdanjih Armalovih kupcev družbe in, za zaposlitev novih delavcev, od zavoda za zaposlovanje (Spletni vir 19). Vendar pa so novembra 2013 mediji poročali, da so bili pogovori na Ministrstvu za gospodarski razvoj in tehnologijo neuspešni, zaradi česar je bil izgubljen tudi milijon evrov posojila, ki jim ga je obljubila Mestna občina Maribor. Z ministrstva so sporočili, »da je vsak soustanovitelj zadrug pravzaprav podjetnik, za katerega velja, da mora za delovanje podjetja vanj vložiti svoj osebni kapital in s tem prevzeti tudi osebno odgovornost za uspeh ali neuspeh podjetja« (Spletni vir 20).

Novinarji časnika *Večer* so za odkup svoje časopisne hiše prav tako ustanovili zadrugo. »Z denarjem, ki bi ga zaposleni vplačali v zadrugo, bi zbrali polovico denarja za nakup delnic Večera, drugo polovico denarja pa naj bi jim zagotovila ena od slovenskih bank« (Spletni vir 21). Vendar pa je bila tudi ta zadruga neuspešna. Razlogi za to so bili spoznanje

	Slovenija	Argentina
	Novi Armal, Novi Novoles	Fabrica Sin Patronas
Za zagon se opirajo na:	bančne kredite; vlagatelje	nase; prodajo preostalih zalog
Sodelovanje z državo:	se ne upirajo državnemu sistemu; država s kapitalom sodeluje pri ustanovitvi zadrug	se uprejo državi; ne igrajo po pravilih državnega sistema
Prodaja:	želijo prodajati na evropski trg, predvsem nemški	prodajajo na lokalne trge in državni trg, redko izven državnih meja
Način vodenja in odločanja:	vertikalnost; neenakost (?)	horizontalnost; enakost
Prepoznavni vodje zadrug:	imena ustanoviteljev se pogosto pojavljajo v medijih	težko najdemo ime posameznikov, ki naj bi bili odgovorni za uspeh zadruga
Sodelovanje z okolico:	sodelovanja z okolico ni	sodelujejo z okolico; vlagajo v lokalno skupnost
Način boja:	zelo birokratski; osredinja se na problem denarja in posojil; je izključno boj delavcev	v besedi je moč: orožje so letaki, televizijske reklame, megafon, seznanjanje ljudi z delavskim bojem; je boj zaposlenih in nezaposlenih

zaposlenih, da bodo težko prišli do denarja za vplačilo svojega deleža v zadrugo, negativno poslovanje Večera in dvom v uspeh projekta.

Primerjava slovenskih in argentinskih zadrug

Zgoraj podajamo tabelarno primerjavo dveh poskusov organiziranja slovenskih zadrug: Novega Armala in Novega Novolesa ter argentinske zadruga FaSinPat.

Prvo, kar opazimo pri slovenskih zadrugah, je njihovo sodelovanje z državo (če ne celo odvisnost od države). Samoupravljanje v Argentini je konstituirajoča praksa, torej so pravne norme povzete po družbenih praksah. Zasedbi in boju za tovarno sledi pravna norma. V Sloveniji ni radikalnih praks od spodaj navzgor, ki bi pogojevale pravno ureditev delavskih prevzemov. Država največkrat celo sodeluje s poroštvom oziroma je potencialni partner pri ustanavljanju zadrug. Argentinske zadruga uporabljajo drugačne metode: podjetje zaženejo z denarjem zaposlenih ali s prodajo izdelkov, ki so bili še na zalogi. Tako se dejansko ne zadolžijo in dodatno obremenijo svojega podjetja.

Način boja v Sloveniji je zelo birokratski in osredinjen na zbiranje finančnih sredstev za odkup tovarne. Je zgolj boj delavcev, ki so s propadom tovarne izgubili delovna mesta. V Argentini je upor širši, saj v njem nemalokrat sodeluje širša skupnost, je boj vseh in ne zgolj (neposredno prizadetih) posameznikov. Ureditev argentinskih zadrug poudarja dobrobit zaposlenih in zadovoljevanje gospodarskih, družbenih in kulturnih potreb celotne skupnosti, v kateri zadruga deluje. Argentinske zadruga za razliko od slovenskih ogromno vlagajo v okolje, v izboljšavo razmer skupnosti, sodelujejo z okolico. Trudijo se osveščati ljudi, da to ni boj samo določenega podjetja, ampak boj vseh ljudi, ki se trudijo za boljši jutri in za dobrobit prihodnje generacije. Argentinske zadruga so prostor gradnje skupnosti, prijateljstva in tovarištva, tako znotraj podjetja kot izven njega. Načelo enakosti oziroma horizontalnosti morda odraža tudi dejstvo, da pri argentinskih zadrugah težko najdemo ime osebe, ki bi jo

izpostavljali kot odgovorno za uspeh zadruga. V Sloveniji se, nasprotno, imena »prepoznavnih vodij zadruga« pogosto pojavljajo v medijih.

Delovanje zadruga je močno odvisno od odnosa z državo. Ker Argentina večinoma noče ne sodelovati in ne trgovati z zadrugami, prihaja do njihove osamitve in tudi njihov obstoj v tržnem gospodarstvu je ogrožen. Zato se argentinske zadruga osredinjajo na prodajo na lokalne solidarnostne trge. Slovenske zadruga pa ciljajo predvsem na izvoz izdelkov na tuje trge, kar je verjetno (nujna) posledica majhnosti lokalnega trga. Kljub temu bi sodelovanje z okolico lahko okrepilo občutek solidarnosti v (lokalni) skupnosti.

Ustanavljanje zadrug v Sloveniji je še v fazi eksperimentiranja, saj še nobenemu propadlemu podjetju – razen M Tomu – ni uspelo ustanoviti zadruga, ki bi prinesla rezultate (glej Spletni vir 22). Z ovirami se srečujejo tudi tisti, ki zadruga ustanavljajo na novo. Pravna oblika zadruga (zadruga z omejeno odgovornostjo – z. o. o. in zadruga brez odgovornosti – z. b. o.) je občasno izpuščena iz državnih razpisov (glej Spletni vir 16; Spletni vir 22), kar je navadno posledica njihove neprepoznavnosti in negativnega odnosa do združništva v našem prostoru, saj se nanj gleda kot na stvar socializma. Iz tega razloga verjetno lahko pride tudi do težav z dokumentacijo pri registraciji same zadruga.

Sklep

Prispevek zaključujemo z navedbo nekaterih možnih vzrokov za neuspeh delavskih prevzemov v Sloveniji, ki naj spodbudijo nadaljnji razmislek in prihodnje raziskovanje obravnavane problematike.

Radikalna neoliberalna politika, ki je izkoriščala državo in njene prebivalce, je Argentino pripeljala do finančnega zloma. Ljudje so odšli na ulice in se uprli. Uporu na ulicah je sledil radikalnejši upor v tovarnah. Tudi v Sloveniji smo podvrženi neoliberalnim politikam, a so gospodarske in socialne razmere, ki jih lahko merimo z deležem nezaposlenih ali ljudi, ki živijo pod pragom revščine, (še) neprimer-

ljive z argentinskimi. Verjetno je to eden od razlogov skoraj zanemarljivega števila delavskih prevzemov v Sloveniji, do katerih pride zgolj po pravni poti. Morda so razmere v Sloveniji še toliko znosne, da ljudje ne ukrepajo radikalno, ampak ostajajo znotraj zakona.

Vzrok je najbrž tudi v tem, da zadruga v Sloveniji še vedno vidimo kot institucije oziroma ostanke nekdanjega socialističnega sistema (Spletni vir 14; Spletni vir 22), saj so »bile v času socializma razumljene kot jugoslovanski ekvivalent kolhozov« (Spletni vir 23). Za nepriljubljenost zadrug je lahko kriv tudi sam jugoslovanski samoupravni socializem, ki so ga ljudem, v nasprotju s sodobnim argentinskim samoupravljanjem, vsilili od zgoraj. Možno je, da prav zaradi nekdanjega vsiljenega samoupravnega sistema slovenska družba bolj pozitivno vrednoti participacijo delavcev pri dobičku podjetja ali delavsko delniško lastništvo (na primer podjetje Domel) kot pa zadružništvo. Vprašanje pa je tudi, kakšna je bila v resnici moč nekdanjih samoupravnih delavskih svetov. Howard Wachtel (v Vodopivec 2014: 138) je namreč v raziskavi leta 1973 ugotovil, »da večina industrijskih delavcev ni čutila močnega vpliva delavskega sveta in s tem delavcev v podjetju.« Kar 42 % intervjuvanih delavcev iz 14 ljubljanskih podjetij je menilo, da se »samoupravni organi niso dovolj posvetovali z delavci« (Vodopivec 2014: 138).

Naslednji razlog neuspeha delavskih prevzemov v Sloveniji je zakonski. Pri stečaju podjetij imajo stečajni upravitelji (pre) veliko moč in lahko celo ovirajo iniciative delavcev in delavk. Zadnji razlog pa je sistemski. Lastniki podjetij in ne nazadnje tudi globalni politični akterji, ki stremijo k čim večjemu in hitrejšemu dobičku, se zavedajo nevarnosti delavskih prevzemov. Ravno argentinska zasedena in oživljena podjetja dokazujejo, da so podjetja brez šefov in brez višje plačanega administrativnega sloja ne samo možna, ampak tudi odlično delujejo. Zato si kapitalisti, lastniki proizvodnih sredstev in (globalni) promotorji neoliberalizma seveda prizadevajo, da bi čim bolj onemogočili delavske prevzeme oziroma kakršno koli alternativo družbe, ki ne vključuje njih.

Zasedi, upri se in proizvajaj!

Literatura

COLECTIVO SITUACIONES: *19&20: Notes for a new social protagonism*. New York, Port Watson in Wivenhoe: Minor Compositions, 2002.

GINIENIEWICZ, Jorge: Nova družbena gibanja in stare strukture: Post-neo-liberalni težnje v Argentini. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (222), 2005, 234–245.

GODINA, Vesna: O indigenizaciji modernizacije in modernosti. *Traditiones* 39 (2), 2010, 47–64.

HARVEY, David: *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2012.

KHORASANEE, Dina: Upor kot ustvarjanje: Nova družbenost v Argentini. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 33 (222), 2005, 55–89.

LORENČIČ, Aleksander: Lastniška struktura v podjetjih in participacija delavcev v njej po osamosvojitvi Slovenije. *Svobodna misel* 2009 (1), 2009, 10–12.

LORENČIČ, Aleksander: *Prelom s starim in začetek novega: Tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012.

PETRAS, James in Henry Veltmeyer: *System in crisis: The dynamics of free market capitalism*. Kanada: Fernwood Publishing, 2003.

PIRJEVEC, Jože: *Jugoslavija: Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevičeve in Titove Jugoslavije*. Koper: Založba Lipa, 1995.

PRINČIČ, Jože: Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008a, 21–46.

PRINČIČ, Jože: Direktorska funkcija v jugoslovanskem socialističnem gospodarskem sistemu: Menedžer z omejenimi pristojnostmi. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008b, 57–101.

REPE, Božo: *Rdeča Slovenija: Tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Založba Sophia, 2003.

SIMONIČ, Peter: Sladkorne zadruga v Maharaštri: Gospodarski, socialni in okoljski vidiki kmetijstva. *Glasnik SED* 53 (1–2), 2013, 32–40.

SIMONIČ, Peter (ur.): *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednoti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014.

SITRIN, Maria: *Horizontalidad en/in Argentina*. 2003.

SITRIN, Maria: *Horizontalism: Voices of popular power in Argentina*. Oakland in Edinburgh: AK Press, 2006.

TOPLAK, Cirila: »Za nov družbeni red«: Genealogija samoupravljanja. V: Peter Simonič (ur.), *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednoti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014, 118–135.

VODOPIVEC, Nina: Družbene solidarnosti v času socialističnih tovarn in individualizacije družbe. V: Peter Simonič (ur.), *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednoti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014, 136–150.

Osebna korespondenca

LORENČIČ, Aleksander: E-korespondenca z Anjo Moric, 2014.

Spletni viri

Spletni vir 1: TAYLOR, B. John: The Argentine economic situation, 2002; http://web.stanford.edu/~johntayl/PoliciesInternationalFinance/documents/finacial_contagion.htm, 5. 1. 2014.

Spletni vir 2: Aufheben: Picket and pot banger together – class re-composition in Argentina?, 2003; http://libcom.org/library/argentina-aufheben-11#footnote25_q931161, 10. 2. 2015.

Spletni vir 3: SITRIN, Maria: The power of the piqueteros: An interview with members of Argentina's movement of unemployed wor-

kers; <http://artactivism.gn.apc.org/allpdfs/472-The%20Power%20of%20the.pdf>, 10. 2. 2015.

Spletni vir 4: WARD, Dana: Occupy, resist and produce: Take control in Argentina. *Divergence, revue libertaire internationale en ligne*, 25. 10. 2006; http://divergences.be/article.php3?id_article=212&lang=fr, 9. 1. 2014.

Spletni vir 5: VALENTE, Marcela: Labour-Argentina: Working without bosses. *Inter Press Service*, 14. 9. 2005; www.ipsnews.net/2005/09/labour-argentina-working-without-bosses/, 9. 1. 2014.

Spletni vir 6: LECCESE, Nora: A decade after the take: Inside Argentina's worker owned factories. *Shareable*, 25. 9. 2013; <http://www.shareable.net/blog/a-decade-after-the-take-inside-argentinas-worker-owned-factories>, 10. 1. 2014.

Spletni vir 7: TRIGONA, Marie: Argentine factory wins legal battle: FASINPAT Zanón belongs to the people. *Upside Down World*, 14. 8. 2009; <http://upsidedownworld.org/main/content/view/2052/1/>, 9. 1. 2014.

Spletni vir 8: TRIGONA, Marie: Zanón: Worker managed production, community and dignity. *Toward Freedom*, 13. 7. 2006; <http://www.towardfreedom.com/35-archives/labor/811-zanon-worker-managed-production-community-and-dignity>, 10. 2. 2015.

Spletni vir 9: Zanón – A factory in the hand of the workers, Argentina. *Wildcat*, 2006; <http://www.wildcat-www.de/wildcat/68/zanon-english.pdf>, 10. 2. 2015.

Spletni vir 10: FaSinPat. *Wikipedia*, 4. 11. 2014; <http://en.wikipedia.org/wiki/FaSinPat>, 10. 2. 2015.

Spletni vir 11: LORENČIČ, Aleksander: Gospodarska tranzicija v Sloveniji (1990–2004): Prehod gospodarstva iz socializma v kapitalizem: 20 let kapitalizma v Sloveniji: Oris najpomembnejšega dogajanja. *Sistory: Zgodovina Slovenije*, 2014; <http://www.sistory.si/hta/tranzicija/index-vpni.php?d=20-let-kapitalizma-v-Sloveniji,-oris-najpomembnejsega-dogajanja.html>, 10. 1. 2014.

Spletni vir 12: KANJUO MRČELA, Aleksandra: Lastništvo zaposlenih v Sloveniji na prelomu tisočletja, 2002; <http://www.delavska-participacija.com/strokovni-clanki/?Sklop=%25&besede=kanjuo+mr%C4%8Dela&letnik=2002&stevilka=%25&sort=1&nacin=1&Submit=Iskanje&search=>, 10. 1. 2014.

Spletni vir 13: CAJNKO JAVORNIK, Vita: Nasprotna smer: Lastništvo zaposlenim. *Finance*, 5. 12. 2007; <http://manager.finance.si/198258/Nasprotna-smer-lastni%C5%A1tvo-zaposlenim?cookieitem=1429197021>, 16. 4. 2015.

Spletni vir 14: Zadrugištvo, temelj razvoja socialnega podjetništva v Sloveniji in po svetu. *Slovenija Coop2012*, 2012; <http://fsp.si/wp-content/uploads/4.-Zadru%C5%BEni%C5%A1tvo-%E2%80%93-temelj-socialnega-podjetni%C5%A1tva-v-Sloveniji-in-EU.pdf>, 8. 2. 2015.

Spletni vir 15: BLATNIK, Erik: Odpuščeni delavci Novolesa odločeni tovarno spet postaviti na noge. *Planet Siol.net*, 17. 9. 2013; http://www.siol.net/novice/slovenija/2013/09/odpusceni_delavci_novolesa_odloceni_tovarno_spet_postaviti_na_noge.aspx, 12. 1. 2014.

Spletni vir 16: PUREBER, Tjaša: Rešitev za obupane delavce. *Žurnal24*, 15. 9. 2013; <http://www.zurnal24.si/resitev-za-obupane-delavce-clanek-205751>, 12. 2. 2015.

Spletni vir 17: Za oživitve propadlega Novolesa potrebujejo poročstvo države, *Dolenjski list*, 5. 7. 2013; http://www.dolenjskilist.si/2013/07/05/100226/novice/dolenjska/Za_ozivitve_propadlega_Novolesa_potrebujejo_porostvo_drzave/, 12. 1. 2014.

Spletni vir 18: Pišljarija za drobiž propadli Lesar. *Dnevnik*, 6. 12. 2013; <http://www.dnevnik.si/poslovni/novice/pisljarju-za-drobiz-propadli-lesar>, 12. 1. 2014.

Spletni vir 19: MOROZOV, Sebastjan: Zaposleni bi obudili proizvodnjo. *Dnevnik*, 18. 10. 2013; <http://www.dnevnik.si/poslovni/novice/zaposleni-bi-obudili-proizvodnjo>, 12. 1. 2014.

Spletni vir 20: Ideja o projektu oživitve proizvodnje Armala počasi ugaša. *Dnevnik*, 30. 11. 2013; <http://www.dnevnik.si/poslovni/novice/ideja-o-projektu-ozivitve-proizvodnje-armala-pocasi-ugasa>, 12. 1. 2014.

Spletni vir 21: POŽAR, Bojan: Požareport: Hitri polom novinarske zadruga, ki naj bi kupila mariborski Večer. *Demokracija*, 23. 10. 2013; <http://www.demokracija.si/v-fokusu/druba/24870-poareport-hitri-polom-novinarske-zadruga-ki-naj-bi-kupila-mariborski-veer>, 11. 1. 2014.

Spletni vir 22: MEKINA, Borut: Vrnitev samoupravljanja. *Mladina*, 18. 10. 2013; <http://www.mladina.si/149579/vrnitev-samoupravljanja/?cookieu=nok>, 11. 1. 2014.

Spletni vir 23: HRASTAR, Mateja: Zadruga, samoupravljanje v kapitalizmu. *Planet Siol.net*, 10. 11. 2013; http://www.siol.net/novice/slovenija/2013/11/zadruga_samoupravljanje.aspx, 8. 2. 2015.

Spletni vir 24: TRIGONA, Marie: Recuperated enterprises in Argentina: Reversing the logic of capitalism. *Americas Program*, 16. 3. 2006; <http://www.cipamericas.org/archives/1005>, 10. 1. 2014.

Spletni vir 25: TRIGONA, Marie: Argentine factory in the hands of the workers: FASINPAT a step closer to permanent worker control. *Upside Down World*, 26. 5. 2009; <http://upsidedownworld.org/main/argentina-archives-32/1875-argentine-factory-in-the-hands-of-the-workers-fasinpat-a-step-closer-to-permanent-worker-control->, 10. 2. 2015.

Spletni vir 26: SITRIN, Marina: Horizontalism. *Marina Sitrin dreaming the impossible*; http://marinasitrin.com/?page_id=108, 12. 2. 2015.

Spletni vir 27: GRAAN, Andrew: Transitology revisited, or how the trials of postsocialism forecast the precarity of neoliberal capitalism. *Anthropology News*; https://www.academia.edu/5009651/Transitology_Revisited_Or_How_the_Trials_of_Postsocialism_Forecast_the_Precarity_of_Neoliberal_Capitalism_http_www.anthropology-news.org_accessed_October_31_2013, 8. 2. 2015.

Spletni vir 28: STA / P. J.: V Mokronogu novo pohištveno podjetje M Tom. *24ur.com*, 1. 3. 2011; <http://www.24ur.com/novice/gospodarstvo/v-mokronogu-novo-pohistveno-podjetje-m-tom.html>, 10. 5. 2015.

Spletni vir 29: STANKOVIČ, Dragana: M Tom: Z odrekanjem zrasli iz pepela. *Dnevnik*, 24. 2. 2015; <https://www.dnevnik.si/1042707600/posel/novice/m-tom-z-odrekanjem-zrasli-iz-pepela>, 10. 5. 2015.

Vir

VST: *Veliki slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2006.

Occupá, resiste y produce!: Workers' Factory Takeovers in Argentina and in Slovenia

Periods of financial crises are a catalyst of social and systemic failures, and may result in increased unemployment, precarization, weakened systems of social solidarity, appropriation of common property, expansion of the black market, corruption, etc. Irregularities in systems are the most palpable in times of crises, and induce us to reflect on the necessary corrections of the existing system, if not in its alteration. The most recent global financial and economic crisis has plunged people from the bottom of the social ladder to the edge of survival everywhere, including Argentina and Slovenia. After the breakdown of its financial market and the 2001 protests on December 19th and 20th, Argentina experienced a veritable outbreak of workers' factory takeovers and the establishment of workers cooperatives. Approximately a decade later, there were similar, albeit far less successful, attempts in Slovenia. The study analyzes and compares the experience in Argentina and in Slovenia. While Argentina saw a mass mobilization and revolt in the streets, followed by a radical rebellion in factories and by illegal occupation of factories, a typical feature of cooperatives in Slovenia is cooperation with the state, and even financial dependence on it. The struggle in Slovenia is largely of a bureaucratic nature and focuses on the collection of necessary funds for the recovery of a particular factory. It is merely a struggle of workers who have lost their employment after their factory went out of business. In Argentina, the revolt is much broader and frequently entails the participation of the wider community. Rather than merely those who are directly affected by the closing of the factory, the struggle in Argentina involves everybody.

The creation of cooperatives in Slovenia is still in its experimental phase, and none of the ruined companies have so far managed to form a cooperative that would yield positive results. Those who wish to establish new cooperatives are equally faced with obstacles. Legal form of cooperatives may sometimes be omitted from certain tenders, which is usually the result of insufficient recognition and negative attitudes toward cooperatives in Slovenia, where they are perceived as a remnant of socialism. It is highly likely that the former Yugoslav self-management socialism which, contrary to the self-management system in Argentina, was imposed from the highest levels, is (at least partly) responsible for this negative image. It is possible that as a result, workers' participation in a company's profits or employee share ownership are more positively valued in Slovenia as the cooperative system.

JANKO TROŠT

Ustanovitelj ribniškega in idrijskega muzeja

Strokovni članek | 1.04

Izveček: V prispevku avtorica predstavi Janka Trošta, dolgoletnega ravnatelja in učitelja ribniške meščanske šole, ustanovitelja muzejev v Ribnici in Idriji, zborovodjo in zgodbarja, človeka, ki se je ukvarjal tudi z raziskovanjem, topografijo, slikarstvom in lutkarstvom. Janko Trošt je bil prvi, ki je strokovno opredelil prostor in panoge ribniške suhe robe. Bil je tudi poverjenik Zavoda za zaščito kulturnih spomenikov Slovenije, tako na ribniško-kočevskem kot idrijskem območju. Pri svojem delu, povezanem s kulturno dediščino, je tesno sodeloval z etnologoma Borisom Orlom in Nikom Kuretom. Troštove ideje in pogledi, ki jih razbiramo iz ohranjenih virov, so še danes aktualni. Zaradi svojega pedagoškega znanja je ljudem znal približati vse, česar se je lotil. Zato ni čudno, da številne vsebine, ki jih je zasnoval pred več kot 50 leti, še vedno živijo, med njimi tudi oba muzeja, Mestni muzej Idrija in Muzej Ribnica.

Ključne besede: Janko Trošt, suha roba, lutkarstvo, topografija, rokodelstvo, spominkarstvo, karikatura, pedagogika, Kočevje, Idrija, Ribnica, muzej, lokalna identiteta, etnologija

Abstract: The article focuses on Janko Trošt, a longtime principal of and teacher at the middle school in Ribnica; the founder of the museums in Ribnica and Idrija; a choirmaster; and a story-teller. In addition to these pursuits, he was also interested in research, topography, painting, and puppetry. Trošt was the first to define the various types of woodenware and their extent. He was a trustee of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Slovenia, both in the wider regions of Ribnica and Kočevje, and of Idrija. When working on issues related to cultural heritage, he closely cooperated with ethnologists Boris Orel and Niko Kuret. The ideas and views of Janko Trošt, which can be gleaned from the still-preserved sources, are still valid today. Due to his pedagogical expertise, he was capable of presenting everything he undertook to the people around him. It is therefore hardly surprising that many contents he designed over five decades ago are still relevant and very much alive today; among them are the Idrija Municipal Museum and the Museum of Ribnica.

Key Words: Janko Trošt, woodenware, puppetry, topography, handicraft, souvenir production, caricature, pedagogy, Kočevje, Idrija, Ribnica, museum, local identity, ethnology

Družina

Rozaliji (roj. Premrl) in Ivu Troštu se je 20. januarja 1894 v Razdrtem pri Postojni rodil četrti otrok in drugi sin, Janko Janez Zlatoust.

Ivo Trošt je v Razdrtem 15 let služboval kot učitelj, tam je spoznal Rozalijo, se z njo poročil in ustvaril družino. Ko je bilo Janku sedem let, so se preselili v Tomišelj, kjer je oče dobil službo nadučitelja. Nekaj let po selitvi je Rozalija umrla, Ivo pa se je drugič poročil z Alojzijo Caharijo. Z njo ni imel otrok.

Ivo Trošt je večji del svojega življenja posvetil učiteljskemu poklicu in literarnemu ustvarjanju, objavil je okrog 300 leposlovnih prispevkov. Ukvarjal se je tudi z glasbo, vodil je cerkvene in posvetne pevske zборе. Sodeloval je pri humanitarnih in naravoslovnih društvih ter sokolski organizaciji. Pod njegovim vodstvom sta nastali tudi podružnici kmetijskega in sadjarskega društva v Tomišlju. Poleg tega je v časopisu *Učiteljski tovariš* objavljala strokovne prispevke o vprašanih učiteljskega poklica in vzgojnih metodah. Nekateri od teh prispevkov so bili uvrščeni tudi v šolske čitanke (Bajc 1992: 6). Iz Jankove življenjske zgodbe lahko sklepamo, da mu je bil oče pomemben vzornik; ne le da je nosil njegovo ime (v dokumentih in osebni korespondenci se

je podpisoval tudi kot Janez ali Ivan), ampak je tudi edini od otrok šel po njegovih stopinjah ter se uveljavil kot učitelj in ustvarjalec.

Janko Trošt od leta 1920 do leta 1946: pedagog, topograf, lutkar, karikaturist

Janko Trošt je svoje prvo znanje pridobival v Tomišlju, kjer je obiskoval ljudsko osnovno šolo, deško osemrazrednico. Učiteljsiše je obiskoval v Ljubljani. Prvo učiteljsko službo je dobil v Šmihelu pri Novem mestu, drugo v Loškem Potoku. Leta 1915 je bil vpoklican v vojsko. V korespondenci iz družinskega arhiva je čutiti skrb brata Vladimirja, ko mačehi, ki so jo otroci klicali mama, piše: »Kako se kaj brata čutita v cesarskih suknhah? Meni je Milo pisal, pa samo karto, da je bil doma za vse sveti. Tudi Janko mi nič ne piše. [...] 20. december 1915« (DATK).

Po koncu vojne, v letih 1919 in 1920, je bival v Mariboru, tam je delal kot učitelj na državni dvorazredni trgovski šoli in opravil usposabljanje za meščanskošolskega učitelja na pedagoškem tečaju za meščanske šole.

Leta 1920 je bil kot strokovni učitelj III. strokovne skupine poslan na ribniško meščansko šolo. Mnogi učenci se ga spominjajo kot strogega, a dobrega učitelja. »Zaradi njegove

* Marina Gradišnik, mag. zgod., višja kustodinja, Muzej Ribnica, Cesta na Ugar 6, 1310 Ribnica; marina.gradisnik@guest.arnes.si.

strogosti, doslednosti, vzgojiteljske in pedagoške vneme se je njegovim učencem dolga leta potem, ko jih ni več učil, sanjalo o Janku Troštu« (Sattler 1970: 5).

Kot napreden meščanski učitelj je v Ribnici hitro našel družbo ribniških *kapišonov*,¹ katerih dogodivščine je z zanimanjem spremljal. Prek njih je verjetno spoznal tudi intelektualce, ki so v mesto prihajali na obisk k prijateljem, in domačine, kot so bili dr. Ivan Prijatelj, dr. Matevž Šmalc, dr. Anton Debeljak in drugi. V starosti se je z nostalgijo spominjal minulih dni: »Zanimivi so bili časi, bogati in enkratni, če se spomnim, ko si se lahko videval in se pogovarjal z dr. Prijateljem, dr. Debeljakom, pesnikom Župančičem, notarjem Grobelnikom, Šmalcem in tako naprej« (Sattler 1970: 5).

Na meščanski šoli v Ribnici je poučeval risanje, petje, računstvo, (opisno) geometrijo, geometrijsko risanje, geometrijo z geometrijskim in tehničnim risanjem, prostoročno risanje, lepopis, leposlovje, državljanske dolžnosti z osnovami zakonodaje, deška ročna dela, zemljepis, botaniko in zoologijo (Ivanec 2006: 188).

Med področji njegovega zanimanja je bila tudi topografija, saj je v času svojega službovanja v Ribnici izdelal kar dva zemljevida, ki sta se v šoli uporabljala pri pouku zemljepisa. Že kmalu po začetku svojega službovanja je pripravil načrte za zemljevid sreza Kočevje (1:50.000), ki je leta 1924 dobil potrditev ministrstva za prosveto in se je od leta 1928 uporabljal kot učni pripomoček. Zemljevid je izdal kočevski srez. Drugi zemljevid, zemljevid kočevskega okraja (1:50.000), je ministrstvo odobrilo leta 1937, Janko Trošt pa ga je dve leti pozneje izdal v samozaložbi.

Že kmalu po prihodu v Ribnico se je angažiral tudi v lutkarstvu. Leta 1927 je pripravil vse potrebno za vzpostavitev lutkovnega gledališča meščanske šole. Izdelal je oder, vso scenografijo in lutke za predstave oziroma so to naredili njegovi učenci pri ročnih delih. V šolski kroniki beremo: »22. januarja 1928 je bilo otvorjeno marionetno gledališče, ki je priredilo nekaj dobro uspešnih predstav. Igralo je učiteljstvo in nekaj gospic – tržank. [...] Oder sta napravila Trošt in Rožman, lutke Trošt. Les so dali tukajšnji lesni trgovci brezplačno. Lutke so oblekle učiteljice in ribniške dame« (ZAL 1927/28).

Lutkovno gledališče je redni program uprizarjalo doma in tudi na gostovanjih, na primer na Ljubljanskem velesejmu leta 1929, na katerem so se predstavljale meščanske šole iz vse Slovenije. Ribniška šola se je v čast desetletnice svojega obstoja predstavila še posebej svečano: »Ob tej priliki je nastopalo tudi lutkovno gledališče, kjer so trikrat odigrali igro 'Razbojnik Moroz', ki jo je po Tolovaju Mataju zapisal Miran Jarc nalašč za ribniško šolo« (ZAL 1928/29). S to igro, ki so jo igrali v ribniškem narečju, so nastopali tudi po drugih šolah, med drugim leta 1932 na meščanski šoli v Idriji.²

1 Z izrazom *kapišon* so v Ribnici imenovali ribniške *purgarje* (meščane oziroma tržane). Izraz je značilen le za Ribnico. Po pripovedovanju naj bi bil izpeljanka italijanske besede *capisco* (razumem) in naj bi označevala razumnika.

2 *Učiteljski tovariš* je leta 1932 (v št. 5) navajal: »9. februarja bo odhajala meščanska šola v Idriji lutkovno burko: 'Razbojnik Moroz' v ribniškem narečju« (Spletni vir 1).

Oder in ves inventar lutkovnega gledališča so leta 1943, ob umiku iz Ribnice, odpeljali Italijani, ohranjen je le na dveh fotografijah.

Anton Mervič, prvi ravnatelj ribniške meščanske šole, je svoje ravnateljstvo zaključil 23. septembra 1930. Nasledil ga je Janko Trošt. To je bil verjetno vrhunec njegove profesionalne kariere. Kljub temu pa je še vedno poučeval.

Konec 20. let in 30. leta 20. stoletja so bila obdobje Troštovega največjega ustvarjalnega zagona. Zdi se, da je takrat zastavil vse stvari, ki jih je uresničil v 50. in 60. letih. Med letoma 1929 in 1932 so nastale tudi njegove najbolj znane karikature: *Ribniški kapišoni v domačem parlamentu*, *Ribniški jagri*, *Deputacija kruha, drv in zdravja*, *Flajštanje v Ribnici* in *Tu pregajnejne iz krize u Ribenci*.

Kakšen status oziroma veljavo je imel Trošt v kraju, lahko sklepamo tudi po tem, da je bil v *Ilustriranem Slovincu*, izdanem leta 1931 in posvečenem Ribnici, izpostavljen kot »ravnatelj ribniške meščanske šole, priljubljen karikaturist in vnet lutkar, ki izdeluje sam lutke za svoje marionetno gledališče v meščanski šoli« (Skubic 1931: 395). Časopis je objavil tudi vse njegove do takrat ustvarjene karikature.

V 30. letih je objavljaval avtorske prispevke v mladinskem listu *Razori*. V njem je v več zaporednih prispevkih leta 1933 do potankosti opisal lutkovni oder in izdelavo lutk. O zgodovini jaslic na Slovenskem in načrtih za izdelavo figur pa lahko beremo v prispevku *Nekaj za Božič*, ki ga je za *Razore* pripravil leta 1939 (Trošt 1939: 77–80). Leta 1935 je tam objavil tudi zgodbo *Bajtarske*, ki govori o prigodah prebivalcev Bajt, malih vasic na skrajni jugozahodni meji tedanjega kočevskega sreza (Trošt 1935: 182). Ta zgodba pa ni Troštov edini znani in ohranjeni poskus literarnega ustvarjanja. Dobrih 70 let pozneje je bil odkrit prepis zgodb o Ribnici in Ribničanih, ki jih je iz Troštovega rokopisa prepisal Tone Petek, leta 2012 pa so izšle v samostojni publikaciji *O Ribnici in Ribničanih: zapisi Janka Trošta*. Iz teh zapisov je razviden Troštov smisel za detajle in humor. Literarno nadarjenost je morda prevzel od očeta, a očitno ni bil tako samozavesten, da bi samostojno ustvarjal in več objavljaval.

Trošt je leta 1934 opravil etnografski tečaj državnega muzeja³ v Ljubljani, po vojni, leta 1948, pa še konservatorski tečaj.

Med vojno je ribniška meščanska šola gorela in takrat je bilo poleg inventarja in šolske knjižnice uničenih še mnogo dragocenih stvari, ki jih je Trošt zbiral v letih svojega delovanja v Ribnici. Če verjamemo dr. Niku Kuretu, ki je besedilo o Janku Troštu spisal za *Slovenski biografski leksikon* (1980), je takrat zgorelo več kot 600 Troštovih risb ljudskih okraskov na lesu, kovinah, pohištvu in stavbah. Hkrati so bile uničene serije slik, ki jih je za ribniško meščansko šolo ustvaril France Mihelič.⁴ Trošt je izdelal njihove kopije in po njih upodabljal Ribničana Urbana na svojih – značilnih predvsem po vojni – v les žganih in barvanih umetninah, ki še danes krasijo marsikateri dom.

Ko Trošt ni poučeval, slikal ali pisal, se je s prijatelji rad spuščal po belih strmih okoliških hribov ali celo z višje le-

3 Gre za Kraljevi etnografski muzej v Ljubljani.

4 France Mihelič je bil Troštov učenec v Ribnici in tudi prijatelj.

Ribniški kapišoni v domačem parlamentu, 1927, tempera, papir.

Vir: Fototeka Muzeja Ribnica, izvirnik v zasebni lasti.

žechih ledenikov. Iz ohranjenega fotografskega gradiva lahko razberemo, da je smučal z dr. Janezom Oražmom in zakoncema Schweiger ter s šolskima kolegoma Janezom Debeljakom (Kramarčkom) in Antonom Majnikom. Da ga v hribe ni vleklo le smučanje, nam dokazujeta tudi njegovo članstvo in izvolitev med odbornike ribniške podružnice Slovenskega planinskega društva. Bil je tudi ljubitelj podzemlja in leta 1957 eden od pobudnikov za ustanovitev ribniške jamarске sekcije v Društvu za raziskovanje jam Slovenije.⁵ Ob vsem naštetem omenimo še 17-letno vodenje ribniškega sokolskega pevskega zbora in prirejanje njegovih koncertov. Veliko prostega časa je porabil za to, da je prehodil, prekolesaril ali s svojim motorjem DKW prevozil Ribniško in Dobropoljsko dolino, Bloke, Loški Potok in Kočevsko, popisoval kulturne in naravne značilnosti tega območja in načine izdelave suhe robe. Najraje in največ se je zadrževal v Sodražici, rad je zahajal tudi v Loški Potok.

Odpust iz prosvetne službe in selitev v Idrijo

Iz *Slovenskega biografskega leksikona* izvemo, da je Janko Trošt leta 1945 v Ribnici organiziral lesno »domačo obrt« (rokodelstvo) in ustanovil zadrugo Suha roba, v letih 1945 in 1946 pa je bil tudi njen predsednik (Kuret 1980). Sam v enem izmed intervjujev navaja, da je ustanovil zadrugo v Sodražici, predvidevamo, da leta 1946. Tega leta je bil zaradi spora z OLO Kočevje tudi odpuščen iz službe, a nesoglasja so se začela že takoj po vojni. Če sledimo dokumentom, ki so na voljo, lahko ugotovimo, da so mu leta 1945 brez navedbe vzroka in uradnega dekreta odvzeli položaj ravnatelja nekdanje meščanske šole. Februarja 1946 je odšel na dopust, ki ga je podaljšal do konca avgusta. Istega leta je bil brez pojasnila izbrisan iz volilnega imenika, čemur je jeseni sledil odpust iz prosvetne službe.

⁵ Maja 1957 se je v Ribnici zbralo deset navdušenih jamarjev, ki so sklenili, da se tudi formalno združijo v sekcijo Društva za raziskovanje jam Slovenije. Leta 1958, po ustanovnem občnem zboru, so društvo tudi registrirali.

Trošt (na desni) na smučanju po ribniških hribeh s sodelavcema Janezom Debeljakom (na levi) in Antonom Majnikom (v sredini).

Vir: Fototeka Muzeja Ribnica.

V tem obdobju se je za nekaj časa iz Ribnice preselil v Sodražico, kjer je stanoval pri Kaprolovih. Leta 1948 so mu po zaslugi republiškega javnega tožilstva vrnilo državljanske pravice in ga znova sprejeli v prosvetno službo, toda v Ribnici zanj ni bilo več prostora. Kaj je botrovalo tem dogodkom, še ni povsem pojasnjeno, sam pa v enem od intervjujev pravi, da se je to zgodilo zato, »ker sem podpiral in razvijal v tej dolini tedaj domačo obrt, ustanovil zadrugo v Sodražici, tisti, ki pa so imeli takrat besedo, so menili, da to nima smisla in da naj s tem nehamo« (Sattler 1970: 5).

Sta pa še dve razlagi, zakaj je bil suspendiran: bodisi naj bi se mu zaradi njegove strogosti maščevali učenci bodisi je bil vzrok v njegovem angažmaju za ohranitev ribniškega gradu. Sam je pozneje pripovedoval, kako je šel protestirat na občino, ko so rušili ostanke ribniškega gradu in tako uničevali dragocen kulturni spomenik. Ostanke grajskega poslopja so drobili v pesek, s katerim so utrjevali tla, kjer so nekdanj stali grajski hlevi. Tam so postavljali nove garaže za tovorne avtomobile. Njegovo posredovanje pri takratnem županu se je kaj klavrno končalo, saj mu je župan baje zagrozil in pokazal vrata (Hren 2011).

Janko Trošt je bil med svojim suspenzom aktiven poverjenik Zavoda za zaščito kulturnih spomenikov Slovenije za okraj Kočevje. Zavod je obveščal o stanju kulturnih spomenikov na tem območju. Že leta 1946 je poslal obsežen dopis o kapeli sv. Jurija nad Ortnekom, kjer so z baročne prižnice ukradli štiri lesene kipe evangelistov. Osebnost je pregledal kraje od Loškega Potoka, Drage in Trave ob Čabranki in Kolpi:

Razen na Travi, Borovcu in Štalcerjih, kjer so cerkve požgane in popolnoma uničene, je ostalo po vojni še dokaj vse na svojih mestih in ohranjeno. V Rogatem Hribu je ostala cerkev z lesenim kasetiranim in slikanim stropom nepoškodovana. [...] V tekočem tednu sem bil do Starega Loga. Medtem ko so vasi tega dela Kočevske popolnoma uničene, so cerkve, z izjemo v Klepah, ki je požgana, vse ostale in so potrebna le delna popravila. (INDOK 1946)

Jeseni 1947 je sodeloval z Marijanom Zadnikarjem in arhitektom Jožetom Kregarjem pri zbiranju topografskega gradiva za Kočevsko. V tem obdobju (1946–1948) je sodeloval tudi z Borisom Orlom, ravnateljem etnografskega muzeja in zastopnikom spomeniškega zavoda za področje etnologije. Eno zadnjih javljanj iz Ribnice v funkciji poverjenika zavoda je prav v zvezi z dr. Orlom:

Na vaše vprašanje KLO-u v Ribnici sporočam, da sem še vedno v Ribnici in čakam na obljubljeni dekret. Dne 17. in 18. t. m. se je službeno mudil tukaj tov. Oreš, ki je nabavil nekaj predmetov za etnološki muzej ter si beležil sedanje stanje lesne domače obrti. Pri tem delu sem mu pomagal in ga vodil po hišnih obratih posameznih strok. Pri tej priliki mu je ga. Rudeževa brezplačno odstopila nekaj predmetov za etnološki muzej, ki jih je doslej hranila v svoji zbirki. (INDOK 1948)

Idrijsko obdobje: 1948–1956

Težko pričakovani dekret je prispel leta 1948 in v novem šolskem letu 1948/1949 je Trošt začel službovati v Idriji, kjer je nekaj let pozneje, leta 1951, dočkal tudi upokojitev. Ne glede na neprijetne okoliščine, ki so ga prinesle v Idrijo, se je v novem okolju hitro znašel in v osmih letih svojega delovanja v Idriji pustil neizbrisen pečat. Tu je nadaljeval pedagoško delo, bil je predmetni učitelj zemljepisa na nižji gimnaziji, hkrati pa je opravljal tudi naloge poverjenika Zavoda za zaščito kulturnih spomenikov Slovenije. Kot človeka z občutkom za dediščino ga je idrijska zgodovina hitro pritegnila, zato je kmalu po prihodu pričel s pripravami za ustanovitev idrijskega muzeja.

Prva seja pripravljalnega odbora za njegovo ustanovitev je bila sklicana 26. junija 1950. Sklicatelj je bil Janko Trošt, ki je bil hkrati tudi predsednik pripravljalnega in pozneje muzejskega odbora. Aktivno se je vključeval v preučevanje idrijske zgodovine, zbiranje in evidentiranje knjig, dokumentov in predmetov, ki so postali osnova za vse poznejše muzejske zbirke. Leta 1953 se je upokojil, a je ostal v Idriji. Ko gledamo njegovo zapuščino, težko verjamemo, da je v Idriji preživel le slabih osem let. Njegove zgodovinske slike, ki so naslikane v tehniki olje na salonit, upodabljajo znamenitega škafarja, ki je po naključju odkril živo srebro, kuhanje oglja v idrijskih gozdovih, žganje živosrebrove rude v kopah v 16. stoletju, rudarje pri delu, grablje za lovljenje lesa v Idriji, lesene drče, starejše in novejše klavže na Idrijci, tovornike živega srebra, staro gozdarsko šolo, kripto sv. Barbare in Mestni trg v središču Idrije. Vsa navedena dela so nastala v 50. letih 20. stoletja in večina jih je razstavljenih na stalni razstavi Mestnega muzeja Idrija *Petsto let rudnika živega srebra in mesta Idrija* (Viler 2011: 53). V tem obdobju – večinoma v letih 1952 in 1953 – je nastalo tudi okrog sto akvarelov z idrijsko tematiko.

Najpomembnejše pisno delo, nastalo med njegovim življenjem v Idriji, je nedvomno knjižica *Idrija, naše najstarejše rudarsko mesto* s podnaslovom *Poljuden priročnik za izletnike, turiste in domačine* (Trošt 1953). Brošuro na 49 straneh je leta 1953 izdal Mestni muzej Idrija. Trošt se je

v delu posvetil geološki zgradbi rudišča, bralce je seznanil z geografskim položajem mesta, opisal vse izletniške točke v bližnji okolici Idrije, posebno pozornost je namenil zgodovini rudnika in njegovemu delovanju, predstavil je občino in njene organe, šolsko in gledališko tradicijo, kulturno-prosvetne, politične in strokovne ustanove, posebno poglavje je namenil idrijski čipki, spomnil pa se je tudi 28 pomembnih idrijskih rojakov oziroma veljakov, od politika dr. Aleša Belderja do škofa Alojzija Wolfa. Med pomembne prišleke, ki so v Idriji pustili svoj pečat, je uvrstil deset oseb, med katerimi ni pozabil omeniti slavnega rudniškega zdravnika in botanika Scopolija ter dekana in pisca *Zgodovine Idrije* Mihaela Arka (Viler 2011: 54). Trošt je v publikaciji navedel tudi telefonske številke podjetij, ustanov in celo zasebni telefon zdravnika Antona Novaka, omenil je mestne predele od Brusovš do Žabje vasi, zapisal je najpomembnejšo literaturo o rudniku in mestu Idrija, na koncu pa je pridal še načrt mesta z vpisanimi predeli in s posebej označenimi najpomembnejšimi stavbami. O muzeju pa je napisal:

[N]aj bo Mestni muzej slehernemu Idrijčanu domovinska skrb in dolžnost, da bo z vso ljubeznijo iskal in poizvedoval za predmeti, ki ga vežejo s preteklostjo, in so sestavni drobci idrijske zgodovine. S tem delom bo samo pomagal odgrinjati megleni zastor prešlih stoletij, ki so sedanjo Idrijo izoblikovala. S predmeti, zbranimi v muzeju, pa bo domača zgodovina znova zaživela, nam in prihodnjim rodovom v čast in ponos. (INDOK 1948)

Čeprav se je v Idriji vživel, je zagotovo pogrešal Ribnico, kjer je pognal korenine in mu je postala dom. Ohranjal je stike z ribniškimi prijatelji. Konec leta 1956 se je na osebno vabilo takratnih političnih veljakov – republiškega poslanca kočevskega okraja Matije Maležiča, predsednika ribniške občine Jožeta Selška in predsednika ribniške kmetijske zadruge Jožeta Puclja – vrnil v Ribnico. Nazaj se je dokončno preselil leta 1957 in tudi v Ribnici začel pripravljati ustanovitev muzeja.

Trošt in ribniško lesno rokodelstvo

V desetletjih svojega življenja in dela v Ribniški dolini je najmočnejši pečat pustil prav na ribniškem lesnem rokodelstvu. Rokodelstvo ga je zanimalo že pred prihodom v Ribnico: »Domača obrt me je vedno zanimala, ko pa sem prišel v Ribnico, sem se ji povsem posvetil« (Grivec 1962: 2). Tako je že kmalu po prihodu v Ribnico kot učitelj meščanske šole začel voditi tečaje spominkarstva in rezbarstva, najprej za šolsko, pozneje pa tudi za starejšo mladino, in sicer tako v Ribnici kot v Sodražici. Prirejal je tudi razstave izdelkov na meščanski šoli, Ljubljanskem velesejmu in drugod.

Prvič se je kot poznavalec ribniškega rokodelstva pokazal s prispevkom *Pri zdomarjih*, ki je leta 1938 izšel v publikaciji *Dolenjska* (Trošt 1938: 166–171). Za poznavanje ribniške suhe robe pa je najpomembnejši njegov prispevek *Ribniška suha roba v lesni domači obrti* (Trošt 1951: 28–67), v katerem je opredelil tudi njen geografski prostor. V prispevku

je suho robo kot prvi razvrstil na deset panog ter predstavil orodja, ki so potrebna za določeno panogo, jih izrisal in poimenoval. Poleg tega je predstavil vsako panogo posebej, območje in tehnike izdelovanja ter les, ki je za izdelavo potreben. Območje izdelovanja suhe robe je opredelil tako opisno kot z zemljevidom, ki ga je izdelal sam. Prispevek je bil leta 1951 objavljen v *Slovenskem etnografu*. Ta študija je še danes podlaga za vse nadaljnje raziskave o suhorobarski obrti. Leta 1951, ko je bil prispevek objavljen, je Trošt živel v Idriji. Dejstvo, da je v tem času objavil študijo o suhi robi, nam dokazuje, da je raziskovanja o tej temi opravil že pred letom 1948, torej še preden je prišel v Idrijo, večino dela pa je po vsej verjetnosti opravil že pred drugo svetovno vojno.

Ribniško spominkarstvo

V razpravi *Ribniška suha roba v lesni domači obrti* iz leta 1951 ni izpostavil igračarstva kot samostojne panoge, kar je storil v prispevku iz leta 1938 (Trošt 1938: 166–171), izpostavil pa je vprašanje industrializacije suhe robe. Ker še ni pisal o spominkarstvu kot eni od možnih poti dodatnega razvoja suhe robe oziroma tržni niši, lahko sklepamo, da se je spominkarstvo, ki se je sicer začelo že pred drugo svetovno vojno, opazneje razmahnilo šele po letu 1956, torej po Troštovi vrnitvi v Ribnico. Na to kažejo tudi njegovi prispevki, v katerih piše o priložnostih spominkarstva.⁶

V prispevku *Notranjec z Razdrtega*, ki je bil leta 1962 kot pogovor objavljen v časopisu *Novice*, govori o spominkarstvu na Ribniškem:

Takoj po prihodu iz Idrije sem dve leti vodil tečaje za izdelovanje spominkov v Ribnici in Sodražici, da bi ribniška suha roba dobila tudi v spominkarstvu svoj izraz, ker ima največ lastnosti in značilnosti za te izdelke. [...] Spominkarstvo se je v zadnjih letih kar lepo razvilo, a je še premalo organizirano in povezano. Suhorobarski miniaturi izdelki so zelo iskano spominkarsko blago, ki gre v vseh naših letoviščih zelo hitro izpod rok. [...] Lončarstvo pa je že skoraj povsem usahnilo. [...] Velika škoda je, da bo z lončarstvom izumrla značilna stroka, ki bi izpopolnila spominkarstvo, to je mala plastika. (Grivec 1962: 2)

Na Troštovo pobudo in pod vodstvom njegovega prijatelja Franja Matoha se je v 60. letih pod okriljem domačega turističnega društva v Ribnici odprla trgovina Spominkarstvo. Matoh je pri izboru svojih izdelkov za trgovino tesno sodeloval s Troštom; po pripovedovanju noben izdelek ni šel v prodajo brez njegove odobritve. To so bila zlata leta ribniškega spominkarstva. Etnologinja Polona Rigler Grm v strokovnih podlagah za podelitev geografske označbe

6 O spominkarstvu kot takem govorimo že v začetku 20. stoletja. Takrat se pojavljajo različni suhorobarski miniaturi izdelki, kot so ribniški pušeljci in drugi spominski ožgani izdelki. Tudi Trošt je že pred vojno vodil spominkarske tečaje za šolarje v meščanski šoli, o čemer priča ohranjeno fotografsko gradivo. Vendar pa v tem obdobju spominki še niso pomemben tržni produkt; to se zgodi šele v 60. letih 20. stoletja, ko spominkarstvo tudi po finančnih prihodkih postane pomembna panoga suhorobarstva.

Značilni spominki z motivom vitre iz zlatega obdobja ribniškega spominkarstva.

Vir: Fototeka Muzeja Ribnica.

ribniški suhi robi navaja, da so pri poslikavi in ožiganju spominkov najznačilnejši ribniški motivi vitra, Ribniččan in pokrajinski motivi (2003: 26). Motiv vitre je Trošt razvil že leta 1934, izrisal je tudi načrte za ožiganje in jih uporabljal pri pouku. Trošt je ta motiv razlagal takole:

Lesena vitra je v suhorobarstvu najvidnejša prvina z davno tradicijo v vseh vrsteh ribniškega rešeta. Najrazličnejše so stare »rajte«⁸ s po obodu napletenim »podnom«⁹ iz lesenih viter. Neredko tvorijo vitrni šivi po obodu izredno domiselne okraske, celo začetne črke gospodarja in letnico izdelave dobivamo na njih. Povrh vitrnih šivov pa imamo vitričaste mreže, preplete, robove, obšive zraven nešteti okrasnih oblik, ki se dajo izvajati z uporabo vitre. Po vsej pravici lahko štejejo vitro za značilno prvino okrasne motivike na ribniškem spominkarstvu. Taki okraski so ubrani na lesno ornamentiko, vrh tega pa preprosti in domači, predvsem pa pristno ribniški. (Trošt 1960: 21–22)

Iz njegovih prispevkov lahko razberemo skrb za ohranitev ribniškega rokodelstva in ravno v ta namen je organiziral in vodil različna izobraževanja. Zato se tudi ni čuditi, da si je že pred drugo svetovno vojno prizadeval za samostojno lesno šolo v Ribnici oziroma Sodražici. Vendar pa njegova želja ni obrodila sadov. V prispevku iz leta 1938 natančno opiše glavne naloge lesnoobrtne šole in njene cilje (Trošt 1938: 171). Tudi iz Troštovih nadaljnjih poskusov lahko sklepamo, da Ribniška dolina ni bila nikoli tako blizu lesnoobrtne šole kot ravno v tem obdobju. Zakaj ni prišlo do njene ustanovitve, pa ni znano.

Še o muzeju v Ribnici

Muzej v Ribnici so nameravali ustanoviti že pred drugo svetovno vojno, a je vojna to onemogočila. Priprave je že takrat vodil Trošt, ki je opravil za to potrebno izobraževanje.⁷ Poleg tega je zelo dobro poznal teren in dediščino teh krajev. V 50. letih se je v Ribnici oblikovala skupina, ki jo je povezovala skrb za ohranitev dediščine, njen končni cilj pa je bil ustanovitev muzeja. Kot smo že omenili, je imel Trošt med

7 Etnografski tečaj Kraljevega etnografskega muzeja v Ljubljani. Tečaj je opravil leta 1934.

bivanjem v Idriji še vedno tesne stike z Ribnico, zato ni nključje, da so prav njega prosili, naj oblikuje okvirni načrt pripravljanih del za osnovanje muzeja. Trošt je načrt sestavil 12. januarja 1954. V letih 1953 in 1954 je tedanji občinski ljudski odbor dal izdelati ureditveni načrt gradu in okolja do meje obstoječega grajskega zidu. Za muzej sta bili predvideni le dve sobi, zato se Trošt z njim ni strinjal in ga je zavrnil. Svoje stališče je v pisni obliki sporočil Antonu Miheliču, takratnemu tajniku krajevnega ljudskega odbora (AMR 1958). Kot del Okrajnega muzejskega društva Kočevje je bila 26. februarja 1956 ustanovljena sekcija Ribnica. Zato so si še bolj želeli, da se Trošt vrne v Ribnico in pomaga pri pripravah za vzpostavitev muzeja. Decembra 1956 se je res vrnil, naslednje leto pa se je tam tudi za stalno naselil in se dejavno lotil dela. Ribniški muzej je bil tako ustanovljen 11. avgusta 1958 kot proračunska ustanova Občinskega ljudskega odbora Ribnica. Izvoljen je bil tudi petčlanski upravni odbor muzeja, ki so ga poleg Janka Trošta, imenovanega za upravnika muzeja, sestavljali še Franjo Matoh, Dušan Lavrič, Franc Železnik in Jože Grebenc. Odločba o ustanovitvi muzeja je bila izdana 16. februarja 1959 z utemeljitvijo, da ima kraj Ribnica bogato zgodovino in je prav zaradi tega znan po celi domovini in prek njenih meja. Jeseni 1958 se je ribniška sekcija osamosvojila in postala samostojno Muzejsko društvo Ribnica. Ustanovni občni zbor društva je bil 17. novembra 1958, udeležilo se ga je 120 ljudi.⁸

Trošt se je povezal z Birojem za obnovo stare Ljubljane in njegovega ravnatelja, arhitekta inženirja Cirila Tavčarja, zaprosil za pomoč in sodelovanje. Tavčar je po ogledu izdelal skice za obnovo gradu, arhitekt Janko Hren pa je izrisal načrte in detajle, ki jih je sprejel tudi Zavod za spomeniško varstvo Ljudske Republike Slovenije. Predviden muzej bi zaradi tematsko različnih razstav ter potrebe po strokovni knjižnici, po prostorih za shranjevanje muzejskih predmetov in po restavratorski sobi za svoje delo potreboval več prostora. V zapisniku 4. redne seje upravnega in nadzornega odbora Muzejskega društva Ribnica je naveden sklep, »da je treba nujno poiskati prostor, kjer bi se začasno zbirali in restavrirali ter opremljali dobljeni predmeti« (AMR 1959).

V tem obdobju je Trošt vodil zbiranje predmetov po vseh vaseh takratne ribniške občine, organiziral predavanje o pomenu muzeja in z osebnimi obiski pri izdelovalcih pridobil dragocene predmete za muzejsko zbirko. Prvotni projekt muzeja v Ribnici je predvidel celovit prikaz načinov življenja na tem območju ter vseh vrst rokodelstva (krzinarstvo, usnjarstvo, čevljarstvo itd.) s poudarkom na suhorobarstvu in lončarstvu.

Čeprav sta se prenova gradu in s tem postavitev prve muzejske razstave *Suha roba in lončarstvo* zavlekla, je bilo odprtje 10. septembra 1961 svečano in odmevno. To je bil najpomembnejši dogodek prvega Ribniškega festivala. Ustanovitev muzeja in postavitev razstave sta bila Troštova

zadnja večja samostojna projekta. Na muzej je bil ponosen, čeprav je rad potarnal nad pomanjkanjem prostora, češ da niti suhorobarstvo niti lončarstvo ne moreta biti predstavljena tako, kot si zaslužita, kaj šele druge vsebine. Za muzej je skrbel po vseh strokovnih smernicah in pri tem sodeloval z nacionalnimi institucijami. Na dan muzejev, 18. maja 1968, je na grajskem hodniku zbral izdelovalce suhe robe in lončarje, da so v živo predstavljali dediščino Ribnice. Obiskovalcem je bila prireditev všeč, zato lahko domnevamo, da je s tem zasejal seme za poznejšo turistično prireditev Ribniški semenj, ki pa so ga prvič organizirali leto dni po njegovi smrti.

Sklep

Rezultate dela Janka Trošta vidimo še danes. Njegova zbirka je temelj ribniškega muzeja, prav tako njegova razstava, ki je bila prvič prenovljena po 40 letih, leta 2001. Njegove zgodovinske upodobitve v tehniki olje na lesnit in raznovrstne rudniške makete so tudi osnova stalne razstave muzeja v Idriji. Ohranjenih je 50 akvarelov z ribniško in okoli sto z idrijsko tematiko. Del zbirke ribniškega muzeja so tudi njegove slike ribniške zgodovine in karikature. Zaradi njegovega dela je bogatejša tudi zbirka Slovenskega etnografskega muzeja. V risbah in akvarelih nam je ohranil spomin na cerkve Kočevske, ki so bile po vojni večinoma uničene. Kot natančen opazovalec ni bil le izjemen karikaturist in raziskovalec, pač pa tudi odličen opisovalec, zgodbar, čeprav žal ni ohranjenih veliko njegovih zapisov. Njegova ustvarjalnost je izvirala iz družinskega okolja, nato pa se je plemenitila prek življenjskih izkušenj, stremenja po širokem znanju in delavnosti. V veliki meri jo je spodbujala in zaznamovala Ribniška dolina in njegova idrijska izkušnja. Janko Trošt je bil najprej pedagog in je skozi te oči gledal na svet in izobrazeval ljudi o lutkah, naravi, lesni obrti, lončarstvu in dediščini.

Viri in literatura

BAJC, Marija: *Bibliografija Iva Trošta*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, 1992.

GRIVEC, France: Razgovor z Jankom Troštom: Notranjec z Razdrtega. *Novice* 32, 1962, 2.

IVANEC, Staša: Seznam učiteljev in duhovnikov, ki so poučevali na ribniški meščanski šoli. V: France Ivanec (ur.), *Meščanska šola v Ribnici*. Ribnica: Osnovna šola Dr. Franceta Prešerna Ribnica, 2006, 188.

KURET, Niko: Janko Trošt. V: Alfonz Gspan in Fran Petre (ur.), *Slovenski biografski leksikon: Dvanajsti zvezek*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka, 1980, 189–190.

RIGLER GRM, Polona: *Geografska označba ribniške suhe robe: Strokovne osnove s seznamom in fotografijami predmetov*. Neobjavljen strokovni dokument. Ribnica: Muzej Ribnica, 2003.

SATTLER, Miran: Znanec iz sosednje ulice: Janko Trošt. *Nedeljski dnevnik* 227 (7), 1970, 5.

⁸ Društvo je bilo registrirano 24. aprila 1959, hkrati pa so bila sprejeta tudi pravila društva, ki jih je potrdilo Društvo muzealcev in konservatorjev Ljudske Republike Slovenije.

SKUBIC, Anton: Naša slovenska mesta: Ribnica. *Ilustrirani Slove- nec* 50 (7), 1931, 395–396.

TROŠT, Janko: Bajtarske. *Razori: List za odraslo mladino* 3 (2), 1935, 182–184.

TROŠT, Janko: Pri zdomarjih. V: *Dolenjska*. Ljubljana: Tiskarna Merkur, 1938, 166–171.

TROŠT, Janko: Nekaj za Božič. *Razori: List za odraslo mladino* 8 (3), 1939, 77–80.

TROŠT, Janko: Ribniška suha roba v lesni domači obrti. *Slovenski etnograf* 3–4, 1951, 28–67.

TROŠT, Janko: *Idrija naše najstarejše rudarsko mesto: Poljuden priročnik za izletnike, turiste in domačine*. Idrija: Mestni muzej, 1953.

TROŠT, Janko: Ribniška suha roba in lončarski izdelki v spomin- karstvu. *Turistični vestnik* 1, 1960, 21–22.

VILER, Darko: Idrijsko obdobje. V: Marina Gradišnik (ur.), *Jan- ko Trošt: 1894–1975*. Ribnica: Rokodelski center Ribnica, 2011, 49–51.

Arhivski viri

AMR: Arhiv muzeja Ribnica, Poročilo o delu Muzejskega društva Kočevje sekcija Ribnica, 16. 11. 1958.

AMR: Arhiv muzeja Ribnica, Zapisnik 4. redne seje upravnega in nadzornega odbora Muzejskega društva, 28. 5. 1959.

DATK: Družinski arhiv družine Trošt Korenčan.

INDOK: Ministrstvo za kulturo RS, arhiv spisov, mapa 395, 6. 7. 1946.

INDOK: Ministrstvo za kulturo RS, arhiv spisov, dopisnica, 20. 2. 1948.

ZAL: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Šolska kronika Meščanske šole v Ribnici, 1927/28.

ZAL: Zgodovinski arhiv Ljubljana, Šolska kronika Meščanske šole v Ribnici, 1928/29.

Spletni vir

Spletni vir 1: *Učiteljski tovariš* 5, 1932; <http://www.dlib.si/preview/URN:NBN:SI:doc-C0HF6L2I>, 5. 6. 2014.

Ustni viri

Centa, Jože, intervju, Ribnica, 17. 10. 2009.

Hren, Janko, intervju, Ribnica, 10. 7. 2011.

Korenčan, Alojzija in Andrej, intervju, Ribnica, brez datuma 2011.

Janko Trošt: The Founder of the Museums in Ribnica and in Idrija

It is not easy to sum up the life of Janko Trošt (1894–1975) in a few words. He was a longtime principal of and a teacher at the middle school in Ribnica, the founder of the museums in Ribnica and Idrija, a choirmaster, and a storyteller. In addition to all this, he was also interested in painting, research, topography, and puppetry. Born on January 20, 1894 in Razdrto by Postojna, he decided to pursue a teaching profession. He worked as a teacher until his retirement, and between 1930 and 1945 also acted as the principal of the middle school in Ribnica. In the 1948/49 school year, he took a teaching post in Idrija where he taught in middle school until he retired in 1951.

Trošt's extremely refined attitude towards cultural heritage had a profound influence on his life. Already in 1934 he completed a course in ethnography organized by the state museum in Ljubljana, and three years after the end of the Second World War a course in conservation. He was also a trustee of the Institute for the Protection of Cultural Monuments in Slovenia, both in the wider regions of Ribnica and Kočevje, and of Idrija.

Janko Trošt is also noted as the founder of two Slovene museums, namely the Idrija Municipal Museum and the Museum of Ribnica. Equally important as a researcher, he was the first to define the various types of woodenware and their extent. After returning from Idrija to Ribnica in 1956, he dedicated a considerable part of his time to the Museum of Ribnica which he managed until his death. He tirelessly worked for the preservation of woodenware in the Ribnica region by educating the general public and by publishing professional articles; he was particularly committed to souvenir production. During his prolific life, he pioneered a number of novel- ties and left deep traces in every aspect of his work. The many results of his professional endeavors are still visible today.

ŠEST DESETLETIJ AVSENIKOVEGA GLASBENO-POSLOVNEGA USPEHA

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: V glasbeni industriji, kjer se glasbeniki hitro menjajo na sceni, redkokdo ostane popularen 60 let in ohrani veliko mednarodnih oboževalcev. Seznam tistih, ki so dosegli tak uspeh, je kratek. To je na primer uspelo Ansamblu bratov Avsenik, eni najprepoznavnejših slovenskih glasbenih skupin vseh časov. Znan je po uvedbi in popularizaciji glasbene zvrsti, narodnozabavne glasbe, s katero so v tujini nastopili pod vzdevkom Oberkrajnerji. Njihove instrumentalno-vokalne poskočne polke, koračnice, nostalgичni valčki in celo tango so bili prodani v 36 milijonih albumov povsod po svetu in predstavljeni na več kot 10.000 nastopih v živo. V letu 2013 sta brata Slavko Avsenik in Vilko Ovsenik obeležila 60-letnico uspešnega glasbenega ustvarjanja.

Ključne besede: narodnozabavna glasba, Ansambel bratov Avsenik, poslovna antropologija, Slovenija, študija primera

Abstract: In the fast-paced music industry, staying popular and maintaining a large, international fan base for sixty years is almost unheard of. The list of those who have achieved this goal is short indeed. However, this has been achieved by one of the most famed Slovene groups of all time, The Ensemble of Brothers Avsenik. Famous for the invention and popularisation of popular-national music, and also known as the Oberkrainger in German-speaking parts of Europe, their instrumental and vocal upbeat polkas, marches, nostalgic waltzes, and even tangos have sold thirty-six million albums worldwide and have been featured in more than 10,000 live shows. In 2013, the brothers Slavko Avsenik and Vilko Ovsenik celebrated sixty years of successful music production.

Key words: popular-national music, The Ensemble of Brothers Avsenik, business anthropology, Slovenia, case study

Uvod

V glasbeni industriji, kjer se glasbeniki hitro menjajo na sceni, redkokdo ostane popularen 60 let in ohrani veliko mednarodno bazo oboževalcev. Seznam tistih, ki so dosegli tak uspeh, je kratek. To je na primer uspelo Ansamblu bratov Avsenik, eni najprepoznavnejših slovenskih glasbenih skupin vseh časov. Znani so po uvedbi in popularizaciji glasbene zvrsti, narodnozabavne glasbe, s katero so v tujini nastopili pod vzdevkom Oberkrajnerji. Po podatkih iz Avsenikovega arhiva so bile njihove instrumentalne in instrumentalno-vokalne poskočne polke, koračnice, nostalgичni valčki in celo tango prodani v visokih nakladah, v več kot 36 milijonih albumov, povsod po svetu in predstavljeni na več kot 10.000 nastopih v živo. V letu 2013 sta brata Slavko Avsenik in Vilko Ovsenik obeležila 60-letnico uspešnega glasbenega ustvarjanja. Od Avsenikovih začetkov v Begunjah na Gorenjskem se je ansambel posvečal odličnosti in ustvarjalnosti, ki je postala svetovno znana in je glas o slovenski narodnozabavni glasbi ponesla še čez evropske meje – v glavnem po nemško govorečih državah in Severni Ameriki. Danes se na družinsko tradicijo in glasbeni čut, ki sta ju za Slavkom Avsenikom nadaljevala njegov sin Gregor in vnuk Sašo, navezuje podjetje s sedežem v istem kraju. Tudi Slavko Avsenik mlajši se ukvarja z glasbo, tudi narodnozabavno, a v svojem podjetju. Avseniki imajo ansambel s sedmimi člani, restavracijo, galerijo, muzej, glasbeno založbo, glasbeno šolo in večnamensko dvorano s hišnim ansamblom. Kljub uspehu so se Avseniki skušali izogniti pretiranemu javnemu poveličevanju in so ostali zvesti svojim skromnim začetkom,

vztrajnemu delu, profesionalizmu in sodelujoči ustvarjalnosti, ki jo je okrepilo nekaj srečnih priložnosti. Vse to je tlakovalo njihovo pot k uspehu.

Prispevek je etnološka študija primera in temelji na objavljenih knjigah, revijah, dokumentarnih filmih, radijskih in drugih intervjujih. Zaradi objektivnih okoliščin (zdravje obeh bratov Avsenik/Ovsenik) sem opravila le en krajši intervju s Slavkom Avsenikom in več intervjujev z njegovo ženo Brigito (leta 2013 in 2014), ki je uradnim menedžerjem pomagala pri poslovanju ansambla. Izbor in kombinacija uporabljenih virov prikazujeta glasbenike, njihove družine in menedžerje v različnih poslovnih kontekstih, njihova stališča, odnos do strateškega načrtovanja glasbene skupine, voditeljske prakse, profesionalizem ter spremenljive okoliščine, ki so vplivale na delovanje Avsenikov. Tak pregled Avsenikovega poslovnega delovanja še ni bil opravljen, zato v prispevku med drugim navajam nekatere njihove izjave iz televizijskih in drugih intervjujev, saj je to pomembno za predstavitev izbrane tematike. V to gradivo sem posegla le toliko, kot je bilo nujno: jezikovno sem ga uredila, če je šlo za govorno besedo, in ga prilagodila bralcem tako, da je ohranjeno bistveno sporočilo govorcev. Celotno besedilo je avtoriziralo več članov družine Avsenik in za njihova dodatna pojasnila in razumevanje se jim zahvaljujem.

Poleg omenjenih virov sem pregledala tudi druge študije primerov iz različnih poslovnih šol o uspešnih glasbenikih in glasbenih skupinah ali poslovnih situacijah glasbenikov (Austin in O'Donnell 2007; Bahanan in Playfoot 2004; Chakravorti, Kraus in Spence 2012; Martilla 2012; Saintilan

* Mojca Ramšak, red. prof., dr. etn., univ. dipl. prof. filoz., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; mojca.ramsak@guest.arnes.si.

2013a, 2013b, 2013c; Saintilan in Cannon 2013).¹ Za idejno zasnovo tega članka sem uporabila še dela s področja poslovne antropologije, iz katerih sem lahko povlekla vzporednice z Ansablom bratov Avsenik (O'Donnell 2011; Rossiter, Spang Goodrich in Shaw 2011; Spang Goodrich in Rossiter 2010).

Prvi začetki – brata Avsenik/Ovsenik in identiteta narodnozabavne glasbe

Glasbeni stil Avsenikov je označen kot narodnozabavna glasba. Ta pojem se nanaša na številne sorodne stile, ki so posnemali ljudsko glasbo, v alpskih pokrajinah Slovenije, Avstrije, Nemčije, Švice, Italije (južne Tirolske) in na Češkem. Kot zelo popularno so jo igrali na veselicah, porokah, festivalih, tekmovanjih, predvajali na radiu in televiziji ter snemali na različne nosilce zvoka. Narodnozabavna glasba izhaja iz kmečkih okolij oziroma njihovih kulturnih tradicij. V nemško govorečih državah so Avsenike imenovali *Oberkrajnerji*.² To ime izhaja iz nemškega *das Land Krain*, zgodovinsko-geografskega poimenovanja za Kranjsko, ki je obsegala Gorenjsko, Dolenjsko in Notranjsko, danes pa je to nemški izraz za Gorenjsko.

Avsenikov glasbeni stil je tesno povezan s harmoniko, vključuje pa tudi trobila, pihala, brenkala in občasno še godala. Vokalno je narodnozabavna glasba melodična s preprostimi harmonizacijami in včasih tudi z jodlanjem,³ ki je tradicionalno v alpskem delu Evrope. Ritmično se naslanja na polke in valčke, Avseniki pa so temu dodali še ritem tanga in popularne glasbe.

1 Poslovne študije primera se razlikujejo od etnoloških oziroma antropoloških. Na poslovnih šolah ali drugih menedžerskih izobraževanjih so primarno interno gradivo v pedagoškem procesu in služijo kot praktični zgledi ter podlaga za diskusijo pri predmetih strateški menedžment, marketing, voditeljstvo, poslovna etika, finance ipd. Od monografsko zasnovanih študij primera v etnologiji se poslovne študije primera razlikujejo po zasnovi in namenu. Iz didaktičnih razlogov je deskriptivni del ločen od analitičnega, imajo natančno predpisano strukturo in dolžino, vsebovati pa morajo tudi navodila za učitelje (načrt in smoter poučevanja) in pisno soglasje obravnavanih za uporabo v šoli ter za morebitno objavo. Poslovne šole in združenja letno pripravljajo tekmovanja v pisanju in predstavitvi študij primera (*case study competitions*), kjer so najboljše ocenjene tudi finančno nagrajene ali pa si njihovi avtorji prislužijo šolnine.

2 Nemška imena na ploščah in zgoščenkah se pojavljajo v mnogo različicah: Oberkraimer Quartett, Oberkraimer Quintett, Oberkraimer Quintett Avsenik, Original Oberkraimer, Original Oberkraimer Quintett, Original Oberkraimer Quintett Avsenik, Slavko Avsenik und Original Oberkraimer, Slavko Avsenik und seine Original Oberkraimer. Ta poimenovanja imajo različne elemente in kažejo na preobrazbo skupine glasbenikov tako številčno kot tudi glede na pomen družine, vodilnega glasbenika ali izvirnosti njihove glasbe.

3 Jodlanje je definirano kot petje brez besedila, v katerem si sledijo zaporedni posamični samoglasniki in soglasniki. Glas pri tem povezano ustvarja melodijo, ki se giblje v stalnem in hitrem spreminjanju glasovnega registra. Besedi *jodlati* in *jodlanje* izvirata iz glagola *jolen* v srednje visoki nemščini. V pisnih virih je izraz dokumentiran približno od leta 1540 naprej. Glagol *jolen* pomeni klicanje, kričanje, pa tudi petje. Pod tem izrazom in sorodnimi izpeljankami je poznan poseben način petja, in sicer predvsem v nemških narečjih alpskega sveta, zajema pa tudi lok od južne Francije na zahodu pa do Slovenije na vzhodu. Na Slovenskem naj bi jodlanje pritegnilo pozornost glasbenikov zaradi Ansambla bratov Avsenik (Marty 2007: 67, 69).

Mešanje popularne in tradicionalne glasbe je imelo skupno simboliko – opevanje preteklega domačega sveta in starih vrednot, pa naj gre za ameriški country, francosko-ameriški zydeco in cajun, turško arabesko, indonezijski kroncong, japonski enko ali evropsko polko. Pri vseh teh zvrsteh gre za poustvarjanje ruralnih identitet skoz glasbo in ples (Muršič 2000: 146).

V povojni Evropi je takšna glasbena mešanica naletela na ugodno kulturno, politično in zgodovinsko ozračje, k čemur je pripomoglo tudi širjenje novih snemalnih in komunikacijskih tehnologij v glasbeni industriji. Število delujočih amaterskih in profesionalnih narodnozabavnih skupin je naraslo poldrugo desetletje po drugi svetovni vojni, ko je nastal profesionalni narodnozabavni ansambel.

Narodnozabavna glasba črpa svoje motive iz podeželja, s čimer poskuša biti všečna tistim, ki v ruralnem okolju živijo, in drugim, ki jih na to okolje vežejo kakršnikoli spomini. Tudi Avseniki so se brusili in uveljavljali na glasbenih dogodkih, kot so veselice, narodnozabavni festivali, »alpski večeri«⁴ ipd., uspešni pa so postali, ko se je glasba prek radia in televizije razširila na večji krog poslušalcev in ko so v tujini začeli nastopati v velikih koncertnih dvoranah. Njihova glasba je postala pomemben del identitete Slovencev, še zlasti zaradi medijskega izpostavljanja in favoriziranja izumljenih tradicij z nostalgичnimi elementi iz stilizirane alpske kmečke kulture.

»Alpska kultura slovenstva« ni zgolj geografska dimenzija, temveč v svoji pojavnosti zaobjema tudi druge prepoznavne alpske identitete, na primer najvišji slovenski vrh in mitični simbol Triglav, vence zasneženih Alp, blejski otok, Prešernov *Krst pri Savici*, mladinski literarni lik gorskega pastirja Kekca, prva slovenska celovečerna nema filma, *V kraljestvu Zlatoroga* (1931) in *Triglavske strmine* (1932), cerkvice na vrhu hriba, romarstvo, planinstvo, alpinizem, smučanje, planiške skoke, dobro voljo in nočni razvrat v planinskih kočah, razglednice in koledarje s planinskimi motivi, alpsko floro in favno, slapove rdečih nageljnov na oknih, kranjsko klobaso s kislim zeljem, žgance in kislo mleko, sir, alpsko mleko, alpsko vodo Julijana, alpsko pašteto in pašteto Kekec, planinski čaj, pivo in milo Zlatorog, rdeče *marele* in »gorenjske noše«, harmoniko, narodnozabavno glasbo idr. (Šaver 2005).

»Alpskost« v Avsenikovi narodnozabavni glasbi se nanaša na kulturne podobe goratega in hribovitega alpskega sveta,⁵ na »alpsko kulturo slovenstva« kot dominanten kulturni imaginarij, ki so ga mediji dopolnjevali z upodabljanjem klenih, kmečkih Slovencev iz drugih – bolj vinorodnih – regij ter meščanov in ljudi iz bližnje urbanizirane okolice z manjšim

4 Prvi Alpski večer je bil leta 1986.

5 Avsenikovi albumi, kjer je »alpska« in domačijska tematika izpostavljena že v naslovu, so: *Tam, kjer murke cveto* (1959), *Klic z gora* (1960), *Stari mlin* (1963), *Lepe ste ve Karavanke* (1965), *Otoček sredi jezera* (1968), *Odmev s Triglava* (1969), *Auf silbernen Spuren* (1970), *Srebrne smučine* (1973), *Slovenija, odkod lepote tvoje* (1974), *Planinski cvet* (1986), *Muzikantje izpod Robleka* (1988). Ostali albumi so kompilacije uspešnic, vsaka tretja skladba pa opeva alpski svet in življenje tamkajšnjih ljudi. Druge skladbe so ljubezenske, pivske, humanistične in prigodne oziroma prepletajo te tematike.

deležem kmečkega prebivalstva. »Alpskost« so ob Avsenikih reprezentirale tudi druge narodnozabavne ali popularne glasbene skupine. Postala je del medijske folklore. Kmečko in kmečko-delavsko prebivalstvo, ki mu je zvočnost narodnozabavne glasbe všečna, je bilo poglavitna tržna niša Avsenikov. V Avsenikovih skladbah so pogosti sentimentalni domačijski motivi; v njih je izrazito nasprotje med domačo vasjo (pokrajino – v starejših besedilih predvsem Gorenjsko, pozneje tudi drugimi regijami) in mestom, med domovino in tujino. Mesto in tujina pomenita motnjo, sta negativna, pogosto sta označena kot siva, mrzla, človek se tam počuti osamljenega in izgubljenega; v pesmih je izražena nostalgija po mladosti, preživetju ob domačem ognjišču, in to seveda koketira s starejšimi poslušalci – pa tudi s slovenskimi izseljenci. Najpogostejše ozadje je narava v vsej svoji idili – s pastirci vred – spet kot opozicija mestu, pa tudi kot spomin na nekdanje ekološko in moralno neoporečne čase (Ferbežar 1995: 335–336).

Nastanek narodnozabavne glasbe je povezan z godčevstvom iz predindustrijske dobe, hkrati pa tudi s sodobno kulturno ustvarjalnostjo, ki izpolnjuje potrebe precejšnjega dela prebivalstva po udeležbi v tej glasbeni zvrsti. Po koncu druge svetovne vojne se je tudi velik del kmečkega prebivalstva selil v industrijska okolja mest, zato ni presenetljivo, da so to glasbo radi poslušali tudi tam, saj jih je spominjala na dom in ustvarjala veliko idiličnosti, kar je preseljeni podeželan čustveno potreboval. Z izbiro pesmi je radio vplival na okus, potrebe in način preživljanja prostega časa. Po letih vojne, strahu, bede in izgradnje domovine so poslušalci potrebovali zabavo, ki je preusmerila njihove misli, pozneje pa je prinašala tudi za tedanji socialistični čas prepovedan »okus« tujine in zahodne miselnosti. Hkrati so bile po vojni na radiu politično nezaželene tudi pesmi, ki so opevale versko tematiko in šege, čemur se je narodnozabavna glasba hitro prilagodila. Zaradi radijske oddaje *Četrtekovi večeri domačih pesmi in napevov*⁶ so ljudje množično kupovali radijske sprejemnike in jih postavljali na okna, ko so igrali »naši«, Avseniki (prim. Cvetko 2007: 52; Knific 2005b; Sivec 2002; Spletni vir 2; Strašnik 2010; Torkar 2008).

Avseniki v očeh drugih

Slovinci narodnozabavno glasbo občasno slabšalno imenujejo »goveja«. Zakaj točno, ni znano, čeprav po nekaterih razlagah poimenovanje izhaja iz tradicije poslušanja tovrstne glasbe po radiu med nedeljskimi kosili, ki so navadno vključevala tudi govejo juho z rezanci – še posebej v drugi polovici 20. stoletja – ali pa iz asociacij na alpske pokrajine, kjer je bila govedoreja pomembna kmetijska panoga. Poimenovanje lahko izvira celo iz dogodka na slovenski televiziji, ko je neki režiser, ki je slovel po svoji duhovitosti in včasih prav šokantnih dovtipih, nekega dne oznail: »No, zdaj pa gremo delat govedino!« Katerakoli razlaga je že prava, poimenovanje se je hitro prijelo, še zlasti pri tistih, ki jim je bilo nerodno priznati, da poslušajo to glasbo (Spletni vir 2).

To slabšalno poimenovanje in druge kritike njihove glasbe so pomembne za razumevanje težav, s katerimi so se Avseniki soočali v svoji karieri. Mnogi glasbeniki, mediji in znanstveniki so bili zadržani in občasno celo sovražni do tega glasbenega stila. V javnosti so nekateri Avsenikovo glasbo enačili s provincializmom, nazadnjaškim, konservativnim načinom življenja in celo z zaostalostjo, toda Avseniki so imeli o tem svoje mnenje. Vilko Ovsenik je nekoč razložil, kaj si misli o stvari:

Akademsko izobraženi glasbeniki so bili usmerjeni proti tej glasbi, ker se jim je zdela preveč profana in skoraj sramotna. Eni ne prenesejo opere, drugi ne prenesejo klasike, panka, roka ali zabavne muzike. Pestrost glasbenega ustvarjanja ima svojo publiko, ki želi gojiti svojo zvrst, in to je v redu. Ni pa v redu, da je občinstvo ene zvrsti nasproti drugim zvrstem ... Torej, zato mene ne moti, če imenujejo to glasbo kravja muzika ali pa kmečka muzika. Jaz pravim: katerakoli muziko delamo, jo moramo dobro narediti! (Vilko Ovsenik, v Spletni vir 3)

Tudi ko so Avseniki postajali vse uspešnejši, so jih obtoževali, da ogrožajo »pravo« ljudsko glasbo. Janez Bitenc, radijski urednik oddaje *Četrtekovi večeri domačih pesmi in napevov*, ki je Avsenike izstrelila v domačo in svetovno glasbeno orbito, je vedel, da ima radio veliko vzgojno vlogo, zato je na enem od uredniških sestankov muzikologu Rafaelu Ajlecju predlagal, naj pripravi strokovno študijo o nastajajoči novi glasbi in preuči vpliv naraščajočega glasbenega stila Avsenikov. V svojem poročilu je Ajlec zvrst vzel v bran in napisal:

Potrebno tako imenovane narodnozabavne glasbe se izkazuje z velikim zanimanjem radijskega poslušalstva za to novo zvrst. Verjetno se bodo za Avseniki pojavile še druge podobne glasbene skupine, ki se bodo hotele izražati v tem slogu. Predlagam takšno programsko usmeritev, ki ne bo zavirala tovrstnega ustvarjanja in delovanja, pomembno pa je, da ves čas tenkočutno nadzirajo ljudske ustvarjalce, da program ne bo kakovostno nazadoval. (Sivec 2010: 40–41)

Po drugi strani pa ima narodnozabavna glasba tudi svoje akademske muzikološke kritike, ki so prepričani, da je ta zvrst, kljub sposobnim izvajalcem, zasenčila »pristno« slovensko ljudsko glasbo, postala glasba množic, ki je uniformirala glasbeni okus, gojila lažno domačijskost, pasivizirala poslušalce in folklorizirala glasbeno, plesno in drugo dediščino. Ena od najmočnejših kritik je bila na Avsenikov odrski oblačilni videz, tj. »gorenjsko nošo«. Ta je v tujini in pri nas postala obvezna spremljevalka slovenske narodnozabavne glasbe. Avseniki so se za te kostume zavestno odločili že kmalu po nastanku ansambla in pri tem vztrajali vsa leta svojega delovanja. Vilko Ovsenik meni, da se ne bi oblačili v narodne noše, če bi prišli do boljše rešitve:

Rekli smo si: če ima simfonični orkester temne obleke, moramo mi imeti bolj svetle, vesele barve. Tudi z obleko kaže človek svojo sliko. Gorenjska narodna noša je povrh še zelo lepa, res slovesna ... Je res vesela, razigrana, prava obleka za mlade fante. Ob tem je t. i. gorenjska narodna noša trpežna in tako rekoč ob vsakem vremenu daje vtis urejenosti. (Sivec 1999: 103)

6 Prvi *Četrtekovi večeri domačih pesmi in napevov* je bil leta 1953.

Slavko Avsenik pa pravi:

Do tega je prišlo po naključju. Nameravali smo imeti posebne obleke – šivali so nam jih iz blaga, kupljenega v Trstu – vendar so se tako mečkale, da smo potem ugotovili, da je le noša prava za nas. V njej si vedno čeden, nikoli do kraja preznojen. Drugo je igranje v baru, naše pa je bilo igranje na prostem, na soncu, kjer se je vsakdo veliko bolj potil. Marsikdo nam je tudi rekel, da je gorenjska narodna noša ena najlepših v Evropi. Veliko Oberkrainerjev igra v naši narodni noši. Na stotine ansamblov se je preoblačilo v našo nošo samo zato, da bi predstavljali nas oziroma našo muziko. (Sivec 1998: 60)

Njihova odločitev ni presenetljiva, saj so se tako že ob koncu 19. stoletja oblačile pevske in instrumentalne skupine. Presenetljiv ni niti izbor regije, saj imajo navsezadnje sedež v Begunjah na Gorenjskem, poleg tega pa je bila »gorenjska narodna noša« takrat že močno uveljavljena skoraj povsod na Slovenskem in je veljala za nekakšno »narodno uniformo« oziroma »nacionalno preobleko«. Kritike Avsenikovega oblačilnega videza so bolj kot na obleko samo opozarjale na nepoznavanje nastanka narodne noše, ki se je v 19. stoletju razvijala v meščanskem okolju in se pozneje razširila med kmečko prebivalstvo, od takrat pa je ostala v rabi med vsemi družbenimi sloji. Narodna noša, kakor jo razumemo danes, tako pravzaprav ne kaže oblačilnega videza slovenskega kmečkega prebivalstva, čeprav to še vedno ni splošno znano ali sprejeto dejstvo. Če bi Avseniki želeli posnemati oblačilni videz ljudskih godcev in tako ostati zvesti tradiciji, potem bi se morali zgledovati po kmečkem prebivalstvu (Knific 2005a: 155–160).

Kljub vsem strokovnim in laičnim kritikam nič ne kaže, da bi narodnozabavni žanr izgubljal svojo popularnost. Priljubljenost narodnozabavne glasbe je po meritvah odnosa radijskih poslušalcev do programskih vsebin še vedno na visokem mestu (Robinšak idr. 2013). Najbolj priljubljene teme radijskih vsebin so sodobna in stara popularna glasba, kratke informativne oddaje in narodnozabavna glasba. Sodobna in stara popularna glasba sta najpogosteje poslušana tema na radiu. Priljubljenost narodnozabavne glasbe se kaže zlasti v velikem deležu prvih navedb v anketah za radijske poslušalce.⁷ Kar 39 % poslušalcev navaja, da poslušajo narodnozabavno glasbo, kar 14 % jih priznava, da poslušajo zgolj to zvrst, in le 7 % jih pravi, da jim slovenska zabavna in narodnozabavna glasba sploh nista všeč. Pri tem je zanimivo, da mladi med 15. in 30. letom nadpovprečno izstopajo po všečnosti narodnozabavne glasbe (Robinšak idr. 2013).

Za nas je veliko presenečenje, da po 60 letih ta glasba še vedno napolni dvorane. Ne šotore, ampak koncertne dvorane, kjer navadno nastopajo klasični glasbeniki. Tokrat pa jih slovenska narodnozabavna glasba. To je velik kompliment občinstva. (Sašo Avsenik, v Spletni vir 5)

Nekatere Avsenikove narodnozabavne skladbe so že ponarodele, bodisi zaradi priljubljenosti ali pa pogostosti pojavljanja v medijih.⁸ Množičnost in številni posnemovalci, ki to zvrst kombinirajo z ostalimi (na primer s popom ali rokom), kažejo na dobro postavljene temelje začetnikov narodnozabavne glasbe. Poleg tega je danes ne poslušamo samo ob četrtkih zvečer, ampak kadarkoli, o čemer pričajo tudi številne radijske in televizijske oddaje na nacionalni in komercialnih televizijah, ki jih pogosto predvajajo v najbolj gledanih večernih terminih.

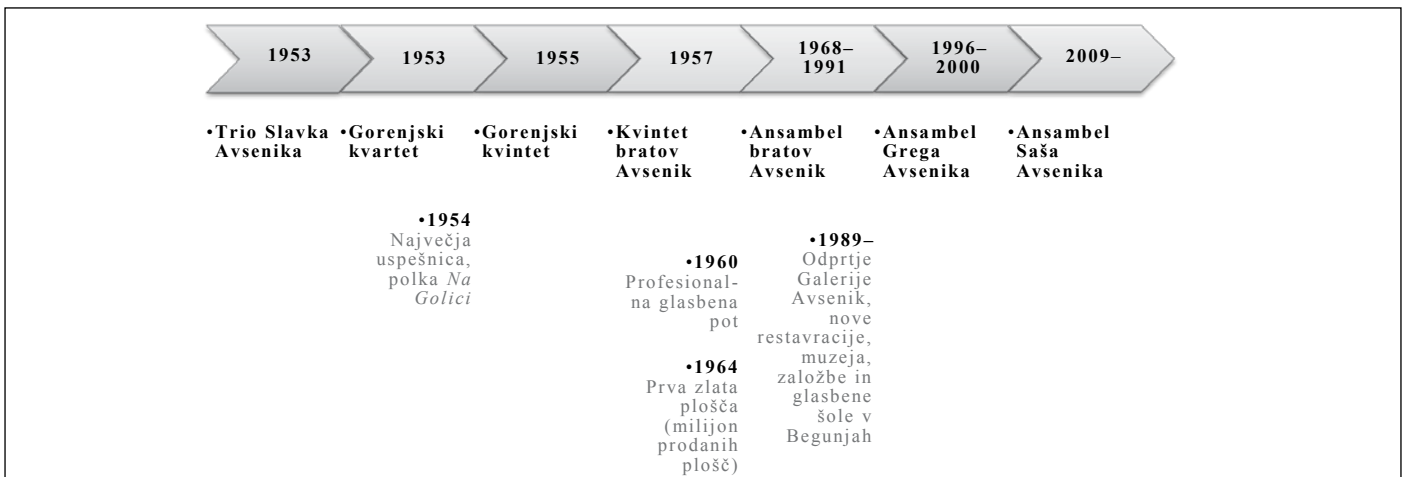
Brata Slavko in Vilko

Brata Vilko Ovsenik in Slavko Avsenik sta bila rojena v Begunjah leta 1928 in 1929. Za glasbo sta ju navdušila njuna starša. Nekoliko samosvoj – če ne že kar trmast – Slavko je bil samouk, ki se je naučil igrati harmoniko in ni preveč maral formalnih glasbenih lekcij, medtem ko je Vilko študiral na Akademiji za glasbo v Ljubljani. Leta 1948 se je Vilko pridružil Plesnemu orkestru Radia Ljubljana, kjer je ostal do leta 1963, pri čemer je pogosto igral tudi z drugimi ansambli. Medtem ko se je Vilko uveljavljal v slovenskih glasbenih institucijah, je Slavko razvijal izvorni način igranja na harmoniko. Pri tem ga je Vilko vedno spodbujal in ga nagovoril, naj se udeleži avdicije na Radiu Ljubljana, kjer so ga sprejeli z odprtimi rokami. Tak je bil tudi odziv poslušalcev in rodil se je *Četrtek večer domačih pesmi in napevov*. Slavkov svobodoljubni duh je razviden tudi iz zgodbe o različnih primkih bratov. V njunem zgodnjem otroštvu je vaški župnik v Begunjah njunemu očetu predlagal, naj priimek Avsenik spremenijo v Ovsenik, ker se mu je ta zdel bolj slovenski. Oče je pobudo sprejel in vse svoje štiri otroke preimenoval v Ovsenike. Toda Slavko se s tem ni strinjal in je želel svoj stari priimek nazaj – in tako je priimek Avsenik še danes ime te glasbene dinastije (Jercog 2008: 18).

Slavko je v ansamblu aktivno nastopal med letoma 1953 in 1988, Vilko pa je zaradi zdravstvenih težav nehal igrati leta 1959. Kljub temu je Vilko ostal umetniški vodja ansambla, glasbeni producent in aranžer bratove glasbe. Izpod Slavkovih prstov so nenehno prihajale nove melodije, pesmi pa izpod peres znanih slovenskih tekstopiscev. Vilko je vedno poskrbel za aranžmaje in za kakovost Avsenikovih nastopov. Bratoma so se posebno pomembni zdeli verzi, dobra glasba je bila po njunem odvisna tudi od dobrih besedil, zato sta v svoji karieri sodelovala z več kot dvajsetimi tekstopisci, pesniki, pisatelji in novinarji, na primer s Feryjem Souvanom, Elzo Budau, Ivanom Sivcem, Ervinom Fritzem, Janezom Menartom, Cirilom Zlobcem, Tonetom Pavčkom, Gregorjem Strnišo, Franom Milčinskim - Ježkom, Tonetom Fornezijem - Tofom, Marjanom Staretom, Zvonkom Čemažarjem in Frančkom Jaukom (Jercog 2008: 105).

8 Ena od teh ponarodelih skladb je *Slovenija, odkod lepote tvoje*, za katero sta glasbo skomponirala brata Vilko Ovsenik in Slavko Avsenik, besedilo pa je spisal Marjan Stare. Ljudje jo prepevajo ob športnih zmagah ter na različnih družabnih dogodkih, po njej kličejo slovenski popotniki, metaforično jo omenjajo družbeno-kritični pisci, leta 2012 pa so jo celo (neformalno) predlagali na novo slovensko himno.

7 V raziskovalni vzorec je bilo vključenih 808 ljudi v starosti od 15 do 75 let iz šestih slovenskih regij.

Časovnica treh generacij glasbene tradicije Avsenikov.

Vir: Mojca Ramšak.

Od glasbenega uspeha do nadaljevanja družinske tradicije

Avsenikova družina je imela od leta 1865 v Begunjah gostilno, ki se ji po domače reče *Pri Jožovcu*. Danes je ta del družinskega glasbenega podjetja, ki ga nadaljuje Slavkov najmlajši sin Gregor Avsenik (1966–) z ženo Katarino. Gostilna je pripojena restavraciji, ki ponuja »slovenske jedi« in sprejme do dvajset gostov. Leta 1989 je Slavkov drugi sin Martin Avsenik (1962–), ki je končal študij na Akademiji za likovno umetnost v Ljubljani, odprl umetniško galerijo Avsenik, k čemur ga je spodbudila naklonjenost njegove mame Brigitte Avsenik slikanju (1932–). Galeriji se je pozneje pridružilo nemško podjetje Hohner, ki izdeluje glasbene inštrumente, zlasti harmonike, in galerija se je preimenovala v Galerija Avsenik - Hohner d. o. o. Po odhodu Martina Avsenika v tujino je vodenje galerije prevzela Brigita Avsenik. Po obnovi stare gostilne leta 1997 je družina odprla večnamensko dvorano, imenovano Tradicija Avsenik. V začetku leta 1999 so ustanovili Hišni ansambel Avsenik, ki igra v Begunjah in drugod. Leta 2003 so ustanovili založbo, ki skrbi za izdajanje Avsenikovih albumov in albumov drugih narodnozabavnih ansamblov. Leta 2008, na 55. obletnico Avsenikovega obstoja in Vilkov 80. rojstni dan, je družina odprla še Avsenikov muzej, vse v Begunjah. Poleg tega imajo Avseniki še glasbeno šolo, ki lahko do 35 učencev poučuje v petju in igranju na harmoniko, trobento, klarinet, bas, kitaro in flavto, skratka inštrumente, na katere igrajo tudi Avseniki. Glasbena šola v Begunjah vsako leto prireja tudi mednarodno tekmovanje harmonikarjev, namenjeno mladini. Na tekmovanju ocenjujejo stil in tehniko igranja na harmoniko, ki sta najbližje Avsenikovemu. Poleg tega Avseniki publicirajo tudi učbenike, ki jih potrebujejo pri glasbenem pouku v svojem zasebnem zavodu.

Kot pravi Slavkov sin Gregor: »Ohranjanje tradicije in spominov na družino je vrednota, ki je še posebno pomem-

bn« (Spletni vir 6). Ta zaveza družino spremlja povsod. Slavkov in Brigitin prvi sin Slavko mlajši (1958–) je končal študij jazza in klavirja leta 1981 na Visoki šoli za glasbo v Gradcu, na Berklee College v Bostonu (ZDA) pa je leta 1985 končal študij filmske glasbe. Danes je skladatelj filmske glasbe, ki prireja tudi očetove polke in valčke. Od leta 1998 dela v podjetju Avsenik Audiodesign, ker verjame: »Značilnost Avsenikove glasbe je izredna melodika in dinamika; ta emocija, ki se je izrazila skozi glasbo Slavka in Vilka Avsenika, je tista, ki je drugačna« (Slavko Avsenik mlajši, v Spletni vir 3).

Tudi Gregor je študiral na Akademiji za glasbo v Ljubljani in od 1996 do 2000 vodil svoj Ansambel Grega Avsenika. Študija kitare ni končal, ker je pri 22 letih prevzel prenovljeno družinsko gostilno. Leta 2009 je Gregorjev sin Sašo, harmonikar, ustanovil Ansambel Saša Avsenika. Tako je že tretja generacija Avsenikov prevzela oder in danes Sašo vodi, igra in snema v ansamblu, ki zaposluje sedem ljudi.

Mejniki Avsenikovega uspeha

Fenomen Avsenik se je začel leta 1953 z ustanovitvijo Tria Slavka Avsenika, ki se je istega leta preimenoval v Gorenjski kvartet, leta 1955 pa v Gorenjski kvintet. Leta 1957 se je kvintet preimenoval v Kvintet bratov Avsenik in leta 1968 končno v Ansambel bratov Avsenik.

Avsenikovo pionirstvo v narodnozabavni glasbi je še desetletja močno vplivalo na glasbo v Sloveniji in Srednji Evropi. Sčasoma so stotine njihovih izvirnih skladb postale sestavni del repertoarjev polk in valčkov v Sloveniji, Ameriki, Nemčiji, Avstriji, Švici in v deželah Beneluksa, kjer so navdihovale številne ansamble. Začetna nenaklonjenost politike se je omilila šele po 20 letih delovanja ansambla. Deloma je bilo sporno nemško poimenovanje skupine, ki ga je leta 1955 zakrivila diskografska hiša Telefunken, ker se ji je mudilo z objavo (Jercog 2008: 27; ustni vir Brigita Avsenik). Šele

potem, ko so kar desetkrat zapovrstjo za silvestrovo igrali tedanjemu predsedniku SFRJ Josipu Brozu Titu in dobili tudi nekaj državnih priznanj, jim je politika postala bolj naklonjena, vse to pa je ugodno vplivalo na njihov nadaljnji razvoj in ugled, čeprav je bil ta že prej dober. Njihove turneje so trajale mesece in včasih so nastopali celo večkrat na dan. Kot edini narodnozabavni ansambel so imeli samostojni koncert v berlinski filharmoniji.

Najpomembnejši dejavniki na Avsenikovi glasbeni poti so bili:

- družinska spodbuda in podpora;
- zgodovinske okoliščine in povojni družbeni sistem v nekdanji Jugoslaviji, pri čemer so bili bistveni naslednji elementi:
 - a) gospodarski vzpon in optimizem pri obnovi nove države;
 - b) tržne potrebe po zabavni glasbi, ki je bila povezana s »tradicionalnim« kmečkim življenjem;
 - c) razvoj komunikacijskih tehnologij v Sloveniji in Evropi, še zlasti radia in snemalnih tehnologij;
 - d) hiter razvoj glasbene industrije v Evropi in po svetu;
 - e) hiter razvoj družbe in industrijske infrastrukture ter migracije kmečke populacije v mesta;
- Avsenikov angažma pri pomembnih institucijah (npr. Radiu Ljubljana) in v medijski industriji doma in po svetu;
- njihova zavezanost kulturni zapuščini lokalnih ljudskih godcev, iz katere so se napajali (prim. Cvetko 2007; Rossiter 2011; Sivec 2002; Strašnik 2010).

Avsenikov poslovni model

Avsenikov poslovni model se je razvil iz skromnih začetkov, pisanja pesmi, improviziranja na odru in »učenja ob delu«. Na začetku so bili njihovi nastopi prijeten stranski posel ob redni zaposlitvi – člani ansambla so bili večinoma gostujoči glasbeniki, ki so med publiko občasno nabirali honorar. To je spremenil šele Vilko Ovsenik, ki je menil, da se morajo bolj profesionalno spoprijeti s finančnimi platmi svojega igranja. Taka praksa je podobna dejavnosti ljudskih godcev, nadarjenih posameznikov, ki so si z igranjem služili dodaten denar za preživetje. Plačevanje godcev in zaslužek so urejale šege in poprejšnji dogovor. Logika dobička ljudskih godcev je bila preprosta – boljši in zabavnejši ko je bil godec, večji je bil njegov zaslužek (Cvetko 2007: 20). Ko so Avseniki postali uspešni in znani, so začeli delovati bolj profesionalno, na svojih nastopih so pobirali vstopnino ter se izogibali izkoriščevalskim producentom in agentom. Za razliko od godcev, ki so nastopali posamično ali v zelo majhnih skupinah, so Avseniki nastopali v skupini, za katero so uvedli iz-

raz ansambel.⁹ Od godcev¹⁰ jih je ločil tudi ugled, ki so si ga s svojim uspehom prislužili. Godci so namreč veljali za neresne, tudi za delomrzneže, Avseniki pa za uspešne glasbenike z mednarodnim slovesom. Čas je dozorel za pravo podjetništvo in leta 1960 se je ansambel odločil za poklicno glasbeno pot. Njihove kariere so postale donosne, čeprav sprva niso bili večši poslovnih pogodbenih formalnosti.

Svojo priložnost so zaslutili v razvoju snemalne tehnike, možnostih študijskega snemanja in potrebi po narodnozabavni glasbi v radijskem programu – v oddaji *Četrtekovi večeri domačih pesmi in napevov* (Cvetko 2007: 38, 52). Čeprav so bili dolgo edini ustvarjalci narodnozabavne glasbe v Sloveniji, pa so potrebovali še 15 let, da so si z igranjem iz kraja v kraj in s sodelovanjem v priljubljeni radijski oddaji pridobili milijonsko občinstvo.

Ob naklonjenih zunanjih okoliščinah in posvečanju življenja glasbi so se Avseniki vedno bolj znali prilagoditi potrebam občinstva. Da bi bilo to zadovoljno, je vsak član ansambla prevzel odgovornost za profesionalen in brezhiben nastop:

Treba je imeti odnos do publike. Da prideš trezen, pripravljen in uigran. Moram priznati, da smo to vsi imeli. Vsak se je pred koncertom pripravil, da je dal maksimalno vse od sebe. (Slavko Avsenik, v Spletni vir 3)

Avseniki so bili stoddostni profesionalci, perfekcionisti od začetka do konca. Nastopi so bili do sekunde in milimetra izpiljeni. Na oder smo prišli pravočasno, natančno smo vedeli, kam se mora kdo postaviti, kdaj naredi kdo korak naprej, kdaj se kdo umakne, kdaj stopimo za kak inštrument in kdaj z vokalom podpremo inštrumente. Vse je bilo naštudirano do potankosti, saj publika takoj opazi, če kdo deluje neprofesionalno. Odločno moraš priti, narediti in oditi. (Nipič 1996)

V Avsenikovi naraščajoči popularnosti in uspehu se zrcali podjetniški duh, ki je bil podlaga poznejšim organizacijskim in podjetniškim podvigom. Avsenikova podjetniška žilica je imela vzgibe v njihovi notranji motivaciji, da bi na nastopih in v ustvarjanju glasbe dosegali najvišje standarde. Njihov vpliv je naraščal s krepitvijo gospodarstva v Jugoslaviji, kjer

⁹ V francoščini in angleščini *ensemble* pomeni skupaj, hkrati. V gledališkem, plesnem in glasbenem svetu ta termin označuje skupino umetnikov, glasbenikov, plesalcev ali igralcev, ki nastopajo skupaj. *Macmillan Dictionary* navaja, da se za ansambel v glasbenem pomenu sinonimno uporabljajo še izrazi bend, skupina, orkester, trio, kvartet, kvintet, oktet itd., odvisno od konteksta, v katerem nastopa skupina glasbenikov in pevcev (Spletni vir 9). *Sweetwater Glossary* z glasbenimi in avdio definicijami pa ansambel opredeli kot ne preveliko skupino kakovostnih glasbenikov; zbor in orkester tako nista ansambel (Spletni vir 10).

¹⁰ Narodnozabavni ansambli so nov pojav z novimi vsebinami (kot so instrumentalna glasba, nastopi žensk, produkcija na zvočnih medijih) in hkrati nadaljevalci starega godčevstva (vnovična uvedba diatonične harmonike, ustvarjanje in poustvarjanje ljudskih melodij). Avsenikovo glasbo so zavestno ali nehote posnemali podeželski godci in tako se je vrnila, od koder je prišla, v ljudsko godčevsko izročilo (Kumer 1978: 375, 377–378). Z uvrstitvijo ponarodelih narodnozabavnih in drugih popularnoglasbenih viž v ljudsko godčevsko izročilo pa se širi polje raziskav, ki do nedavnega ni sodilo v koncept folklorističnega zanimanja (Kovačič 2014: 12, 18).

so življenjske razmere in socialna varnost postajale vse bolj stabilne.

Avseniki so delovali kot podjetje, ki se je priučilo delovanja po načelih komercialnosti, jo obrnilo sebi v prid in iz nje naredilo vizijo. Slavko in Vilko sta načrtno poslušala in si v notah zapisovala posebnosti posnetkov, ki so bili poslušalcem všeč, ter preučevala dolžino pesmi. Dve- do triminutna dolžina je v narodnozabavni glasbi postala norma. Na želje in potrebe občinstva so bili Avseniki pozorni predvsem pri odrskih nastopih, kjer so glede na odziv nekatere pesmi izpustili ali jih priredili, priljubljene pa na istem nastopu tudi ponovili. V svojem profesionalnem obdobju so nastope skrbno načrtovali in pazili, da se program v istem kraju ni ponavljal, med enim in drugim nastopom pa je moralo biti vsaj leto dni. Pozneje so koncertnim nastopom začeli dodajati druge odrske elemente; tako so na primer imeli povezovalce programa in humoriste¹¹ ter tako ustvarjali glasbeni šov. Ena izmed Avsenikovih poslovnih potez – pa tudi zahteva založnikov, menedžerja in glasbene industrije – je bil stalen termin izhajanja vsakoletnega novega dvojnega albuma, tj. poldrugi mesec pred novim letom, ko se začne sezona nakupovanja daril. Tržišču so se prilagajali tudi ob drugih priložnostih, na primer z izdajanjem kaset in plošč tik pred sarajevsko zimsko olimpijado leta 1984 ali ob obletnicah svojega delovanja, ter z izdajanjem tematskih plošč, namenjenih interesnim skupinam (planinci, smučarji, lovci), in plošč v nemščini. Izdajali so tudi že objavljene pesmi v novih priredbah in si tako zagotovili stalno prisotnost na domačem tržišču, med slovenskimi izseljenci v ZDA in zdomci po Evropi (Sivec 2002; Strašnik 2010).

Avsenikove poslovne nepremišljenosti

Še zlasti na začetku kariere Avseniki niso posvečali pozornosti intelektualnim pravicam in drobnemu tisku v pogodbah. Dvakrat so jih celo – neupravičeno – obtožili plagiatorstva, in sicer pri dveh od njihovih najpopularnejših valčkov, *Tam, kjer murke cveto* in *Rezka*, ki sta bila napisana leta 1957. Valček *Tam, kjer murke cveto* sta nenamerno kopirala »kralja polke« v ZDA Johnny Pecon in Frank Yankovic,¹² ker sta mislila, da gre za ljudsko pesem. Posnela sta ga pod naslovom *Lullaby (Uspavanka)*, ki je v ZDA postala uspešnica. Zadeva je šla pred sodišče in leta 1970 so se Američani Slavku Avseniku opravičili. Čeprav se je vprašanje intelektualne lastnine razrešilo, do finančne kompenzacije ni prišlo. Bolj kot materialna izguba je brata Avsenik prizadel omadeževan ugled. V drugem primeru, pri valčku *Rezka*, ju je plagiatorstva leta 1959 obdolžil novinar *Slovenskega poročevalca* Albin Simončič, a je tržaški novinar Saša Martelanc v članku z

naslovom *Avsenik ni tat*, ki ga je istega leta objavil v tržaški reviji *Mladika*, pojasnil, da to ne drži (Jercog 2008: 34–35). Ko je bil Ansambel bratov Avsenik na višku kariere in je na turnejah igral tudi do trikrat na dan in 330 dni v letu, so njihovi uradni in drugi menedžerji organizirali nastope in odgovarjali na pisma oboževalcev. Leta 1955 je njihov prvi menedžer Rudolf Kempf iz Nemčije nenapovedano prišel k Slavku domov v Ljubljano in prinesel plakate za njihovo 30-dnevno turnejo na Bavarskem. Ker so bili drugi člani Gorenjskega kvarteta zaposleni in ne bi mogli na turnejo, so Slavka spremljali trije nemški glasbeniki. Vsi njihovi nastopi so bili zelo uspešni, a so Slavku prinesli le 200 nemških mark. Kljub temu je takrat prvič resno razmišljal, da bi se ansambel osamosvojil in da bi pustil redno službo pletilca v tovarni nogavic Tonosa.

V Nemčiji je skupina nastopala pod vzdevkom Oberkrainer Quartett, ker jo je tako imenoval nemški glasbeni založnik in posledično tudi bavarsko občinstvo. To ime se je prijelo, a to Slavka ni preveč osrečilo. Tudi njihova plošča z naslovom *Es ist so schön, ein Musikant zu sein*, ki je bila leta 1974 posneta pri Telefunknu v Nemčiji, je izšla pod tem nemškim imenom ansambla. Kljub uspešnemu albumu in občudovanju občinstva so bili Avseniki žrtve nepravilne pogodbe, ki jim je za ploščo prinesla le 700 nemških mark,¹³ čeprav je bila na njej tudi njihova največja uspešnica *Na Golici* (Jercog 2008: 26–27; Karl Lanzmeier, v Spletni vir 3).

Brigita Avsenik, žena Slavka Avsenika, ki je pomagala voditi ansambel in (iz zaodrja) organizirati dogodke, se spominja:

Kar se pogodbenih stvari tiče, nista niti moj mož niti brat Vilko imela vanje veliko vpogleda. Vse sta kar podpisala, bila sta vesela, da sta imela delo pa uspeh. Nobeden pa ni bil bolj osveščen o pogojih pogodb. V glavnem so razne firme veliko zaslužile s tem. Mojemu možu so nakazovali nekaj avtorskih honorarjev, ki pa so zdaj vedno nižji, kot so bili prejšnja leta, ker se glasba ne izvaja več tako veliko, kot se je tista ta glavna, aktivna leta. (Brigita Avsenik, v Spletni vir 7)

Leta 1958 so Avseniki menedžerja Rudolfa Kempfa zamenjali s Karlom Lanzmeierjem iz Avstrije, ki je to delo opravljal, dokler je ansambel skupaj nastopal, tj. do leta 1990.¹⁴ Lanzmeier je svojo energijo vlagal v glasbeni uspeh in razvoj Avsenikov. Če bi se ta naveza pretrgala ali oslabela, je vprašanje, ali bi ansambel ostal tako dolgo skupaj.

Decembra 1958 sem imel prvi koncert s Slavkom Avsenikom in njegovimi Oberkrainerji v Leobnu. Pogodbo sva podpisala leto dni prej v Begunjah. Okoli leta 1954 še ni bilo konkurence in ljudje vedno posnemajo to, kar je dobro. Tako je bilo tudi pri Slavku. Veliko skupin ga je poskušalo oponašati. Tekmovalnosti ni bilo čutiti, turnejo je imel samo Avsenik. Vsi, od samostojnih glasbenikov do orkestrov, so igrali melodije Slavka in Vilka Avsenika. (Karl Lanzmeier, v Spletni vir 3)

¹³ Ta album je imel najvišjo naklado v tej zvrsti.

¹⁴ Med letoma 1991 in 1994 je Ansambel bratov Avsenik nadaljeval delo v studiu in v tem času posnel tri albume.

¹¹ Med njimi so bili trobentar Franc Košir, humorist Vinko Šimek v vlogi Jaka Šraufcigerja, Tone Fornezzi - Tof v vlogi novinarja, Mito Trefalt idr. (Sivec 2010: 111–112, 146, 148–150).

¹² Frank Yankovic, rojen leta 1915 slovenskima izseljencema v Zahodni Virginiji, je že pri devetih letih začel igrati harmoniko. Po selitvi v Cleveland je še ne 20-leten ustanovil svoj ansambel, s katerim je hitro zaslovel po vsem Ohio. S svojim Slovene Folk Orchestra je prodal 4.000 albumov, s katerimi je dosegal milijonske naklade. Umrl je leta 1998 (Cvetko 2007: 50).

Avsenikov hit *Na Golici*

Avsenikom je uspešno kariero zagotovila njihova prva in nedvomno največja uspešnica *Na Golici*. Polka, ki je bila napisana leta 1954, je postala njihov zaščitni znak. Melodije se je Slavko spomnil na nočnem delu v tovarni nogavic v Ljubljani, kjer je bil zaposlen med letoma 1952 in 1956. Obkrožen z oglušujočim ritmom industrije si je zamišljal zven begunjskih cerkvenih zvonov pod Golico. Zvok predilnega stoja, ki ga je upravljal, in zven zvonov sta se zlila v nov ritem: *di-da-di-di-di-da-di-di-di-da-di-di-di-da*. Kombinacija hrupa iz tovarne in spominskega odmeva zvonov je rodila uspešnico. Vročičen je glasbo napisal na papirno vrečko, pri čemer je uporabil svojo lastno notacijo. »*Ampak nekaj še manjka*«, si je prigovarjal, poskušajoč oba motiva zlit v finale, v tretji, hitrejši del. Na lepem se mu je posvetilo in zapisal je idejo. Čeprav je vedno dvomil v svoje skladbe – bil je pač skromen – mu je bila ta všeč in naslednji dan jo je zaigral bratu. Vilko ga je pozorno poslušal in takoj prepoznal kakovost skladbe: »*Tako rekoč popolna skladba! Zdi se mi, da je ni treba nič dodelovati. Le posneti jo moramo tako, kot bi se med seboj pogovarjala trobenta in klarinet.*« Slavku so zažarele oči: »*A veš, kaj sem si predstavljal ob tej skladbi?*« »*Vem,*« mu je hudomušno prikimal Vilko. »*Odmev begunjskih zvonov ob žegnanju spod Golice.*« S takim intuitivnim sodelovanjem in po malenkostnih popravkih so polko takoj posneli na Radiu Ljubljana in postala je uspešnica. Bila je tako popularna, da so Avseniki še dolga leta z njo začeli vsak nastop in občinstvo si je vedno zaželelo njene ponovitve. Drugi glasbeniki so to polko posneli v več kot 600 različicah (Jercog 2008: 23; Sivec 2010: 42, 257; Spletni vir 3). O nastanku polke *Na Golici* in o njenem pomenu za uspeh Avsenikov so na Televiziji Slovenija leta 2013 posneli tudi televizijski dokumentarec:

Nikoli ne bom pozabil, kako smo v Begunjah na vrtu igrali na veselici. Mladina je bila cele ure na drevesih, to je bilo nekaj neverjetnega, in hoteli so poslušati *Golico* in samo *Golico*. To je bil čudežen komad. *Golica* je bila za vse glasbenike senzacija. (Slavko Avsenik, v Spletni vir 3)

Golica je fenomen zase in vedno znova razmišljam, da je to neverjetna uspešnica kot instrumentalna skladba, ki konkurira vsem vokalnim hitom. In vedno znova se vsi nastopi začenjajo z *Golico*. Rekel bi, da je to garancija, da takoj ko ansambel oziroma skupina stopi na oder, *Golica* prodre v poslušalstvo in naredi neposreden stik. To je garancija, ki jo na neki način vsi izkoriščamo vedno znova. (Gregor Avsenik, v Spletni vir 3)

Že tretja generacija po vrsti je pod vplivi *Golice*. Postala je naš vsakdanjik; vsak dan jo slišimo na radiu ali televiziji ali jo pa kar sami igramo. Vsak nastop zmeraj začnemo z *Golico* in če igramo v gosteh, tudi končamo z njo. Ta skladba je zmeraj zaželena. Ko pridemo na evropsko tržišče, kjer nam rečejo Oberkrajnerji, je to avtomatsko ta žanr in njegova kraljica je ravno *Golica*. (Sašo Avsenik, v Spletni vir 3)

Po uspehu skladbe *Na Golici* in posledično vse večjega povpraševanja po njihovi glasbi in nastopih je kvintet leta 1959 začel s šovi v živo. Naslednje leto so bili končno pripravljeni pustiti svoje službe in se popolnoma posvetiti glasbeni karieri.

Ko smo mi se prebili, na primer, v Švico, smo imeli potem za štiri leta vnaprej oddane vse sobote in nedelje za veselice ipd. In to nam je nato dalo korajže, da smo pustili svoje službe in šli med profesionalce. Največja sreča je bila, da smo lahko toliko igrali po Nemčiji, Avstriji in drugje, da smo se lahko preživeli. (Slavko Avsenik, v Spletni vir 8)

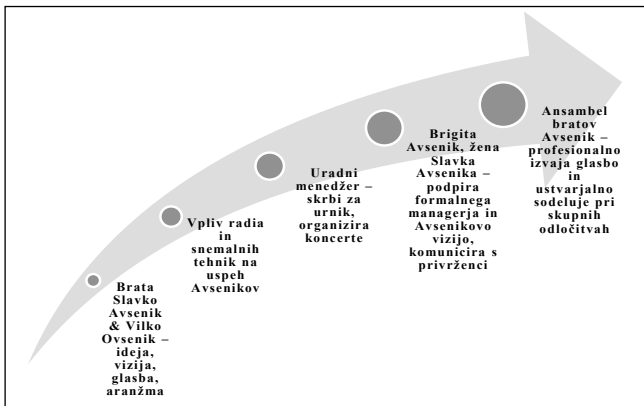
V naslednjih letih so Avseniki napisali in priredili skoraj 800 vokalno-instrumentalnih skladb, prodali več kot 36 milijonov plošč in imeli več kot 10.000 nastopov v živo. Za svoje delo so bili velikokrat nagrajeni: prejeli so 31 zlatih plošč, diamantno ploščo, dve platinasti plošči, evropskega glasbenega oskarja, zlato vrtnico za najbolj predvajan ansambel na avstrijskih radijskih programih, srebrno zvezdo z redom zaslug za narod v nekdanji Jugoslaviji, viktorja za življenjsko delo, častni znak svobode Republike Slovenije idr. Slovenska pošta je izdala priložnostni žig in pisemsko ovojnico, v Guinnessovi knjigi rekordov pa so Avseniki zapisani kot najuspešnejši narodnozabavni ansambel. A najbrž so najbližje srcu bratov Avsenik stotine klubov oboževalcev po svetu¹⁵ in vpliv na druge glasbenike¹⁶ (Jercog 2008: 108–109).

Na odru in za njim

Ansambel bratov Avsenik je imel dve gonilni sili: Vilka Ovsenika, ki je leta 1959 zaradi zdravstvenih težav v ansamblu moral nehati igrati klarinet, in Brigito Avsenik, ženo Slavka Avsenika, ki ima prav tako glasbeno izobrazbo in je igrala klavir, preden je spoznala svojega moža. Vilko Ovsenik je formalno izobražen glasbenik, ki je občuteno aranžiral in prirejal bratove skladbe – razen na začetku, ko je bil v vojski – pisal note za različne zasedbe ter nadzoroval kakovost nastopov in glasbenikov. Vodil je snemanja, delal kot sopro-

15 Zgovorna je zgodba japonskega menedžerja Mitsui Group Yoshiya Watanabeja, ki je vsako leto prihajal na srečanje z Avsenikovo družino v Begunje, bil oblečen v »gorenjsko nošo« in igral Avsenikovo glasbo v nemški restavraciji v Tokiu, kjer je imel tudi zbirko njihovih plošč in zgoščenk (ustni vir: dr. Danica Purg). Veliko presenečenje je doživel tudi nekdanji slovenski predsednik dr. Danilo Türk ob udeležbi na OECD World Forum v Busanu v Južni Koreji leta 2009. Potem ko so ga sprejeli z vsemi državnimi častmi, je orkester najprej odigral približek slovenske himne, po uradnem delu pa Avsenikovo *Na Golico* (Spletni vir 4).

16 Za primerjavo navedimo, da so The Beatles, britanska rok skupina, ki je delovala od leta 1962 in se razšla leta 1970, do danes prodali več kot dve milijardi albumov, ABBA, najuspešnejša švedska pop glasbena skupina (1972–1982), pa je prodala 140–500 milijonov izvodov albumov (ocene se razlikujejo). Ameriški country glasbenik George Jones, ki je deloval med letoma 1954 in 2013 ter se sedem desetletij pojavljal med najuspešnejšimi 40, je v tem času posnel okrog 900 pesmi oziroma 68 albumov (osem zlatih in štiri platinaste). Te številke vsekakor potrjujejo, da je Avsenikov uspeh primerljiv z največjimi svetovnimi glasbenimi ustvarjalci.

Avsenikova razporeditev dela, voditeljske strategije in pristopi.
Vir: Mojca Ramšak.

ducent, iskal nove zvočne učinke in glasbene priložnosti. Čeprav je Vilko nadzoroval večino nastopov in snemanj, so imeli člani ansambla vedno možnost ustvarjalno sodelovati, kar je bil tudi temeljni razlog za uspeh ansambla in zadovoljstvo njegovih glasbenikov¹⁷ (Jercog 2008: 31; ustni vir: Brigita Avsenik). Brigita Avsenik, ki je svojega moža le redko spremljala na turneje, je skrbela za komunikacijo z Avsenikovimi oboževalci in prva leta tudi za nastope doma. Občasno je pomagala svaku Vilku in prepisovala note, ki jih je narekoval. Skrbela je za pogodbe in pozneje upravljala umetniško galerijo v Begunjah.

Vzajemno sodelovanje med Slavkom Avsenikom kot zanosnim, karizmatičnim, odločnim in zanesljivim glasbenim vodjo, še zlasti na odru, in člani ansambla so podpirali uradni menedžer in družinski člani. To je oblikovalo profesionalno skupino, ki je temeljila na družinskih vrednotah in glasbeni odličnosti. Menedžment in vodenje sta bila v sozvočju in naloga vseh omenjenih posameznikov; pretirana samozavest in aroganca sta bili nezaželeni. Vsi člani Avsenikove skupine so se zavezali vrhunski glasbeni produkciji. Slavko Avsenik, ki ga je občinstvo videlo kot gonilo ansambla, kot karizmatičnega človeka z vodstvenimi sposobnostmi in vizijo, ni nikoli pozabil omeniti zaslug svojega brata, žene in drugih članov ansambla za uspeh skupine. Enako velja za Vilka, ki je cenil Slavkov talent, način komponiranja, izviren in edinstven način igranja harmonike in spremljanja drugih glasbil ter Brigitino marljivost in neopazno prisotnost. Menedžer Karl Lanzmeier, ki ni imel otrok, je vso energijo posvečal uspešnemu umetniškemu izražanju in razvoju Avsenikov. Če bi se te povezave izgubile ali oslabele, je vprašanje, ali bi ansambel lahko tako dolgo ostal skupaj. Mnogi pevci in glasbeniki so iz različnih osebnih razlogov nehali nastopati z Avseniki, a nihče ni zapustil skupine zaradi slabih odnosov z odrskimi ali zaodrskimi sodelavci. Avseniki so vzdrževali močno povezanost skupine, ki je imela skupno idejo in stališča. Člani so se med seboj obveščali o vsem potrebnem in skrbeli za svoj napredek. To so bile najpomembnejše sestavine njihovega uspeha.

Slavko je uspeh dosegel s čudovito ekipo. Vilko je bil odličen aranžer. Glasbeniki in pevci so bili profesionalci. Popolno glasbo lahko ustvarijo samo profesionalci. To je stara skrivnost. Če imaš še navdušene glasbenike, gre glasba v uho. To se mi je vedno zdelo logično. Slavko Avsenik je vedno znal navdušiti publiko. (Karl Moik, voditelj televizijske oddaje *Musikantenstadl*, v Spletni vir 3)

Ko sem jaz prišel k staremu atu po nasvete, mi je veliko pomagal. Tudi z nasveti, kako voditi ansambel, ker je bil zelo dober šef. Všeč mi je bilo to, da šef ne sme imeti denarja, tako se pri meni moji muzikanti [v Ansamblu Saša Avsenika] ukvarjajo s financami in oni razdelijo plačo. Imamo nadzor in ni tako, da bi jaz jemal kakšne provizije. Pri nas prejme denar kitarist in ga potem razdeli naprej. (Sašo Avsenik, v Spletni vir 5)

Mladi Avseniki – Ansambel Saša Avsenika

Sašo Avsenik, Slavkov vnuk, se je odločil za poklicno igranje harmonike, ker je bilo več možnosti za preigravanje v narodnozabavnem ansamblu kot v rok skupini, v kateri je igral na začetku. Leta 2009 je ustanovil Ansambel Saša Avsenika.

Nikoli nisem računal, da bom poklicni harmonikar, ker imam turistično šolo. Ko smo v srednji šoli naredili prvi ansambel, je bil z bobni, ampak njegova zgodba se ni končala uspešno, saj smo težko dobili člane. Rekli smo, da bomo imeli rok skupino, in fantje so že videli pločevinke piva in dekleta. Ko pa smo začeli z narodnozabavno glasbo, je bilo v ospredju druženje: greš na veselico, kakšno zaigraš in se imaš »fletno«. Čisto spontano smo nato začeli igrati narodnozabavno glasbo. (Sašo Avsenik, v Spletni vir 5)

Skupina je imela premierni nastop novembra 2009 v oddaji *Muzikantenstadl (Senik godcev)*, televizijskem šovu, ki se v živo predvaja v Nemčiji, Avstriji in Švici. Hkrati so mladi Avseniki začutili potrebo po studijskih posnetkih in kmalu posneli tri zgoščenke (*Na sončni strani Alp*, 2009; *Zavrtimo se*, 2011; *Dolge so noči*, 2014). Na njih so stare Avsenikove skladbe, posnete na novo, in nove skladbe, katerih avtor je Slavko Avsenik, aranžer pa Vilko Ovsenik. Brata Avsenik sta namreč po 20 letih znova združila svoje ustvarjalne zamisli, da bi pomagala tretji generaciji družinskih glasbenikov.

Dedek je bil zelo ponosen in vesel, ko me je prvič videl s harmoniko in v noši. Dedki in babice si želijo, da bi vnuki prevzeli nekaj tudi po njih. Star ata me je presenetil, ker je bil zelo ponosen name, toda nikoli me ni silil v to. Pustil mi je čisto odprto pot. Ljudje me včasih vprašajo: »A je ata rekel, da moraš to početi?« V bistvu mi je pa pustil čisto prosto izbiro med turizmom, športom in glasbo. On je sam hodil svojo pot in to je pustil tudi meni. (Sašo Avsenik, v Spletni vir 5)

Ansambel Saša Avsenika letno opravi okrog 170 nastopov, od tega 110 v tujini. Na svojih koncertnih poteh so poleg Slovenije obiskali že Nemčijo, Avstrijo, Švico, Italijo, Francijo, Nizozemsko, Hrvaško, Belgijo in Kanado. Ansambel Saša Avsenika ima sedem članov, občasno pa se zasedbi na odru pridruži tudi Sašev oče Gregor Avsenik. Po-

17 V ansamblu je v vseh letih igralo in pelo 35 glasbenikov.

leg glasbenikov za nemoteno delo skrbi tudi spremljevalna ekipa z nemško menedžerko, ki ureja nastope v tujini, skrbi za promocijo in glasbeno založništvo v Nemčiji. Tam imajo tudi agencijo, ki jih zastopa. Ker je bila ena glavnih ciljnih skupin mladih Avsenikov nemško govoreče občinstvo, se v tujini od leta 2012 predstavljajo pod imenom Sašo Avsenik und Seine Oberkrainer, pri čemer pa gre v nasprotju z vsiljenim poimenovanjem izvirnih Avsenikov za zavestno odločitev skupine.

Ansambel Saša Avsenika je v glasbeno industrijo vstopil s kulturnim kapitalom – z dobrim imenom družinske glasbene dediščine – in s finančno podporo družine. Začel je ustvarjati lastno blagovno znamko. Hitro se je prilagodil potrebam tržišča in tako, na primer, k sodelovanju povabil igralca ljubljanske Drame Jurija Zrneca, ki z glasbenimi in *stand-up* vloži občasno popestri njihov program, podobno kot je to v skupini Saševega dedka počel Franc Košir. Formula njihovega uspeha temelji na izboru najboljšega, profesionalnosti in prilagodljivosti – vključujejo preverjene glasbene in zabavne vsebine, upoštevajo množični glasbeni okus in nove tehnologije, načrtno se približujejo mladim v mestih in so inovativni.

Muzikante smo našli tudi na facebooku, nato smo naredili avdicijo in tako prišli skupaj. V skupini smo Štajerci, Gorenjci, Korošci, Dolenjci. Pri naših zgoščenkah sodelujeta Slavko in Vilko, pa tudi oče Grega, besedila so od Ivana Sivca. Poskušamo dobiti in sodelovati z najboljšimi. (Sašo Avsenik, v Spletni vir 3) Pri nas so naša publika večinoma mladi, v tujini pa je publika še od starega očeta. (Sašo Avsenik, v Spletni vir 7)

Sklep

Tesne družinske vezi, jasna vizija in profesionalen odnos Avsenikov so bili nagrajeni z velikim uspehom. V njihovem primeru ne moremo govoriti o določenem strateškem načrtu. V zvezi z njihovim glasbenim razvojem lahko rečemo, da so se učili sproti, pri svojem delu in z opazovanjem odzivov občinstva. To je imelo svoje prednosti in pomanjkljivosti. Šlo je za intuitivni proces, iz katerega se lahko veliko naučimo o ustvarjalnosti in inovacijah v glasbi in glasbeni industriji. Dobro so izkoristili nove snemalne tehnike in potrebo po narodnozabavni glasbi, ki jo je radijsko občinstvo toplo sprejelo. Preplet srečnih okoliščin, v katerih so se znašli ob pravem času, jim je omogočil tudi večjo prepoznavnost na odru. »Avsenikova glasba ima 60 let razvoja. 60 let učenja od občinstva, sodelovanja z občinstvom na svoj način v okviru glasbe« (Slavko Avsenik mlajši, v Spletni vir 1).

Na podlagi svojih izkušenj so Avseniki sčasoma razvili učinkovito strategijo podpore vsem članom, profesionalnost, organizacijski duh, podjetniške iniciative, vztrajnost in samozavest v nastopih. Člani družine so bili hkrati strateške gonilne sile in izvajalci, uradni in neuradni menedžerji pa so jim pomagali uresničiti vsaj del njihovih sanj. Avseniki so se učili tudi ob svojih napakah, še zlasti iz naivnosti in zaupljivosti do ljudi, ki so z njihovo glasbo in nastopi želeli le zaslužiti.

Avsenikov poslovni načrt ter strategija delovanja in vodenja, četudi nikoli nista bila formalno zapisana, sta model za opazovanje in učenje o obstoju, razvoju, priložnostih in pasteh v kreativnih glasbenih industrijah. Njihov večgeneracijski poslovno-strateški model lahko strnemo v tri dele:

1. poslanstvo (ustvarjanje in igranje kakovostne narodnozabavne glasbe, zabava in navdihovanje občinstva);
2. dolgoročna vizija (krepitev blagovne znamke Avsenik v slovenskem in mednarodnem prostoru, predstavljanje Jugoslavije in Slovenije v svetu);
3. strateški postopki načrtovanja in vodenja:
 - delo (motivacija in občutek pripadnosti, pisanje in igranje glasbe, ustvarjalnost, profesionalizem, organizacija dela, skupinske odločitve in sodelovanje, predanost);
 - marketing (poznavanje tržišča, glasbenega okusa in glasbenih tehnologij, trženje glasbe in glasbenih izdelkov, vključevanje družine in uradnih menedžerjev v trženje);
 - zaslužek (preživljanje z lastno glasbo).

Avsenikova strateška tveganja pa lahko razčlenimo takole:

- notranja (občutek, da je treba biti vedno najboljši in ustvarjalen, delo s polno paro, zaprtost za zunanje glasbene inovacije, ravnovesje med družinsko glasbeno tradicijo in novimi glasbenimi okusi, fiksni stroški vzdrževanja in širjenja blagovne znamke Avsenik);
- zunanja (naivnost pri pogodbah in delo za nizko plačilo na začetku kariere, konkurenca – množičnost narodnozabavnih skupin, nasičenost tržišča, nove tehnologije z dostopom do brezplačne glasbe, razvoj zabavne industrije).

Kakorkoli gledamo nanje, so Avseniki z delom in karizmo dosegli svetovni glasbeni uspeh in s svojim značilnim glasbenim slogom pripomogli k večji prepoznavnosti Slovenije in Jugoslavije. Imeli so tudi številne dobrodelne koncerte, pomagali pa so tudi pri razvoju svojega rodnega kraja. Postali so glasbeni glas Slovenije in širše alpske tradicije. Kam bodo nadaljevali od tod? Bodo mladi Avseniki uspeli ostati enako karizmatični in poslovno uspešni kot Ansambel bratov Avsenik, da bodo lahko še naprej pritegovali medije, ohranjali privrženca, zapolnjevali koncertne odre, vplivali na posnemovalce in glasbeno industrijo? Sašo Avsenik iz tretje generacije Avsenikov prihodnost vidi v kombinaciji starega in modernega, v želji po inovativnosti, prepoznavnosti in komercialnem uspehu:

Zanimivo je, kako se tudi narodnozabavna glasba modernizira. Pomembno se mi zdi, da negujemo tradicijo – ohranimo zvok, ki je bil – in mislimo na mlade ter se posodabljam. Avstrijci to že počnejo. Podobno na Balkanu deluje Severina,

ki v svojo glasbo vpeljuje trubače in združuje tradicijo s popularno glasbo. S tem pa ustvarja komercialno vrednost glasbi – pozitivno mišljeno. [...] Rad bi odkril zvok, za katerega bi lahko rekel, da je moj. To je eden izmed mojih ciljev. Drugi pa je, da bi našel ravnovesje med tradicijo in sodobno zvrstjo, da ne bi prizadel starejše publike in ne bi bil dolgočasen za mlado populacijo. Tretja želja pa je, da bi ustvaril skladbo, ki bi jo ljudje tudi na cesti zapeli. [...] Veliko je glasbenikov, ki bi radi igrali tako, kot so Avseniki. Radi bi kopirali. Tudi jaz si želim igrati kot star ata, ampak vemo, da je to nemogoče. Zato pravim, da ni smiselno kopirati, ampak je treba kdaj narediti kakšno stvar drugače. Ko igramo z mojim ansamblom, se v bistvu želimo toliko približati posnetkom, da ne spremenimo melodije in glasbenega sporočila. Seveda pa svoje elemente le vnesemo v glasbo, tako da ko slišiš našo glasbo in posnetek Avsenikov, opaziš razliko. Tisto je Slavko in to je Sašo Avsenik. Seveda je star ata veliko boljši. [...] Mi imamo srečo, da je za imenom naše skupine močna tradicija. (Sašo Avsenik, v Spletni vir 5)

Literatura

- AUSTIN, Robert D. in Shannon O'Donnell: *Paul Robertson and the Medici String Quartet*. Case Study 9-607-083. Boston in Massachusetts: Harvard Business School, 2007, 1–17.
- BANAHAN, Eoin in Jim Playfoot: *Slovenian National Orchestra*. Case Study UVA-OB-0838. Charlottesville: Darden Business Publishing, University of Virginia, 2004, 1–10.
- CHAKRAVORTI, Bhaskar, Janet Kraus in Shirley M. Spence: *Blue Man Group: Creativity life and surviving an economic meltdown*. Case Study 9-810-108. Boston in Massachusetts: Harvard Business School, 2012, 1–25.
- CVETKO, Igor: *Zvoki Slovenije: Od ljudskih godcev do Avsenikov: Razstava, Slovenski etnografski muzej, 22. november 2007 – september 2008*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2007.
- FERBEŽAR, Ina: Besedila Avsenikovih narodno zabavnih popevk 1953–1985 ali popevčice milemu narodu. *Traditiones* 24, 1995, 331–339.
- JERCOG, Aleksi: *Spolko v svet: Glasbene poti bratov Avsenik*. Begunje: Avsenik, 2008.
- KNIFIC, Bojan: Kostumiranje narodno-zabavnih ansamblov. *Traditiones* 34 (2), 2005a, 155–177.
- KNIFIC, Bojan: Slovenija, od kod lepote tvoje: Narodno-zabavna glasba kot sooblikovalka sodobne slovenske popularne kulture. *Glasnik SED* 45 (1–2), 2005b, 73–77.
- KOVAČIČ, Mojca: »Kje so ljudski godci?«: Refleksija preteklih konceptov in možnosti novih opredelitev ljudskega godčevstva. *Glasnik SED* 54 (3), 2014, 12–19.
- KUMER, Zmaga: Godčevstvo in sodobni instrumentalni ansambli na Slovenskem. V: Angelos Baš in Slavko Kremenšek (ur.), *Pogledi na etnologijo*. Ljubljana: Partizanska knjiga in Filozofska fakulteta, 1978, 365–378.
- MARTTILA, Kalle: *Musicians as entrepreneurs*. Diplomsko naloga. Jyväskylä: Yamk University of Applied Sciences, 2012.
- MARTY, Maša: Jodlanje: Nov način petja na Slovenskem? *Traditiones* 36 (2), 2007, 67–76.
- MURŠIČ, Rajko: *Trate vaše in naše mladosti: Zgodba o mladinskem rock klubu*. Ceršak: Subkulturni azil, 2000.
- O'DONNELL, Shannon: The Towards Silence Project: Multiple string quartets organize to perform a new musical form in spatially variable and distributed conditions: Case study 3. *Journal of Business Anthropology* jesen 2011, 1–21.
- ROBINŠAK, Matjaž, Alenka Pfajfar in Uroš Gjerek: *Odnos poslušalcev do programskih vsebin: Poročilo*. Ljubljana: Agencija za pošto in elektronske komunikacije Republike Slovenije in Valicon, 2013.
- ROSSITER, Nancy E., Peter Spang Goodrich in John Shaw: Social capital and music entrepreneurship. *Journal of Management and Marketing Research* 7 (6), 2011, 1–13.
- SAINTILAN, Paul: Crisis in the opera house: An artist relations case study: Case study 1. V: Paul Saintilan, JF Cecillon, Michael Smelie in Rob Cannon, *Music organisation case studies: For students studying music organisation in arts management or music business programs*. Melbourne: Australian College of the Arts, 2013a.
- SAINTILAN, Paul: Government funding of music organisations – vital or dysfunctional?: Case study 6. V: Paul Saintilan, JF Cecillon, Michael Smelie in Rob Cannon, *Music organisation case studies: For students studying music organisation in arts management or music business programs*. Melbourne: Australian College of the Arts, 2013b.
- SAINTILAN, Paul: The artistic v. interfunctional conflict case: Case study 4. V: Paul Saintilan, JF Cecillon, Michael Smelie in Rob Cannon, *Music organisation case studies: For students studying music organisation in arts management or music business programs*. Melbourne: Australian College of the Arts, 2013c.
- SAINTILAN, Paul in Rob Cannon: The taste case: Should artistic leaders drive decision making from their own taste?: Case study 2. V: Paul Saintilan, JF Cecillon, Michael Smelie in Rob Cannon, *Music organisation case studies: For students studying music organisation in arts management or music business programs*. Melbourne: Australian College of the Arts, 2013.
- SIVEC, Ivan: *Vsi najboljši muzikanti: 1. del: Razvoj narodnozabavne glasbe od začetkov do leta 1973*. Mengeš: ICO, 1998.
- SIVEC, Ivan: *Fenomen Ansambla bratov Avsenik*. Magistrska naloga. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 1999.
- SIVEC, Ivan (ur.): *Tisoč najlepših besedil: Slovenija – zibelka narodnozabavne glasbe*. Kamnik: ICO, 2002.
- SIVEC, Ivan: *Brata Avsenik: Evropski glasbeni fenomen iz Begunj na Gorenjskem*. Begunje: Galerija Avsenik – Hohner, 2010.
- SPANG GOODRICH, P. in N. E. Rossiter: The entrepreneurial drive of folk musicians. *Academic and Business Research Institute Conference, Conference Proceedings*. Orlando: Academic and Business Research Institute, 2010; <http://www.aabri.com/OC2010Manuscripts/OC10078.pdf>; 10. 1. 2015.
- STRAŠNIK, Simona: *Nastanek in razvoj narodno-zabavne glasbe v kulturnozgodovinskem kontekstu na Slovenskem*. Diplomsko delo. Maribor: Oddelek za sociologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, 2010.
- ŠAVER, Boštjan: *Nazaj v planinski raj: Alpska kultura slovenstva in mitologija Triglava*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.

TORKAR, Klemen: *Reprezentacija narodno-zabavne glasbe v medijih v Sloveniji*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani, 2008.

Časopisni vir

NIPič, Alfi: Rečeš: Servus, kak ste kaj, in prisedeš: Pevca Avsenikov intervjuva Nada Ravter. *7D*, 27. 11. 1996, 15–17.

Spletni viri

Spletni vir 1: Bila sva mlada oba: Avsenikova glasba ni zagotovilo za uspeh, a je v pomoč: Prvi narodno-zabavni muzikal z glasbo ansambla bratov Avsenik. MMC RTV SLO, 8. 9. 2013; <http://www.rtv slo.si/zabava/druzabna-kronika/bila-sva-mlada-oba-avsenikova-glasba-ni-zagotovilo-za-uspeh-a-je-v-pomoc/317151>, 9. 4. 2014.

Spletni vir 2: GALIČ, Jože: Narodnozabavna glasba – je res »goveja«? SIGIČ, Slovenski glasbenoinformacijski center, 9. 3. 2012; <http://www.sigic.si/slovenska-glasba-po-zanrih/narodnozabavna-glasba>, 3. 12. 2013.

Spletni vir 3: Golica, zgodba o skladbi: Zgodba o Ansamblu bratov Avsenik. Dokumentarni film. RTV SLO 1, 23. 10. 2013; <http://www.rtv slo.si/moja-generacija/rtv-zame/priporocamo/oglejte-si-igrano-dokumentarni-film-o-legendarni-golici/320806>, 10. 11. 2013.

Spletni vir 4: JEŽ, Boris: Sporočilo otrok iz Beaver Creeka. *Delo (Sobotna priloga)*, 16. 2. 2015; <http://www.delo.si/mnenja/blogi/sporocilo-otrok-z-beaver-creeka.html>, 18. 2. 2015.

Spletni vir 5: KOPINA, Klavdija: Sašo Avsenik: »Seveda je star ata veliko boljši!« MMC RTV SLO, 10. 5. 2013; <http://www.rtv slo.si/zabava/druzabna-kronika/saso-avsenik-seveda-je-star-ata-veliko-boljsi/308350>, 9. 4. 2014.

Spletni vir 6: PIVK AVSEC, Saša: Avsenikov muzej: Harmonika in žup'ca. *Slovenske novice*, 25. 3. 2012; <http://www.slovenskenovice.si/novice/slovenija/avsenikov-muzej-harmonika-zupca>, 1. 12. 2013.

Spletni vir 7: Blagovna znamka Avsenik – Slavko, Gregor in Sašo Avsenik ter voditeljica Edita Cetinski Malnar: Prava ideja, 200. oddaja. RTV SLO 1, 3. 10. 2013; <http://www.rtv slo.si/pravaideja/novica/730>, 10. 11. 2013.

Spletni vir 8: Slavko Avsenik: »Če nas lahko kdo ujame, je to moj vnuk!«: Ob častitljivem jubileju smo se pogovarjali z glasbenikom. MMC RTV SLO, 26. 11. 2009; <http://www.rtv slo.si/zabava/druzabna-kronika/slavko-avsenik-ce-nas-lahko-kdo-ujame-je-to-moj-vnuk/217764>, 9. 4. 2014.

Spletni vir 9: <http://www.macmillandictionary.com/>, 18. 2. 2015.

Spletni vir 10: <http://www.sweetwater.com/insync/category/glossary/>, 18. 2. 2015.

Six Decades of Successful Musical and Business Activities of The Ensemble of Brothers Avsenik

From their very beginnings in the small village of Begunje in the north western Alpine region of Upper Carniola in Slovenia, the dedication of The Ensemble of Brothers Avsenik to excellence and creativity has made them a global phenomenon, spreading their music genre across Europe (particularly in German-speaking regions) and around the world. Today, this family tradition is actively carried on by Slavko's son Gregor and his grandson Sašo, who continue the Avsenik musical artistry and oversee the family business built around it. In the same small village of Begunje – still the headquarters of the Avsenik music with an ensemble of seven musicians – they run a restaurant and operate a gallery, a museum, a music publishing house, a music school, and even a multipurpose community centre.

The Avsenik business model evolved from truly humble beginnings. Constantly gaining additional knowledge through years of experience, the brothers' growing expertise evolved into the present business model. This model is based on the selection of the best, the well-tested genres of music and entertainment, a good knowledge of mass music taste, and new technologies.

Luck, of course, played an important role. The brothers started their professional career in the right place and at the right time. Their clear vision, close family ties, and their highly professional attitude were rewarded with great success. Through time and experience, The Ensemble of Brothers Avsenik has created a strong support network for its members and developed a strong commitment to quality, organizational spirit, entrepreneurial initiatives, persistence, and a high degree of confidence in their music, which was clearly visible in their concerts. The musicians also had to learn from their mistakes, especially in cases when they had insufficient knowledge of intellectual rights and business contracts, or had clearly been too naïve and had trusted the wrong people who only wished to benefit from their music. The third generation of the Avsenik musicians, the Ensemble of Sašo Avsenik, has entered the music industry with considerable cultural capital: a famous name, the musical heritage of Sašo's grandfather, and the financial support of the Avsenik family.

OD BLACKBOOKA DO PIECEA

Grafitarska – *writerska* subkultura na primeru mesta Celje

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izveček: Grafitarska oziroma *writerska* subkultura se je začela razvijati v New Yorku v 70. letih prejšnjega stoletja, v 90. letih pa je prišla v Slovenijo in s tem tudi v Celje. Njeni pripadniki, grafitarji, za svoje izražanje uporabljajo javni mestni prostor, kjer puščajo sledi v obliki barvitih in slogovno zahtevnih grafitov, ki le redko ostanejo neopaženi. Avtorica se pri predstavitvi subkulture opira na odgovore celjskih grafitarjev. Predstavljeni so začetki razvoja grafitarske subkulture, njene posebnosti in značilnosti grafitarske scene v Celju. Na podlagi podrobnejšega vpogleda v celjsko grafitarsko sceno je podan tudi širši vpogled v delovanje grafitarske subkulture in okolje, v katerem se lahko razvija.

Ključne besede: grafiti, subkultura, mesto, Celje

Uvod

Ljudje smo bitja z veliko potrebo po komuniciranju in eden od načinov sporočanja misli so tudi grafiti. Ti so kot poseben način pisnega izražanja v človeški družbi prisotni že od nekdaj. Grafiti so tudi izrazi različnih subkultur – skupin ljudi s posebnimi vzorci vedenja in prepričanji, ki svojo drugačnost izražajo s slogom, oblačili, glasbo; prevladujejo predvsem med mladimi (Bulat, Lalić in Leburic 1991). Grafitarji za svoje delovanje uporabljajo javni prostor in ga s tem preoblikujejo. Po Alonsu (1998) tako lahko grafite razumemo kot viden vir informacij o načinu življenja različnih družbenih skupin. V prispevku bom predstavila grafitarsko oziroma *writersko* subkulturo, ki se je začela razvijati v 70. letih prejšnjega stoletja v New Yorku, navdušence in pripadnike pa je pozneje dobila po vsem svetu, v 90. letih tudi v Sloveniji. Grafiti, ki jih ustvarjajo pripadniki subkulture, tj. subkulturni grafiti (Abram in Bulc 2008) oziroma *writingi* (Alonso 1998), so najpogostejši in najopaznejši tip grafitov na mestnih ulicah. Posledica velikega števila lokacij pojavljanja subkulturnih grafitov je bila večje zanimanje za grafite tako javnosti kot tudi preučevalcev grafitov. Glavna značilnost subkulturnih grafitov je, poleg opaznosti, nerazumljivost njihovih sporočil za večino opazovalcev. So zaprti tip grafitov, medtem ko med odprti tip sodijo politični grafit, eksistenčni grafit in grafit različnih band (Alonso 1998). Sporočila *writingov* so namreč namenjena ozkemu krogu naslovnikov – drugim predstavnikom *writerske* subkulture.

Raziskavo sem opravila v Celju. Preučevala sem celjsko grafitarsko subkulturo, ki sem jo spoznavala prek intervjujev in pogovorov s celjskimi grafitarji, opravljenimi za diplomsko nalogo. Intervjuvala sem dva grafitarja, Seosa in Awola, njune informacije pa sem dopolnila z neformalnim

Abstract: Graffiti writers' subculture began to develop in New York City in the 1970s. In the 1990s, it came to Slovenia, and also to the town of Celje. As a means of personal expression its members, the graffiti writers, use public urban space in which they leave traces in the form of colourful and stylistically sophisticated graffiti that rarely remain unnoticed. Based on interviews with graffiti writers in Celje, the article discusses the beginnings and the development of the graffiti subculture, its peculiarities, and the characteristics of the graffiti scene in Celje. On the basis of a detailed examination of the graffiti scene in Celje, it gives a broader insight into the graffiti subculture and the environment in which it can thrive.

Key Words: graffiti, subculture, town, Celje

pogovorom z grafitarko Vixen. V njihovih odgovorih se pojavlja veliko tujk – razlog je v ameriškem izvoru izrazov, ki jih grafitarji uporabljajo za komunikacijo med sabo, zanje pa ne iščejo slovenskih ustreznice. Zaradi boljše predstave o načinu komuniciranja med grafitarji jih navajam v izvorniku. Z intervjuji sem dobila neposreden vpogled v razmišljanje in delovanje grafitarjev, ki ga ne moremo dobiti samo z opazovanjem grafitov na ulicah. Ne glede na številne informacije v intervjujih pa ne smemo pozabiti, da je preučevanje grafitov precej odvisno od tega, koliko so avtorji grafitov raziskovalcu pripravljene razkriti o svojem delovanju. Poleg tega navezava stikov z grafitarji ni preprosta in se navadno zgodi prek poznanstev (podobno pa so poznanstva pomembna pri navezavi stikov med samimi grafitarji). Poznanstvo in priporočilo sta lahko dobra iztočnica, ostaja pa še en pomemben dejavnik, in sicer zaupanje – če grafitarji ocenijo, da raziskovalcu lahko zaupajo, so z njim pripravljene deliti skrivnosti svojega delovanja, sicer pa ne. Grafiti so s svojim nastajanjem na mestnih ulicah neprestano na očeh javnosti, njihovi ustvarjalci pa se zaradi morebitnih problemov z oblastmi neradi izpostavljajo. Zato so identitete celjskih grafitarjev, s katerimi sem se pogovarjala, zakrite oziroma je naveden le njihov grafitarski vzdevek.

Zgodovina grafitov in razvoj grafitarske subkulture

Po mnenju nekaterih raziskovalcev naj bi bili prvi grafiti že prazgodovinske slikarije v jamah, vsekakor pa so se grafiti pojavljali na zidovih mest starih Grkov in Rimljanov. Primeri grafitov so našli v Turčiji (nastali so v času starih Grkov), med grafite pa štejejo tudi sporočilca Rimljanov, Majeve v Gvatemali, Vikingov na Irskem ter podpise italijanskih renesančnih slikarjev, kot sta Michelangelo in Rafael, ki jih

* Leni Ozis, univ. dipl. geog., Okrogarjeva 7, 3000 Celje; leni.ozis@gmail.com.

najdemo v Rimu (Brdnik in Lebe 2009). Moderen grafit kot posledico oblikovanja in razvijanja grafitarske subkulture je prineslo 20. stoletje, in sicer začetek 70. let. Pionirji modernih grafitov so bili ustvarjalci iz New Yorka. Ta po Scheepersu (2004) z razlogom slovi kot prvo grafitarsko mesto. V obdobju nastanka grafitarske subkulture je imelo mesto precej problemov z upravljanjem mestnih financ, kar se je močno odražalo v sistemih vzdrževanja – vsepovsod so bile smeti, podzemna železnica je bila tik pred propadom ipd. Takratni grafiti so bili izraz nestrinjanja prebivalcev s stanjem mesta oziroma simbol njihovega upora proti nemogočim razmeram. Poleg tega je bil New York mesto sivih zidov in vlakov (slednji so grafite prevažali po celem mestu), zato sta bila prostor za ustvarjanje in občinstvo grafitarjem zagotovljena (Brdnik in Lebe 2009). Scheepers (2004) za začetnika modernega grafitiranja navaja Julia 204 (gre za vzdevek grafitarja in številko ulice, na kateri je živel), pogosto pa se kot prvi grafitar omenja tudi Taki 183. Ta se je pojavil v istem času kot Julio, njegovo delo pa je bilo veliko opaznejše kot Julievo, saj se je podpisoval na vlakih, zidovih, telefonskih govornicah in celo tovornjakih (Abram in Bulc 2008). Leta 1971 je Taki vzbudil zanimanje *New York Timesa*, ki ga je intervjuval (Scheepers 2004), kar je okrepilo navdušenje nad grafiti in povzročilo pravi naval novih ustvarjalcev grafitov, na primer Stay High 149, Joe 182, Junior 161, Barbara 62 in Eva 62 (Brdnik in Lebe 2009). Za grafitarje je bil najbolj pomemben *getting up* – čim večkrat se pojaviti na čim več lokacijah (Abram in Bulc 2008). Večini je bil cilj narisati grafit na vlak podzemne železnice, saj so tako sami – kot tudi drugi ljudje – neprestano opazovali, kako grafit potuje mimo njih (Bulat, Lalić in Leburic 1991). Grafiti so bili njihova samopromocija (Milkovič-Biloslav 2008). Z naraščanjem števila grafitarjev so se začeli razvijati in izpopolnjevati grafitarski slogi, na primer oblikovni slogi, ki se razlikujejo po zahtevnosti izvedbe (*wild style*, *bubble style*). Iz Severne Amerike se je navdušenje nad grafiti v 80. in 90. letih prejšnjega stoletja širilo po vseh večjih mestih po svetu. Za njihovo popularnost so med drugim zaslužni ovitki kaset s hiphop glasbo ter filmi o hiphopu in grafitih (*Wild Style*, *Style Wars* in *Dirty Handz I–3*), pa tudi nekatere knjige s fotografijami grafitov (Abram in Bulc 2008). Za njihovo priljubljenost pa ima največjo zaslugo internet, ki je na forumih, v filmih, blogih in na spletnih strani s fotografijami vsakemu posamezniku omogočil dostop do njih. Internet je poskrbel tudi za trajnost grafitov, saj fotografije grafitov na spletnih mestih lahko ostanejo še dolgo potem, ko so grafite odstranili z mestnih površin.

Značilnosti grafitarske subkulture

Grafite sicer razumejo kot enega izmed štirih elementov hiphop kulture (ostali so *rapping/MC-ing*, *DJ-ing* in *break-dancing*), vendar pa ustvarjalci grafitov nikoli niso bili del večje kulture, ampak so se v 70. in 80. letih prejšnjega stoletja z grafiti kot eno od oblik ustvarjanja le pridružili hiphop kulturi (Scheepers 2004). Grafitarje oziroma *writerje* tako štejemo za pripadnike samostojne subkulture, ki je

postala svetovno popularna brez podpore ostalih treh elementov hiphop kulture. Posebnost grafitarske subkulture je raznovrstnost njenih pripadnikov. Prvi ustvarjalci grafitov so bili resda mladi iz revnih delavskih sosesk, kmalu pa so grafiti postali priljubljeni med mladimi različnih družbenih slojev in skupin. Razlog za to je bilo njihovo pojavljanje v urbanem okolju, v katerem so se prepletali različni ljudje in ideje – grafiti in njihova popularnost so torej eden od rezultatov urbanega okolja (Scheepers 2004).

Da grafitarska subkultura deluje kot samostojna subkultura, lahko vidimo po pravilih in hierarhiji, ki določajo delovanje grafitarjev, ter po izrazih za komuniciranje med njimi, ki so v rabi že od prvih ustvarjalcev grafitov v New Yorku dalje. Nespremenjene izraze so prevzeli in jih uporabljajo tudi slovenski grafitarji. Najpomembnejši so izraz za grafitarja *writer*, za skupino grafitarjev *crew* in za knjigo grafitarjevih del *blackbook*. Za slednjo sogovornik pravi:

Tam je spravljeno vse, od vseh skic, fotk, vsega. To je najbolj varovana skrivnost vsakega writerja. Recimo, greš delat novo skico, pogledaš nazaj, kako si drugo naredil. (TI 2011/Seos)

Posebej pomembni so tudi izrazi za najbolj pogoste grafitarske izdelke:

- *tag*: stiliziran podpis avtorja s flomastrom ali sprejem (Pennycook 2010), s katerim grafitar gradi svojo prepoznavnost (Brdnik in Lebe 2009); gre za najpogostejši in med grafitarji najbolj priljubljen tip grafitov, ki se pojavlja na mestnih zidovih, avtobusih in vlakih (Alonso 1998);
- *piece*: zahtevna in stilsko dodelana oblika grafitu, ki vsebuje veliko barv; gre za okrajšavo za umetnino – *masterpiece* (Brdnik in Lebe 2009); zahteva umetniško nadarjenost in izkušnje z uporabo spreja; le redki *writerji* razvijejo večščino od izdelovanja *taga* do *piecea*; avtorji lahko postanejo prepoznavni zaradi številnega pojavljanja njihovih *tagov*, da pa nekdo postane znan kot izdelovalec *pieceov*, mora biti izjemno večšč grafitar; za nastanek *taga* je dovolj nekaj sekund, za ustvarjanje *piecea* pa lahko *writer* porabi uro in več, potrebnih pa je tudi več sprejev (Alonso 1998);
- *bomb(er)/throw-up*: hitro narejen grafit, dostikrat s polnilom in obrobo dodelan *tag*; poleg *taga* je to najbolj pogosta oblika grafitu (Brdnik in Lebe 2009).

Grafitarji navadno delujejo samostojno in njihov osebni razvoj je posledica njihovega iskanja najbolj ustreznega ustvarjalnega sloga, hkrati pa se tudi povezujejo v skupine – *crewe*. Smisel grafitiranja v skupini je druženje:

Pač dolgčas ni. Saj mi je tudi zapasalo, da sem šel sam, ampak je super, da je ekipa zraven. Da se kaj speče zraven, muzika se posluša, henganje v bistvu. Tudi je tekmovanje zraven, glej, kako sem to naredil, uuu, tole si the best naredil, aaa, kaj ti je pa tule steklo? (TI 2011/Seos)

Ponavadi pa smo bili družbica. Ali pa sem bil zraven Konana [celjski grafitar], ko je on delal, jaz pa nisem. Tako da kar se tiče naših pogledov na to, je bilo v bistvu henganje plus grafiti. Henganje z dodatki torej. (TI 2011/Awol)

Grafitarji si pri ustvarjanju pomagajo z nasveti, hkrati pa se drug drugemu dokazujejo (Zrinski 2004). V skupini vlada hierarhija, ki vsakemu članu določa mesto glede na njegove sposobnosti in izkušnost z grafitiranjem. Opis posameznih hierarhičnih stopenj je povzet po Scheepersu (2004):

- *toy*: grafitar na dnu hierarhije ali »vandal« subkulture, ki ne pozna nenapisanih pravil delovanja ali pravil o nedotakljivosti določenih površin in na primer grafitira po kulturnih spomenikih, po katerih *writerji* ne bi;
- *writer*: večina grafitarjev v subkulturi; to so lahko grafitarji, ki so šele začeli z ustvarjanjem, si še oblikujejo identiteto in iščejo svoj slog, ali pa grafitarji, ki so aktivni že dalj časa, a ne nadaljujejo z razvojem svojega ustvarjanja (primer je celjski grafitar Awol);
- *king* (ženska oblika *queen*): grafitar, ki je aktiven že dolgo časa, močno razvije svoje ustvarjanje, ni omejen na lokalno okolje in potuje po svetu, dobro zna izrabiti možnosti, ki mu jih za izražanje ponuja mestni prostor, dela »najboljše, največ, najhitreje« (TI 2011/Seos); naziv *king* si grafitar ne nadene sam, ampak mu ga dajo drugi (primera sta celjski grafitar Seos in grafitarka Vixen, ki ustvarjata tudi v tujini).

Med grafitarji načeloma vlada medsebojno spoštovanje, občasno pa pride tudi do obračunov, če kak grafitar ali skupina preriše grafit nekoga drugega (Brdnik in Lebe 2009).

Jaz bi se bedno počutil, če bi šel čez njega [čez Seosa]. Spoštovanje pač, bedno ti je nekaj takega ... Zdaj če je nekaj časa grafit na steni in greš čez, sploh v večjih mestih, kjer je pač velika nasičenost z grafiti, potem ni panike. Da pa nekdo naredi grafit in mu gre nekdo drug čez v dveh dneh, pa je kriza. (TI 2011/Awol)

Največ škode grafitom povzročijo ljudje, ki niso pripadniki grafitarske subkulture, na primer otroci, ki grafito počekajo. Če gredo prek grafitov s flomastri, ta barva ostane na površini, četudi grafitarji čez narišejo nov grafit (NP 2011/Vixen).

V subkulturi ima grafit več pomenov. Predvsem je način prisvajanja mestnega prostora, s katerim grafitar potrdi svojo individualno in družbeno eksistenco. Svojo sled grafitar pusti na čim večjem številu lokacij v mestu, s čimer izkazuje svojo pripadnost subkulturi in hkrati mestu, ob obisku drugih mest pa tamkajšnjim grafitarjem sporoči, da je bil tam. Grafitar si za svoje ustvarjanje lahko izbere več vzdevkov, kar pomeni, da je lahko v prostoru prisoten še večkrat, kot bi bil z enim samim imenom, hkrati pa ima zunanji opazovalec grafitov vtis, da je grafitarjev več, kot jih je v resnici (Zrinski 2004). Če grafitar izdeluje kakovostne grafito, ga drugi grafitarji spoštujejo. Če izdelata slogovno manj zahteven grafit, a na zelo izpostavljeni lokaciji, to ostali ustvarjalci odobravajo. Grafitarji neprestano tekmujejo, kdo bo najboljši: »*Battle ne-*

prestano poteka za najboljši stil, za najboljši plac, za največ grafitov« (TI 2011/Seos). Po Bulcu (2008) opazni grafiti njihovemu ustvarjalcu prinašajo lokalno slavo. Podpis – *tag* – je blagovna znamka, s katero se grafitar »trži« (Brdnik in Lebe 2009). Grafit je ne nazadnje tudi sredstvo komunikacije med grafitarji. Z grafiti so *writerji* nenehno v stiku. Zunanjim opazovalcem pa ta komunikacija navadno ostaja nerazumljiva.

Sploh ne vejo, kdo je kdo, kaj se dela, zakaj se dela, pač, nekatere zmoti, nekatere ne, nekaterim je všeč. Hecno je, če ti nekdo reče: »*Meni so ful fajn grafiti, samo ti tagi, to me pa moti, ti napisi, to je kr neki.*« Pa v bistvu ni kr neki, v bistvu ne vejo, ker vse skupaj izhaja iz taga, kaj je osnovna forma, povezave, stil, vse se iz taga vidi. Ti recimo vidiš, kakšne volje je bil človek, ki je naredil tag, ali je bil pijan, ali je feštal, lahko ga slediš, a veš, v eni barvi vidiš, kje je hodil v enem dnevu. Tagi imajo ful vrednosti, če veš, zakaj se gre, na splošno pa je ljudem to packarija. Pač slikce so načeloma vsem všeč, barve super, character zraven, u, the best. (TI 2011/Seos)

Drugače pa jih [opazovalci] načeloma ne razumejo, ker ne vedo, zakaj se gre, ampak nam je to vseeno, ker delamo mi za nas, za tiste, ki to razumejo, recimo: »*Tam sem bil, naredil sem to.*« (TI 2011/Seos)

Grafiti lahko drugim grafitarjem precej povedo o njihovem ustvarjalcu, pa tudi o grafitarski sceni v nekem prostoru. Prek grafitov lahko drugi grafitarji in opazovalci dobijo osnovno idejo o gibanju grafitarjev po prostoru, nekakšen zemljevid njihovega pojavljanja in delovanja (Scheepers 2004).

Grafiti so na nek način pokazatelj nekega življenja v mestu. Zdaj če gremo v neko velemesto, vidimo vse posprejano in takoj vidimo, kakšna je scena, koliko je močna. Pri nas [v Sloveniji] pa, nekaj se vidi, nekaj ne, moraš že kar malo poznati, da prideš na ta prave place, da vidiš. (TI 2011/Seos)

V nasprotju s prevladujočim prepričanjem mestnih prebivalcev in oblasti v subkulturi veljajo tudi nenapisana pravila o negrafitiranju določenih površin. Je pa izbira »nedotakljive« površine vseeno precej subjektivna. »*Kulturni objekti, spomeniki in to. Polepšamo sivino v mestu, sive stene nočemo, da so sive, da so v barvah*« (TI 2011/Seos).

Sicer so to bolj osebna merila, kar se pač komu zdi primereno. Če se komu zdi primerno, da gre na spomenik, bo šel na njega. Ni nekih splošnih pravil, meni osebno pač ne bi bilo grafitirati po kulturnih objektih. Ponavadi sem izbiral stene, ki niso uporabne, pač ki niso v geografsko-kulturne namene. To je bil moj standard. Pa večina ljudi, mislim, da ima te standarde, da ne gre čez kulturne spomenike. Po mojem subjektivnem mnenju sem polepšal nekaj, kar je bilo prej brez veze. (TI 2011/Awol)

Izbira lokacije za grafit je v subkulturi zelo pomembna, saj mora biti grafit na očem drugim grafitarjem, pa tudi ostalim opazovalcem. Med grafitarji so najbolj cenjene lokacije, kjer je grafitar pri ustvarjanju izpostavljen nevarnosti, navadno pa so te lokacije tudi najbolj opazne, tako da grafit doseže

največ opazovalcev (Kovač 2008). Več sledi ko grafitar pusti na različnih lokacijah in bolj ko so opazne, večje so njegove možnosti, da se uveljavi kot uspešen *writer*. Po Scheepersu (2004) imajo resni *writerji*, ki v grafite vložijo veliko časa in truda, močan občutek za mestni prostor in se z njim čutijo povezani. Po Zrinskem (2004) *writerji* sledijo razvoju mesta in neprestano ocenjujejo, katere lokacije so najbolj primerne za njihovo ustvarjanje. Vseeno pa lokacija v dobi interneta izgublja svojo vrednost, saj avtorji svoja dela fotografirajo in jih objavljajo na spletnih straneh. Tako niti ni nujno, da grafit vidijo ostali *writerji* v mestu, saj slika grafita na spletu doseže veliko večje število ljudi.

Večina ljudi sicer meni, da se grafiti pojavljajo na najbolj opaznih lokacijah v mestih, kar je večinoma res, Scheepers (2004) pa izpostavi še posebne lokacije, ki so pomembne za grafitarje, a jih večina mestnih prebivalcev niti ne opazi. Grafitarji grafite pogosto načrtno umikajo na lokacije, kjer nimajo neposrednega stika z ljudmi. To so skrite lokacije, kot so zapuščene in uničene stavbe, za katere mestne oblasti, kapital in prebivalci navadno ne kažejo pretiranega zanimanja. Na takšnih lokacijah grafitarji v miru ustvarjajo in neprestano preoblikujejo podobo lokacij. Eden od razlogov za umikanje grafitov izpred oči javnosti je po Velikonji (2004) tudi vedno večja uporaba grafitov v tržne namene. Kapital, ki grafitov ne dopušča na elitnih lokacijah v mestih, jih po drugi strani uporablja kot marketinški element, saj poudarjajo svobodo, upornost, »urbanost«, kar pa pritegne predvsem mlade. S takšno neprostovoljno in tudi dvolično legalizacijo (grafiti so pozitiven element mest le, če prinašajo gospodarske koristi) se marsikateri grafitar ne strinja. Precej med njimi se jih sicer po koncu »ilegalne« kariere odloči za legalno ustvarjanje, nekateri pa vseskozi ustvarjajo tudi legalno; sodelujejo na primer na razstavah in pri drugih umetniških projektih. Tako ali drugače pa mnogi za vedno ostanejo zvesti bistvu grafitov – nelegalnemu ustvarjanju, ki simbolizira njihovo svobodo. Omenim naj še, da je pomemben element grafitiranja adrenalin, ki ga grafitar čuti med ustvarjanjem svojih izdelkov. To so mi potrdili vsi trije grafitarji, s katerimi sem se pogovarjala.

Grafitarska scena v Sloveniji

Pred predstavitev grafitarske scene v Celju podajam krajši pregled scene v Sloveniji, predvsem v Ljubljani in Mariboru, ki sta bolj ali manj posredno vplivala na razvoj scene v Celju. V slovenskih mestih se je posnemanje tujega grafitarskega ustvarjanja pojavilo sredi 90. let prejšnjega stoletja. Prvi slovenski ustvarjalci modernih grafitov so delovali pod vplivom hiphop scene iz Amerike in se po zgledu kolegov iz tujine poimenovali *writerji*. Po Zrinskem (2004) subkulturni grafiti od leta 2000 dalje predstavljajo največji delež grafitov v Sloveniji. V nasprotju s pionirji grafitarske scene v New Yorku so slovenski grafitarji začeli ustvarjati na mestnih zidovih, pozneje pa so prešli na grafitiranje vlakov (Milkovič-Biloslav 2008). Vlaki so za grafitarje zelo privlačni.

Vlak se premika z enega konca Slovenije na drugega, vseskozi si v bistvu na razstavi, tvoj grafit. Nekateri tudi gredo ven iz Slovenije. Ampak so bolj zanimivi modeli, ki se vozijo po Sloveniji – Siemensi, tastare gomulke, kanarčki so tudi super. Dejansko so za nas polepšani. (TI 2011/Seos)

Grafitarska scena v Sloveniji je kljub svoji razvitosti majhna in zato precej odvisna od nadarjenosti, pa tudi predanosti ustvarjanju posamezne generacije grafitarjev (Brdnik in Lebe 2009). Po Zrinskem (2004) zaradi majhnosti ne moremo govoriti o ločenih grafitarskih slogih, na primer ljubljanskem, mariborskem ali kakem drugem slogu grafitiranja, kar je sicer značilnost vseh večjih mest. Po obsegu in razvoju grafitarske scene je od slovenskih mest v ospredju Ljubljana, pomemben pa je tudi Maribor. Ljubljana se po številu grafitiranih lokacij lahko kosa z vsemi večjimi mesti. Da je z vidika Slovenije pomembno grafitarsko mesto, se strinjajo tudi ustvarjalci, ki ne bivajo v Ljubljani.

Po moje res omembe vredno, kjer delajo, je v Ljubljani. Pa posamezniki v Mariboru. Ljubljana se mi zdi, da je res nekaj, vsaj kolikor sem uspel videti, *Zek crew* in to, pa tudi drugi. Tam se mi zdi edino razvito v Sloveniji, drugače pa tako nimamo pri nas mesta kot mesta, res mogoče Ljubljana. (TI 2011/Awol)

»*Ma ja, se nekaj dogaja, sploh v Ljubljani je kar dosti ljudi sedaj, ki delajo, tako da recimo se dogaja*« (TI 2011/Seos). V Ljubljani najdemo številne lokacije z grafiti, na primer območje Metelkove, poslopja tovarne Rog in nekdanje kopališče Kolezija. Po Bulcu in Abramcu (2008) lahko takšne lokacije štejemo za *hall of fame/wall of fame*, in sicer so to lokacije, kjer grafitarjev oblasti ne preganjajo, zato lahko naredijo zahtevnejši izdelek, kot bi ga na primer na ulici, kjer morajo hitreje ustvarjati. Ljubljanski grafitarji organizirajo tudi srečanja z drugimi grafitarji; takšen primer je bil festival Suburban Cakes v Metelkova mestu leta 2000, kjer so se srečali in ustvarjali slovenski in tuji grafitarji, ki so oblikovali skupni zid – *wall of fame*. S tem festivalom so spodbudili izvedbo podobnih dogodkov tudi v Celju, Mariboru in Velenju (Zrinski 2004). V Ljubljani se grafiti pojavljajo tudi na razstavah; prva razstava grafitov v Sloveniji je bila leta 2004 v Mednarodnem grafičnem likovnem centru, leta 2010 pa je bila v koritu Ljubljanice razstava fotografij ljubljanskih grafitov fotografinje Mankice Kranjec. Da so grafiti nezanimljivi del ljubljanskih ulic, kaže tudi poteza občine Ljubljana, ki je v decembru 2011 v sodelovanju s predstavnikmi grafitarjev tem dodelila trinajst lokacij, na katerih lahko nemoteno ustvarjajo. Marsikatera od obstoječih grafitarskih lokacij je tako postala legalna (Spletni vir 1).

Razvoju Ljubljane je sledil tudi Maribor: »*Maribor je že od nekdaj ful močan, tam so sploh pionirji*« (TI 2011/Seos). Opazni grafiti so se na mariborskih ulicah pojavili sredi 90. let. Mariborski grafitarji so imeli pomembno vlogo pri razvoju slovenske grafitarske scene, saj so ustanovili črni trg s spreji, na katerem so »opremljali« tudi celjske in ljubljanske grafitarje (Zrinski 2004). Z vidika grafitov sta v Mariboru

pomembni lokaciji Pekarna in Studio 39; slednja je galerija in atelje, namenjen ljudem, ki jih zanimajo grafiti in poulična umetnost – *street art* (Spletni vir 2).

Grafitarska scena v Celju

Grafitarska scena v Celju se je razvila pozneje kot v Ljubljani in Mariboru, in sicer konec 90. let prejšnjega stoletja. Celjski grafitarji so bolj navezani na mariborske kot na ljubljanske ustvarjalce. Na celjske grafitarje hiphop kultura ni vplivala v tolikšni meri kot na druge, ampak sta ustvarjalcem bližje rok glasba in skejtanje (Zrinski 2004). Za razvoj scene v Celju so pomembni grafitarji Micro, Hobit in Seos, ki so leta 1997 »ustanovili« tudi prvo lokacijo za grafito v Celju, t. i. Graffiti Street, ki je pozneje postala legalna. Grafitarska scena v Celju je majhna, kar pa je lahko tudi prednost, saj grafitarjev mestne oblasti tako ne preganjajo oziroma jih z razpisi projektov celo podpirajo. »V glavnem smo se na občinske razpise prijavljali [za izvedbo grafitarskih dogodkov]. V bistvu so odprti za to« (TI 2011/Seos).

Malo nas je. Ni bilo neke kritične mase, da bi se sploh vzpostavila scena, tako da smo v bistvu imeli vso svobodo. To je bilo edino fajn, nobeden nam ni težil, odobravanje je kar dobro, kar se tiče javnosti. Na nek način fajn pogoji. (TI 2011/Seos)

Zanimivo je pogledati, kako dvoumen je odnos občine Celje do grafitov – po eni strani, kot vidimo, podpirajo grafitiranje s financiranjem prek razpisov, po drugi strani pa grafito odstranjujejo z mestnih površin – primer je oplesk in prekritje grafitov pod podhodi (Spletni vir 3). Ni pa takšna praksa nič nenavadnega, saj podobno ravnajo tudi v Ljubljani, kjer so sicer določili legalne grafitarske lokacije, ustvarjalce, ki bodo grafitirali izven teh lokacij, pa bodo še naprej preganjali (Spletni vir 1). V intervjujih z grafitarji se je vseeno pokazalo, da občina Celje v osnovi ni nenaklonjena grafitarskemu ustvarjanju, zato se je grafitarska scena lahko nemoteno razvijala in se kljub svoji majhnosti ohranila.

Ker v Celju ni veliko predstavnikov grafitarske subkulture, si med sabo tudi niso konkurenčni. Drugače je na ravni Slovenije, kjer se celjski grafitarji načeloma bolj povezujejo z mariborskimi (»štajerska naveza«) kot z ljubljanskimi grafitarji, s katerimi sicer sodelujejo.

Drugače pa ja, smo imeli z ekipami [ekipa štajerskih grafitarjev, Egotrip, v kateri je tudi Seos] borbe. Težke. Po Sloveniji varianta. Ljubljana proti Sloveniji. Niso glih hardkor, ravno to nas je motilo, ker niso znali odgovoriti na battle, vedno smo jim nekaj servirali, ampak niso se glih ... ne vem, kako bi ti rekel, šminkerji, Ljubljana pač. (TI 2011/Seos)

Majhnost celjske scene prinaša tudi določene težave. Scena je bila v svojih začetkih bolj živahna, kot je danes. Celjani so imeli svoj *crew* – TCB (The Celje Bandits), na ulicah pa se je pojavljalo več grafitarskih imen – poleg že omenjenih še Neckbone, Konan, drugi vzdevki istih ustvarjalcev (Crni sešhir, Wash, Zero) in imena grafitarjev iz drugih mest (Joke42

in Spoon). Trenutno grafitarji opažajo primanjkljaj mlade generacije in ustvarjalnega navdušenja.

Ni podmladka, ni novih ljudi, tudi vsi, ki se lotijo, hitro zgubijo veselje, ker pač tu rabiš par let, da sploh prideš not, da znaš sprej v roki držat. In to današnji mladini, če ni nekaj na hitro, je s tem konec. (TI 2011/Seos)

Težava celjske scene je tudi v tem, da aktivni celjski grafitarji med svojim študijem v Ljubljani, Mariboru ali kje druge večinoma ustvarjajo v teh mestih in manj v Celju, pozneje pa niso več toliko aktivni oziroma se preusmerijo v druge oblike umetniškega ustvarjanja ali pa grafitiranje opustijo.

Pomembne grafitarske lokacije v Celju

Za grafitarsko subkulturo v Celju imajo velik pomen legalne grafitarske lokacije, saj na njih kljub majhnosti scene nastajajo zelo zahtevni grafitarski izdelki. Legalne lokacije so pomembne tudi za grafitarje drugod.

Mislim, da ni mesta brez teh dovoljenih površin. Še Celje ima Graffiti Street, pa ni ne vem kako mesto. Mislim, da je bil prvotni namen teh površin, da bi se grafiti lokalizirali in zgostili na enem mestu. Tako bi ostale površine ostale varne. Seveda oblastem to ni uspelo, niti ne verjamem, da jim kadarkoli bo. So mi pa všeč te dovoljene površine. Marsikatero mojstrovino najdeš na njih. (DI 2011/Awol)

V bistvu [pri legalnih lokacijah] kot ustvarjanje sploh ni problema. Druga scena je. Drug filing je, ampak meni je recimo super to. Vse mi je super delati. V vsakem primeru delam. Pa še organiziraš, prijaviš se na razpis, dobiš denar, narediš fešto, imaš še DJ-ja. To je predvsem kul, da za kolege narediš en dogodek, da se da delati, zastonj spreji, nekaj za jesti, delaš, uživaš, se družiš. (TI 2011/Seos)

Lokacije v Celju, ki so pomembne zaradi koncentracije in kakovosti grafitov (na njih se pojavljajo *pieces*), so Graffiti Street, Mladinski center Celje (MCC), podhod pri lokalu Tam ko učiri (TKU) in zid pri Mercatorjevem centru na Hudinji. Na slednjem ni vizualnih sprememb, saj tam grafiti ostajajo isti, na ostalih lokacijah pa grafitarji nenehno ustvarjajo nove grafito (Graffiti Street, podhod pri TKU) ali pa jih dodajajo že obstoječim (MCC). Navesti je treba še Staro Kovinotehno, tovarniško halo, ki so jo novembra 2011 porušili. V preteklosti je imela velik pomen za grafitarsko sceno v Celju: poleg številnih grafitov na njenih stenah so grafitarji tam priredili tudi grafitarski dogodek.

Najstarejša legalna grafitarska lokacija, Graffiti Street na Kocenovi ulici v centru mesta, je zaživela leta 1997 oziroma 1998. Sprva so tu grafitarji ustvarjali ponoči, pozneje pa tudi podnevi. Stena je sicer last celjske župnije. Grafitarje je v začetkih Graffiti Streeta pri njihovem delu zalotil župnik, ki pa je bil navdušen nad grafiti in je tako dal grafitarjem neformalno dovoljenje za ustvarjanje. Graffiti Street je priljubljena lokacija grafitarjev, saj je idealen *wall of fame*, ki omogoča svobodno ustvarjanje, prednost lokacije pa je še streha nad

Graffiti Street.
Vir: Leni Ozis, 13. 12. 2011.

Grafit *Lay up* oznanja grafitarski dogodek v Stari Kovinotehni.
Vir: Leni Ozis, 27. 10. 2010.

steno, ki grafito zaščiti pred dežjem, tako da jih voda ne uničuje. Občasno grafitarji Graffiti Street v celoti prekrijejo z novimi grafiti – do sedaj so to storili trikrat. Posamezni novi grafiti se pojavljajo neprestano. Grafitarjem je na razpisih uspelo pridobiti sredstva, s katerimi so si lahko kupili spreje za grafitiranje. Graffiti Street je bila nekdanj bolj »frekventna« lokacija – mimo je hodilo več opazovalcev, dokler niso zaprli prehoda iz ulice na središčni Glavni trg v centru mesta. To pa ima tudi svojo prednost, saj lahko grafitarji v miru delajo. Največjo škodo Graffiti Streetu so povzročile poslikave s flomastri, ki so jih na steni naredili otroci, saj ti ne vedo, kakšen pomen ima Graffiti street za grafitarje (NP 2011/Vixen).

Grafiti, ki se pojavljajo v prostorih MCC in izven njih, so rezultat grafitarjev, ki so sodelovali v projektih MCC. Ta je v sodelovanju z grafitarji pripravil tri dogodke: The Colors of Graffiti leta 2003, Media Fest – festival različnih medijev leta 2007 in Graffiti Session leta 2010. Na teh dogodkih sicer niso sodelovali grafitarji iz Celja, je pa prišlo veliko grafitarjev iz drugih slovenskih mest in iz tujine. MCC je z enim od celjskih grafitarjev sodeloval pri urejanju podobe mladinskega hotela MCC Hostel. Sedem sob v hostlu so prepustili sedmim celjskim umetnikom, da jih oblikujejo in opremijo; grafitar jo je oblikoval na temo svoje subkulture. Mladinski center se bo po besedah njegovega direktorja Primoža Brvarja za sodelovanje z grafitarji zavzemal tudi v prihodnosti (PI 2011/Brvar).

Še dve lokaciji, na katerih so legalno narejeni grafiti, sta zid pri Mercatorjevem centru na Hudinji, kjer grafitarji svojih izdelkov ne obnavljajo, in podhod pri TKU v centru mesta.

Podhod pri TKU je čisto legalna stena, uporabljamo jo pa, če dežuje oziroma po potrebi, da se obnovijo stvari. Stena je drugače mislim da občinska, vendar se nihče ne pritožuje, ker je v glavnem vsem všeč. (DI 2011/Seos)

Zadnja pomembna lokacija je še do nedavnega obstoječa Stara Kovinotehna. Zapuščena stavba je sicer imela lastnika, ki pa je bil – tako kot lastnik stene na Graffiti Streetu – grafitom naklonjen. Seos se je leta 2006 z lastniki dogo-

voril za grafitarski dogodek Lay Up, za katerega so grafitarji dobili sredstva na razpisih. Stara Kovinotehna je bila med grafitarji priljubljena, ker je imela veliko sten za ustvarjanje, poleg tega pa vanjo ni zahajalo veliko ljudi, čeprav je stala na precej obljudeni lokaciji ob enem od podhodov, ki vodijo v mestno središče. Edini problem lokacije je bila nevarnost, da se stavba poruši, saj je bila v slabem stanju. Da bi preprečili morebitne poškodbe, so lastniki zemljišče najprej ogradili (kar grafitarjev ni ustavilo pri ustvarjanju), novembra 2011 pa so stavbo porušili. S tem je Celje izgubilo precej pomembno grafitarsko lokacijo. Ker mesto nima tako številnih lokacij za grafitiranje, kot jih imata Maribor in Ljubljana, lahko rečemo, da je bilo zrušenje Stare Kovinotehne udarec za že tako šibko celjsko grafitarsko sceno.

Naj podam še pogled celjskih ustvarjalcev na njihov prostor ustvarjanja, torej Celje. Grafitarji so s svojim ustvarjanjem namreč vedno del neprestano spreminjajočega se mestnega prostora, ki ga določajo s svojimi grafiti (Pennycook 2010). Tako imajo tudi drugačen odnos do mestnega prostora, kot ga ima večina prebivalcev mesta. »Zdi se mi, da grafiti spadajo v urbano okolje, da ni mesta brez grafitov. Zdaj ali se nekomu to zdi pozitivno ali negativno ... Pač ni mesta brez grafitov« (TI 2011/Awol).

Mesto jim služi kot galerija, v kateri lahko vsi vidijo njihove izdelke: »Zato da se stvar vidi, ko pač nekaj narediš« (TI 2011/Seos). Sicer so ti izdelki najprej namenjeni drugim grafitarjem, če pa jih na mestnih ulicah opazijo tudi drugi prebivalci mesta, je to za grafitarje samo še dodana vrednost. To še posebej velja za grafitarja Seosa, saj je njegov vzdevek tipičen celjski pozdrav, »seos«, tako da njegovi grafiti nenehno pozdravljajo ljudi z mestnih zidov »in kadarkoli vidiš na vogalu Seos, nisi sam, te pozdravi, 'seos!'« (TI 2011/Seos). Grafitarji izbirajo točno določene lokacije v Celju, s katerimi popestrijo sivino mesta, poleg tega pa skrbijo, da nekatere površine ostanejo negrafitirane. Po svojem mnenju se trudijo, da se v Celju dobro počutijo tudi ostali prebivalci: »V bistvu v Celju ful šparamo mestno jedro, da ni preveč, ravno zaradi tega odnosa do publike« (TI 2011/Seos).

Celje kot primer delovanja grafitarske subkulture v majhnih urbanih okoljih

Podrobnejši vpogled v celjsko grafitarsko sceno nam daje tudi možnost za širši vpogled v delovanje grafitarske subkulture in okolje, v katerem se lahko ta razvija. Celje v primerjavi s tujimi mesti ni veliko, vseeno pa lahko trdimo, da ima vsaj v Sloveniji opazno mesto po prisotnosti grafitarske subkulture in je dokaz, da se grafitarska scena lahko razvija tudi v majhnih urbanih okoljih oziroma ni vezana le na velika urbana središča, kot so New York, London, Barcelona, Berlin itd. V majhnih urbanih okoljih ima že manjše število grafitov lahko vpliv na videz mestnega prostora – v Celju ga tako preoblikujejo številni podpisi oziroma *tagi*. Hkrati grafite v manjših mestnih prostorih mestne oblasti ali lastniki površin pogosteje odstranjujejo, tako da se tam njihovo število lahko hitreje zmanjša kot v velikih mestih. V Celju je oblast strpna do grafitov v mestnem jedru, saj so tam že precej let, je pa porušitev Stare Kovinotehne zmanjšala številčnost grafitov v mestu.

Majhnost okolja ima za grafitarje oziroma za njihov *getting up* (»biti opažen«) določene prednosti, saj za prostor ne tekmujejo z večjim številom grafitarjev, izbira opaznih lokacij je enostavnejša, poleg tega je njihovo ime zaradi manjše konkurence bolj prepoznavno v prostoru in med mestnimi prebivalci, ki sicer ne poznajo delovanja subkulture. Grafite Seosa in Vixen tako opazijo tudi prebivalci mesta Celje (Ozis 2011). Po drugi strani pa majhnost prostora negativno vpliva na razvoj grafitarjev in posledično scene, saj jim ni treba tekovati, kdo bo v prostoru bolj viden in prepoznaven. V majhnih urbanih prostorih se tako lahko hitro zgodi, da jim nič več ni v izziv, saj prostor postane »zasičen« z grafiti ali pa nimajo konkurence, zato nekateri raje ustvarjajo v okoljih, kjer ti izzivi še obstajajo. Če se hkrati s tem še mlajše generacije ne zanimajo za ustvarjanje, scena vsaj nekaj časa stagnira. Celje je tipičen primer stagnacije grafitarske scene, kar je v nasprotju z večjima mestoma Ljubljano in Mariborom, kjer se scena ohranja in nenehno razvija, grafiti pa (ob sodelovanju mestnih oblasti in prebivalcev) postajajo prepoznaven element urbanega okolja (zaradi legalnih lokacij, delavnic grafitiranja, grafitarskih dogodkov ipd.). Za sam razvoj so potrebni tudi grafitarski vplivi od zunaj oziroma mora priti do izmenjave ustvarjalnih znanj. V Celju ni veliko primerov, da bi po mestu grafitirali tujci, večinoma sodelujejo zgolj slovenski grafitarji. Poleg sodelovanja glede na poznanstva med grafitarji in z vabili drug drugemu k ustvarjanju v drugih mestih pa grafitarji sodelujejo in spoznavajo druge vplive tudi z organiziranjem grafitarskih dogodkov (kot je bil celjski Lay Up).

Majhnost urbanega okolja pa ni ovira, da se grafitarska subkultura ne bi razvila v polni meri. V Celju so se tako iz majhnega števila grafitarjev izoblikovale skupine – *crewi* z vzpostavljeno hierarhijo glede na izkušnost pri grafitiranju. Celjska grafitarja Seos in Vixen imata zaradi številne pojavnosti grafitov in njihove dobre izdelave najvišje mesto

v hierarhiji – sta *king* oziroma *queen*, kar kaže na to, da se dober grafitar lahko razvije tudi v majhnem mestnem okolju. Priznavanje njune grafitarske sposobnosti ni le lokalnega značaja (v Celju), ampak sta prepoznana in priznana tudi drugje. Za dobre grafitarje velja, da se morajo s svojim ustvarjanjem dokazati tudi izven meja svojega mesta. Grafitar, ki ga cenijo ustvarjalci od drugod, pa ima velik pomen prav za lokalno sceno, saj pripomore k njenemu razvoju.

Sklep

Čeprav so grafiti opazen del mestnih območij, pa navadno ne vemo veliko o njihovih ustvarjalcih ter o razlogih, zakaj sploh grafitirajo in zakaj si za svoje izražanje izbirajo ravno javni mestni prostor. Ustvarjalcev grafitov je veliko in ti grafite ustvarjajo iz različnih vzgibov. Skupina ustvarjalcev grafitov pripada grafitarski oziroma *writerski* subkulturi, poznani po številčnosti grafitov, ki jih njeni pripadniki puščajo na mestnih ulicah, in zahtevnosti (slog, lokacija) njihove izvedbe. Umetniško vrednost njihovim izdelkom nimalokrat priznavajo tudi drugi opazovalci, ki grafite načeloma razumejo le kot vandalizem. Subkulturni grafiti oziroma *writings* predstavljajo največji delež grafitov v Celju, število ostalih vrst grafitov pa je skorajda zanemarljivo. Kot je razvidno iz intervjujev s celjskimi grafitarji, je celjska grafitarska scena kljub svoji majhnosti precej razvita oziroma je bila takšna vsaj do nedavnega (danes je težava pomanjkanje nove, mlajše generacije grafitarjev), saj so njeni pripadniki pripadali vsem skupinam grafitarjev, od neizkušenih *toyev* do grafitarskih mojstrov *kingov*. Lokacij z večjo koncentracijo grafitov pa v primerjavi z večjimi mesti v Celju ni veliko, zato je vsakršno izginotje lokacij – kot v primeru Stare Kovinotehne – precejšen udarec za grafitarsko sceno. Hkrati pa je tovrstno izginjanje ena od značilnosti grafitarskega ustvarjanja – minljivost. Lokacija, ki ima za celjske grafitarje velik pomen, je Graffiti Street, saj grafitirani steni njeno vrednost priznavajo tako uradni lastniki (župnija), ki grafitarjem dovoljujejo ustvarjati, kot tudi grafitarji od drugod, ki sodelujejo pri obnavljanju grafitov. V razvoju celjske scene je imela pomembno vlogo tudi strpnost mestnih prebivalcev in oblasti do grafitov – slednja jo je podpirala tudi z razpisi.

Prihodnost grafitov v Celju je odvisna predvsem od navdušenja mladih generacij nad grafiti in njihove pripravljenosti ustvarjati zahtevnejše grafite, pa tudi od podpore mestnih oblasti. Uvedba dodatnih legalnih lokacij oziroma legaliziranje obstoječih po zgledu Ljubljane bi bila za majhno celjsko sceno vsekakor dobra spodbuda. Da bodo prebivalci in mestne oblasti prepoznali vrednost grafitov in jih ne bodo razumeli zgolj kot vandalizem, pa je nujno tudi ozaveščanje o grafitarski subkulturi, o ljudeh, ki grafite ustvarjajo, in o morebitni umetniški vrednosti marsikaterega od grafitarskih izdelkov, ki zaradi predsodkov lahko ostane neopažen.

Literatura

ABRAM, Sandi in Gregor Bulc: Okvir. V: Gregor Bulc (ur.), *Veselo na belo. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropolo-*

gijo 36 (231–232), 2008, 11–19.

ALONSO, Alex: Urban graffiti on the city landscape. Referat na konferenci. San Diego: Western Graduate Geography Conference, 1998.

BULAT, Nenad, Dražen Lalić in Anči Leburić: *Grafiti i subkultura*. Zagreb: NIP Alineja, 1991.

BULC, Gregor: Tag kot umetnina: Grafiti in režimi vrednotenja. V: Gregor Bulc (ur.), *Veselo na belo. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36 (231–232), 2008, 73–92.

KOVAČ, Rok: Zavojevalci zidov od Baščaršije do Prešerca – primerjalna analiza grafitov Sarajeva, Zagreba in Ljubljane. V: Gregor Bulc (ur.), *Veselo na belo. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36 (231–232), 2008, 274–284.

MILKOVIČ-BILOSLAV, Gašper: Kriminalizacija grafitov v tujini in doma. V: Gregor Bulc (ur.), *Veselo na belo. Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 36 (231–232), 2008, 241–250.

OZIS, Leni: *Grafiti – prepoznaven element urbanega prostora na primeru mesta Celje*. Diplomsko delo. Ljubljana: Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2011.

PENNYCOOK, Alastair: Spatial narrations: Graffscapes and city souls. V: Adam Jaworski in Chrispin Thurlow (ur.), *Semiotic landscapes: Language, image, space*. London: Continuum, 2010, 137–150.

SCHEEPERS, Ilse: *Graffiti and urban space*. Častna teza. Sydney: University of Sydney, 2004.

VELIKONJA, Nataša: Poulično revolucionarni grafiti. V: Lilijana Stepančič in Božidar Zrinski (ur.), *Grafitarji*. Ljubljana: Mednarodni grafični likovni center, 2004, 115–130.

ZRINSKI, Božidar: Mojstrovine. V: Lilijana Stepančič in Božidar Zrinski (ur.), *Grafitarji*. Ljubljana: Mednarodni grafični likovni center, 2004, 43–72.

Časopisni vir

BRDNIK, Žiga in Žan Lebe: Grafit – upornik urbane kulture. *Večer*, 31. 10. 2009, 24–25.

Spletni viri

Spletni vir 1: <http://www.rtv slo.si/kultura/drugo/grafiti-odslej-zakoniti-na-13-lokacijah-v-ljubljani-nadzor-nad-vandali-pa-bo-okrepljen/272711>, 22. 12. 2011.

Spletni vir 2: <http://www.napovednik.com/studio-39>, 4. 6. 2011.

Spletni vir 3: <http://moc.celje.si/uprava/cgi/MOC.cgi?page=jn&mode=prikaz&id=ABC7B65D1120460B94777C7B2680175D>, 22. 12. 2011.

Ustni viri

DI 2011/Awol, Dodatek k intervjuju z grafitarjem Awolom, 15. 3. 2011.

DI 2011/Seos, Dodatek k intervjuju z grafitarjem Seosom, 28. 4. 2011.

NP 2011/Vixen, Neformalni pogovor z grafitarko Vixen, Celje, 1. 5. 2011.

PI 2011/Brvar, Povzetek intervjuja z direktorjem Mladinskega centra Celje Primožem Brvarjem, Celje, 23. 3. 2011.

TI 2011/Awol, Transkripcija intervjuja z grafitarjem Awolom, Celje, 5. 3. 2011.

TI 2011/Seos, Transkripcija intervjuja z grafitarjem Seosom, Celje, 23. 3. 2011.

From the *Blackbook* to the *Piece*: The Subculture of Graffiti Writers in Celje

Graffiti writers' subculture operates in urban places, where its members express themselves by creating graffiti in public spaces. Its beginnings date back to the 1970s when the first *writings* (subcultural graffiti) appeared on the streets of New York City. In the 1990s, they spilled onto the streets of Slovene towns as well. In addition to the unique style of each graffiti artist, the main features of the subculture are a hierarchy among its members that is based on their graffiti skills; the use of specific terms that have been transplanted from the U.S.A. and preserved in original; and integration into groups (*crews*). The messages conveyed by graffiti are often unintelligible to the uninitiated since they are aimed specifically at members of the graffiti community. The principal objective of the graffiti writer is to appropriate urban space and leave his or her characteristic design in as many locations as possible. As a result, there is an ongoing "battle" for the urban space. Competing with each other, graffiti artists constantly try to produce yet better graffiti, or create them in a more exposed location. On the other hand, they show respect for each other and hold in high esteem those who can create stylistically complex graffiti.

Interviews conducted for the purpose of this paper were made with three graffiti artists from Celje: Seos, Awol, and Vixen. Although small when compared to other graffiti cultures abroad, the graffiti subculture in Slovenia is well developed. The example of Celje proves that it can develop even in small urban locations. There has not been any significant persecution of graffiti writers by the city authorities, and since the graffiti community there is so small its members have cooperated with each other and created high-quality graffiti. They have also established contacts with graffiti artists from other Slovene cities, for example from Maribor. Seos and Vixen occupy a high place in the (Slovene) graffiti hierarchy. Celje has several locations appropriate for graffiti writing, some of which are in the very heart of the city. Since the most urgent problem of the graffiti subculture in Celje is a lack of younger generations of graffiti writers the scene is currently stagnating, which has resulted in a smaller number of new graffiti on the streets of Celje.

BOŽIDAR JEZERNIK: Nacionalizacija preteklosti; Znanstvena založba FF (Razprave FF), Ljubljana 2013, 370 str., ilustr.

Besedilo na zavihku knjige in za knjižno promocijo razkriva aktualen avtorjev nagib: »Čeprav smo Slovenci geografsko, gospodarsko, politično in kulturno del Evrope in polnopravni člani EU, svojo usodo še vedno povezujemo s svojo narodno pripadnostjo. Narod, narodnost, dediščina, identiteta ohranjajo svojo čarobno moč. Ko razmišljamo o sebi, so navedeni pojmi še vedno naša poglobljena orodja.« Dodajmo, da se s tem Slovenci še vedno pretežno razumemo v kontekstu, ki ga zelo določno zarisuje pojem preteklost. Da bi razumeli, kaj in zakaj vse se je v zvezi z nacionalno konstitucijo naložilo v pripoved o slovenskem narodu/naciji, je potreben znanstveni diskurz; ta zmore povezati interpretacijo različnih branj in razumevanj preteklosti, ki temeljijo na raznorodnih virih. Vir je praviloma v sebi mnogoplasten in govori v jeziku, v katerem je nanj naslovljeno vprašanje. Zato so pripovedi oziroma interpretacije različne. V monografiji, ki zaokroža avtorjevo skoraj poldrugo desetletje dolgo intenzivno ukvarjanje z omenjeno problematiko, avtorjeve interpretacije usmerjajo vprašanja, razvita v sodobni politični etnologiji/antropologiji in historiografiji. Označujejo jih ključne besede: etničnost, nacionalnost, rasa, država, preteklost, dediščina, spomini, spomeniki, znanje, produkcija znanja, ideologija, politika, nacionalizem, politične elite, meščanstvo, plemstvo, »mi in drugi«, konstrukcija drugega.

Knjigo sestavlja 11 poglavij oziroma razprav, ki so bile večinoma že objavljene, a so v knjigi predelane in predvsem dopolnjene z novim gradivom in spoznanji: 1. Modernizacija in slovenska prebujanja, 2. Preteklost, zgodovina in kulturna dediščina, 3. Kranjske »knjige sveta«, 4. Moskovska etnografska razstava leta 1867, 5. Politika varovanja spominov, 6. Slovenska kulturna dediščina in politika, 7. Kranjski deželni muzej in narodna politika, 8. Antropolog, ki je ljudem meril

glave, 9. Konstrukcija identitete na marmorju in terakoti, 10. Cesarica z dvema glavama, 11. Konstrukcija drugega s pomočjo državnega terorja. Tematizirajo, kar je povzeto v naslovu, tj. nacionalizacijo preteklosti, iz perspektive, ki želi na Slovenskem in primerjalno s tremi razpravami o drugih in drugačnih kulturnih in političnih lokacijah (muzeji v nemških koncentracijskih taboriščih, reprezentacije klasične dediščine v Grčiji in Turčiji, zgodba o dveh cesaričinah glavah s Hrvaškega) pokazati na v preteklem raziskovanju manj pozorne vidike ustvarjanja nacionalnega obzorja. Njegov okvir je obdobje modernizacije, ki je na Slovenskem izraziteje šele v specifičnem odzvanjanju marčne revolucije v drugi polovici 19. stoletja pripeljalo do krepitve, promocije in izražanja narodne zavesti v multietnični monarhiji. Narodna zavest pa se je ostrila predvsem per negationem, v razmerju z ne-slovenstvom, konkretno proti nemštvu oziroma vsem, ki so bili neslovenskega rodu, četudi so dolgo živeli na Slovenskem in prispevali k njegovemu razvoju, od gospodarskega do kulturnega. Vendar tudi razmerja, kakor pokaže avtor, niso enkrat za vselej zakoličena, so vedno zainteresirana, spreminjajo se skladno s »potrebami časa«, glede na vpletene akterje in mesto izjavljanja.

V monografiji je na novo in drugače – posebej z branjem sočasne publicistike – presojena vloga posameznikov in socialnih skupin kot akterjev zgodovine, različnih institucij in medijev kot prostorov bitk bodisi za politično in nazorsko moč ali moč nad pomeni ter segmente življenja (na primer dediščino), ki so instrumentalizirani s ciljem, da ustvarjajo podobe tega, kaj je moj/pravi/dober narod. Pri tem je opozorjeno na strategije, povezane s spominom, spominjanjem (prisvajanjem) na eni strani in z zavestno ali nezavedno pozabo (razlaščenjem) na drugi, ki pa se nikoli ne dogajajo zgolj na ravni deklarativnih ideologij, ampak

vedno v specifično politično, ideološko in kulturno konstituiranem prostoru in s specifično situiranimi interesi. Gre torej za stalen proces ali procese vključevanja in izključevanja tega, kar ima nacionalni pomen, kar naj bi bile skupne vrednote, in tistega, čemur je nacionalni predznak odrekan. Samo z argumentativno in performativno močjo je namreč mogoče ustvariti in vzdrževati trdno nacionalno skupnost.

Slovenci sodijo v tisti krog nacij, ki so se utemeljile na esencialističnem ali primordialnem konceptu (narojenega) naroda, čemur v 19. in zelo globoko tudi v 20. stoletju pritrjuje vedno vnovično sklicevanje na (slovenski) narod, in to ne glede na zelo različne politične sisteme, ki so vladali ljudem na slovenskem ozemlju (od habsburške, avstro-ogrske monarhije, jugoslovanske kraljevine in po 2. svetovni vojni federativne in socialistične Jugoslavije do zdajšnje Republike Slovenije). Takšna perspektiva pa zaradi svojih inherentnih omejitev prekrije ne le politične, temveč tudi družbene oziroma socialne razločke; tako lahko, na primer, mimogrede spregleda ali zakrije pomen, ki so ga imeli (tujerodni) posamezniki ali pa pomembna družbena plast, tj. meščanstvo, v ustvarjanju podlag slovenske države. Če v te premisleke vključimo še etnično razsežnost, so vprašanja še kompleksnejša, odgovori pa težavnejši, saj gre na časovni osi za stalno premeščanje pripisovanja pomenov, ki na primer iz preteklega dobrega kaj hitro ustvarijo današnje škodljivo in sovražno. Produkt tega procesa pa so vedno še neki »drugi«, tuji, ki ostajajo zunaj narodne paradigme in so kaj hitro lahko prekvalificirani v izdajalce, sovražnike ipd. Pokazati tudi na te in njihov pomen (na primer rodbina Auersperg, tuje meščanstvo na Slovenskem) je sestavina kritičnega premišljevanja o »slovenski« preteklosti. – Ali, kakor avtor povzema »silogizem Georgea Orwella iz 1984: 'Tisti, ki nadzoruje preteklost, nadzoruje

* Ingrid Slavec Gradišnik, dr. etn., znanstvena svetnica, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; ingrid.slavec-gradisnik@zrc-sazu.si.

prihodnost; tisti, ki nadzoruje sedanost, nadzoruje preteklost' (Orwell 1984: 33). [...] Narativni obrazec [...] je predstavljala preteklost kot stoletni boj med dobrim in zlim, katerega srečni izid je bil, da so današnji junaki ('mi smo kot oni') nadomestili stare junake kot včerašnje zločince ('mi smo drugačni od njih'). V novi zgodovini je bilo prostora za spomin na gospodarske, kulturne in politične dosežke meščanstva komaj za brušenje jezika in peresa kritike.« (str. 54)

Diskurzi o tem nikakor niso samo politični senu strictu, širše družbeni in kulturni, potrebujejo namreč tudi znanstveno argumentacijo. Avtorjeva spoznanja pritrjujejo razumevanju znanosti kot zbiru vedno in neogibno situiranih praks, kar je dobro ponazorjeno v poglavjih, ki govorijo o zbiralskih, muzeoloških ali, širše, dediščinskih praksah in njihovih političnih (iz)rabah.

Slovnica procesa narodovanja in nacio-

nalizacije, ki se je na Slovenskem oblikovala od t. i. pomladi narodov, temelji na odnosu do preteklosti in dediščine (»Glejmo nazaj, da vidimo naprej!«). Avtor skuša odgovoriti na vprašanja, kaj sploh je dediščina in zakaj smo ji tako naklonjeni, in dediščino postavlja v kontekst modernizacije kot nenehne spremembe ter na drugi strani v par preteklost-dediščina, pri čemer je slednja nekakšna stalnica, ki s preostanki kljubuje spremembam in minljivosti, ob tem pa skupnost povezuje, jo solidarizira in razločuje od drugih skupnosti. Dediščina nikoli ni vsa preteklost, je produkt zainteresiranega pogleda na preteklost. In avtor opozarja, da je to njen bistveni namen; s tem navsezadnje izpolni tudi svoje poslanstvo, da je, na primer, v nacionalizirani formi izraz potrebe nacionalne države. Dediščina je torej družbeni in ne znanstveni citat, četudi in ko je predmet znanstvene/strokovne obravnave. Rdeča nit celotnega besedila

je prav razmerje med diskurzi o preteklosti in njenimi »ujetimi« podobami v raznoterih žanrih in lokacijah.

Za ta in še katera druga vprašanja je monografija *Nacionalizacija preteklosti* pomembno referenčno delo, ki s kritičnim branjem in obravnavo bogatega gradiva iz arhivov, muzejev, upodobitev, časniškega pisanja in tujih in domačih referenčnih del dopolnjuje neizogibne omejenosti, pristranosti pri pisanju o in dojetanju preteklosti. Pa ne le tiste, ki je bila nacionalizirana, temveč tudi tiste, ki je bila marginalizirana. S tem sporočilom je namenjena najširši strokovni in izobraževalni javnosti, vsekakor je tudi obvezno branje za študente različnih humanističnih in družboslovnih ved. Z besedilom je v dialogu več kot sto skrbno izbranih enot slikovnega gradiva (fotografije, ilustracije, stare razglednice, karikature itn.), ki v svojem jeziku govorijo o obravnavanih nacionalizacijskih diskurzih.

BRATKO BIBIČ: Harmonika za butalce: Ulomki iz življenja nekega glasbila; Založba Beletrina (Zbirka Koda), Ljubljana 2014, 219 str.

Leta 2014 je založba Beletrina v svoji prepoznalni zbirki Koda izdala knjigo Bratka Bibiča *Harmonika za butalce. Ulomki iz življenja nekega glasbila*. Knjiga je požela precej medijskega zanimanja, med drugim tudi zato, ker v »deželi harmonike« glasbilu in pojavom, povezanimi z njim, strokovna in znanstvena sfera še nista posvetili dovolj pozornosti. Prav to poudarja tudi Bibič, ki ugotavlja, da so harmoniko, navzočo in izjemno popularno že več kot stoletje, »akademske discipline« marginalizirale celo v svetovnem kontekstu. Za etnomuzikologe so dragocena in zanimiva predvsem poglavja, ki harmoniko umeščajo v zgodovinski in geografski kontekst, saj – kot ugotavlja tudi Bibič – tovrstne literature pri nas primanjkuje. V številnih zapisih (tudi strokovnih) se izum harmonike pripisuje Christianu Friedrichu Ludwigu Buschmannu, vendar pa Bibič s podrobno študijo konteksta nastanka in razvoja harmonike oziroma njenih prvih različic odkriva kompleksnost razvoja glasbila in obstoj sočasnih izumiteljskih idej nekaterih izdelovalcev harmonike. Prav tako je zanimiva emancipacijska vloga harmonike, saj je ta že ob uveljavljanju postala

družbeno sprejemljivo glasbilo obeh spolov. Pri tem Bibič izpostavlja posamezne zgodbe harmonikark, ki pa so igrale predvsem na *concertine* in njim podobne različice instrumenta. Za prodor harmonike iz predvsem urbanega in aristokratskega okolja v tradicijske glasbe vsega sveta je v času industrializacije in deagrarizacije poskrbel delavski razred. Bibič predstavlja umeščenost harmonike in njeno veliko priljubljenost v različnih glasbenih kulturah ter poudarja njeno emblematičnost v zvrsteh, kot so tango, mussete, zydeco in ne nazadnje tudi narodnozabavna glasba (ki v knjigi nima posebnega mesta). Prav tako ne pozabi na fenomen slovenske polke in vlogo harmonike med slovenskimi izseljenci v ZDA. Če je iz etnično obarvanega glasbila harmonika v ZDA prešla v splošno ameriško popularno glasbo in s tem postala »glasbilo vseh Američanov«, predvsem pa srednjega razreda, pa vidnejšega mesta v glasbenem polju t. i. uporniške generacije skorajda ni imela.

Kar je za etnomuzikološko ali sociološko študijo moteče (pa morda sodi v Bibiču domače filozofsko polje), sta predvsem (sicer krajši) poglavji, ki pojasnjujeta v naslovu izraženo povezavo harmonike z butalci ali butnglavci in stripom. Bolj smiselno povezovanje pogrešamo tudi v obsežnejšem poglavju, ki nam odstira sicer zanimivo subkulturno dogajanje v 70. letih, ko je Bratko Bibič svoje glasbeno izražanje v skupini Begnograd udeleževal z igranjem na klavirsko harmoniko. Vendar pa se lahko kljub taki emancipaciji harmonike v drugi glasbeni zvrsti sprašujemo, ali ima v opozicijski kulturni sferi harmonika res osrednje mesto (in si zato v njeni zgodbi res zasluži toliko prostora) ali pa je del dogajanja le zato, ker jo je Bibič igral v skupini Begnograd. Pri tem pa, čeprav z opisi pojavnosti harmonike v družbenem kontekstu datira v leto 2012 in čas vstajniških protestov, avtor popolnoma pozabi na vidnejši odmik harmonike od narodnozabavne glasbe in njeno emancipacijo v drugih glasbenih zvrsteh v sodobnem času. Tako lahko pogrešamo omembe glasbeni-

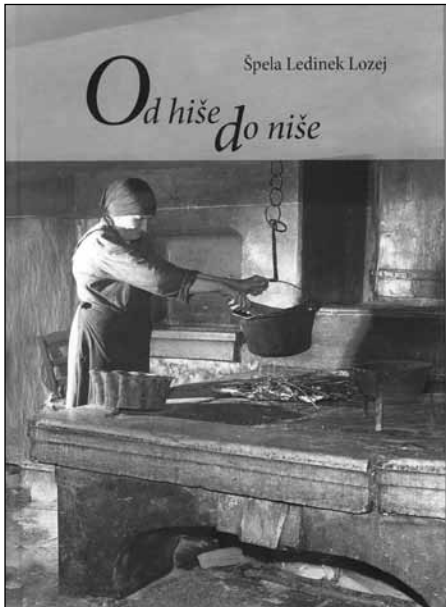
kov in skupin – in njihovih zgodb –, kot so Terrafolk, Jararaja, Čompe, Bakalina in še nekateri drugi.

Avtor izpostavi tudi redke raziskovalne in vzgojno-izobraževalne premike, ki so pripeljali do sprejema harmonike med predmete, vredne poučevanja in preučevanja. Tako se od leta 2009 harmoniko poučuje tudi na Akademiji za glasbo. Kot del raziskovalnega projekta na ZRC SAZU (vodja dr. Jernej Mlekuž) se harmonika kot pomemben predmet, ki je del imaginarija slovenskega nacionalizma, znajde v družbi vaške situle, prekmurske gibanice in kranjske klobase. Pred tem (leta 2007) pa je bila tudi protagonistka na razstavi (mag. Igorja Cvetka) v Slovenskem etnografskem muzeju, ki je (za nekatere) provokativno predstavila njeno pot od ljudskega godčevstva do narodnozabavnih ansamblov. Bibič nadaljuje povezovanje harmonike s kulinariko ter ob kranjski klobasi izpostavi še govejo juho in pražen krompir. Z narodotvorno politiko (in z inicialkami poimenovanimi političnimi osebnostmi) in domoljubjem pa poveže dogodke, kot sta festival Panonika harmonika in državna proslava ob 21. obletnici osamosvojitve Republike Slovenije. V teh in podobnih razglabljanjih Bibičeva harmonika postane le orodje za posredno družbeno-politično kritičnost »slovenske/butalske skupnosti«. Po bibliografskem sistemu je knjiga uvrščena med t. i. knjige in ne znanstvene monografije, saj jo odlikuje esejistična izraznost, ki nagovarja tudi manj zahtevne bralce. Ima več kot 400 opomb, ki so navedene na koncu knjige. Poglobljeno branje o pojavu je zato precej naporno, saj moramo zaradi njihove številčnosti nenehno listati po zadnjih straneh knjige. Vsekakor pa so opombe s citati in komentarji dragocen vir za nadaljnje raziskovalno delo o glasbilu ali z njim povezanimi temami. Na koncu lahko tako avtorju čestitamo za temeljito delo, ki prinaša nova spoznanja in vire ter spodbuja ne le k razmišljanju o glasbilu in glasbi, temveč tudi o slovenski družbi in politiki.

* Mojca Kovačič, dr. interkult. študijev, znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Glasbenonarodopisni inštitut, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; mojca.kovacic@zrc-sazu.si.

ŠPELA LEDINEK LOZEJ: Od hiše do niše. Razvoj kuhinje v Vipavski dolini;

Založba ZRC, Ljubljana 2015, 184 str.

Znanstvena monografija je obsežna in natančna analiza razvoja in pomena kuhinje v 20. stoletju v Vipavski dolini. Prinaša kulturnozgodovinski oris sprememb umestitve kuhinje v bivalnih prostorih, razmerij z drugimi stanovanjskimi prostori, vrste in (tehnično)razvojnih stopenj kurišč (odprto in zaprto ognjišče, plinski in električni štedilnik), infrastrukture (odvajanje vode, oskrba z elektriko ipd.), kuhinjske opreme (omar, jedilne mize, hladilnikov, kuhinjskih pripomočkov itd.), uporabe kuhinje in njene vloge v vsakdanjih praksah. Kuhinja je obravnavana kot »večplastna arhitekturno-oblikovna (gmotna), družbena in imaginarna-simbolna prvina, ki omogoča zadovoljitev človekovih potreb po zavetju, prehranjevanju, gospodinjskih in gospodarskih opravilih ter druženju« (str. 7). Pregled razvoja vključuje številne politične, kulturnozgodovinske, gospodarske in družbenogeografske dejavnike, ki so vplivali na razvoj, kot tudi analizo gospodinjskih, skupnotvornostnih in ritualnih kuhinjskih praks in spreminjanje njihovega pomena skozi čas. Tako knjiga ne odkriva le oblikovalsko-tehnoloških

sprememb kuhinje, ki je najprej namenjena pripravi okusne hrane, temveč tudi kuhinjo kot območje socializacije, komunikacije, spolne in starostne diferenciacije pa tudi tvorjenja skupnosti. Kot poudari avtorica, »v kuhinji se namreč ne kuhajo zgolj živila, temveč tudi življenjski slog, okus in družbeni položaj« (str. 7, 152).

Avtorica po kratkem uvodu, v katerem predstavi namen knjige in razumevanje kuhinje med javnim in zasebnim prostorom, knjigo začne s predstavitev Vipavske doline ter orisom metodoloških in teoretskih izhodišč. Osrednji poglavji sta posvečeni oblikam kuhinje skozi čas in razsežnostim kuhinje v Vipavski dolini. Zadnje, sklepno poglavje obravnava kuhinjo v primežu družbenih dejavnikov in družinskih vrednot.

Pri predstavitvi Vipavske doline, ki leži med visokima planotama Trnovski gozd in Nanos ter nizko planoto Kras, se bralec podrobno seznanja z zgodovino načina življenja v dveh vipavskih vaseh, kjer je avtorica opravila večino terenskega dela. V knjigi analizira medsebojne podobnosti in razlike med vasema. V Zgornji Vipavski dolini je pod drobnogled postavila vas Podraga, strnjeno, večinoma kmetijsko naselje, ki je vse do prve svetovne vojne spadalo pod Kranjsko, kar se še danes kaže v jezikovnih posebnostih in družbenopolitičnih nadzorih. V Spodnji Vipavski dolini pa je izpostavila vas Renče, že od srednjega veka pomembno spodnjepipavsko središče, ki se je sčasoma izoblikovalo v pomembni obrtni center za opekarstvo in zidarstvo. Kot ugotavlja avtorica, je med naseljema več razlik kot podobnosti; razlikujeta se po velikosti in legi, oddaljenosti od večjih središč, gospodarskih dejavnostih, številu prebivalstva, razzslojenosti, deagrarizaciji, industrializaciji in osebnih vrednotah posameznikov, na kar sta vplivali tako oddaljenost od meje z Italijo kot tudi nazorska umerjenost no-

silcev družbenokulturnega in političnega življenja.

V naslednjem poglavju, v katerem je predstavljena metodologija raziskovanja, zbiranja in razlaganja gradiva, pridobljenega v obsežni slovenski in tuji literaturi, muzejih, arhivih in na terenu, avtorica podrobno analizira tudi terminologijo, povezano s stanovanjsko oziroma bivalno kulturo. Poleg koncepta kuhinje, ki ga avtorica obravnava »bodisi kot prostor (prizorišče) bodisi kot predmet (objekt), pri čemer je v ospredju prostorski vidik, se pravi kuhinja kot lokacija oziroma prizorišče« (str. 23), je pod drobnogled postavljen tudi koncept (pre)bivanja, ki je za avtorico po zgledu Margareth Tränkle in Teuteberga Hansa Jürgena »družbeni fenomen, oblika družbenokulturne prakse /.../ h kateri sodi poleg sveta predmetov še tradicionalni in habitualni način vedenja, stanovanjske navade ter norme in vrednote, ki urejajo vedenje« (str. 22). V osrednjih poglavjih avtorica najprej predstavi razvoj ključnih elementov, ki so narekovali razvrstitev različnih oblik kuhinjskega prostora v ognjišnico, kaminsko kuhinjo, štedilniško bivalno kuhinjo, delovno kuhinjo oziroma kuhinjsko nišo, kuhinjo z jedilno mizo, kuhinjo v bivalnem delu stanovanja in sekundarno kuhinjo. Čeprav se tipologija deloma navezuje na tipologijo ognjišč Fanči Šarf in tipologijo stavb Sergeja Vilfana, je velik doprinos knjige dopolnitev tipologije s tipi kuhinjskega prostora iz druge polovice 20. stoletja. Podroben etnografski opis dopolnjujejo tudi narečne besede posameznih elementov, pri čemer pa avtorica največkrat ne razlikuje med narečnimi besedami Spodnje in Zgornje Vipavske doline. Čeprav obe spadata v primorsko narečno skupino, so med njima velike razlike; tako na primer v Podragi še danes ne poznajo izraza škavecere za smetišnico. Kljub temu pa je navajanje narečnih besed zelo dobrodošlo in pokaže na drobne jezikovne posebnosti posameznih

* Jasna Fakin Bajec, dr. interkult. študijev, znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica; jasna.fakin@zrc-sazu.si.

slovenskih pokrajin, ki bi jih lahko inovativni grafični oblikovalci uporabili za promocijo novih lokalnih konkurenčnih izdelkov. Številne fotografije bralcu olajšajo razumevanje opisov. Izpostaviti velja opisa delovne kuhinje oziroma kuhinjske niše in sekundarne kuhinje. Delovne kuhinje, ki so v 60. in 70. letih 20. stoletja nastale pod vplivom švedskih zgledov, so pomenile »skrajno točko funkcionalne specializacije in objektivizacije kuhinje v Vipavski dolini« (str. 85) ter »feminizacijo in spolno segregacijo kuhinje« (str. 135). Kot ugotavlja avtorica, pa se za takratno modno muho, ki naj bi bila bolj funkcionalna, učinkovitejša in lažja za čiščenje, niso odločila agrarna ali polagrarna gospodarstva; teh kuhinj je bilo tudi manj v Zgornji Vipavski dolini kot Spodnji, kjer je bila večja stopnja deagrarnizacije in urbanizacije in močnejši vpliv meje z Italijo. Zanimiv je tudi oris značilnosti sekundarne kuhinje, torej kuhinje, namenjeni redni ali občasni pripravi in toplotni obdelavi živil na prostem, v garaži, kleti, shrambi, na hodniku ali pod lopo. Kot poudarja avtorica, je »sekundarna kuhinja estetska oznaka« (str. 94); take kuhinje so nastajale na območju, ki se je gledovalo po Italiji, imelo milejše podnebje, večjo stopnjo urbanizacije in deagrarnizacije in je bilo bolj dovtetno za modne smernice, ali pa tam, kjer so imeli nefunkcionalno oziroma premajhno primarno kuhinjo v nadstropju ali v ozadju bivališč in so se že uveljavljale reprezentativne kuhinje. Avtorica sekundarne kuhinje glede na pogostost in čas rabe razvrsti na občasne sekundarne kuhinje, (po)letne kuhinje, stalne sekundarne kuhinje, delovne kuhinje, družabne kuhinje in osebne kuhinje.

Poglavje Razsežnosti kuhinje v Vipavski dolini razkriva različne kuhinjske prakse: gospodinjske prakse, kuhinjo kot prizorišče družbenih odnosov in simbolne/metaforične razsežnosti kuhinje. Pri tem si avtorica postavlja vprašanje, ali je kuhinja srce ali servis doma, in ugotavlja, da je bila kuhinja »tako v stvarnem kot simbolnem oziru /.../ večplastna metafora, ki je imela različne vloge in pomene v življenju in mišljenju stanovalcev« (str. 138). O njenem pomenu govori tudi lokalno narečno ime kuhinjskega prostora – *hiša* – ki je v sredozemskem prostoru vedno pomenil glavni bivalni ali kuhinjski prostor. Hkrati je avtorica z natančnim opazovanjem kuhinjskih praks spoznala, da kuhinja simbolizira tudi lastno gospodarstvo, je prizorišče reprezentativnosti ali ženski prostor. Pomeni kuhinje, ki se konstruirajo skoz različne kuhinjske in družbene prakse, pa se niso spreminjali le v času, s širšimi kulturnozgodovinskimi in družbenimi premenami ter medgeneracijskimi razmerji, temveč tudi v skladu z gospodarskimi spremembami, ki so se kazale v stopnji deagrarnizacije, urbanizacije, industrializacije, terciarizacije in informatizacije družbe. Slednje se je najbolje pokazalo prav pri primerjavi razvoja kuhinj v še danes dokaj agrarni Podragi v Zgornji Vipavski dolini in suburbanih Renčah v Spodnji Vipavski dolini, kjer so bili vplivi večjih urbanih centrov in bližine meje intenzivnejši.

Znanstvena monografija torej dokazuje, da zgodba o kuhinji kot osnovni družinski in družbeni sestavini bivalne kulture, kjer se dogajajo osnovni procesi socializacije, še zdaleč ni le jedro bivalnega vsakdanjika, temveč nam poglobljeno razumevanje in interpretacije njenega

družbenoprodukcijskega vidika kažejo tudi družbenopolitične, gospodarske in kulturne razmere v ožjem lokalnem in širšem nacionalnem in mednarodnem okolju. Izredno pomemben je tudi obsežen nabor svetovne literature, ki pa jo je avtorica žal pogosto navajala le v opombah in premalo povezala s lokalnim kulturnozgodovinskim in družbenoprodukcijskim orisom stanovanjske kulture v Vipavski dolini, s čimer je bralca prikrajšala za primerjave med lokalnimi in širšimi, tudi tujimi okolji. Kljub temu pa avtorica z natančno analizo in sintezo zbranega gradiva uvede pomembna teoretična dognanja o razumevanju in vlogi bivalne kulture v sodobnem globalnem svetu, kjer imajo družinski/lokalni/regionalni kulturni elementi ključno vlogo pri nastajanju, utrjevanju in predstavljanju ožjih lokalnih in širših transnacionalnih identitet. Monografija je tudi dokaz, da je holistična raziskava razvoja kuhinje, z izpostavljenimi etnološkimi vidiki, ključnega pomena za nadaljnje projektantske, oblikovalske in dediščinsko-varstvene izzive. Za kakovosten bivalni razvoj bo treba nujno vzpostaviti interdisciplinarno sodelovanje, pri katerem bodo sorodne discipline (arhitektura, oblikovanje, projektiranje) upoštevale različne vidike, predvsem kulturnozgodovinske in družbenoprodukcijske, ki so predstavljeni v tej monografiji. Zato lahko sklenemo, da je monografija *Od hiše do niše* zelo aktualna, saj dokazuje, da smo etnologi in kulturni antropologi nepogrešljivi snovalci kakovostnega in s tradicijo utemeljenega trajnostnega razvoja bivalnega okolja.

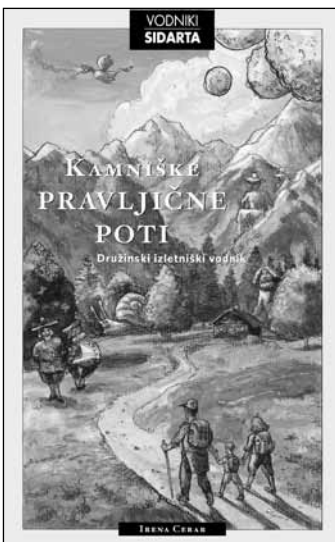
BOJAN ZADRAVEC: Za mizo s prekmurskimi židi: Kuharica po svetopisemskih pravilih; Samozaložba, Murska Sobota 2014, 120 str.

Knjiga razkriva malo znani del kulturne dediščine nekdanje največje judovske (avtor govori o Židih, ker so se prekmurski Judje sami rekli židi ali židovi) skupnosti v Sloveniji. Med drugo vojno je bil z večino evropskih Judov malone izbrisan tudi spomin na gospodarsko močno in duhovno vplivno skupnost v Prekmurju. Pri nas je ostalo ali se je vrnilo le nekaj potomcev peščice preživelih, med njimi tudi avtor te knjige, vztrajni iskalec in povezovalac drobcev nekdanjega sveta. Šop listov z ročno zapisanimi recepti judovskih gospodinj iz Beltincev ga je spodbudil, da je v Izraelu in drugod poiskal nekaj preživelih pričevalk. Linda Stern, ki je bila, ko jo je spoznal v New Yorku, stara 102 leti, je še znala pripraviti več jedi po receptih iz Prekmurja! Z njihovo pomočjo je sestavil prvo izvirno zbirko judovskih kuharskih receptov pri nas. Poznavanje temeljev verskega in duhovnega izročila, poudarja Zadavec, je nujno za razumevanje posebnih prehranjevalnih navad Judov, poznati pa je treba tudi njihov koledar, posebne obrede in šege med prazniki ter seveda razumeti pomen besed *košer*, *terefa*, *seder* in drugih, ki jih avtor razlaga že sproti ter na koncu še v priložnem slovarčku.

JERNEJ MLEKUŽ (ur.): Venček domačih: Predmeti, Slovencem sveti; Založba ZRC, ZRC SAZU, Ljubljana 2015, 190 str.

Avtorji, poleg urednika še Mojca Kovačič, Dimitrij Mlekuž in Damir Josipovič, se, po sodelovanju v projektu *Zamišljena materialna kultura: o širjenju nacionalizma v družbi materialne kulture*, lotevajo štirih predmetov, nastopajočih na odru nacionalnega ponosa in zanosa, na različnih ravneh povezanih z identiteto slovenstva. Vsak zase pišejo o kranjski klobasi oziroma o vaški situli, harmoniki in gibanici, čeprav bi lahko v ožji izbor Slovincem svetih zadev uvrstili tudi potico, kozolec, cviček, lipicance, kranjsko sivko in še kakšno svetinjo. Izbrane prve štiri torej nimajo neke posebne prednosti, skupno pa jim je, da, po urednikovih besedah, nagovarjajo ali vsaj poskušajo nagovarjati narodna čustva in nas opominjajo na narodnost, čeprav, kot se izkaže v nadaljevanju, na zelo različne načine, z različnimi prijemi in z različno močjo. A imajo poleg posvečenosti tudi posvetno naravo oziroma vsakdanje, banalno življenje, ki ga največkrat ne opazimo, a je zelo pomembno pri reprodukciji nacionalizma, nacionalne zavesti.

IRENA CERAR: Kamniške pravljicne poti; Matična knjižnica Kamnik in založba Sidarta, Ljubljana 2015, 168 str.

Knjiga sledi ideji izvrstnih družinskih izletniških vodnikov *Pravljicne poti Slovenije* in *Pravljicne poti v zgodovino*, le da ni že od začetka nastajala kot knjiga, temveč je avtorica za natis priredila gradivo in vključila izkušnje, ki si jih je – v sodelovanju s kamniško matično knjižnico – nabrala med vodenjem dvajsetih izletov po Kamniku, Komendi in okoliških planinah ter Tuhinjski dolini vse do Vranskega. Te poti so speljane do naravnih in kulturnozgodovinskih znamenitosti, vrednih ogleda, kot so med drugim Mali in Stari grad ter Zaprice v Kamniku pa tudi za etnologe zanimive lokacije, predvsem živi muzej Budnarjeva domačija v Zgornjih Palovčah, Lončarjev muzej v Podborštu, pastirski stani na Veliki planini in Vrbanovčev topolar v Motniku. Irena Cerar te poti spotoma bogati z igrami in pripovedovanjem zgodb s tistega konca; kjer v literaturi in izročilu ni našla nobene povedke, povezane z zanimivostjo, ki jo predstavlja, si je pomagala s primerno pravljico. Zgodbo, ki je povsod izhodišče, dopolnjujejo ilustracije Milana Eriča in Polone Lovšin, zemljevidi in izvrstne fotografije.

EGI GAŠPERŠIČ IDR. (ur.): Dr bə Zila kna biva: Ljudske pesmi z Zilje iz zapuščine Lajka Milisavljeviča; Mohorjeva založba Celovec, Celovec – Ljubljana – Dunaj 2014, 510 str.

Lajko Milisavljevič (1943–2002), režiser in tudi sam pevec, je začel čez Karavanke, nemalokdaj tudi na skrivaj, zahajati ob koncu 60. let. Bogastvo ljudskega pesemskega izročila na Koroškem ga je tako očaralo, da se je lotil sistematičnega zapisovanja in snemanja pesmi, na katere je natelet v Podjuni, Rožu in zlasti na Zilji. Ko se je pridružil mešanemu pevskeemu zboru Rož, je z njim pripravil tudi številne odmevne stilne koncerte na Koroškem, v Sloveniji in drugod. Po 30 letih zbiranja ljudskih pesmi je Milisavljevič zapisal: »Obiskal sem številne pevce v 98 krajih od Potoč pri Šmohorju do Žvabeka v Podjuni, nekatere tudi večkrat. Na 110 magnetofonskih trakovih se je nabralo za več kot 40 ur posnetkov, posamezne vsebinske enote pa se bližajo številki 1000. Dovolj razlogov za veder pogled na opravljeno delo ...«

Vsekakor! Ta pota so bila tudi polna srečevanj in prijateljstev s Slovenci na avstrijskem Koroškem, ki so poznali in znali ceniti domačo ljudsko pesem. Številni od njih se v uvodnih zapisih spoštljivo in hvaležno spominjajo neutrudnega zbiralca, ki jih je s svojim delom zavezal, da ga dokončajo in objavijo. Ohranjeni posnetki iz Milisavljevičeve zapuščine so zdaj v obsežnem zborniku zbrani v dveh delih. Prvega je uredil še on sam, tako da je kronološko in po pevcih informatorjih določil zaporedje pesmi, ročno pa je zapisal tudi napeve in pripravil besedila pesmi v tipkani obliki. V drugi del knjige so uredniki uvrstili še 284 pesmi, z variantami vred, ter nekaj fragmentov in posnetke, ki jih je na Zilji za ORF posnel Franc Cigan in jih je Lajko Milosavljevič pozneje transkribiral. Na koncu so dodani še sklop pesmi, ki so jih Milki Olip in Nužeju Tolmajerju zapele pevke, katerih petje je leta 1999 (ob svojem zadnjem obisku) posnel že Lajko Milisavljevič, ter nekaj pesmi oziroma variant, posnetih v začetku leta 2014 v Senčnem Grabnu. Nastajanje zbornika, posvečenega Lajku Milisavljeviču in Stanku Trapu, župniku na Ziljski Bistrici, je pritegnilo izjemno širok krog strokovnih sodelavcev ter ustanov in društev, ki so zahtevno delo pripeljali do izida. Za vsebino so zaslužni predvsem člani uredniškega odbora – za glasbeni del prof. Egi Gašperšič, ki je opravil transkripcijo glasbe z zvočnih zapisov, za besedilni del pa Martina Piko - Rustia, Nužej Tolmajer, Uši Serainig in Martin Kuchlig. Slednja dva sta poskrbela tudi za prevode povzetkov v nemščino, Milka Kriegl je vsa narečna besedila prebrala, obogatila z dodatnimi različicami in sooblikovala slovar narečnih besed, Tadej Lenarčič pa je zahtevno notografijo pripravil za tisk. Soizdajatelji zbornika so bili Krščanska kulturna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik iz Celovca, Javni sklad RS za kulturne dejavnosti iz Ljubljane in Kulturno društvo Mohorjan iz Prevalj.

BOŽIDAR PREMRL: Podpisano s srcem: Kraška kamnoseška družina Guštinov skozi stoletja; Založništvo tržaškega tiska, Trst, 2014, 384 str.

Božidar Premrl, naš najtemeljitejši raziskovalec in najboljši poznavalec kamnarske oziroma kamnoseške dediščine na Slovenskem, se je v tem svojem doslej najboljše delu posvetil družini Guštin - Celán. Več rodov njenih moških, z Matevžem iz Griž na Vrheh kot prvim, je v prejšnjih dveh stoletjih s hišnimi portoni, obcestnimi križi, nagrobniki, vodnjaki in drugimi skromno, pa tudi imenitno, žlahtno in prepoznavno okrašenimi izdelki iz kamna zaznamovalo številne stavbe in naselja na Krasu med Repentabrom, Sežano, Opčinami in zaselki na Vrheh pa tudi v Pivki in Gornji Vipavski dolini. Naslov bogato dokumentirane in ilustrirane knjige je treba prebrati in razumeti dobesedno, kajti potujoči mojstri Guštini so, dokler še niso znali pisati, svoja dela pogosto »podpisovali« z izklesanim, spodaj malce privihamim srcem v svetem imenu IHS. Božidar Premrl jim je neutrudno sledil od vasi do vasi, od cerkve do cerkve ter s podatki iz starih kronik in ustnega izročila njihovim izdelkom pripisal čas nastanka in avtorstvo.

RAZSTAVA KO JE OBLEKA NAREDILA ČLOVEKA

O študijskem krožku in pripravi občasne razstave Gorenjskega muzeja

V Kranju so 4. decembra 2012 odprli občasno razstavo *Ko je obleka naredila človeka* s podnaslovom *Razstava sto in več let starih oblačil iz Gorenjskega muzeja*. Pripravila jo je Tatjana Dolžan Eržen, pomagali pa so ji sodelavci Gorenjskega muzeja in člani študijskega krožka, ki ga je v okviru projekta *Oblačila 19. stoletja* v Gorenjskem muzeju leta 2014 prav tako vodila Tatjana Dolžan Eržen. Na odprtju je nastopila pevka skupina Bodeče Neže iz Kranja, ki kot del Akademске folklorne skupine Ozara poustvarja slovensko pesemsko izročilo, nastopa pa v kostumih, ki ponazarjajo oblačenje kmečkega prebivalstva na Slovenskem v različnih obdobjih 19. stoletja, kar se je primerno skladalo z vsebino. Razstava je bila v štirih prostorih pritličja kranjske Mestne hiše na ogled do 22. februarja 2015.

Muzej ljubiteljem in ljubitelji muzeju

Študijski krožki so eden od učinkovitejših načinov prenosa znanj ljubiteljev muzealcev in drugim strokovnjakom (tudi etnologom), hkrati in enako pomembno pa tudi obratno. Gorenjski muzej v Kranju si je s študijskim krožkom *Oblačila 19. stoletja* prizadeval, da bi oplemenitili znanje udeležencev krožka (in tudi drugih) o preteklem oblačenju ljudi na Slovenskem, in sicer predvsem zato, da bi bolje spoznali in tako tudi bolje dokumentirali predmete, povezane z oblačenjem v preteklosti, ki jih (večinoma v svojih depojih) hrani Gorenjski muzej. Učinki krožka – njegovi udeleženci so v letu 2014 sestajali v povprečju enkrat do dvakrat mesečno, vsakič pa so bili skupaj okrog pet ur – so bili nedvomno večplastni. Po eni strani so ljubiteljem, ki jih je Tatjana Dolžan Eržen povabila k sodelovanju predvsem na podlagi izkušenj iz vsakoletnih seminarjev Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti o oblačilni dediščini, omogočili podroben vpogled v zbirko oblačil Gorenjskega muzeja v Kranju, česar si mnogi, ki izdelujejo folklorne kostume ali se drugače ukvarjajo z interpretiranjem preteklega oblačenja, nadvse želijo; po drugi strani pa je Gorenjski muzej lahko uporabil znanje in delo ljubiteljev, ki so pomagali pri restavriranju predmetov in razstavi. Ob tem ne smemo pozabiti prijetnega druženja, ki je pri delu z ljubitelji izjemno pomembno, in vsestranske skrbi voditeljice krožka, da bi se udeleženci dobro počutili, redno prihajali na srečanja in dobili nova znanja in izkušnje, ki so si jih želeli. »Združitev strokovnega znanja in ljubiteljske zanesenosti pri raziskovanju in predstavljanju etnoloških tem praviloma prinese odličen rezultat pa tudi prijetno izkušnjo sodelovanja vsem udeležencem« (Dolžan Eržen 2005: 126), bi lahko zapisali tako za pripravo seminarjev kot za pripravo študijskih krožkov in razstav, za katere v Gorenjskem muzeju skrbi Tatjana Dolžan Eržen.

Tatjana Dolžan Eržen je v Gorenjskem muzeju študijske krožke začela voditi že leta 1994. Udeleženci so se v njih ukvarjali s sitarstvom, poslikanim pohištvom, digitalno fotografijo, keramiko, slamnkarstvom in drugimi temami. O študijskih krožkih, ki lahko pomembno prispevajo k širšemu uveljavljanju etnologije, je njihova voditeljica že pisala v Glasniku SED (Dolžan Eržen 2001), v sklepu razprave, objavljene v zborniku ob 20-letnici razvijanja študijskih krožkov, pa je izpostavila, da »[u]spešnost [študijskih krožkov] [...] zagotavlja prav povezanost ljubiteljev in strokovnjakov etnologov v skupnem cilju, ki ga dosežejo največkrat samoorganizirano na principu prostovoljstva. [...] V sodobno Slovenijo etnološki študijski krožki torej prinašajo vrsto vrednot, potrebnih za uspešno prihodnost in trajen skupnostni razvoj« (Dolžan Eržen 2012: 113).

Študijski krožki, vezani na različne teme etnološkega pogleda na preteklo ali sodobno realnost, nedvomno pozitivno vplivajo na dojetje etnologije v širšem prostoru, če jih organizira muzej, pa na uveljavljanje muzejskega dela in njegove skrbi za dediščino v družbi. In ne nazadnje: ljudem, ki se v študijski krožek vključijo, delovanje v njem omogoča prijetno in koristno preživljanje prostega časa, zaposlenim pa stik z ljudmi na terenu, ki ga je zaradi drugih – pogosto birokratskih obveznosti – manj, kot bi bilo za etnološko raziskovanje stvarnosti prav. Ob Tatjani Dolžan Eržen so iz Gorenjskega muzeja v Kranju na srečanja študijske skupine redno prihajali Helena Rant, zaposlena v oddelku za dokumentacijo, konservatorica Marjanca Jeglič in pa Irena Gortani Armanini, zaposlena prek javnih del. V študijskem krožku so sodelovali Olga Bevk, Branko Demec, Mojca Gubanc, Iva Legat, Alenka Pakiž, Tadeja Pance, Jana Vilman Proje, Andreja Stržinar, Jožica Šmid in Katarina Šrmpf; kadar je bilo le mogoče, sem se jim pridružil tudi sam. To je bila pisana in ravno prav številčna družina ljudi, poznavalcev in ljubiteljev oblačilne dediščine; z večino smo zaradi rednih srečavanj na seminarjih in ob drugih priložnostih že leta dobri znanci. V povabilu k sodelovanju januarja 2014 je bilo zapisano, da v »krožek vabimo ljudi, ki se že ukvarjajo z raziskovanjem ali poustvarjanjem oblačil iz preteklosti, ker računamo, da bo delo krožka prispevalo k večji uporabnosti našega kataloga. Za vas je sodelovanje v krožku priložnost, da se podrobneje srečate s kosi oblačil v zbirki Gorenjskega muzeja.« In tako je bilo.

V prvi polovici leta 2014 smo pri študijskem krožku pregledovali oblačila iz etnološke zbirke Gorenjskega muzeja in razmišljali o pripravi kataloga teh oblačil, ki bo predvidoma izšel leta 2015. Tehtali smo med željami, da bi katalog vključeval vsa v muzeju ohranjena oblačila – teh je okrog tisoč – z obsežnimi in natančnimi opisi, in realnimi možnostmi za izdajo. Sklep je bil sorazmerno preprost, a ne prav preprosto izvedljiv:

* Bojan Knific, dr. etn., kustos, Tržiški muzej, Muzejska 11, 4290 Tržič; bojan.knific@guest.arnes.si.

Kočemajke na razstavi *Ko je obleka naredila človeka*.
Foto: Helena Rant, 9. 12. 2014.

v katalogu bodo podrobneje predstavljena izbrana starejša oblačila iz zbirke Gorenjskega muzeja, predvsem oblačila, ki so se nosila v 19. stoletju in pred 1. svetovno vojno, ob tem pa tudi taka, ki so se v okviru pripadnostnega kostumiranja nosila še pozneje v 20. stoletju. Eno od pomembnejših izhodišč priprave kataloga naj bi bila tudi prilagojenost njegove vsebine in načina predstavitve ljubiteljem – katalog naj bi vseboval temeljne podatke o tem, kako in iz česa so bila izdelana, krojena ali oblikovana oblačila in dodatki ter podobne zanimivosti, tako da bi jih bilo mogoče v praksi poustvariti za folklorne skupine ali druge ljubitelje, ki se ukvarjajo s poustvarjanjem oziroma interpretiranjem preteklega oblačenja.

Izmenjava znanja med člani študijskega krožka je bila ob pregledovanju oblačil v prostorih Mestne hiše, kamor so sodelavci Gorenjskega muzeja na ogled in pregled prinašali predmete pretekle oblačilne rabe, izjemna. Poleg tega so člani krožka obiskali Minko Kocjanc, izdelovalko pripadnostnih kostumov, folklornico in kulturno delavko v Bohinju. Članom krožka je predaval krznar Marjan Petač, ki se ukvarja z rekonstruiranjem starih postopkov strojenja usnja, z izkušeno trgovko in poznavalko tekstilij Nežko Zlobko pa so določali materiale, iz katerih so bila narejena oblačila v 19. stoletju.

V drugi polovici leta so se člani študijskega krožka dejavnost vključili v pripravo same razstave. Komentirali so scenarij razstave, izbrano fotografsko gradivo, ogledali so si razstavo v Kamniku ob Dnevih narodnih noš in oblačilne dediščine *Mala maša po suknji praša*, po odprtju razstave v Gorenjskem muzeju pa srečevanja v letu 2014 zaključili s pregledom izbora oblačil, ki so shranjena v Škofjeloškem muzeju.

Priprava razstave

Oblačilna dediščina je na Slovenskem predvsem po zaslugi etnologov Marije Makarovič, Angelosa Baša in Janje Žagar sorazmerno dobro raziskana, spoznanja o njej so objavljena v številnih znanstvenih in strokovnih razpravah in knjigah; upal bi si trditi, da v splošnem na veliko višji znanstveni ravni kot marsikje v Evropi. K njenemu razumevanju in popularizaciji

Nekaj udeležencev študijskega krožka pri pregledovanju moških telovnikov.
Foto: Helena Rant, 20. 5. 2014.

sodobnih pričevanj o preteklem oblačenju ljudi na Slovenskem so svoje prispevali ljubitelji, bodisi z objavljanjem ljubiteljskih raziskovanj, pripravljanjem razstav ali z interpretiranjem preteklih načinov oblačenja v folklornih in njim sorodnih skupinah. A znanja nikoli ni dovolj, ljubitelji pa bi si želeli, da bi bilo vsaj tisto, kar o oblačilni dediščini hranijo slovenski muzeji, bolj dostopno javnosti.

Oblačila iz zbirke Gorenjskega muzeja so tistim, ki se z oblačilno dediščino srečujejo na izobraževanjih Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti, precej znana, saj si je bilo dobršen del zbirke že mogoče ogledati na preteklih izobraževanjih, kljub temu pa zlasti izdelovalcem folklornih kostumov spoznavanja predmetov pretekle oblačilne kulture zlepa ni preveč. Najbolj skrbni poustvarjalci preteklih načinov oblačenja si želijo predmete pogledati od blizu, jih prijeti v roke in podrobno spoznati, da se potem lotijo izdelovanja novih, ki se starim zaradi različnih vzrokov le bolj ali manj približujejo. Težko dosegljiv cilj mnogih je, da bi bilo približevanje čim večje.

Koncept razstave je sledil ideji o predstavitvi predmetov iz zbirke Gorenjskega muzeja. V tem pogledu se je bistveno razlikoval od občasnih razstav, ki jih, na primer, meseca septembra že nekaj let pripravljajo na Dnevih narodnih noš in oblačilne dediščine v Kamniku in kjer izbor predmetov sledi vsebini oziroma izbrani temi. Cilj te razstave je bil predstaviti različne vsebine izključno z izbranimi predmeti Gorenjskega muzeja – kot je v osnutku scenarija razstave izpostavila njena avtorica, da se torej predstavi »dragoceno zbirko oblačil«, obiskovalce opozori, »da je bil odnos do oblačil nekdanj drugačen: obleka je bila vrednota, draga, dragocena, izražala je človekov socialni položaj in osebno vrednost«, obiskovalce podrobneje seznaniti »z načinom izdelave, popravljanjem in predelavo starih oblačil« in da se predstavi »nekatero sodobno poustvarjalce oblačilne dediščine«.

Tako so razstavili 213 kosov oblačil, opremljenih z osnovnimi podatki o njihovem izvoru, času nošenja in nekaterimi drugimi posebnostmi, ob tem pa na 12 plakatih izbrane teme tudi podrobneje predstavili. Med drugim so plakati na razstavi predsta-

vljali posebnosti in značilnosti oblačenja ljudi na Gorenjskem v 19. stoletju, pripadnostno kostumiranje, zanimivosti oblačilne dediščine Ratečanov, Bohinjcev in Kranjčanov, krojenje, šivanje in vzdrževanje oblačil, oblačenje otrok ipd. Besedilom so bile dodane fotografije, ki so ponazarjale zapise, in odlomki besedil ljudskih pesmi, ki so obiskovalce privabljali zaradi svoje navidezne preprostosti in vsebine, drugačne od sodobnosti. Ob tem so bile na plakatih zapisane kratke izjave članov študijskega krožka, ki zgovorno pričajo o njihovem odnosu do oblačilne dediščine. Naj jih izpostavim le nekaj – tiste, ki so se na pobudo, naj napišejo kratko misel, odzvali prvi. Olga Bevk, upokojena šivilja in izdelovalka kostumov iz Kranja, je povedala, da jo je »[p]ritegnila [...] lepota izdelave oblačil naših prednikov.« Brane Demec, zbiralec starih oblačil, garderober in častni član Akademske folklorne skupine France Marolt, je zapisal, da se je po naključju znašel v folklorni skupini, a ga je ta pripeljala »do strasti raziskovanja starih oblačil, do iskanja, kaj bom še našel v tem zakladu.« Iva Legat, izdelovalka folklornih kostumov iz Radovljice, je povedala, da so ji všeč »stare obleke; več ko jih zašijem, bolj občutim do njih spoštovanje zaradi ljubezni in znanja, ki sta všita v vsako ohranjeno oblačilo.« Andreja Stržinar, samostojna podjetnica ter izdelovalka folklornih in njim sorodnih kostumov, je poudarila, da do »starih oblačil čutim strast, občudovanje do te izdelave.« Jožica Šmid, garderoberka pri Akademski folklorni skupini Ozara iz Kranja in izdelovalka folklornih kostumov, je zapisala, da jo »[s]tara oblačila [...] navdihujejo zaradi lepih materialov, natančne izdelave, lepih vezenin, njihove patine.« Jana Vilman, modna oblikovalka, ki se ukvarja z interpretiranjem oblačilne dediščine, je povedala, da »[s]tara oblačila skrivajo življenjske zgodbe minulega sveta, v njih so skrita znanja, ki jih danes na novo odkrivamo, zato so morje inspiracij za nove kreacije.«

Težko je reči, kaj od razstavljenega je obiskovalce najbolj zanimalo. Ljudi je vsekakor pritegnilo, da so v roko lahko prijeli in si na glavo položili avbo – obnovljeno avbo, v osnovi izdelano pred približno stoletjem, ki jo sicer hrani Gorenjski muzej. Člani študijskega krožka so se navduševali nad mojstrsko izdelanimi špenzerji, zanimiv je bil pogled na kožuhe, pa tudi spodnja krila, kočemajke, peče, rute in vsa druga razstavljena oblačila. Zanimivi predmeti so tako prišli do občinstva – samo v prvem mesecu si je razstavo ogledalo več kot tisoč ljudi – razkrivali pa so tudi druge zgodbe, povezane s preteklim oblačenjem: kako oblačila preidejo v pripadnostne kostume, kakšne so bile razlike v oblačenju med meščani in kmeti, kakšne posebnosti je mogoče izluščiti iz preteklega oblačenja ljudi na posameznih območjih na Gorenjskem, kako skrbno so ljudje oblačila popravljali, jih dolgo nosili in ponosili. Povsem ponosen in do kraja izrabljenih v muzejih skoraj ni, ker odslužijo svojemu namenu in se spremenijo v krpe za brisanje prahu ali tal, za zaščito vrednejših premetov ipd. Ostajajo pa marsikateri drugi – predvsem tisti, ki s(m)o jim muzealci, ljubitelji in drugi, ki jim je mar za oblačilno dediščino, pripisali vrednost in jih zato zbiramo, hranimo in razstavljamo.

Literatura

DOLŽAN ERŽEN, Tatjana: Etnologija in študijski krožki. *Glasnik SED* 41 (1–2), 2001, 100–104.

DOLŽAN ERŽEN, Tatjana: Etnološki študijski krožki za našo samozavest. V: Nevenka Bogataj idr. (ur.), *Študijski krožki – od zamisli do sadov v prvem desetletju*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije, 2005, 118–127.

DOLŽAN ERŽEN, Tatjana: Študijski krožki med preteklostjo in prihodnostjo. V: Nevenka Bogataj idr. (ur.), *Študijski krožki: Iz korenin k novim izzivom za življenje v skupnosti*. Ljubljana: Andragoški center Slovenije, 2012, 93–113.

Postanek na dvorišču obnovljene domačije na Furlanišču v Krasnem 24 v Brdih.

Foto: Eda Benčič Mohar, Krasno v Brdih, 17. 4. 2014.

Ogled obnovljene Koželjeve domačije na Gori pri Komendi 5.

Foto: Eda Benčič Mohar, Gora pri Komendi, 15. 5. 2014.

DELOVNA SKUPINA ETNOLOGOV KONSERVATORJEV: POROČILO O DELU 2014

Skupina za etnološko dediščino (DSEK) je bila na Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije ustanovljena z namenom poenotenja strokovnega dela. V letu 2014 se je sestala na šestih delovnih srečanjih: januarja v prostorih Restavratorskega centra, nato pa na terenih območnih enot ZVKD Nova Gorica (17. aprila), Kranj (15. maja), Maribor (19. junija), Ljubljana (18. septembra) in Novo mesto (11. decembra). Del srečanj, razen prvega, so bile ekskurzije, vsakič v organizaciji konservatorjev, pristojnih za obiskano območje, kjer smo si ogledali dobre in slabe prakse obnove enot/območij kulturne dediščine. Tudi na teh ogledih se pojavljajo vedno nova strokovna vprašanja in dileme, ki se jih v skupini trudimo rešiti.

Na terenu OE Nova Gorica smo si pod vodstvom kolegice Andrejke Ščukovt ogledali vas Šmartno (EŠD 753) in tam tudi t. i. Gotsko hišo z razstavo *Briška hiša skozi čas*. Sredstva za investicijsko vzdrževalna dela na objektu in postavitve razstave so pridobili iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja (ukrep 322). Nato smo si ogledali nekdanjo kolonsko domačijo Krasno 24 in 25 (*na Frlanšču*) v Krasnem v Brdih (EŠD 29012), kjer so konec leta 2013 na hiši št. 24 ob finančni pomoči občine Brda izvedli nujna vzdrževalna dela. Upokojena učiteljica in briška kulturna delavka Darinka Sirk je notranjščino opremila s predmeti iz lokalnega okolja. Ekskurzijo smo zaključili z ogledom domačije Favetti v Skriljah (EŠD 4971), ki jo je družina Rovtar za obogatitev lokalne kulturne in turistične ponudbe z lastnimi sredstvi in s pomočjo Ministrstva za kulturo celovito obnovila. Atrijsko zasnovano domačijo v funkcionalno ce-

loto povezuje več enonadstropnih stavb, namenjenih stanovanju in gospodarskim dejavnostim.

Na terenu OE Kranj smo si pod vodstvom kolegice dr. Mojce Tercelj Otorepec ogledali obnovljeno Petrovčevo hišo v Cerkljah na Gorenjskem (EŠD 21787), ki je z dodanimi elementi sodobne arhitekture kakovostno vključena v dani prostor. Tam smo si ogledali še zunanjščino domačije pri Muzarju (EŠD 21788) z odlično poslikavo figur svetnikov na fasadah, za katero pa je Ministrstvo za kulturo žal izdalo odločbo o odstranitvi. Na Gori pri Komendi smo obiskali obnovljeno Koželjevo domačijo (EŠD 29742), uspešen primer sodelovanja med konservatorjem in lokalnim turističnim društvom, ki je s prostovoljnimi delom občutno pripomoglo k obnovi domačije. Ekskurzijo smo zaključili z ogledom arheološkega (EŠD 9866) in etnološkega spomenika (EŠD 26348) Stari Grad nad Kamnikom. Stanovanjska stavba je bila obnovljena in rekonstruirana s sodelovanjem Ministrstva za kulturo. Rekonstrukcija gospodarskega poslopja in drugih sestavin se bo nadaljevala v letu 2015.

Na terenu OE Maribor nam je kolegica Jelka Skalicky predstavila vilo s štirimi stanovanjskimi enotami na Potrčevi 7 v Zgornjih Poljanah. Vila ima obnovljeno fasado in zunanja stopnišča s kovanimi ograjami. Ogledali smo si hišo v Novakah pri Poljčanah 27 (EŠD 28148) z obnovljenimi fasado, streho, okni in notranjščino, ki je ohranila stanovanjsko namembnost. V Modražah 25 (EŠD 28143) smo obiskali leta 2013 prenovljeno zidnico z ohranjeno črno kuhinjo, »hišo« in obokano vinsko kletjo. V Makolah (EŠD 3130) smo si ogledali v letih 2013 in 2014 urejen prostor v jedru naselja,

* Eda Benčič Mohar, univ. dipl. um. zgod. in dipl. etn., konservatorski svetnik, ZVKDS, Območna enota Piran, Trg bratstva 1, 6330 Piran; eda.bencic.mohar@zvkd.si.

Ogled obokane kleti obnovljene hiše v Jelovcu pri Makolah 58. Foto: Eda Benčič Mohar, Jelovec pri Makolah, 19. 6. 2014.

Ogled leta 2013 obnovljene Zgornje štirne v Novi vasi na Blokah. Foto: Eda Benčič Mohar, Nova vas na Blokah, 18. 9. 2014.

ki ga obdajata obnovljena stavba telovadnice in prenovljena stara trška hiša, kjer je danes občinska uprava. S tem posegom je kraj pridobil nov trg in večnamenski prostor. V Jelovcu pri Makolah 58 (EŠD 25656) smo si ogledali stavbo, ki jo lastnik že nekaj let obnavlja za stanovanje in turizem. V letih 2012 in 2013 so bili s financiranjem tedanjega Ministrstva za kmetijstvo in okolje (ukrep 323) obnovljeni fasada, vinska klet in kamniti kletni portal.

Kolegica Damjana Pediček Terseglav nam je na terenu OE Ljubljana predstavila domačijo pri Ulečh v Goričicah 7 (EŠD 9364, KS), kjer je lastnik po neuspešni prijavi na ukrep 323 sam financiral novo ostrešje na hiši in kašči. Primer uspešne obnove notranjosti s sredstvi prvega razpisa ukrepa 323 je hiša prč Češnjevca (EŠD 9626, KS) v Goričicah 8. V Novi vasi na Blokah je bila leta 2013 obnovljena Zgornja štirna (EŠD 14326, KD). Nazadnje smo si ogledali hišo Na Purgi ali Baudkovo hišo (EŠD 23474, KS) v Svetem Vidu pri Cerknici. Njena zunanost je bila obnovljena s sredstvi ukrepa 323, obnova notranjosti pa je v zaključni fazi.

Na terenu OE Novo mesto smo si pod vodstvom kolega mag. Dušana Štepeca ogledali Muzej na prostem s kozolci, obnovljenimi po konservatorskih zahtevah. Muzej na prostem je del inovativnega projekta občine Šentrupert »Dežela kozolcev« z ambicijo, da sčasoma preraste v model ekomuzeja. V projektu sodelujejo lokalna društva in podjetja, izobraževalne in znanstvene ustanove ter številni posamezniki. Sem spadajo še Center za ohranjanje dediščine za raziskovalno, strokovno in izobraževalno dejavnost na področju dediščine stavbarstva ter mreža »in situ« ohranjenih lesenih stavb in naprav iz Mirnske doline.

Člani DSEK smo sodelovali v ciklu predstavitev 47. številke Knjižnice Glasnika SED z naslovom *Etnološko konservatorstvo in varstvo dediščine na Slovenskem*. Urednica dr. Mojca Tercelj Otorepec je imela uvodno predstavitev 21. decembra 2013 na Koželjevi domačiji v Gori pri Komendi, ki so ji sledile predstavitve po območnih enotah, na katerih so sodelovali urednica te izdaje dr. Helena Rožman, sicer glavna in odgovorna urednica Knjižnice Glasnika SED, in avtorji po-

sameznih prispevkov: 7. februarja ob praznovanju kulturnega praznika v Občini Lukovica pri Domžalah (dr. Mojca Tercelj Otorepec), 13. marca v Tolminskem muzeju (Andrejka Ščukovt), 27. marca v Mestni knjižnici Izola z Borzo znanja (Eda Benčič Mohar), 22. aprila v Muzeju slovenskih filmskih igralcev na Škrateljnovi domačiji v Divači (Eda Belingar), 27. maja v Zoisovi hiši v Gorjušah (Saša Rožkar), 19. junija na Svetelškovi domačiji v Dramljah (dr. Tanja Hohneč), 17. julija v Kulturnem domu v Adlešičih (Dušan Strgar) in 3. oktobra v sklopu DEKD v galeriji Muzeja Železniki (Damjana Pediček Terseglav). Maja 2014 sta kolegici mag. Zvezda Koželj in dr. Mojca Tercelj Otorepec publikacijo predstavili na kmetijskem ministrstvu, in sicer na seji Usmerjevalne skupine Mreže za podeželje.

Člani DSEK smo se 31. marca 2014 udeležili mednarodnega kolokvija in okrogle mize z naslovom *Muzeji na prostem in ekomuzeji kot izziv sodobnemu varstvu in popularizaciji kulturne dediščine – primer Dežele kozolcev*. Potekal je na Osnovni šoli Pavla Lunačka v Šentrupertu na Dolenjskem v organizaciji ZVKDS, OE Novo mesto, Občine Šentrupert in Dežele Kozolcev Šentrupert, d. o. o. Dogodek sta pripravila in koordinirala kolega mag. Dušan Štepec in Dušan Strgar. Cilj organizatorjev je bil soočiti načrtovanje in izvedbo šentrupertskega muzeja na prostem s pogledi strokovnjakov in zainteresirane javnosti. Predstavljeni so bili izzivi, vprašanja in dileme pri načrtovanju razvoja Dežele kozolcev Šentrupert, ki so povezani s konceptom ekomuzeja. Pozornost je bila namenjena pomanjkljivi zakonodaji v zvezi z načrtovanjem muzejev na prostem in ekomuzejev s področja varstva kulturne dediščine, posegi v prostor, gradnjo objektov in rabo kmetijskih zemljišč ter vzgoji in izobraževanju.

Devet članov DSEK je pripravilo prispevke za VI. simpozij etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške 14. in 15. maja 2015 v Slavonskem Brodu. Delo sta koordinirala kolega Dušan Strgar in mag. Dušan Štepec. Simpozij je bil razdeljen na dva tematska sklopa. Prvi je bil posvečen teoretskim vprašanjem, kot so strokovna terminologija, nova strokovna in znanstvena spoznanja, družbeni okvir, v katerem

delujemo etnologi konservatorji, družbeni interes za naše delo ter njegova ekonomska in pravna pogojenost. Prispevki drugega dela simpozija so prek predstavitev konkretnih konservatorskih dogajanj opozorili na aktualne probleme stroke. Široko zastavljeni prispevki omogočajo vpogled v širšo problematiko, s katero se soočamo etnologi konservatorji, kot tudi iskanje ustreznih rešitev.

Od strokovnih vprašanj, ki smo jih obravnavali v letu 2014, izpostavljam le tista, ki so dobila epilog. Največ časa smo posvetili problemu ukinitve ukrepov 322 in 323 v programu za razvoj podeželja za obdobje 2014–2020. Kolegica mag. Zvezda Koželj je še pred njegovo prvo obravnavo na Vladi RS in pred posredovanjem Evropski komisiji v Bruselji pripravila pripombe na več različic novega programa. Kolegica dr. Tanja Hohnec je na seminarju o ukrepu LEADER prikazala ohranjanje kulturne dediščine in pozitivne primere obnovitvenih posegov, predvsem izvršenih s sredstvi ukrepov preteklega obdobja. Žal pripombe niso padle na plodna tla, saj je v zadnji različici programa za novo programsko obdobje (ukrepi PRP za obdobje 2014–2020) sofinanciranje nepremične kulturne dediščine posredno ohranjeno le v dveh ukrepih (naložbe v osnovna sredstva ter razvoj kmetij in podjetij) in v programu LEADER.

Člani skupine DSEK smo se na opisano odločitev kmetijskega ministrstva odzvali tudi tako, da smo zbrali uspešno opravljene posege v sklopu ukrepov 322 in 323, ki jih bomo v publikaciji letos predstavili širši javnosti. Delo je koordinirala kolegica Božena Hostnik, uvodni tekst je napisala kolegica mag. Zvezda Koželj. Na pobudo DSEK je Usmerjevalna skupina Mreže za podeželje pri Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano prevzela financiranje lektoriranja, oblikovanja in tiskanja publikacije.

INDOK center nas je zaradi uskladitve s pravilnikom o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritev pozval k definiranju zvrsti in podzvrsti dediščine posameznih enot v registru. V DSEK smo podvomili o smiselnosti te naloge, saj pravilnik kot podzakonski akt uvaja drugačno terminologijo

od ZVKD-1 in drugačno od te, ki jo uveljavlja pravno varstvo dediščine v prostorskih aktih. S prepisom RKD skladno z novim pravilnikom bi se obstoječa kategorija opisa enote dediščine – tip enote (arheološka, naselbinska, stavbna, memorialna, vrtnoarhitekturna in kulturna krajina) preoblikovala v novo kategorijo, tj. zvrst dediščine (arheološka najdišča, stavbe, parki in vrtovi, stavbe s parki in vrtovi, spominski objekti in kraji, drugi objekti in naprave, naselja in njihovi deli, kulturna krajina in ostalo). S tem pa smo konservatorji, vključeni v upravne postopke in prostorske akte, v zadregi, kako zagotoviti sledljivost podatkov. Pripombe je v pisni obliki pripravila kolegica Saša Roškar. Zapis smo poslali v preučitev pravni služni ZVKDS in Ministrstvu za kulturo s pobudo, da se opredelijo o predstavljeni dilemi.

Strokovne zasnove iz OPPN za jedro Šentruperta in analitični del Konservatorskega načrta za prenovo (KNP) kulturnega spomenika Kropa so bili osnova za razpravo, v kateri smo odgovorili na več vprašanj o strokovnih zasnovah po 74. členu ZVKD-1, ki jih povzemam v nadaljevanju. Medtem ko je KNP obvezen sestavni del OPPN za spomeniška območja, se v sklopu OPN in OPPN za naselbinsko dediščino izdelujejo strokovne podlage. Člani skupine smo soglašali, da je sodelovanje konservatorjev pri izdelavi konservatorskih načrtov prenove in strokovnih zasnov nujno, saj smo edini usposobljeni za vrednotenje kulturne dediščine in predpisovanje načinov ravnanja z njo. Še več, konservatorji na območnih enotah bi si morali izboriti izdelavo analitičnega dela KNP, ki bi moral biti avtorsko delo. Ugotovili pa smo, da je elaborat v sedaj predpisani obliki precej nepregleden za izdelovalce dokumentacije, zato bi moral biti osredotočen na vsebine, kot so ovrednotenje, analiza stanja in konkretni napotki oziroma predlogi ravnanja s kulturno dediščino: varstveni režimi in razvojne usmeritve. Strokovne zasnove ZVKDS bi morale povzeti vsebinsko strukturo analitičnega dela Pravilnika o KNP (Uradni list RS, št. 76/10), ki bi se moral v ta namen dopolniti.

DNEVI ETNOGRAFSKEGA FILMA – DEF 2015

Mednarodni festival, Ljubljana, 10.–13. marec 2015

André Bazin, francoski filmski teoretik in kritik, je nekoč zapisal, da se mu filmski festival zdi kot meniški red, kjer se ljudje v daljšem časovnem obdobju intenzivno posvečajo samo eni stvari. In res, ali ni tudi festival etnografskega filma priložnost za tako filmsko kontemplacijo? Prav gotovo, a je ne izkoristi veliko gledalcev, na žalost je med njimi še najmanj naših kolegic in kolegov etnologov in antropologov, študentov etnologije in radovednih filmskih kritikov, ki bi svoje obzorje lahko razširili prek meja fikcijskega filma. V tem pogledu kot da Dnevi etnografskega filma (DEF) še niso pravi festival s predanimi in posvečenimi obiskovalci.

Svoje vtise o filmskem programu letošnjih Dnevov začenjam polemično, čeprav sem bil letos tudi sam zelo malo navzoč v festivalskem dogajanju. Moderiral sem razgovor z dolgoletnim prijateljem Rolfom Husmannom in se udeležil začetne in zaključne sekcije festivala. Zato pa toliko bolje poznam letošnji repertoar, saj sem bil zadolžen za izbor filmov in sem torej videl ne samo izbrane filme, temveč vseh 198 prijavljenih filmov. Opravičujem se, če v tem poročilu ne bom mogel obravnavati vseh vidikov in razsežnosti Dnevov etnografskega filma.

O merilih izbora

DEF je festival brez nagrajevanja iz več razlogov, med drugim zato, ker nagrajevanje po mišljenju organizatorjev na festivalu, katerega pomembno poslanstvo je odkrivanje različnih vizualno etnografskih pristopov, lahko ustvari neproduktivno hierarhijo. Raznolikost pristopov je iz leta v leto bolj izrazita in je kar težko dojemljiva in pregledna. Po eni strani si protagonisti vizualne etnografije želimo čim bolj jasnih in trajnejših metodoloških usmeritev, po drugi strani pa se zavedamo, da brez presejanja obstoječih metodologij ne more biti napredka. Na ravnotežje med tema dvema težnjama sem se oprl pri izbiri programa. Kot primer kolikor toliko trajne usmeritve mi je služil participacijsko observacijski filmski način, pri katerem imajo glavno besedo protagonisti – avtor je v ozadju – vizualna naracija pa ustvarja narativno (miselno) poanto, ki je blizu relevantni antropološki tematiki. Ob tem pa sem »dopustil«, da se ta način dopolnjuje z drugačnimi cineastičnimi postopki, če osnovno vizualno gradivo le ni preveč montažno razsekano po avtorjevi miselni shemi oziroma če gledalcu kljub temu ostane tudi nekaj možnosti ustvarjanja pomena. V tem razponu, ki nikakor ni kompromis, kot se je ne prav posrečeno v predgovoru kataloga letošnjega DEF-a izrazila Nadja Valentinčič Furlan, se je med vsemi prijavljenimi znašlo 70 filmov.

Nato so sledile mučne in, priznam, tudi subjektivne in naključne (beri: praktične) odločitve o ožjem izboru. DEF v štirih dneh ne more predstaviti več kot 30–35 filmov. V zadn-

jih letih so posamezni filmi vse daljši, kar organizatorje vseh festivalov etnografskega filma spravlja v zadrego, če želijo med filmi nekaj časa nameniti pogovoru gledalcev z avtorji. Čeprav urnik ni naloga selektorja, pa je sodelovanje z organizatorji v tej fazi izbora kljub temu priporočljivo, če ne celo nujno potrebno.

In še nekaj bi morali upoštevati vsi festivalski selektorji. Odločilna merila za izbor ustvarja sam fond prijavljenih filmov. Osnovna usmeritev selektorja je uporabna pri izdelavi širšega izbora; znotraj filmskih diskurzov kakovostnih filmov pa se nato počasi ustvarijo merila, kaj sodi in kaj ne sodi v končni festivalski program. Tako se tudi oblikuje zunanji videz festivala ali, če hočete, njegova strategija. Selektor pa je kriv, če vsem signalom iz filmov ni znal prisluhnuti. Upam, da letos takih primerov ni bilo veliko. Sicer pa so bili letos gledalcem dostopni vsi filmi širšega izbora: polovica v rednem programu, polovica pa v informativnem.

Presežki letošnjega programa

V svojih člankih velikokrat omenjam dialektično napetost med dokumentarnim in etnografskim filmom, ki pa je lahko presežena, če se v filmu spojijo najznačilnejše produkcijske in estetske značilnosti obeh zvrsti. Natanko to se dogaja v zadnjem času. Veliko t. i. dokumentaristov je namreč (p)osvojilo metodo observacijskega realizma, ki pa jo občasno uporabljajo dosledneje in veliko uspešneje kot zapriseženi vizualni etnografi. Kaj se dogaja? To, kar je vodilo naše vsakoletne Poletne šole vizualne etnografije, in to je, da vizualna etnografija mora in more osvojiti kakovostno medijsko večino. Ne smemo pristati na izgovor, da strokovnjaki pač ne znajo snemati, a je njihovo gradivo kljub temu strokovno pomembno. Kaj še! Kakovostne vizualne etnografije ni brez kakovostne kamere, četudi gradivo ni postproduksijsko obdelano. Pomen festivalov etnografskega filma je med drugim tudi v tem, da strokovnjakom in gledalcem predstavimo kakovostne kombinacije obeh faz izdelave etnografskega filma. Zakaj bi vztrajali pri shizofrenični delitvi na splošnega in strokovnega gledalca? Tudi ko poljubni gledalec gleda neobdelano gradivo, ne more preprosto izločiti svoje dolgoletne izkušnje kino gledalca. Morda je na tem mestu primerno omeniti izjavo Luca du Heuscha, belgijskega antropologa in filmarja, ki je opozoril, da je etnografski film pač del filmske umetnosti.

V izjemni pestrosti vsebin ter produkcijskih in estetskih izhodišč naj začnem s t. i. angažiranimi filmi. Veliko etnografskih filmov se sicer celo na odvetniški način ukvarja z vprašanji ljudi v marginalnih položajih, nekateri filmi pa so v tem pogledu prav eksplicitni. *The land between (Vmesna*

* Dr. Naško Križnar, univ. dipl. etn. in arheo., Križnarjeva pot 2, 4000 Kranj; nasko@zrc-sazu.si.

dežela) prikazuje tragični položaj migrantov, ki čakajo pred špansko enklavo v Maroku, da bi dočakali svoj trenutek vstopa v EU. David Fedele, katerega film o elektronskih smetiščih v Gani smo videli na DEF-u 2014, je dalj časa bival z migranti in na njihovi poti z njimi delil vse slabo. Zato so njegovi posnetki avtentični in vedno v prid ljudem, s katerimi je živel, pa najsi so to pogovori o njihovem življenju ali bežanje pred maroški policisti. Čeprav njegov film dokaj od blizu in čutno nazorno prikazuje trpljenje migrantov, vendarle ne prikriva, da je problematika obsežnejša, kot jo je mogel zajeti v filmu. Name sta največji vtis naredila represivni odnos maroških in španskih oblasti ter migrantska miselnost, ki, bojda zaradi brezizhodnega položaja, postaja vse militantnejša.

Kienze je opuščeni rudnik oziroma dnevni kop kasiterita v DR Kongo. Istoimenski film prikazuje tehnike ročnega izkopavanja rude in življenje v specifični skupnosti, ki so jo ob rudniku ustvarili brezposelni domačini z družinami. Tudi ta film je posnet iz velike bližine, očitno v dolgotrajnejšem obdobju in s sodelovanjem nastopajočih. Ne more skriti sočutja do težkih življenjskih in delovnih razmer, tako da ga hitro razumemo kot kritično opozorilo na polomijo tretjega sveta kot posledico neuspešnega posnemanja zahodne civilizacije.

Slovenskim sodobnim razmeram se še najbolj približuje španski film *ReMine, the last working class movement (ReMine, zadnje delavsko gibanje)*. Sledi boju delavskih sindikatov v Asturiji, ki se upirajo zapiranju rudnikov in s tem delovnih mest za tradicionalno rudarsko populacijo v tem delu Španije. Film prikazuje zborovanja, demonstracije, spopade s policijo in t. i. Črni marš na Madrid, dolg 500 kilometrov. Avtor je dosleden. Vedno s kamero v središču dogajanja, vedno sprejet in angažiran. To je največja kakovost filma. In seveda nauk, ki je podoben naukom vseh podobnih upiranj neoliberalizmu (tudi pri nas): akcija je bila potrebna ter človeško in politično upravičena, zmaga pa le moralna.

Druga skupina filmov, ki bi jih omenil, so monografske filmske predstavitve, ki temeljijo na relevantnih antropoloških vprašanjih oziroma temah.

Mednje spada že film *Still (Negibno)*, predvajan ob svečanem odprtju festivala. V daljšem časovnem obdobju spremljamo razmere v bavarski kmečki družini, kjer se mlada hči edinka odloča, ali bo prevzela kmetijo ali ne, čeprav ima rada kmečko življenje, zlasti planšarstvo. Film je večplasten. Odpre več vprašanj sodobnega kmečkega življenja, ki so podobna kot pri nas. To je, na primer, zlasti vprašanje razmerja med generacijami, kmetijske tehnologije na višinskih kmetijah, ekonomskega preživetja mlade sodobne družine na kmetiji itd. Hkrati pa se v filmu predstavi portrete družinskih članov (hčere, matere in očeta), ki nam postanejo blizu, zato tudi lažje razumemo vse njihove dileme. Avtor Matti Bauer, čeprav brez izkušenj z vizualno etnografijo, je z metodo observacijskega snemanja pokazal, kaj se da storiti z vztrajno kamero in osebnostno bližino, ko želimo prikazati pomembna vprašanja našega časa in življenja. Velikokrat ostane sam s protagonistom ali protagonistko, med njima je samo kamera in komaj še dopustna zaupna bližina.

Dva filma sta ustvarila vizualni monografiji dveh eminentnih antropoloških tem: odnosov med spoloma in transnacionalnosti.

Naslov filma *Bitter honey* v prenesenem pomenu pomeni sladkanje poročenega moškega z drugo žensko, v primeru istoimenskega filma pa odstira problematične in za žensko dokaj tragične odnose v poligamnih zakonih v Indoneziji.

Transnational fiesta: Twenty years later (Transnacionalni praznik: dvajset let pozneje) prikazuje vztrajno navezanost perujskih emigrantov v ZDA na svojo domovino. V Peruju ustvarjajo vzporedna domovanja, v katera se redno vračajo, v ZDA pa v zaključenih etničnih skupnostih negujejo perujske šege in način življenja. Film je bil posnet v razdobju treh let in vključuje tudi posnetke istega avtorja izpred desetih let. Wilton Martinez je s tem ustvaril filmsko monografijo trajne vrednosti, ki je cilj in želja vsakega vizualnega etnografa.

V programu DEF-a 2015 sta izstopala dva filma o psihiatričnih vprašanjih. *Descending with angels (Spust z angeli)* prikazuje psihiatrično zdravljenje muslimanov na Danskem. Odlika filma je refleksivnost, ko se avtor vključuje v dogajanje, in doslednost pri spremljanju zdravilnih postopkov. Naslov filma *Orangerie (Oranžerija)* je hkrati ime oddelka v luksemburški nevropsihiatrični bolnišnici. Spoznavamo novodoben zdravstveni pristop. Osebe pacientov ne obravnava kot bolnike, kar številne zmede in si želijo bolj odločne opredelitve. Zdravljenje je pravzaprav postopek učenja bolnikov in zdravnikov.

Zelo kakovostno je načrtovan, posnet in narejen film starega znanca DEF-a Rogerja Canalsa *Of eagles, falcons and hobby horses (O orlih, sokolih in konjičkih)*. Iz dokaj običajnega, a vztrajnega observacijskega snemanja je nastala mala monografija o pripravah na vsakoletni praznik Matere božjega usmiljenja v Barceloni, katerega osrednji del je sprevod velikih godcev in zveri. Hkrati pa film sistematično prikaže vzporedne razsežnosti praznika vključno s kompleksnostjo obreda, prehrano, dojemanjem prebivalcev, skratka vse, kar sestavlja značilno katalonsko kulturo v razponu med lokalnim in globalnim.

Med izjemnimi filmi DEF-a 2015 ni mogoče prezreti filma *Matthew's law (Matejeva pravila)*. To je portret avtorjevega sošolca avtista. Kamera od blizu spremlja svet, ki je poln konfliktov v samem junaku in z okolico. Čeprav ta film dojemamo kot nekaj zelo osebnega in človeškega, je morda pomemben tudi kot klinični prerez avtizma. Njegov angažma je podoben angažmaju zgoraj omenjenih t. i. angažiranih filmov, le da se ne zavzema za pravice družbenih, ideoloških ali političnih skupin, temveč izključno za (novo ali razširjeno) razumevanje človekove pravice na osebni ravni. Kljub temu se mi zdi, da je film *Matejeva pravila* skrajni primer upravičene uvrstitve v program festivala etnografskega filma. Dlje od tod se začne umetniška vizualna obravnava intimnih človekovih stanj, ki jih želijo razumeti različne vede, kar pa lahko najde mesto na vseh filmskih festivalih.

Sklepna misel

Naj se za konec vrnem na začetno polemiko. Največ obiskovalcev DEF-a je občasnih. V programu glede na vsebino, ki jih zanima, izberejo posamezne filme. Ne bom se zmotil, če rečem, da na DEF-u še nimamo gledalca, ki bi ga zanimal festival kot celota, ki bi ga zanimal prerez najkakovostnejše letne proizvodnje etnografskih filmov z vsega sveta. Da je DEF v tem pogledu kakovosten, se lahko prepriča vsak, če le primerja njegov program s programi drugih festivalov v mreži CAFFE (Coordinating Anthropological Film Festivals of Europe). Večina kakovostnih filmov zakroži po vseh festivalih CAFFE, vmes pa nekateri zaidejo še na kak festival dokumentarnega filma. Čeprav v Sloveniji veliko ljudi govori o vizualni antropologiji in etnografskem filmu, pa razen članov organizacijskega odbora DEF-a, poklicno povezanih z vizualno etnografijo, ni nikogar, ki bi se posvetil celotnemu

programu DEF-a ali morda o njem celo kaj napisal. Nesporno je, da se festival lahko relevantno ocenjuje samo po celotnem programu in vsem festivalskem dogajanju z razgovori, gosti, družabnimi dogodki itd., nikakor pa ne samo po nekaj posameznih filmih. Le pogled na celoto lahko razgrne strategijo festivala, ki spet veliko pove o specifičnih pogledih slovenskega polja vizualne etnografije na aktualne usmeritve etnografskega filmanja. V tem pogledu je pred DEF-om še dolga pot možnega razvoja, beri: vzgoje in pridobivanja gledalcev. Največja rezerva je v kakovostni domači produkciji. Če bodo tudi v Sloveniji nastajali kakovostni in odmevni etnografski filmi, podobni najboljšim filmom DEF-a, bodo gledalci bolj motivirani za obisk festivala. Takrat se bo tudi pokazala pomembna značilnost etnografskega filma, da ne sledi vedno standardom dokumentarnega filma, zato je festival njegov pravi habitat, kjer naleti na topel sprejem tako laikov kot strokovnjakov.

ETNOLOŠKI VEČER Z NAŠKOM KRIŽNARJEM

V ponedeljek, 11. maja 2015, je bil v Slovenskem etnografskem muzeju Etnološki večer z gostom dr. Naškom Križnarjem. Vzrok za njegovo povabilo je bila Plaketa Nika Kureta, ki jo je prejel na 8. Dnevih etnografskega filma. Z gostom se je o njegovih preteklih izkušnjah in pogledu na aktualno dogajanje v vizualni antropologiji pogovarjal dr. Roberto Dapit, živahno diskusijo pa je z vprašanji in komentarji spodbudilo tudi aktivno občinstvo.

Naško Križnar – prejemnik Plakete Nika Kureta

Naško Križnar, spiritus movens slovenske vizualne etnografije in antropologije, je bil glavni organizator mednarodnih Dnevov etnografskega filma od prve izvedbe v letu 2007 do leta 2013, ko je ob upokojitvi odstopil tudi s položaja direktorja festivala. Križnar je pri organizaciji festivala še vedno dejaven kot član programskega odbora in letos tudi kot selektor. Vendar se je ta prelomnica članom komisije za podelitev Plakete Nika Kureta zdela primeren trenutek, da našemu kolegu izrazimo priznanje za njegov prispevek k razvoju slovenske vizualne antropologije in navsezadnje tudi samega festivala, ki je pod njegovim vodstvom postal mednarodno odmeven dogodek v vizualni antropologiji. Plaketa Nika Kureta je bila do zdaj podeljena petim nagrajencem in nagrajenkam, dvema iz Slovenije in trem iz tujine. Vsaka, vsak je na svoj način prispeval k razvoju discipline v Sloveniji: zaradi pionirstva, odmevnih pogledov na področje ali inovativnih metodološki pristopov. Pri Našku Križnarju

pa moramo poudariti njegovo celostno prizadevanje in skrb za razvoj vizualne antropologije v Sloveniji.

Seveda ni mogoče na kratko povzeti večdesetletnega aktivnega in kontinuiranega poklicnega delovanja, zato naj se omejimo na njegov filmski ustvarjalni del.

Križnar je svoja prva etnografska snemanja izvedel med zaposlitvijo v Goriškem muzeju. Sprva je snemal različne dogodke in procese, ki jih je vključeval v muzejske razstave. Ena odmevnejših je bila razstava *Gora*, pri kateri je bil film uporabljen za ponazoritev načinov uporabe razstavljenih predmetov. Pri nekaterih takratnih filmih sta bila pomembnejša arhivski in dokumentacijski vidik dogodka, saj posneto gradivo primarno ni bilo narejeno za razstavo. Tako je, na primer, gradivo *Bosanski ovčarji v Vipavski dolini*, kjer je bil prvi zgib snemanja enkratnost posnetega dogodka. Z današnjega gledišča so najpomembnejši filmi, ki so bili narejeni za samostojno gledanje. Naj omenimo filma *Galjevica in Oris stanovanjskih načinov v Novi Gorici*, ki nista dokumentacija ali dopolnilo razstave ali diseminacija rezultatov, prvotno podanih v besedilih, temveč ju lahko razumemo kot poseben raziskovalni metodološki pristop in avtonomen način prezentacije etnoloških spoznanj. Poseben položaj v t. i. goriškem opusu imata filma *Prisotnost in odsotnost oseb in predmetov ter Izola – fragmenti 1979–1984*, ki temljita na eksperimentalnem in konceptualnem pristopu. Razumemo ju lahko kot poskus iskanja mej objektivnosti slike in filmskega medija.

* Miha Peče, univ. dipl. um. zgod. in soc. kult., strokovni sodelavec, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; miha.pece@zrc-sazu.si.

Predsednica društva Anja Serec Hodžar podeljuje Plaketo Nika Kureta Našku Križnarju.
Foto: Marko Zaplatil, 9. 3. 2015

Naško Križnar ob prejetju Plakete Nika Kureta.
Foto: Marko Zaplatil, 9. 3. 2015

Z vsemi takratnimi pristopi oziroma različnimi žanri etnografskega filma je bil Naško Križnar povezan z aktualnimi usmeritvami v sočasni vizualni antropologiji. Snemanje posamičnih kulturnih prvin je ustrezalo takrat razširjenim t. i. element filmom, dokumentiranje izbranih dogodkov ali tem je bilo povezano z načeli urgentne antropologije, z uporabo filma kot orodja za raziskavo in kot medija za prezentacijo specifičnih antropoloških spoznanj pa se je Križnar pridružil diskurzu o avtonomnosti področja vizualne antropologije.

S prihodom v Avdiovizualni laboratorij Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU leta 1983 je Križnar svojo filmsko produkcijo še razširil. Od takrat je v njegovi izbrani filmografiji in videografiji navedenih okrog 180 enot.

Največ med njimi je t. i. urejenega gradiva. To so filmi, kjer montaža upošteva enotnost prostora in kontinuiteto časa ter sledi dramaturgiji oziroma strukturi posnetega dogodka, na primer nekega rituala ali pa zgolj naključnega razvoja dogodkov, ki jim je bil snemavec priča. Za zgled te skupine lahko poudarimo film *Orači: Prithod k hiši II*. To je sicer le odlomek, narejen za Register žive kulturne dediščine Slovenije, a je izvzet iz obsežnejšega gradiva o celodnevem obhodu pustne skupine v Halozah. V urejenem gradivu lahko vidimo tudi najodprtejšo in najmanj preračunljivo metodo srečanja snemalca z nastopajočimi protagonisti. Ker ni treba misliti na potencialne gledalce, ker ni predvidenih posebnih uporab končnega filmskega izdelka, se kamera lahko prepusti toku dogajanja in tako okrepi raziskovalni vidik snemalne interakcije. Nekateri vizualni antropologi prav ta tip etnografskega filma imenujejo raziskovalni film.

Poleg urejenega gradiva je Križnar posnel tudi več etnografskih dokumentarnih filmov. Ti navadno presegajo časovni in prostorski okvir enega dogodka, zato mora avtor ustvariti zunanjo zgodbo oziroma določiti nadrejeno temo, ki določa

strukturo in montažo filma. Tako na primer film *Kónya* na poetičen način prikazuje okolico in ostanke taborišča iz časa Rakošijevega režima na Madžarskem. To je prvenstveno avtorski pogled na samo po sebi nemo okolico, oblikovan s filmskimi izraznimi sredstvi, da bi pri gledalcu dosegel namerne učinke. Ali pa, na primer, film *Leto oračev*, v katerem Križnar povzame in zaokroži svoje dolgoletne raziskave pustovanj. Giovanni Kezich je na festivalu etnografskega filma v Trentu ta film označil za vrhunec v seriji tradicionalnih etnografskih filmov o pustovanjih.

Poleg omenjenih dveh vrst etnografskega filma pa je Naško Križnar posnel tudi veliko filmov, ki so bili narejeni za posebne priložnosti, uporabe ali specializirano občinstvo. To so izobraževalni filmi, muzejske ali razstavne avdiovizualne enote, spletni videoodlomki ipd. Mednje lahko prištejemo tudi filme, ki so bili narejeni za lokalno skupnost oziroma protagoniste, sodelujoče pri nastajanju filma. Naj poudarimo popolnoma različna primera. Film *Postavljanje plota* je bil posnet v sklopu projekta o tradicionalnih obrteh. Glavni cilj je bil dokumentirati in nato čim širšemu krogu gledalcev predstaviti celoten postopek tradicionalne izdelave koroškega plota z obroči. Po drugi strani pa je film *Kurja koža* glasbeni spot istoimenske skupine, ki oživlja ljudsko glasbeno izročilo.

Letošnji festivalski izbor Križnarjevih filmov je predvsem ponazarjal širino njegovega opusa in raznovrstnost pristopov. Nekateri Križnarjevi filmi so že bili nagrajeni, tako doma kot v tujini, vendar so organizatorji DEF-a tokrat želeli opozoriti na njegovo celotno filmsko produkcijo. Ta predstavlja neprecenljivo pričevanje o srečanjih etnologa, kamere in ljudi pred kamero, ki skušajo osmisлити svoje delo in nam hkrati podarjajo svoje izkušnje.

Sodelavci Raziskovalne postaje ZRC SAZU Nova Gorica v družbi Marine Cernetig z Inštituta za slovensko kulturo v Špetru pred muzejem SMO.
Foto: Giulia Crisetig, december 2013.

V muzeju SMO.
Foto: Petra Kolenc, december 2013.

OBISKALI MUZEJ SMO

Leta 2013 je v okviru projekta JEZIK/LINGUA (Program čezmejnega sodelovanja Slovenija - Italija 2007–2013) s sredstvi Evropskega sklada za regionalni razvoj in sodelujočih držav v Špetru/San Pietro al Natisone nastal krajinski in pripovedni muzej SMO. Za kratico se skriva ime Slovensko multimedialno okno, v italijanščini pa muzej poznajo pod imenom Finestra multimediale slovena, museo di paesaggi e narrazioni. Zdi se, da je okno pravo ime za muzej, ki se razgleduje od Julijskih Alp do morja, od Mangarta do Tržaškega zaliva, in se uvršča med nove oblike tematskih muzejev, ki ne slonijo več na zbiranju predmetov, temveč na pripovedih. Obiskovalca nagovarjajo pripovedi v obliki zvočnih instalacij, interaktivnega zemljevida, kratkih filmov, zvočnih razglednic, arhiva zvokov, glasbene krajine in arhiva besed, ki mu predstavijo kraje in ljudi Benečije.

Ob vstopu v muzej nas pričaka velika stenska projekcija – zemljevid, na katerem lahko spoznavamo in preučujemo kraje od Trbiža do Trsta. Različni vidiki krajin, od očarljivih lepot do zapuščenosti, spodbujajo razmišljanje o elementih sodobne krajine. Veliko sporočilno moč ima tudi »govoreča knjižnica«, v kateri obiskovalce nagovarjajo pesniki ali pisatelji obmejnega prostora. Obiskovalci lahko prisluhnejo tudi domačinu, ki je s svojim dejavnim življenjem ustvarjal bogata krajevna narečja. »Jezik v času« je kot ilustrirana zgodovina slovenskega jezika, ki s kratkim esejem in ilustracijami predstavi zgodovino Nadiških dolin. Interaktivna glasbena instalacija, radio s premičnim gumbom, omogoča potovanje skozi raznoliko glasbeno pokrajino od Julijskih Alp do morja. Multimedialne freske krajine, stlane iz zgodb in spominov, nas nagovarjajo v jeziku, ki je povezovalac mnogih mikrozgodb tega prostora. Kot je ob prvi obletnici muzeja povedala

avtorica njegove zasnove, arhitektka Donatella Ruttar, naj bi muzej predstavljal točko, od koder potuješ naprej v resnično krajino. Muzej omogoča empatijo do prostora, ki ga želi opisati, in ga hkrati ozavešča.

Muzej SMO ni turistični produkt, ki bi promoviral prostor, pač pa kraj, ki spodbuja nadaljnje raziskovanje prostora in uči, kako gledati okrog z odprtimi očmi. In prav pogled na vse to bogastvo odpira okno novim spodbudam, ki si jih snovalci muzeja želijo uresničiti: da muzej postane »naseliten prostor« oziroma »ustvarjalni vrt«, kjer bi aktivnosti različnih snovalcev prispevale k sestavljanju delcev v celoto lepot beneškega prostora. Kot nadaljuje Donatella, je namreč vnovično izhodišče lahko samo lepota: »*samo iz lepega lahko znova izhajamo*«.

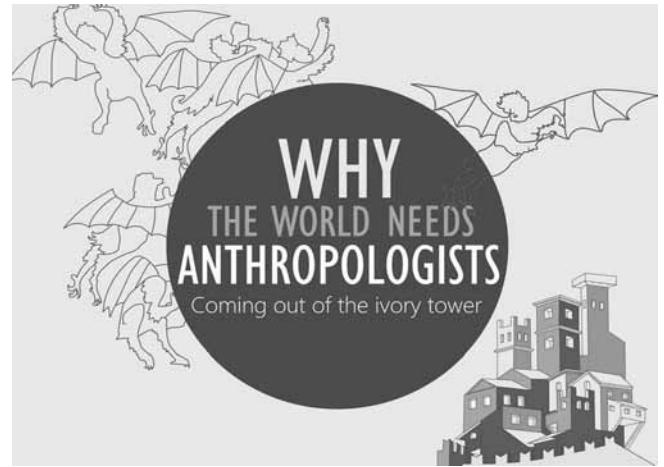

* Petra Kolenc, uni. dipl. biblio., ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Raziskovalna postaja Nova Gorica, Delpinova 12, 5000 Nova Gorica; petra.kolenc@zrc-sazu.si.

Živahne prireditve v Padovi se je udeležilo več kot 200 ljudi iz različnih delov Evrope in tudi od drugod.

Foto: Rikke Ulk (Antropologerne), december 2014.

Kot je namignila celostna podoba dogodka, na kateri je bila upodobljena Giottova freska *Izgon demonov iz Arezza*, evropski antropologiji postopoma uspeva izganjati demone preteklosti. Oblikovanje: Tanja Lozej.

IZGON ANTROPOLOŠKIH DEMONOV IZ SLONOKOŠČENEGA STOLPA

Drugi mednarodni simpozij o aplikativni antropologiji v Padovi

V začetku decembra 2014 je bil v italijanski Padovi drugi mednarodni simpozij *Why the world needs anthropologists* (*Zakaj svet potrebuje antropologe*), ki se ga je udeležilo več kot 200 obiskovalcev in obiskovalcev iz različnih delov Evrope in tudi od drugod. Na prireditvi, ki jo v sodelovanju z različnimi institucijami vsako leto prireja Mreža za aplikativno antropologijo Evropske zveze socialnih antropologov (EASA), so govorniki in občinstvo skušali ugotoviti, kako bi lahko vzpostavili sodelovanje med akademsko in aplikativno antropologijo.

Od tveganih podvigov v Afganistanu do ekosistemov

Dogodek sta odprla Vanda Pellizzari Bellorini, svetovalka padovanskega župana, in Simone Borile, predsednik in direktor Univerzitetnega kampusa CIELS, ki sta pozdravila navzoče v nabito polni dvorani Kulturnega centra Altinate / San Gaetano v središču mesta. Simpozij je udeležence in udeležence nato popeljal od tveganih afganistanskih podvigov Antonia Luigija Palmisana, italijanskega profesorja socialne in ekonomske antropologije z Univerze v Salentu, prek drznih poslovnih izzivov Rikke Ulk, antropologinje in izvršne direktorice danskega svetovalnega podjetja Antropologerne, do spoznavanja odprtih ekosistemov za izboljšanje uporabniških izkušenj, o čemer je spregovoril Michele Visciola, soustanovitelj podjetja Experientia s sedežem v To-

rinu. Raznoliki uvidi v praktično delo antropologinj in antropologov so se nadaljevali na sklepni okrogli mizi, ki jo je s provokativnimi vprašanji začel Dan Podjed, koordinator Mreže za aplikativno antropologijo EASA. V diskusiji sta se trem osrednjim govornicem pridružila še Desirée Pangerc, predavateljica aplikativne antropologije na Univerzitetnem kampusu CIELS in poročnica v italijanski vojski, ter Peter Simonič, opazovalec in pobudnik političnih sprememb v Mariboru in docent na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Pri organizaciji mednarodnega simpozija so sodelovale slovenske, italijanske, nizozemske in mednarodne ustanove. Poleg osrednjega prireditelja, Mreže za aplikativno antropologijo EASA, so letošnji dogodek sopriredili Univerzitetni kampus CIELS, Univerza v Ljubljani, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Univerza VU Amsterdam ter Slovensko etnološko in antropološko združenje KULA, prireditev pa je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Zagovorništvo pravne države

Prvi govornik, Antonio Luigi Palmisano, se je ob uspešni akademski karieri kot svetovalec na terenu udeležil številnih mednarodnih in državnih misij v Afriki, Latinski Ameriki in Aziji. Občinstvu je pojasnil, da imajo lahko antropologi na kriznih žariščih, kakršno je na primer Afganistan, ključ-

* Meta Gorup, administratorica Mreže za aplikativno antropologijo EASA, ml. razisk., Univerza v Gentu, Fakulteta za politične in družbene vede, Oddelek za sociologijo, Korte Meer 5, 9000 Gent, Belgija; meta.gorup@ugent.be. Dan Podjed, doc. dr. soc. in kult. antr., koordinator Mreže za aplikativno antropologijo EASA, znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; dan.podjed@zrc-sazu.si.

no vlogo v posredovanju med državno oblastjo in ljudstvi z lastnimi pravnimi sistemi. Tam je Palmisano od leta 2002 do 2004 posredoval med državno oblastjo in lokalnimi manjšinami ter skušal spraviti ljudstva, ki že desetletja živijo sredi oboroženih spopadov. Kot je dejal, je bil pri svojem delu uspešen, in sicer tudi zato, ker je vzpostavljane medsebojnega dialoga in razumevanja po njegovem bolj preprosto, kot si morda predstavljamo – žal pa so njegovo delo pogosto omejevali »višji« cilji kapitalističnega sistema, ki ga podpirajo tudi pravni lobiji. Poudaril je, da bi se antropologinje in antropologi morali takšnemu sistemu upreti ter podpreti demokratično in pravno državo tudi na območjih, kjer se takšna ureditev zdi utopična.

Antropologi lahko osmislijo poslovni svet

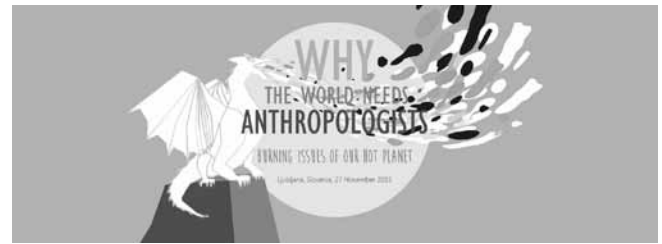
Naslednja govornica je simpozij v Padovi zapeljala v precej drugo sfero. Rikke Ulk namreč vodi dansko podjetje Antropologerne, ki je doslej za številne danske in mednarodne organizacije opravilo raziskave in svetovanja v zdravstvu, izobraževanju, tehnologiji, zaposlovanju, energetiki in prehrani. Pri prenosu antropoloških znanj in veščin v poslovno prakso je spoznala, da »svet potrebuje antropologe, ker znajo osmisлити stvari, ker imajo vizijo in ker znajo v svoje projekte vključiti druge ljudi.« Za njihovo uspešno vključevanje je po njenem ključna dobra komunikacija, podobno pomembno pa je zastavljati prava vprašanja. Rikke Ulk sicer verjame, da tudi podjetja v pridobitnem sektorju lahko pripomorejo k izboljšanju razmer za bivanje, če le njihova vprašanja sežejo dlje od želje po povečanem dobičku – in antropologi jim pri tem lahko pomagajo.

Odprti sistemi omogočajo eksperimentiranje

Tretji je na govorniški oder stopil Michele Visciòla iz sve-tovalnega podjetja Experientia, ki skrbi za izboljšanje uporabniških izkušenj na področju tehnologij in inovacij. Četudi nima formalne antropološke izobrazbe, dobro razume, kako pomembni so antropološki pristopi in etnografija pri izboljšanju uporabniških izkušenj. V predstavitvi je poudaril, da je »tehnološka inovacija sama po sebi sicer preprosta, vendar pa je težko ustvariti povezave, ki bodo v nekem tehnološkem ekosistemu resnično delovale in ki jih bodo ljudje sprejeli. Naša vloga je ustvariti razmere, ki omogočajo sodelovanje med različnimi ekosistemi.« Po njegovem le odprti sistemi omogočajo eksperimentiranje in so ključni za nadaljnji razvoj tehnologij.

Kje so meje avtonomije?

Sklepna razprava, ki jo je povezoval Dan Podjed, koordinator Mreže za aplikativno antropologijo EASA, je opozorila na številne pereče teme. Poudarili so, denimo, da so antropologi dejansko vedno v službi nekoga, pa naj bo to država, mednarodna misija ali multinacionalna gospodarska družba, to pa v vsakem primeru do neke mere vpliva na njihovo delo in avtonomijo. Izpostavili so tudi pomanjkljivosti antropolo-

Novembra 2015 bo mednarodni simpozij *Why the world needs anthropologists* gostoval v Ljubljani. Osrednja tema prireditve, na kateri pričakujejo 300 obiskovalcev, je Žgoči problemi našega vročega planeta. Oblikovanje: Tanja Lozej.

gov, ki so posebej očitne izven akademske sfere: pogosto so njihovi odzivi počasni, odgovori, ki jih ponujajo, pa nekoliko nerazumljivi, zapleteni, medtem pa stranke pričakujejo hitre, neposredne in natančne rešitve. Zato je zelo pomembno povezovanje s strokovnjaki z drugih področij, ki lahko ponudijo nove vpoglede in spremenijo pristope. To misel je dobro povzela Rikke Ulk, ki je dejala: »Antropologija mora ostati odprta ekosistem, ki omogoča vključevanje in eksperimentiranje.« Desirée Pangerc je ob tem izpostavila, da antropologi pogosto dajejo vtis nedostopnih intelektualcev, medtem ko je njihova osrednja naloga dejansko vzpostavljane medsebojnih stikov, s čimer lahko omogočijo sodelovanje in medsebojno razumevanje. Peter Simonič pa je v tej razpravi poudaril, da so antropologi pomembni za delovanje na lokalni ravni, saj imajo dober uvid v lokalne kontekste. Na tak način ljudem pomagajo razumeti dogajanje okrog njih in spodbujajo nove iniciative za pozitivne spremembe.

Naslednji koraki v Ljubljani

Drugi mednarodni simpozij *Why the world needs anthropologists* je pokazal, da so številni antropologinje in antropologi dejansko že izstopili iz akademskega slonokoščenega stolpa in da njihovo število tudi v Evropi narašča. Kot je namignila celostna podoba dogodka, na kateri je bila upodobljena Giottova freska *Izgon demonov iz Arezza*, evropski antropologiji počasi, a vztrajno uspeva izganjati lastne demone preteklosti, ki znanstveni disciplini otežujejo razvoj. Zanimanje za uporabo antropoloških znanj izven akademske sfere je, kot kaže, med antropologi zelo veliko.

V naslednjih korakih bo antropologija o svoji uporabnosti morala prepričati še druge – in ravno to bo eden od pomembnih ciljev naslednjega simpozija, ki bo 27. novembra 2015 v Ljubljani. Podnaslov tretjega simpozija je *Žgoči problemi našega vročega planeta*, med osrednjimi govorniki pa bosta Thomas Hylland Eriksen, profesor na Univerzi v Oslu, predsednik zveze EASA in vodja mednarodnega projekta *Overheating*, ter Genevieve Bell, direktorica za uporabniško interakcijo in izkušnjo v podjetju Intel. Prireditve bo odprla klimatologinja Lučka Kajfež Bogataj, članica Medvladnega odbora za podnebne spremembe (IPCC) in profesorica na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani.

ZNANSTVENO-STROKOVNI POSVET REVNI IN BREZDOMNI TER NJIHOVO ZDRAVJE

V sklopu projekta Nacionalnega inštituta za javno zdravje *Skupaj za zdravje* smo zaposleni na inštitutu ter študentje in raziskovalci Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani več mesecev raziskovali zdravje marginaliziranih (»ranljivih«) skupin in njihov dostop do zdravstva. Posvet *Revni in brezdomni ter njihovo zdravje* (gl. Pistotnik in Jelenc 2014), ki je bil 15. decembra 2014 na inštitutu, je bil tretji v ciklu znanstveno-strokovnih posvetov tega projekta (pred njim smo oktobra izvedli posveta *Prekarni delavci in zdravje ter Zdravstvo in marginalizirane skupine v koprski regiji – izkušnje uporabnikov nedovoljenih drog, brezdomnih in oseb z duševnimi težavami*), katerih namen je bil iskanje načinov za premostitev ovir marginaliziranih skupin v zdravstvenem sistemu. Tako so na posvetu sodelovali strokovnjaki, raziskovalci in zaposleni v organizacijah, ki se neposredno ukvarjajo z omenjenimi skupinami.

Projekt *Za boljše zdravje in zmanjševanje neenakosti v zdravju* (s krajšim imenom *Skupaj za zdravje*), ki se financira iz norveškega mehanizma, je v uvodnem delu posveta predstavila Jožica Maučec Zakotnik, dr. med. spec., z Nacionalnega inštituta za javno zdravje. S projektom, v katerem sodelujejo različni strokovnjaki, želijo prenoviti in nadgraditi obstoječe preventivne programe, pri čemer posebno pozornost posvečajo zmanjševanju neenakosti v zdravju in vključevanju marginaliziranih skupin v tovrstne programe. Poleg identificiranja sistemskih ovir in predlaganja rešitev zanje pa sta cilja projekta po besedah Maučec Zakotnikove tudi opolnomočenje zdravstvenega sistema in zdravstvenih delavcev za delo z marginaliziranimi ter uvedba integriranih medresornih intervencij na nacionalni in lokalni ravni. Po tem uvodu sta dr. Uršula Lipovec Čebren s Filozofske fakultete in Sara Pistotnik z Inštituta za multikulturne raziskave predstavili izsledke raziskave o zdravstvenih vidikih družbene marginaliziranosti in o težavah, ki jih imajo marginalizirane osebe pri dostopu do zdravstvenega zavarovanja.

Številni strokovnjaki, prostovoljci in zaposleni v različnih organizacijah in javnih institucijah se z ovirami, ki jih imajo pripadniki marginaliziranih skupin v zdravstvenem sistemu, vsakodnevno srečujejo pri svojem delu. Pogosto pomagajo pri urejanju zdravstvenega zavarovanja, nudijo storitve za nezavarovane, opravljajo vlogo zagovornika in prevajalca/mediatorja. Udeleženci posveta so svoje praktične izkušnje in mnenja razgnili v razpravi, v kateri so se najprej posvetili oviram odrinjenih oseb v zdravstvu. Poudarek je bil predvsem na povezavi med revščino in slabim zdravstvenim stanjem ter ovirah revnih pri urejanju zdravstvenega zavarovanja in dostopu do zdravstvenih storitev. V pogovoru so sodelovali posamezniki iz različnih organizacij, ki delujejo na področjih, kot sta pomoč revnejšim in nudenje zdravstvenih storitev za nezavarovane osebe: Alenka Ugrin Vatovec iz ljubljanske Ambulante s posvetovalnico za osebe brez zdravstvenega zavarovanja, Simona Stegne iz Društva prostovoljcev Vincencijeve zveze dobrote, Suzi Kvas, direktorica Javnega zavoda Socio iz Celja,

Breda Krašna iz Zveze prijateljev mladine Slovenije, Boštjan Cvetič iz Nadškofijske Karitas Maribor, Bojan Kuljanac iz Kraljev ulice in Mirjana Učakar iz Civilne iniciative izbranih aktivistov, svoj prispevek pa je poslala tudi Karmen Fras iz Društva SOS. Da ne bi ostali le pri identificiranju ovir, pa so se v drugem delu posveta udeleženci posvetili še oblikovanju rešitev in ukrepov, s katerimi bi se izboljšala tako dostop do zdravstvenega zavarovanja kot tudi skrb za zdravje odrinjenih skupin.

Pokazalo se je, da med gospodarsko krizo vedno več ljudi vse težje pride do zdravstvenih storitev. Uporabniki Ambulante s posvetovalnico za osebe brez zdravstvenega zavarovanja v Ljubljani, ki je bila po besedah Ugrin Vatovčeve pred več kot desetimi leti ustanovljena za zagotavljanje zdravstvenih storitev za brezdomce, so dandanes tudi številni drugi. Z nezavarovanostjo se namreč sooča vedno več posameznikov in čeprav so razlogi lahko zelo različni (od statusa osebe v Republiki Sloveniji do zaposlitvenega statusa), postaja urejeno zdravstveno zavarovanje vedno težje dostopna dobrina. Zaskrbljujoče je, da se med nezavarovanimi vedno pogosteje znajdejo tiste skupine ljudi, med katerimi takih ovir v preteklosti ni bilo zaznati – med drugim starostniki z nizkimi pokojninami, samozaposleni in prekarni delavci, ki ne zmorejo plačevati prispevkov za zdravstveno zavarovanje. Medtem ko je pri nekaterih osebah problem že ureditev obveznega zdravstvenega zavarovanja, je vedno več tudi oseb, ki si zaradi nizkih dohodkov in revščine ne morejo urediti dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja, zaradi česar ne morejo priti do (do)plačljivih zdravstvenih storitev in zdravil. Poleg tega, da nezavarovani lahko izkoristijo le pravico do nujnega zdravljenja, zaradi strahu pred doplačevanjem pa pogosto še to prepozno, so različne skupine marginaliziranih skupin hkrati tudi stigmatizirane, njihove situacije pa v zdravstvenih institucijah ne razumejo. Temu so se v projektu še posebej posvetili, saj v sklopu projekta pripravljajo tudi izobraževanja in usposabljanja zdravstvenih delavcev za delo z marginaliziranimi skupinami.

Ker neenakost v zdravju najbolj prizadene prav tiste skupine prebivalcev, ki težko dostopajo tudi do drugih družbenih virov, jo moramo razumeti in raziskovati kot preplet različnih izključevanj, kot so socialna, gospodarska, kulturna, politična in druga. Sodelujoči na posvetu so zato sklenili, da se je kompleksnega problema treba lotiti sistematično in v medsebojnem sodelovanju. Cilj je omogočiti dostop do zdravstvenega sistema tistim, ki so iz njega izključeni, čeprav bi ga, ironično, še posebej potrebovali. Znano je namreč, da so iz njega prve izključene prav tiste skupine, ki so že tako socialno ali ekonomsko marginalizirane.

Vir

PISTOTNIK, Sara in Ajda Jelenc (ur.): *Revni in brezdomni ter njihovo zdravje: Programska knjižica (Znanstveno-strokovni posvet, 15. 12. 2014)*. Ljubljana: Nacionalni inštitut za javno zdravje, 2014.

* Simona Jazbinšek, univ. dipl. etn. in kult. antr., dipl. ekon., Pod Vrtačo 16, 8290 Sevnica; jasimona@yahoo.com.

V delavnici Borisa Čekade med razlago, kako izdelujejo maske.

Foto: Primož Hieng, Vrbiica, 15. 2. 2015.

Vrbiške šjme v Vrbiici, ko uprizorijo *nemo gledališče* (predstavo za domačine in za obiskovalce).

Foto: Mateja Kakež, Vrbiica, 15. 2. 2015.

PUSTNA NEDELJA Z VRBIŠKIMI ŠEMAMI

Strokovna ekskurzija SED, 15. februar 2015

Kljub slabi vremenski napovedi so se člani SED na nedeljsko jutro odpravili proti Ilirski Bistrici, natančneje v Vrbiico, kjer domujejo *Vrbišče šjme*. V Ilirski Bistrici jih je pričakala kolegica etnologinja Mateja Kakež, zaposlena v tamkajšnji dislocirani enoti Pokrajinskega muzeja Koper. Skupaj smo se odpravili proti Vrbiici, kjer nas je že čakal Boris Čekada, predsednik Kulturno-turističnega društva Vrbišče šjme, in nas skupaj s svojo družino zelo gostoljubno sprejel. Okrepčali smo se z domačimi pustnimi krofi ter z značilno brkinsko slivovko in sadjcem.

Vrbiške *šjme*¹ so bile za javnost dolga leta skrivnost, vse dokler se niso leta 1998 predstavili na karnevalu na Ptuj.

Vrbiške *šjme* je nato podrobneje opisala Helena Ložar-Podlogar (2013), pozneje pa se jim je – predvsem s fotografijami – posvetil tudi Primož Hieng v knjigah *Ta norčavi pustni čas* (2011) in (s posebnim poglavjem) *Pod masko skrit in norčavo odkrit* (2014). Omeniti moramo tudi lokalnega raziskovalca Romea Volka, ki redno spremlja vrbiške *šjme*, škoromate in druge etnološke pustne skupine na Bistriškem. Leta 2014 so bile vrbiške *šjme* vpisane tudi v register nesnovne kulturne dediščine (spletni vir 1).

Letošnje leto je za vrbiške *šjme* prav posebno, saj obeležujejo 80 let od objave najstarejšega dokumenta o njih, in sicer gre za črno-belo fotografijo neznanega avtorja iz leta 1935. Na njej je predstavljenih 28 maskirancev, posneta pa je bila ob takratnem obisku *šjm* v Ilirski Bistrici. Ob tej priložnosti je Kulturno-turistično društvo Vrbišče šjme v galeriji v Ilir-

ski Bistrici pripravilo razstavo fotografij različnih avtorjev. Razstavo smo si ogledali tudi člani SED. Fotografije posameznih likov so dopolnjevali plakati s podrobnejšo predstavitvijo *šjm*.

Vrbiške *šjme* so posebno razpoložene tudi med pripravami na pustne dni. Vse obleke izdelajo same in se pri tem držijo dolgoletnega izročila. Za izdelavo kožnih naličij oziroma *larf*, kakor jih imenujejo domačini, uporabljajo posebno tehniko, ki jo poznajo le nekateri. V Vrbiici so *larfe* sprva izdelovali iz mehov za nošenje žita v mlin, danes pa so narejene iz ovčje kože, saj je bila ovčereja v teh krajih že od nekdaj pomembna gospodarska dejavnost. Boris Čekada nam je v svoji delavnici pokazal nekaj *larf*, ki jih letos niso potrebovali za pustno povorko, obenem pa nam je na hitro pojasnil tudi izdelavo kožnih naličij. Napo (kožo) namakajo v vodi, da je mehka in voljna, medtem pa oblikujejo kos jelševega debla v velikosti in obliki glave.² Razmočeno napo natančno napnejo čez oblikovan les in jo nanj na gosto pritrdijo z žeblički, nato pa pustijo, da se osuši in tako obdrži obliko modela. V to osnovo izrežejo odprtine za oči in usta, dodajo obrvi, trepalnice, po potrebi brke, brado, nato pa vsak lik dobi še ustrezno poslikavo. Vsak lik v vrbiških *šjmah* ima svojo zgodovino, vse je povezano z življenjem v domačem okolju ali z izkustvom posameznikov v tujini.

Kot je zapisala Helena Ložar-Podlogar, se vrbiške *šjme* delijo v dve simbolni skupini: bele in črne *šjme* oziroma gosposke in njihove podložnike – kmete in delavce.

1 Vrbiške *šjme* so poenostavljen zapis za lokalno poimenovanje *vrbišče šjme*.

2 Vsaka *larfa* je narejena unikatno, za obraz človeka, ki ga bo pokrivala.

Največja posebnost vrbiških *šjm* sta *ta bel* in *ta črn louc*. Lahko ju razumemo kot nasprotujoča si pola, kot simbolni boj med svetlobo in temo, med zimo in poletjem, med dobrim in zlim, med začetkom in koncem, torej med življenjem in smrtjo. V njiju odseva tudi dvojnost celotne skupine, *ta belih* in *ta črnih šjm*. Oblečena sta v hlače iz vrečevine, porisane z navpičnimi živordečimi in črnimi progami, čez ramena jima visi strojena ovčja koža, belemu svetla, črnemu temna; prepasana sta z vrvjo, na kateri visijo trije zvonci. Nekaj posebnega sta tudi njuni ovčji kapi, ki sta obenem *larfi*. Naličji spominjata na divjo mačko ali na risa. *Ta črn louc* ima v rokah *krvaljo*, ki jo med tekom z obema rokama vodoravno drži pred seboj, *ta bel louc* pa pred seboj drži velike lesene klešče, s katerimi lovi otroke in dekleta, da jih pomaže s sajastimi rokami.

Člani SED smo bili deležni prav posebne »predstave«, za katero je rezervirano nedeljsko dopoldne. Takrat namreč uprizarjajo pantomimično predstavo, ki ji domačini pravijo kar *nemo gledališče*. *Ta bel louc* začne svoj ritmični obredni tek po vasi, pri katerem je slišati glasno pozvanjanje zvoncev. Z razprtimi lesenimi kleščami na rami naredi prvi krog okrog vaškega korita, ga razširi okrog trga, se spusti po vasi in se vrne na izhodišče. S tem simbolnim tekom da znamenje za začetek pustnega praznovanja. Za njim pridejo vsi drugi liki in posamezniki, ki niso vezani na določeno skupino. Med prostim tekanjem naokrog *šjme* uganjajo vragolije in poskrbijo za smeh med gledalci in nastopajočimi. Med *šjmami* je bil najbolj razposajen hudič, ki je preganjal otroke in poskrbel, da smo gledalci brez pustne maske dobili poslikan obraz. Ko se obema lovcema zdi, da sta opravila svoje naloge, začneta na zgornjem delu trga ritmično poskakovati. *Policaja* začneta *šjme* razvrščati za skupno fotografiranje, ki je tradicionalno in se zgleduje po fotografiji, ki se je ohranila kot edini zgodovinski dokaz lokalne tradicije.

Čeprav člani društva nismo bili prisotni na *poberiji*, pa je ne smemo pozabiti omeniti, saj je pomemben del dediščine vrbiških *šjm*. Domačini se še spominjajo časov, ko je bila *poberija* šele na pepelnično sredo. Ker pa je pepelnična sreda začetek posta in naj bi se na ta dan pustno rajanje zaključilo, so se vrbiške *šjme* odločile *poberijo* predstaviti na torek. Vemo, da po starem verovanju šeme prinesejo v hišo srečo za vse leto, zato je zelo pomembno, da med *poberijo* nobene od hiš v vasi ne izpustijo. Vrbiške *šjme* med *poberijo* ne nosijo *larf* in imajo tako odkrite obraze, ki so zgolj malo olisani, šemsko obleko pa seveda obdržijo na sebi. Pravijo, da se mora med obdarovanjem videti obraz, zato da ljudje vedo, komu darujejo. *Šjme* vedno spremlja tudi muzikant, ki v vsaki hiši kaj zaigra. Kar je še posebej zanimivo, je, da

vse darove, ki jih dobijo v posamezni hiši, zapišejo v veliko knjigo. V knjigi je vsaki hiši namenjenih več strani, na katere se več let zapisujejo darovi. Vpisi vsebujejo podatke, kdo od domačih je bil doma, kaj so darovali in koliko denarja je kdo prispeval. Po končani *poberiji* v stari zapuščeni kasarni pripravijo veliko zabavo s plesom.

Ko smo zaključili obisk v Vrbici in smo se bolje spoznali z vrbiškimi *šjmami*, smo se odpravili v Ilirsko Bistrico. Po ogledu razstave v galeriji smo odšli še na krajši sprehod. Ogledali smo si cerkev sv. Petra in samostan šolskih sester de Notre Dame, ki imajo v Bistrici že dolgo tradicijo.

Med ulicami smo se nato počasi pomikali proti naši naslednji točki, in sicer smo se udeležili pustnega karnevala, ki je bil v Ilirski Bistrici letos že dvajsetič. Šeme so prav zares odgnale napovedano slabo vreme, tako da je bilo spremljanje povorke še prijetnejše. Letošnjih skupin je bilo kar 25, predvsem pa je bilo veliko etnoloških skupin, po katerih je bistriško območje tudi poznano. Predstavile so se *vrbišče šjme*, *šjme* iz Vrbovega, škoromati iz Podgrada, *šjme* iz Topolca, škoromati iz Hrušice in *šjme* iz Pregarij. Poleg njih je bilo tudi kar nekaj etnoloških skupin iz sosednje Hrvaške, ki se bistriške povorke udeležijo skoraj vsako leto, obiskali pa so jih še kurenti iz Hajdine in ostale pustne skupine.

Ko so se predstavile vse skupine, smo bili tudi mi že kar utrujeni, tako da je bilo še toliko slajše oditi na kmečki turizem Pri Andrejevih v Narin, kjer smo se okrepčali in tako zaključili prijetno pustno nedeljo na Bistriškem.

Literatura

HIENG, Primož: *Ta norčavi pustni čas*. Brezovica pri Ljubljani: Založba Harlekin, No. 1, 2011.

HIENG, Primož: *Pod masko skrit in norčavo odkrit: Slovenske maske in maškare*. Brezovica pri Ljubljani: Založba Harlekin, No. 1, 2014.

LOŽAR-PODLOGAR, Helena: Vrbiške šjeme: Skrivnost pustne tradicije v Vrbici pri Ilirski Bistrici. *Traditiones* 32 (2), 2003, 71–91.

Ustni vir

ČEKADA, Boris, predsednik Kulturno-turističnega društva Vrbišče šjme, intervju, Vrbica, 15. 2. 2015.

Spletni vir

Spletni vir 1: Koordinator varstva žive kulturne dediščine; www.nesovnadediscina.si/sl/register, 5. 3. 2015.

KNJIŽNI SEJEM V SENCI (NE)KULTURNEGA PROGRAMA

Udeležba SED na Slovenskih dnevih knjige, Ljubljana, 20.–25. april 2015

Znani, neznani, začudeni, veseli, monotoni, navdušeni in razočarani, taki vse so bili obrazi, ki so se ustavili pri stojnici Slovenskega etnološkega društva in Slovenskega etnografskega muzeja, kjer sva študentka in študent etnologije in kulturne antropologije na praksi teden dni spremljala 20. slovenske dneve knjige s sloganom *Iz(berem)*. Prizorišče – letos je bilo to pred mestno hišo in na Stritarjevi ulici – je bilo v primerjavi z lanskoletnim, tj. Kongresnim trgom, manj prehodno, zato sta bila tudi obisk in prodaja nekoliko slabša od lanske. S člani Slovenskega etnološkega društva sva prodajala in promovirala etnološko literaturo in etnologijo na splošno. Na stojnici je bilo mogoče najti literaturo o Sloveniji, Evropi, Latinski Ameriki in drugih celinah, vsekakor pa so prevladovali knjige s slovensko tematiko. Te so pritegnile tudi največ pozornosti, čeprav sva dobila občutek, da obiskovalci dobro poznajo delo etnologov in so prišli po že vnaprej izbrano literaturo. To naju je nekoliko presenetilo, seveda pozitivno, saj sicer morava ljudem pogosto razlagati, kaj študirava, kaj pravzaprav etnologi in antropologi počnejo ... Seveda na ta vprašanja ne moreva točno odgovoriti, saj nedvoumna definicija etnologije ne obstaja.

Prizorišče na Stritarjevi in Mestnem trgu je privabljalo tudi veliko turistov, ki pa knjig na naši stojnici niso kupovali, saj je v tujem jeziku izdanih zanemarljivo malo del. Vsekakor pa so pokazali zanimanje za slovensko etnologijo. Opazila sva, da večina tujcev, s katerimi sva poklepetala, pozna in ceni etnologijo kot vedo, medtem ko so nekateri domači obiskovalci stojnico zgolj ošvrknili s pogledom in odhiteli do naslednje. Ljudje so precej hiteli. Tisti, ki so se ustavili, so večinoma kar dobro poznali vedo in so vedeli, kaj iščejo. Če sklepava po prodaji knjig, največ ljudi zanimata etnogeneza in etnologija regij. Zlasti veliko povpraševanja je bilo po etnološki literaturi o različnih slovenskih urbanih središčih. Nekateri so si knjige zgolj ogledovali, spraševali o vsebini, spet drugi modrovali in privlekli na plan politično obarvane teme, ki so celoten dogodek spremljale z odra pred mestno hišo. Del kulturnega programa so bili recitali, pripovedi in šansoni o družbenem in političnem življenju v Sloveniji. Program je bil namenjen obiskovalcem, sodelujočim in vsem udeležencem, zato ni naključje, da je oder stal ravno pred magistratom.

Nad kulturnim programom sva bila razočarana, saj je družbeno-politično življenje spet imelo glavno vlogo in je zasenčilo bistvo dogodka – knjige. Kulturni dogodek, kar naj bi po najinem mnenju knjižni sejem tudi bil, je ob odprtju postregel s plehkimi in duhamornimi političnimi govorancami slavnostnih govorcev o slabih razmerah za slovensko knjigo in o krivcih zanje. V naslednjih dneh so se zvrstili še dokaj povprečni kulturni dogodki, katerih vsebine ne želiva pre-

Stojnica Slovenskega etnološkega društva na knjižnem sejmu.
Foto: Anja Serec Hodžar, Ljubljana, april 2015.

sojati, lahko pa omeniva, da za nas, ki smo bili ves teden na sejmu, niso bili najbolj prijetni, sproščujoči, zabavni, navduhujoči ali kulturno pomembni. Jakost ozvočenja je bila sploh izjemno neprijetna. Nekateri obiskovalci stojnice so z nama celo sočustvovali.

Rada bi tudi poudarila, da je mestna občina Ljubljana med dogodkom prav mačehovsko ravnala s predstavniki založb in društev, ki so se predstavljali na sejmu. Slab dostop za vozila, ki so dostavljala literaturo na stojnice, težavna pridobitev drage prepustnice in visoka cena najema stojnice so sodelujoče dodobra utrudili. Meniva, da bi ob takem kulturnem dogodku morali obe strani, tako MOL kot sodelujoči, vzpostaviti dialog in skupaj najti najboljšo rešitev.

Praksa se nama je zdela tudi to leto zanimiva in predvsem koristna. Seznanila sva se z literaturo Slovenskega etnološkega društva in Slovenskega etnografskega muzeja, s člani in samim delom etnologov in antropologov v obeh institucijah. Prav tako sva spoznala kar nekaj etnologov, ki so se ustavili na stojnici, in znova dobila potrditev, da je smer najinega študija zelo široka in zadeva skoraj vsa področja življenja. Pogovori z obiskovalci pa so nama dali širši vpogled v prepoznavnost same vede med ljudmi in njihove predstave o etnologiji. Prakse pa ne bi bilo mogoče opraviti brez pomoči mentoric Anje Serec Hodžar in Ane Zupančič, ki sta naju usmerjali in seznanjali z delom ter nama svetovali pri prodaji.

* Jasmina Kuduzovič in David Šebenik, dodipl. štud., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana; jasy94@gmail.com; david.sebenik@gmail.com.

ODSTIRANJE SLOVENSКИH KRAJEVNIH IMEN Kotlje in Globasnica

Kotlje

Množinsko krajevno ime *Kotlje* (v *Kôtljah*) v občini Ravne na Koroškem je zanimivo že zaradi pridevniške imenske oblike *hotuljski* in zaradi stanovniškega imena *Hotuljci*. V zgodovinskih virih je dobro dokumentirano: 1242 *Chotlach*, 1313 *Chotulach*, 1314 *Chottelach*, 1367 in 1425 *Chotelach*, 1449–1452 *Kottelacher pharr*, 1457–1461 *Kotlach*, 1461 *Khotelach*, ok. 1480 *Kottelacher ambt*, 1482 *Coetellach*, 1488 *Khotholach*, ok. 1500 zu *Koettenlach*, 1642 in parochia *Hotelensi*, 1644 ex *Ketalacher Pfarr*, 1780 *Hotule*, *Hottulia*, *Hottälia*, reka *Hotuljka* je *Hotulia Bach*, 1827 *Köttulach*.

Slovenski jezikoslovci Fran Miklošič, Luka Pintar in Fran Ramovš se imena *Kotlje* niso dotikali. Pač pa je pisatelj Prežihov Voranc, domačin iz Kotelj, 3. februarja 1948 pisal slavistu in narodopiscu Francetu Kotniku (1882–1955), da je predlagal, naj se *Rimski vrelec* odtlej imenuje *Hotuljska slatina*, kakor jo stari ljudje še zdaj imenujejo (Sušnik 1968). »Rimski vrelec je germanizem novejšega datuma iz 80. let 19. stoletja. Sedaj bi te jaz prosil, ali bi bilo pravilno slovensko, če bi se imenovala stvar »Hotuljska« in ne »Kotuljska« ... Mi pravimo *Hotlje*, *Hotula*, *Hotuljci* ...«

Kotnik mu je odgovoril pritrdilno: »Krstna knjiga na Fari navaja leta 1642, da je bila neka oseba rojena in parochia *Hotelensi* (v hotuljski fari) in istega leta se ponavlja: ex parochia *Hotelensi* – iz hotuljske fare. 1644 pa piše *Nadouschnig ex Ketalacher Pfarr*, takrat je zapisal nemško« (Sušnik 1968).

Prežihov Voranc je nedolgo zatem umrl in s svojim predlogom, čeprav podkrepljenim z mnenjem strokovnjaka, ni prodrl. Nato se je urednik Koroškega fužinarja Avgust Kuhar leta 1954 obrnil na Radio Ljubljana, da bi kdo strokovno in dokončno odločil, kako naj se te oblike pišejo. Prepričan je bil, da sta osnova krajevnega imena samostalnika *kotel* ali *kot*. Naslednje leto (6. avgusta 1955) mu je z Inštituta za slovenski jezik pri SAZU odgovoril dr. Tine Logar (Mrdavšič 2001: 14). Sporočil mu je, da pri razlagi imena *Kotlje* ni mogoče izhajati iz besede *kotel*, temveč iz starega slovenskega osebnege imena *Hotal*, *Hotul*, ki da ima isto osnovo kot na primer ime *Hotimir* in podobna stara slovenska imena. Po prepričanju dr. Tineta Logarja »so edino pravilne oblike, ki bi morale biti tudi uradno sprejete: *Hotlje*, *Hotuljci* in *hotuljski*«. Etimolog dr. France Bezljaj, ki je takrat ravno tako delal na Inštitutu za slovenski jezik, je prav v tistem času dokončal prvo knjigo *Slovenskih vodnih imen*, ki vsebuje tudi vodno ime *Kotulja* (napačni zapis za *Hotulja*) (Bezljaj 1956: 293). Žal Logarjevega odgovora ni poznal in pri razlagi ni upošteval tam sporočenih ljudskih oblik stanovniškega imena in

pridevnika. Podobno kot avstrijski jezikoslovec Kranzmayer (1958: 126), ki je *Kotlje* – dve leti pozneje – razlagal kot 'naselje v (gorskem) kotlu', je tudi Bezljaj izhajal iz občnoimenske podstave *kotel* ali nenavadnega osebnege imena *Kotel*.

Toda ljudske imenske oblike *Hotlje*, *hotuljski*, *Hotuljci* so za etimologizacijo tega krajevnega imena ključnega pomena. Vzglasni *k-* se je pojavil pod nemškim vplivom, kot je to pokazal že Kotnik, zaradi jezikoslovne neusposobljenosti lokalnih dejavnikov pa je bilo krajevno ime standardizirano kot *Kotlje*.

Podstava krajevnega imena je staroslovensko osebno ime **Hotьlb* oziroma iz tega osebnege imena izpeljano zemljepisno ime **Hotlje polje*, iz katerega je bilo nadalje izpeljano stanovniško ime **Hotljane*, pozneje skraćeno v *Hotlje*. Ker se je stanovniško ime začelo uporabljati kot krajevno ime, se je za prebivalce nato uveljavila oblika *Hotuljci*, za vodo *Hotulja*, pridevniška oblika pa je od vsega začetka *hotuljski*. Ime **Hotьlb* je sicer hipokoristik (ljubkovalno ime) od zloženih imen **Hotěmirь*, **Hotědragь*.

Prejšnji *Slovenski pravopis* (SP 1962: 376) za prebivalce *Kotelj* še predpisuje obliko *Hotuljec* in pridevnik *hotuljski*, priročnik *Slovenska krajevna imena* (Jakopin 1985: 133) pa že uvaja obliki *Kotuljec* in *kotuljski*, medtem ko *Hotuljec* in *hotuljski* označuje kot lokalni. Še dlje gre veljavni *Slovenski pravopis* (SP 2001: 782), ki uvaja stanovniško ime *Koteljčan* in pridevnik *koteljski*, kot neuradni obliki pa navaja *Kotuljec* in *kotuljski*. O *Hotuljcih* ni več niti sledu. Tako kot že dolgo ne o *Hotuljski slatini*, ki je še danes *Rimski vrelec*. Pristne slovenske oblike, izpričane v živi rabi in dokazano etimološko upravičene, so klonile pred tujo modo.

Neposredna vzporednica *Kotelj* je toponim *Köttlach* v Spodnji Avstriji, po katerem so arheologi poimenovali *karantansko-ketlaški kulturni krog*, ki zajema staroslovansko arheološko obdobje od naselitve do 11. stoletja in sega od Spodnje Avstrije, Štajerske, Koroške, celotne Slovenije in do Furlanije. E. Schuster (1990: 409) zanj navaja historične zapise 1134 *Chotelaha*, 1220 *Gotilach*, 1306 *Chotlach*, 1374 *Choetlach*. Pri razlagi zmotno trdi, da gre za prvotno vodno ime na *-ache* s slovanskim občnim imenom **kotьlb* 'Kessel (im Gelände)'.^{*}

Glede osebnoimenske podstave toponimov *Kotlje* in *Köttlach* lahko pritegnemo primerjalno slovansko gradivo: poljska krajevna imena *Chotel* (1357 *Chotle*), *Chotel Czerwony* (1244 *Chotel*), *Chotelek Zielony* (1284 *Chotel*) (NMP II: 77), češka krajevna imena *Chotělice*, *Chotilsko*, *Kotelice*, *Kocelovice* (Profous 1960: 623) idr.

* Dr. Silvo Torkar, dr. jezikoslovja, znanstveni sodelavec, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Novi trg 2, 1000 Ljubljana; silvo.torkar@zrc-sazu.si.

Globasnica

Vas in občina *Globasnica*, nemško *Globasnitz*, leži v Podjuni na avstrijskem Koroškem. Pri knjižni rabi tega imena je v preteklosti prihajalo do nihanja med oblikama *Globasnica* in *Klobasnica*. V domačem narečju se ime namreč izgovarja *Qvabósŋca* (Zdovc 2010: 216), kar je ugotovil že dialektolog Janez Scheinigg (1881: 525) in s tem pripomogel k začasni vzpostavitvi knjižne oblike *Klobasnica*. Toda že v začetku 20. stoletja je spet prevladala oblika *Globasnica* z nemškim vzglasnim *g*-.

Za razjasnitev vprašanja, kako ime pravilno poknjžiti, si jezikoslovec pomaga s historičnimi zapisi in z narečnimi imenskimi oblikami. *Globasnica* je v virih izpričana že od 12. stoletja dalje: 1143–1164 *Globasinuilla*, 1167 *Globaznitz*, 1194 *Globaznich*, 1265 *Globazniza*, 1296 *Chlobasniz superior*, 1323 *Clobazniz superiori*, *inferiori*, 1635 in *Klobasniz*, 1780 *Velika Klobasnica*, (reka) *Klobasnica*, 1883 in 1894 *Klobasnica*, nemško *Globasnitz*, 1905 *Globasnica*. Znano je, da so Nemci v starejših obdobjih nadomeščali slovenski vzglasni *k*- s svojim *g*-, prim. *Gonwitz za Konjice*, *Gaming za Kamnik*, *Glantz za Klanec*, *Gurk za Krka* itd., zato nam stari zapisi imena *Globasnica* pričajo tako o nemških zamenjavah kot o slovenskem izgovoru.

Narodopisec Josip Šašel je že kmalu po vojni opozoril, da mora biti za poknjženje zemljepisnih imen odločilna samo ljudska izgovarjava: »V narečju govorijo s podjunskim okanjem (izgovarjajo *a* kot *o*): *Kvobósŋica* — *Qvabósŋca*, v *Kvobósŋici* — *Qvabósŋci*, prebivalci so: *Kvobošŋi* — *Qvabošŋi*, pridevnik *kvoboški qvabošqŋ*. Domačini torej jasno izgovarjajo začetni *k*; pisava z začetnim *g* je nemška. Tisti, ki pišejo *Globasnica*, opravičujejo to s svojo etimologijo, češ da je treba besedo izvajati iz osnove ‚globoko‘ in s tega stališča ljudsko govorico popraviti! Nočejo sprevideti, da je ta etimologija za lase privlečena, tudi lega ‚globoko‘ je umišljena.« (Šašel 1957: 121–122)

Po Scheiniggu in Šašlu sta tudi jezikoslovca Eberhard Kranzmayer (1958: 83) in Dušan Čop (1976: 88) *Globasnica* brez pomislekov rekonstruirala kot *Klobasnica*. Naposled je še etimolog Marko Snoj (2009: 140) povzel večkrat zapisane ugotovitve, da se vzglasni *g*- v slovenščini danes piše zaradi zmotnega povezovanja s pridevnikom *globok* in pod nemškim vplivom. Najstarejši zapis *Globasinuilla* je razvozlal kot zvezo **Klobasna vas*, ki se je s poenobesedenjem razvila v *Klobasnica*. Njegovo mnenje, da ime *Globasnica* »zelo verjetno ni izpeljano iz osebnega imena, ki se ohranja v priimku *Klobasa*, saj se s priponskim konglomeratom *-nica* ne tvorijo zemljepisna imena iz osebnih imen, temveč le iz občnih«, demantirajo zemljepisna imena *Radgonica*, *Ljubnica*, *Negojnica* in še nekatera, ki vsebujejo sestavljeno priponsko obrazilo *-nica* in so vsa izpeljana iz osebnih imen (**Radigoj*, **Ljub*, **Negoj*). Najstarejši zapis *Globasinuilla* bi bilo mogoče brati tudi **Klobasina*, torej ‚kraj, kjer živijo človek z imenom *Klobasa* in njegovi ljudje‘. Na enak način so tvorjena tudi krajevna imena *Bogojina*, *Budina*, *Jarenina* (iz osebnih imen) ali *Krtina*, *Kozina*, *Polšina*, *Vrbina* itd. (iz

občnih imen). Ker vsi naslednji historični zapisi izpričujejo obliko *Klobasnica*, se zdi, da sta v 12. stoletju soobstajali obe različici, **Klobasina* in **Klobasnica*, kar ni nič izjemnega. Krajevno ime *Globasnica* je torej prvotna **Klobas-ŋn-ica* (iz **Klobasŋna vsŋb*), izpeljana iz nekdanjega antroponima **Klobasa*, ohranjenega v priimku *Klobasa*, ki je enak občnemu imenu *klobasa*, praslovansko **kŋlbasa*. Vodno ime *Globasnica* je nastalo na enak način, le da je poenobesedeno iz **Klobasŋna voda*.

Prepričanje nekaterih koroških izobražencev, da so si obliko *Klobasnica* izmislili sovražniki koroških Slovincem z namenom, da bi se jim posmehovali, je po vsem povedanem popolnoma neutemeljeno (Jaušovec 2011: 80).

Literatura

- BEZLAJ, France: *Slovenska vodna imena I-II*. Ljubljana: SAZU, 1956–1961.
- ČOP, Dušan: Nedoslednosti v rabi in pisanju koroških krajevnih in gorskih imen. *Onomastica Jugoslavica* 6, 1976, 83–102.
- JAKOPIN, Franc idr.: *Slovenska krajevna imena*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985.
- JAUŠOVEC, Boris: Zajebantsko jezikovno popotovanje. *Signal: Jahresschrift des Pavel-Hauses = letni zbornik Pavlove hiše*, 2011/2012, 75–83.
- KRANZMAYER, Eberhard: *Ortsnamenbuch von Kärnten I-II*. Celovec: Verlag des Geschichtsvereines für Kärnten, 1956–1958.
- MRDAVŠIČ, Janez: *Krajevna in domača imena v Mežiški dolini*. Ravne na Koroškem: ČZP Voranc, 2001.
- NMP II: *Nazwy miejscowe Polski: Historia-pochodzenie-zmiany, pod red. K. Rymuta, C-D*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN, 1997.
- PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny. Díl V*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1960.
- SCHEINIGG, Johann: *Obraz rožanskega narečja na Koroškem II., Kres 1*, 1881, 525–527.
- SCHUSTER, Elisabeth: *Die Etymologie der niederösterreichischen Ortsnamen, 2. Teil*. Wien: Verein für Landeskunde von Niederösterreich, 1990.
- SNOJ, Marko: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan, Založba ZRC, 2009.
- SP: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- SP: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2001.
- SUŠNIK, Franc: *In kaj so ljudje ko lesovi. Koroški zapisi*. Maribor: Obzorja, 1968, http://www.koropedija.si/index.php/In_kaj_so_ljudje_ko_lesovi, 2. 4. 2015.
- ŠAŠEL, Josip: Koroški imenoslovni problemi. *Jezik in slovstvo* 3, 1957, 119–123.
- ZDOVC, Pavel: *Slovenska krajevna imena na avstrijskem Koroškem*. Razširjena izdaja. Ljubljana: SAZU, 2010.

RAZPIS ZA PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM ZA LETO 2014/2015

Na podlagi Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine (objavljen je v Glasniku Slovenskega etnološkega društva 54 (1–2), 2014, in na spletni strani Slovenskega etnološkega društva) Slovensko etnološko društvo objavlja razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine.

Pri predlogih se upoštevajo 3., 5. in 11. člen Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja ter Murkove listine, in sicer:

za podelitev Murkove nagrade:

- izjemni etnološki raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanov,
- etnološki znanstveni ali strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov;

za podelitev Murkovega priznanja:

- znanstveni ali strokovni dosežki v etnološki vedi v zadnjem letu;

za podelitev Murkove listine:

- kontinuirane dejavnosti, ljubiteljska prizadevanja ali dosežki drugih ved, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko vedo.

Skladno z 8. členom Pravilnika lahko kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino predlagajo članice in člani Slovenskega etnološkega društva, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine oziroma njeni člani.

Podpisane predloge s podatki o kandidatkah in kandidatih ter vsebinsko utemeljitvijo pošljite **do 7. septembra 2015 (velja le poštni žig)** na naslov:

Slovensko etnološko društvo

Komisija za Murkova priznanja
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Prijave na razpis za Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino nam s podatki o predlagatelju posredujte v tiskani obliki in na zgoščenki.

Murkova nagrada, priznanje in listina bodo podeljeni na slovesnosti v mesecu novembru 2015.

VABILO na mednarodno strokovno ekskurzijo

»Po poteh Matije Murka«

11.–13. september 2015

V luči praznovanja 40-letnice SED organiziramo tridnevno mednarodno strokovno ekskurzijo v Gradec in Prago, ki bo udeležencem osvetlila akademsko delovanje filologa in etnologa Matije Murka, saj je s svojim delovanjem odločilno prispeval k razvoju etnologije na Slovenskem in zarisal pot slovenskemu narodopisju. Na ekskurziji se bomo posvetili Murkovemu delu v Gradcu in Pragi, kjer je bil (poleg Leipziga) zaposlen kot redni profesor.

Ekskurzija bo priložnost za vnovični premislek o pomenu Murkovega dela za razvoj vede. Ob tej priložnosti bomo skušali navezati stike s češkimi etnologi in kulturnimi antropologi, prav tako pa si bomo ogledali etnološke ustanove v obeh mestih in v primestju Prage.

Program potovanja:

1. dan: petek, 11. september

Odhod iz Ljubljane ob 7.00 (Slovenski etnografski muzej). Vožnja z vmesnim postankom do muzeja na prostem (skanska) Stübing. Pot nadaljujemo do Gradca, kjer si bomo ogledali etnografski muzej, se sprehodili do inštituta, kjer je deloval Matija Murko, in si hkrati ogledali mestno jedro. Prosto za kosilo. Ob 15.00 nadaljevanje vožnje proti Pragi. Nastanitev v hotelu in nočitev.

2. dan: sobota, 12. september

Zajtrk v hotelu. Po zajtrku se odpravimo na ogled etnografskega muzeja, kjer si bomo ogledali razstavi Življenje na češkem podeželju in Drugi svet. Nato obisk pokopališča Vyšehrad, kjer je pokopan Matija Murko. Pokopališče je tudi zadnji dom številnih pomembnih umetnikov, skladateljev, pisateljev in znanih osebnosti iz sveta politike in znanosti (Karel Čapek, Bedřich Smetana, Alfons Mucha, ...). Kosilo po želji v eni od praških restavracij. Sledi ogled glavnih znamenitosti Prage (Karlov most, židovska četrt, praški grad, stari mestni trg, Václavské náměstí, ...). Po želji ogled tudi katerega od številnih muzejev. Večerja v tradicionalni praški pivnici in obujanje celodnevni doživetij ob dobri hrani in vrčku piva. Nočitev.

3. dan: nedelja, 13. september

Zajtrk v hotelu. Nato se odpravimo proti Ljubljani in se ustavimo še v Češkem Krumlovu. Český Krumlov je od leta 1992 pod Unescovo zaščito svetovne dediščine. Ime naj bi prišlo iz naravne topografije mesta zaradi zavite struge reke Vltave. Ogledali si bomo grad in čudovito staro mestno jedro. Prosto za kosilo. Po kosilu nadaljujemo pot proti Ljubljani, kamor se vrnemo v večernih urah.

Cena: 190 € (ob udeležbi 40 oseb), 210 € (ob udeležbi 30 oseb).

Cena vključuje: avtobusni prevoz, 2 x namestitev v Pragi v dvoposteljni sobi v hotelu**** z zajtrkom, mestno takso, ogleda po programu, spremljevalca, organizacijo potovanja.

Prijave sprejemamo do 30. 8. 2015 na elektronski naslov info@sed-drustvo.si ali po navadni pošti na sedež društva. Ob prijavi nakažite 100 € kot akontacijo, saj smo vezani na rezervacije v Pragi in na agencijo, ostalo do 10. septembra 2015.

Plačilo na TRR SED: SI56 0208 3001 6028 646, sklic (referenca): 01 2015.

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Avdiovizualni laboratorij
Novi trg 2, 1000 Ljubljana; E-naslov: miha.pece@zrc-sazu.si

POLETNA ŠOLA VIZUALNE ETNOGRAFIJE Ljubljana: 11.–19. julij 2015

PROGRAM IN RAZPIS

Poletna šola vizualne etnografije je oblika izvenšolskega izobraževanja o sodobnih metodah snemanja avdiovizualnega gradiva, analizi in montaži prezentacijskih izdelkov, v prvi vrsti etnografskih filmov. Namenjena je študentom, muzealcem, mentorjem in raziskovalcem, ki bi pri svojem delu želeli uporabljati videokamero oziroma vizualno gradivo, ki bi ga sami izdelali.

Zamisel šole sloni na predpostavkah sodobne vizualne etnografije in vizualne antropologije. Posebnost metode vizualne etnografije je, da pri snemanju poteka več vzporednih raznolikih procesov, ki jih je težko uskladiti. Snemavec tako dogodek hkrati dokumentira, ga raziskuje in želi tako pridobljeno gradivo uporabiti za filmsko prezentacijo. V tem procesu imajo pomembno vlogo še protagonisti filma, saj pri vizualni etnografiji močno vplivajo na celoten proces raziskave in na končno obliko filmske prezentacije. Slušatelji se bodo s temi težavami soočili, ko bodo na delavnici izdelali svoj kratki raziskovalni film.

Foto: Igor Lapajne.

Dr. Naško Križnar je etnolog in vizualni antropolog, ustanovitelj delavnice. Predaval bo o načrtovanju produkcije vizualne etnografije in etnografskega filma.

Miha Peče, univ. dipl. um. zgod. in soc. kult., cineast, zaposlen v AVL ISN ZRC SAZU. Vodil bo produkcijo raziskovalnega filma.

Orsolya Veraart je vizualna antropologinja, trenutno živi v Tromsøju na Norveškem. Je avtorica odmevnega filma *Človek narave in jaz*, ki je gostoval na več pomembnih festivalih etnografskega filma. Na delavnici bo predavala o osnovnih načelih vizualne antropologije in sodelovala pri produkciji raziskovalnega filma.

Tomaž Lunder je slovenski fotograf in oblikovalec, ki živi in dela v Škofji Loki. Je poznan po portretni fotografiji in urbanih pokrajinah. S fotografijo se ukvarja od leta 1973. Na delavnici bo predaval o dokumentarni fotografiji.

SPLOŠNE INFORMACIJE

Delavnice bodo potekale v prostorih Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, Novi trg 2, Ljubljana. Delovni dan bo razdeljen na tri seanse, dopoldansko, popoldansko in večerno. Vsak udeleženec si bivanje ureja individualno. Slušatelji lahko prinesejo s seboj tudi svoje snemalne naprave in prenosne računalnike, če jih imajo, sicer bodo opremo dobili na delavnici.

Kotizacija za *Poletno šolo vizualne etnografije 2015* znaša 90 evrov (za študente 50). Položnica za plačilo šolnine bo poslana po prijavi.

Tokrat bo šola sprejela največ deset slušateljev, zato vas vabimo, da izpolnjene prijavnice, ki jih najdete na: <http://isn2.zrc-sazu.si/sl/dogodki/poletna-sola-vizualne-etnografije-2015>, pošljete najpozneje do 22. junija 2015 na e-naslov: miha.pece@zrc-sazu.si.

Po prijavnem roku bodo prijavitelji prejeli dodatna navodila.

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne in socialne antropologije, muzeologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila:

Uredništvo sprejema izvirne prispevke (prva objava). Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslova urednikov: Miha Kozorog (miha.kozorog@ff.uni-lj.si) in Rebeka Kunej (rebeka.kunej@zrc-sazu.si).

Dolžina besedila je odvisna od dogovora z urednikom, praviloma pa naj bi izvirni in pregledni znanstveni članki obsegali med 40.000 in 50.000 znakov s presledki. V ta obseg so vštete tudi naslednje sestavine besedila: **izvleček** (do 600 znakov s presledki) v slovenščini (zaželen je tudi angleški prevod) – na začetku besedila; **ključne besede** (do šest) v slovenščini in angleščini – za izvlečkom; **vsebinske opombe** (tekoče, pod črto); **literatura in viri** (glej natančno navodila spodaj); **povzetek** v angleškem ali slovenskem jeziku (do 2.500 znakov s presledki) – na koncu razprave; **ilustrativno gradivo** oziroma **priloge**, opremljene s potrebnimi podatki – v podnapisu naj bodo navedeni osnovni podatki (opis, lokacija, datacija, morebitni avtor ilustracije, ©, kraj in datum nastanka fotografije, podatki o njenem lastništvu itd.). Na koncu prispevka navedite **podatke o avtorju** (ime in priimek, izobrazba, strokovni oziroma znanstveni naziv oziroma poklic, službeni ali domači naslov; e-naslov) ter predlagajte tipologijo članka in rubriko v Glasniku SED.

Poročila, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov naj ne presegajo 15.000 znakov s presledki, opremljena naj bodo s podatki o avtorju prispevka in morebitnim slikovnim gradivom oziroma z navedbo literature in virov.

Avtorice in avtorje prosimo, da pri objavi gradiva upoštevajo avtorske pravice drugih avtorjev, to je, da z objavo v Glasniku SED ne kršijo avtorskih pravic. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih publikacij in arhivov je avtor prispevka dolžen sam zagotoviti dovoljenje za objavo v Glasniku SED.

Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil MS Word ali Open Office, z enojnim razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik. Fotografije, skice, risbe, grafi itd. naj imajo ločljivost najmanj 300 dpi oziroma naj bodo skenirani v razmerju 1:1; format je .jpg ali .tif; njihova širina je 8,5 cm, izjemoma 18,4 cm; v besedilu morajo biti mesta postavitve označena z ustreznimi podnapisi: Slika 1: Med izdelovanjem ... Slikovnih gradiv avtorji ne vstavljajo med besedilo, temveč jih pošljejo ločeno kot priloge; vsako od naštetih prilog opremite z naslednjimi podatki: avtor članka_Slika 1, 2, 3 ...

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani <http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/> Tipologija_slv.pdf; tipologija se določi glede na predloge avtorja, recenzenta in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in prevode povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

OBLIKOVANJE BESEDILA:

Besedilo: 12 pt, obojestranska poravnava, enojni razmik, brez odmikov prve vrstice odstavka, rob 2,5 cm.

Naslov prispevka: 14 pt, normalno, velike črke, sredinska poravnava.

Podnaslov prispevka: 14pt, normalno, male črke, sredinska poravnava.

Naslov poglavja (naslov 1): 14 pt, normalno, male črke, leva poravnava.

Naslov podpoglavja (naslov 2): 12 pt, poudarjeno, male črke, leva poravnava.

Citati, krajši od treh vrstic, naj bodo postavljeni tekoče v besedilu med »dvojnima narekovajema«; ko gre za navedbo znotraj citata, uporabite 'enojni narekovaj'.

Citati, daljši od treh vrstic, naj bodo oblikovani v novem odstavku, z izpuščeno vrstico pred in po navedku, brez narekovajev in z dodatnim obojestranskim zamikom 1 cm.

Če gre za izjavo sogovornika, besedilo postavite ležeče; kadar je del izjave ali citata izpuščen, to označite z [...], če pa citat dopolnjujete s svojimi besedami, te postavite v oglati oklepaj: [etnologijo]. Citati naj ohranjajo morebitne izvirne poudarke (krepko, ležeče ali podčrtano), če pa je del citata naknadno poudarjen, naj bo to označeno.

Podnapisi k slikam: 11 pt, normalno, leva poravnava.

Seznami literature oziroma virov: 11 pt, normalno, obojestransko poravnava.

Opombe: 10 pt, normalno, obojestransko poravnava.

Drugi napotki:

Besed praviloma ne krajšamo: oziroma in ne oz., glej in ne gl., na primer in ne npr. Ohranjamo pa krajšave prim., t. i., tj., itd. in idr.

Stoletja pišemo s številkami: 19. stoletje. Števila do deset izpisujemo z besedo, sicer uporabljamo številke.

V besedilu naslove publikacij, filmov, predstav in drugih avtorskih oziroma ljudskih del, tujke in dobesečne navedke sogovornikov pišemo ležeče; imena gledaliških, plesnih in drugih skupin, političnih strank, inštitutov in drugih organizacij pišemo normalno.

Avtorji se pri oblikovanju prispevkov lahko zgledujejo po že objavljenih besedilih v zadnji izdani številki Glasnika SED.

NAVAJANE VIROV IN LITERATURE:

Pri pisanju uporabljamo oklepajski način navajanja virov in literature: priimek avtorja, leto publikacije in strani znotraj okroglih oklepajev: (Klobčar 2014: 22). Ko v oklepaju navajamo več zaporednih strani, uporabimo stični pomišljaj: (Knific 2013: 96–97, 100–101).

Ko navajamo več avtorjev, reference razvrstimo po abecedi in jih ločimo s podpičjem: (Ahlin 2013; Ditrich 2013; Junge 2013). Dela istega avtorja so razporejena naraščajoče po letnicah publikacije, dela istega avtorja z istim letom publikacije označite s črkami a, b, c: (Šmitek 1998: 54, 2013a, 2013b: 58). Ob več kot treh avtorjih navajamo le prvega: (Križnar idr. 2014), pri treh ali dveh pa navedemo vse: (Strle in Marolt 2014; Smole, Beno in Pungartnik 2013). Delo brez avtorja: (B. n. a. 2015: 22); delo brez letnice: (Priimek b. n. l.: 22); delo brez strani: (Priimek 2015: b. n. s.).

Oklepajske reference lahko dopolnimo z dodatnimi navodili: glej, več glej, glej tudi, primerjaj; pri tem uporabimo oznaki glej ali prim.: (glej Debevec 2011; prim. Čebulj Sajko 2011).

Pri neposrednem citiranju vira v besedilu oklepajski navedek vedno vstavimo pred piko. Le pri daljših, izdvojenih citatih oklepajski navedek postavimo za piko.

Kadar navajamo delo enega avtorja po drugem – (Fink po Simetinger 2014) – v seznamu literatureje navedemo le vir, ki smo ga dejansko uporabili, torej v zgornjem primeru Simetingerjevo delo.

Na koncu besedila je obvezen seznam vseh uporabljenih virov in literature, naslovljen Literatura, Viri, Ustni viri, Arhivski viri, Spletni viri itd.

Literaturo, ki je dostopna v elektronski obliki (spletne znanstvene revije ipd.), navajamo kot literaturo, pri čemer navedemo tudi spletni vir in datum dostopa – glej primer spodaj; med spletnimi viri navajamo predvsem različne spletne strani, ki jih med besedilom citiramo kot (Spletni vir 1).

Seznam citiranih del je razporejen po abecednem vrstnem redu po priimkih avtorjev. Kadar je delo soavtorsko, ga razvrščamo po prvem navedenem avtorju.

Navedemo le reference, na katere smo se sklicevali v besedilu.

Prvo besedo naslova in podnaslova navedenega besedila zapišemo z veliko začetnico, ostale po pravopisu; tudi v angleških naslovih z veliko začetnico ne pišemo vsake besede.

Med stranmi in drugimi števili vselej postavljamo stične pomišljaje: 1–2 (in ne 1-2).

Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Primeri navajanja literature

Monografija:

PRIIIMEK, Ime: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.
Primer: HAGE, Ghassan: *Against paranoid nationalism: Seraching for hope in a shrinking society*. Sydney: Pluto Press, 2003.

PRIIIMEK, Ime, Ime Priimek in Ime Priimek: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

Primer: MATURANA, Humberto R. in Francisco J. Varela: *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2005.

Zbornik kot celota:

PRIIIMEK, Ime (ur.): *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.
Primer: REPIČ, Jaka in Jože Hudaes (ur.): *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

Poglavje iz zbornika:

PRIIIMEK, Ime: Naslov poglavja: Podnaslov poglavja. V: Ime Priimek in Ime Priimek (ur.), *Naslov zbornika: Podnaslov zbornika*. Kraj izida: Založba, leto izida, strani.

Primer: PRINČIČ, Jože: Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 21–46.

Periodične publikacije:

PRIIIMEK, Ime: Naslov članka: Podnaslov članka. *Ime publikacije* letnik (številka), leto izida, strani.

Primer: KUNEJ, Drago: Med kodami skrita zvočna dediščina Slovencev. *Glasnik SED* 54 (1–2), 2014, 22–28.

Primer: LAMBEK, Michael: The value of (performative) acts. *Hau, Journal of Ethnographic Theory* 3 (2), 2013, 141–160, <http://www.haujournal.org/index.php/hau/article/view/hau3.2.009>, 10. 5. 2015.

Tematska številka periodične publikacije:

PRIIIMEK, Ime (ur.): *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke*. *Ime publikacije* letnik (številka), leto izida.

Primer: SIMONIČ, Peter (ur.): *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014.

Članek iz tematske številke periodične publikacije:

PRIIIMEK, Ime: Naslov članka: Podnaslov članka. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke*. *Ime publikacije* letnik (številka), leto izida, strani.

Primer: VODOPIVEC, Nina: Družbene solidarnosti v času socialističnih tovarn in individualizacije družbe. V: Peter Simonič (ur.), *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v poznem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8 (1), 2014, 136–150.

Doktorske disertacije, diplomska dela in druge neobjavljene študije:

PRIIIMEK, Ime: *Naslov disertacije: Podnaslov disertacije*. Doktorska disertacija. Kraj: Naziv študijske ustanove, leto.

Primer: KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

Primer navajanja časopisnih virov:

PRIIIMEK, Ime: Naslov članka: Podnaslov članka. *Ime časopisa*, datum, stran(i).

Primer: ŽIBRET, Andreja: Za prireditve na podeželju od občine manj denarja. *Delo*, 30. 4. 2015, 10.

Primer navajanja ustnih virov:

Priimek, Ime, naslov, intervju, datum.

NOVAK, Janez, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Primeri navajanja arhivskih virov

Ime in signatura arhivskega fonda – Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta.

AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

GNI DAT 32 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka tenjskih posnetkov, DAT 32, Orešje, 20. 3. 1997.

Primeri navajanja spletnih virov

Spletni vir zaporedna številka: Ime podstrani ali prispevka oziroma opis spletni strani in, če je relevanten, datum objave; naslov spletne strani, datum pregleda spletne strani.

Primer:

Spletni vir 1: Arhiv Glasnikov SED; <http://www.sed-drustvo.si/publikacije/glasnik-sed/glasniki>, 7. 5. 2015.

Spletni vir 2: MURSIČ, Rajko: Drugačnost bogati, 30. 9. 2014; <https://transyuformator.wordpress.com/2014/09/30/rajko-mursic-drugacnost-bogati/>, 8. 5. 2015.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.

Cena posamezne številke | Price per Issue: 5 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d., Mestna hranilnica

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

ULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>

RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) <http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>

CAB Abstract <http://www.cabi.org>

ProQuest <http://www.proquest.co.uk/en-UK/>

Scopus <http://www.scopus.com/>

Ebsco <http://www.ebsco.com/>

Revija subvencionirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Cover Photo:

Grafit.

Foto: Mateja Habinc, Ljubljana, junij 2015.

Graffito.

Photo: Mateja Habinc, Ljubljana, June 2015.

Izšlo | Published:

Ljubljana, junij 2015 | June 2015

SLOVENSKO *Ĕ*tnološko DRUŠTVO
SLOVENE *Ĕ*thnological SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

